

SCRIPTA NEOPHILOLOGICA POSNANIENSIA

Rocznik
poświęcony językoznawstwu,
literaturoznawstwu i kulturoznawstwu

Redakcja: STANISŁAW PUPPEL
Asystent Redaktora: ELWIRA WILCZYŃSKA

TOM XVI

POZNAŃ 2016

SCRIPTA NEOPHILOLOGICA POSNANIENSIA

Czasopismo założone w 1999 roku na Wydziale Neofilologii UAM
w 80 rocznicę powstania Uniwersytetu Poznańskiego

Komitet Redakcyjny:

Jerzy Bańczerowski, Camiel Hamans, Ernst Håkon Jahr, Jerzy Kaliszan,
Krystyna Kleszczowa, Roman Kopytko, Roman Lewicki, Barbara Skowronek,
Krystyna Tuszyńska, Wolfgang Viereck, Piotr Wierzchoń, Jerzy Zybert

Recenzenci Tomu XVI:

Zespół Komitetu Redakcyjnego

Adres Redakcji:

Katedra Ekokomunikacji
Wydział Neofilologii UAM
ul. 28 Czerwca 1956 roku nr 198
61-485 Poznań
Collegium Hipolita Cegielskiego
Tel./Fax +48 61 829 29 06
keko@amu.edu.pl

ISSN 1509-4146

Tom sfinansowany przez
Katedrę Ekokomunikacji UAM

SPIS TREŚCI

Część I. JEZYKOZNAWSTWO

Alexander Bogomolov	
A necessary evil: the concept of ZULM in Arab political discourse and its historic roots	7
Camiel Hamans	
Language policy in the Netherlands	41
Ernst Håkon Jahr	
Den første samnorskorganisasjonen 100 år – “Stlandsk reisning” blei stifta 1916	63
Andrzej Narloch	
Postrzeganie i kategoryzacja barw (świat ludzi i zwierząt)	69
Danuta Ochotna	
Język polskiej agory wirtualnej – żargon czy pidgin? Próba definicji na podstawie opracowania McArthur’a (1992)	85
Stanisław Puppel	
The politics of performativity in transcommunication and its communicative/expressive fitness: towards a general outline	99
Stanisław Puppel	
Kuznia Hefajstosa czyli krótki zarys teorii wizerunku w komunikacji człowieka	109
Kinga Rudnicka-Szozda	
On some non-conventionalized uses of the transitive construction in Polish	125
Martin Skjækkeland	
Norsk språk i møte med engelsk	139
Andrzej Szubert	
Bildungen mit <i>-venlig</i> im Dänischen und ihre polnischen Äquivalente	145
Jan Zaniewski, Sergiusz Griniev-Griniewicz, Natalia Nizhneva	
Antropolingwistyka dzisiaj: wyniki i perspektywy	157
Jerzy Zybert	
On language learner attitudes and achievement, and their relation with motivation	171

Część II. LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO**Hanna Komorowska**

History and culture in language education: monuments and memorials as expressions of collective memory 183

Joanna Puppel

Wskaźnikowość twarzy ludzkiej: krótki przegląd problematyki 201

Krystyna Tuszyńska

A few aspects of well-known Athenian ISONOMIA in Ancient Greece and its opposition to the profession of a logographer 207

Krzysztof Zajas

Wielokulturowe Inflanty Polskie. Część II: Literatura polsko-inflancka 219

Noty o autorach 245

CZEŚĆ I

JĘZYKOZNAWSTWO

A NECESSARY EVIL: THE CONCEPT OF ŻULM IN ARAB POLITICAL DISCOURSE AND ITS HISTORIC ROOTS

ALEXANDER BOGOMOLOV

1. Introduction

From early 2011 protests in Cairo's main square, which ended the three decades of Ḥusnī Mubārak's rule, through a brief military junta rule and Egypt's first democratic presidential elections, to the ousting of the newly elected Islamist president and the reinstatement of an authoritarian regime through military coup in 2013, Egypt had gone through a turbulent period, which the majority of its citizens of different ideological persuasions agree in calling a *revolution*. In the public domain, the revolution, its 'goals' (*ahdāf*), aspirations inspired by it, its slogans, martyrs and enemies have rapidly occupied the center of public discussion forming a characteristic strand of political discourse. This new revolutionary discourse was centered around a coherent set of concepts, some of which, such as FULŪL (debris of the Ancien Régime)¹, were new coinages reflecting the dominant mood of the day or updated versions of the ones known from long before², others, such as and QIṢĀṢ (RETALIATION)³, assumed new sociopragmatic functions. This article is dedicated

¹ For the analysis of FULŪL see Alexander Bogomolov. Constructing Political Other in the Discourse of the Egyptian Arab Spring. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*. V. XIV, 2014, pp. 7–31.

² Elsewhere we have demonstrated how the changed practice of political protest and its communication environment in the course of January 25 events affected the meaning of the concept of REVOLUTION – cf. Alexander Bogomolov. The 18 Days that Changed Egypt: the Concept of *Revolution* in the Egyptian Arab Spring Discourse. *Skhodnavstvo*. Issue 70, 2015, pp. 11–34.

³ Alexander Bogomolov. An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*. Vol. XIV, p. 13–33.

to the analysis of a concept representing yet another class of what could be described as *cultural constants*, a concept, which had long dominated the Egyptian and Arab political discourses, whose role in the discourse of January 25 revolutions appears to be quite unique.

When faced with the need to explain the reasons behind the January 25 revolution Egyptian authors would mostly cite *ZULM* (wronging, injustice, oppression⁴) as the main characteristic of the Ancien Régime, while varying on other details, which may reflect their diverging political persuasions and writing styles. Here are a few examples:

- (1) *ša'b t̄āra 'alā aẓ-ẓulm wa al-fasād wa al-ifqār*⁵ (people rose up against *ZULM*, corruption and impoverishment);
- (2) *ša'b t̄āra 'alā aẓ-ẓulm wa al-fasād wa dīktātūriyyat ḥukm al-fard*⁶ (people rose up against *ZULM*, corruption and dictatorship of the rule of individual);
- (3) *ša'b t̄āra 'alā aẓ-ẓulm wa al-fasād wa al-istibdād*⁷ (people rose up against *ZULM*, corruption and despotism);
- (4) *ša'b t̄āra 'alā aẓ-ẓulm wa aṭ-ṭuġyān* (people rose up against *ZULM* and tyranny)

The fact that it is *ZULM* that is seen as the single most important cause or motive of the Egyptian revolution is evident from its syntactic position as the head term in a coordinated row. It may be argued also that other members in these groups of two or three are semantically dependent on *ZULM* – they have overlapping semantic elements with it and have been augmented in order to rhetorical amplify or elaborate on its meaning⁸.

Before we go into further detail, it merits saying a few words on our understanding of *concepts* as units of language semantics, their role in shaping discourses and the methodological sources of the present study. In our view, concepts represent complex semantic structures, which may be materially represented in text as one or

⁴ For the sake of simplicity in this paper we use the phonetic symbol *z* as representation of the Arabic *ẓ*, which reflects the Egyptian and also urban Levantine manner of pronouncing this sound as opposed to the Classical Arabic one, which would be best represented as *ḏ*; for the convenience of non-Arab speakers, throughout this text in brackets or otherwise we enter only those English equivalents of Arabic words that are deemed to be appropriate to specific context or the more salient ones; otherwise, even the relatively concise Arabic English dictionaries cite very long lists of equivalents for the derivatives of \sqrt{zlm} e.g. for the noun *ẓulm* – *wrong, iniquity, injustice, inequity, unfairness, oppressions, repression, suppression, tyranny*; and for the verb *ẓalam* also to *ill-treat* and *harm* (cf. Wehr, H. 1976. *A dictionary of modern written Arabic*. Edited by J. Milton Cowan. 3rd ed. Ithaca, NY: Spoken Language Services, Inc.); such a broad range of English equivalents also highlights *ZULM* as an idiosyncratic concept.

⁵ From an article on oppositional website Mada Masr of 15 Feb, 2015 – <http://goo.gl/YTaVp0>

⁶ <http://www.ahram.org.eg/NewsPrint/344315.aspxz>

⁷ <http://goo.gl/FrHhEe>

⁸ The less connected one being *fasād* (decay, corruption, depravity).

more nominations including cognates belonging to different world classes (nouns, verbs, active or passive participles) or groups of synonyms. These lexical units combine with other lexis forming stable collocations, some of which could be idioms. It is these collocations that we go after, when compiling our mini corpus of discourse samples on the basis of media texts available on the web, which constitutes the raw data of our study.

The core structure of a concept may be described as a Fillmorean frame⁹, while stable collocations composed of key nominations representing the concept (e.g. n. *zulm*, v. *zalam*) with various modifiers express ideas that may be associated with the concept. The latter may often include culture-specific beliefs, which may be formulated by analyst in the form of propositions¹⁰, e.g. ‘retaliation (QIṢĀṢ) is best performed in a *speedy* manner’¹¹. Some stable collocations may also indicate that a conceptual metaphor may be involved¹². Particularly indicative in that sense are collocations of nominal representations of the concept with prepositions and verbs. For instance, collocations of the noun *zulm* (injustice, oppression, wrong) with the derivatives of the verb *waqaʿ* (to fall) and spatial prepositions, e.g. *taht* (under), point to a metaphoric representation of ZULM as an *object falling from sky*, i.e. an area beyond human control, which conveys a perception of *injustice* as an unpredictable and fatal force.

The ‘cultural’ meanings, when explicated by an analyst in the form of propositions, would often sound as phrases that are never actually said, as for members of a speech community they would represent statements of the obvious. Alternatively, they may become idioms, which although structured as propositions (*oppression has an end*¹³) unlike non-idiomatic, ‘normal’ propositions, which convey new information, only feature in the argumentative part of an utterance or text. What also helps us identify these meanings as culturally predetermined notions is that they do not in fact appear so obvious for the members of another speech community, such as the one of the analyst. For instance, the idea of *speediness* as a necessary prerequisite of good *retaliation* or *justice* in general may be contrasted with the European notion of *revenge* as ‘a dish best served cold’ and the notion of ‘fair trial’, which puts pre-

⁹ Cf. Fillmore, C.J. 1985. “Frames and the semantics of understanding”. *Quaderni di Semantica* VI. 2. pp. 222–254 and FrameNet, a web-based corpus, which draws on Fillmore’s frame semantics – <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/home>

¹⁰ Cf. the notion of *cultural propositions* in Donal Carbaugh, *Cultural Discourse Analysis: Pragmatics. Of Social Interaction in Alessandro Capone, Jacob L. Mey (eds.), Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*, Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London 2016, p. 576–577.

¹¹ Cf. Alexander Bogomolov, *An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring*. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*. Vol. XV, p. 13–33.

¹² Cf. Lakoff, G. and M. Johnson. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

¹³ This is an English translation of an Arabic idiom, which we discuss in more detail below.

mium on ensuring the quality of evidence and the equality of the parties, which may only come at the expense of the expediency. Also, artificially constructed cultural propositions, expressing pieces of local knowledge, belong to a meta-level, at which ordinary speakers normally do not operate. Yet, it is these elements of the concepts that lend them their distinct outlook and capacity to shape discourses even without being explicitly represented in text.

2. Key nominations: lexis, grammar, frame semantics and basic pragmatics

In discourse, the concept that we discuss in this paper is most often explicitly represented by derivatives of the root \sqrt{zlm} , including the transitive verb *zalam* (to wrong, treat unjustly, tyrannize, commit outrage), active participle functioning mostly as adjective or noun *zālim* (unjust, unfair; tyrant, oppressor), passive participle *mazlūm*¹⁴ (wronged, ill-treated, oppresses, tyrannized), and the form *zulm* featuring as both a verbal noun (*maṣdar*) or a simple noun¹⁵, which for the sake of convenience we will use as the material representant of the concept for the purposes of this study. Aside from the derivatives of \sqrt{zlm} , there is at least one more root \sqrt{jwr} , whose two derivatives – the verb *jār* and active participle *jā'ir* – convey a closely related set of meanings, but occur in a narrower set of contexts. There is also a group of lexis appearing in dictionaries in mutually defining pairs with the derivatives of \sqrt{zlm} and occasionally functioning as synonyms to them, which includes *ṭāgiya* (tyrant, defined as a ruler, whose essential characteristic is being *zālim*¹⁶), *bağā/bağy* (generally meaning *seek, desire*, but with the preposition 'alā – upon, against – acquiring a different meaning – *oppress, commit outrage*), and *ğāšam/ğāšm* (*treat unjustly or tyrannically, to wrong, oppress*, but also *to act thoughtlessly, haphazardly*, with the latter in all probability being the original meaning of the verb)¹⁷. Aside from being explicitly represented in discourse by this large variety of forms and lexis, the concept may also appear in an implicit form, manifesting its presence through a set of cognitively linked or associated meanings.

¹⁴ Active and passive participles may fill into the slots of Agent and Patient in a Fillmorean frame-semantic representation of ZULM or function as adjectives or nouns in structures indirectly invoking ZULM without referring to a specific situations that may be described as such.

¹⁵ The classical Arabic dictionaries insist that *zulm* is a noun used in lieu of *maṣdar* (*ism yaqūm maqām al-maṣdar*) – cf. Ibn Manẓūr. Lisān al-'arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.

¹⁶ See, for instance, the online Arabic dictionary at <http://www.almaany.com/>, where *ṭāgiya* is defined as *šadīd aẓ-zulm* (strong in respect of ZULM).

¹⁷ For the sake of economy here we use the list of English equivalents from Wehr, H. 1976. A dictionary of modern written Arabic. Edited by J. Milton Cowan. 3rd ed. Ithaca, NY: Spoken Language Services, Inc.

The fact that the full set of grammatical derivatives of \sqrt{zlm} is in actual use and demonstrate high frequency of occurrence means that texts foregrounding all core elements (semantic roles) of its Fillmorean frame-semantic structure are represented in the actual speech practice¹⁸. From the point of view of sociopragmatics, this may be interpreted as an evidence of a multi-dimensional perspective on the situations described by the frame ZULM and the significance attached by the speech community to providing the perspectives of different social actors involved in situations thus defined.

Despite the fact that the verb *zalam* (oppress, wrong smb.) conveys an idea of an interaction between sentient/animate Agent and Patient, the verb is quite unspecific as regards the actual nature of this interaction, and a stand-alone phrase **zalamah Ahmadu Zaydan* modeled on the Arab grammarians' classical phrase *daraba Ahmadu Zaydan* (Ahmad has beaten Zayd) would hardly make much sense. On the other hand, a far higher frequency of the phrase *anā mazlūm* (I am wronged, oppressed), as opposed to *huwa mazlūm* (he is wronged, oppressed) suggests that ZULM more often features as a subject of complaint than of an objective observation¹⁹. While a stand-alone phrase with the verb *zalam* would hardly appear informative, there are, however, multiple contexts, in which *mazlūm* (or *zālim*) would appear to be not in need of any specification, cf.:

inna da'wat al-mazlūm laysa baynahā wa bayna allāhi hijāb, fa-innahu mahmā kāna dālil^{an} da'if^{an} aw muhān^{an} waḍī^{an} fa-inna allāh^a nāṣarahu 'alā man zalamahu...²⁰

[As for the] the call of the oppressed/wrong one, there is no veil (in the sense of *barrier* or *obstacle* that may block vision or hearing – A.B.) between it and Allah, and however abject and weak or humiliated and lowly [he may be], Allah shall help him against [he] who wronged him...

In such a context *mazlūm* appears to refer to a *lasting* state that the Patient of an act of ZULM, is experiencing. The verb *zalam*, hence, appears to describe an act that causes a protracted negative affect upon a sentient (usually human) Patient, but the verb as such does not unambiguously explicate the nature of this act or its specific details. By the same token, the substantivated active participle *zālim* will mostly refer to an entity, whose essential or permanent quality is the aptitude to commit acts of ZULM, or be engaged in such acts on a regular basis²¹.

¹⁸ It is interesting that the forms of active and passive participles, which indicate the foregrounding of either Agent or Patient in text, demonstrate almost the same level of occurrence – 9,420,000 results for *zālim* and 9,840,000 result for *mazlūm* on Google search (data of 21 April, 2016).

¹⁹ 38,900 results on Google search against 649 results as of April 13, 2016.

²⁰ <http://www.masrawy.com/ketabat/ArticlesDetails.aspx?AID=152022>

²¹ As we shall see below, *zālim* may also be used as an adjective with nouns signifying action.

While evaluation is a key element of *ZULM* semantics, the evaluation mode changes depending on whether Agent or Patient is foregrounded. When the concept is represented by the passive participle *mazlūm*, foregrounding Patient, the evaluation is given from an individual subjective perspective and tends to assume a psychological tilt. With *zālim* Agent will be foregrounded and the evaluation will be axiological, while the noun *zulm* associated with an external observer's (objective) perspective would reflect a normative mode of evaluation. The variety of evaluation modes²² associated with *ZULM* is a unique characteristic of the concept, which enhances its functionality as an element of political discourse.

In *ZULM* semantics, the (negative) evaluation is clearly the most essential but not the only element, as the derivatives of \sqrt{zlm} and \sqrt{jwr} are certainly far more specific than such terms as *good* and *bad*. Aside from the evaluative part, the rest of *ZULM* semantics is comprised of its Agent – Patient frame structure, which gives direction to the application of negative evaluation²³. It also includes a set of associated ideas, which we will analyze in more detail below. Disparate as they may appear these ideas demonstrate enough coherence to be viewed as part of a single concept. Generally, the concept functions as a categorizer in respect of a specific (if even a bit fuzzy) set of social transactions and the effects of such transactions on the status of their participants, and constitutes an essential and rather salient element in what may be described as the ethical conceptual toolkit of the Arab political discourse.

3. *ZULM* within a broader domain of JUSTICE

Within a universe of meanings representing the domain of JUSTICE in Arabic, the concept of *ZULM* appears to function as its negative pole. One of its key idiosyncratic features, which catches the eye at once, is the absence of any formal negation in its key material representants – derivatives of the roots \sqrt{zlm} and \sqrt{jwr} – which may be contrasted to similar lexis in the European languages, where the opposite of JUSTICE is usually expressed as JUSTICE + *negation* (expressed by negative particle or prefix). In Arabic, while the positive pole in the domain of JUSTICE is represented by the derivatives of the root \sqrt{dl} – e.g. *adl*, *adāla* (justice), *ādil* (just), derivatives of \sqrt{zlm} by far outscore those of \sqrt{dl} with negation in the actual usage: *ḡayr 'ādil* (not just) returned about 348,000 results²⁴ vs. *zālim* – about 9,460,000 results; *'adam 'adl* – about 15,900 results and *'adam al-'adl* about 44,200

²² On various types of evaluation cf. N.D. Arutiunova. *Tipy iazykovykh znachenii. Otsenka. Sobytie. Fakt.* Moscow: Nauka, 1988, pp. 64–71.

²³ Agent is always *bad*, it is a marked part of the pair, while Patient is neutral; by means of empathic deixis Patient may be indicated as an object of speaker's empathy and Agent as emotionally removed.

²⁴ While in all other cases we only use Google data attributed to Egyptian sources, in this paragraph the data is cited irrespective of the 'region' parameter on the advanced Google search.

results²⁵ vs. *zulm* – about 9,220,000 results. It is, hence, more likely that the idea of being unjust/unfair would be expressed with adjective *zālim* rather than *ġayr ‘ādil*, cf.:

- a) ...wa lan uhamnī ra’īs al-wuzarā’ al-jadīd bi-taškīl al-ḥukūma li-annahu taškīl *zālim* li-l-aqbāt²⁶

...and I will not congratulate the new Prime Minister on the composition of the government for [it is] a composition *unjust/unfair* to the Copts.

By contrast, the form with negation *ġayr ‘ādil* is more likely to appear in two distinct contexts. Either when the Arabic text is based on a translation from a European language source²⁷, cf.:

- b) akkadat milissā Fleming al-mutaḥaddiṭa b-ism al-mufawwaḍiyya al-‘ulyā li-ṣu’ūn al-lāji’īn bi-l-umam al-muttaḥida – al-yawm as-sabt – anna an-nizām al-ūrūbbī *ġayr ‘ādil* ma’a al-lāji’īn²⁸

Melissa Fleming, an official spokesperson for the UNHCR, stated today, on Saturday that the European system is *unjust* toward the refugees.

Or when it is applied in a dialog (also when such dialog is narrated in an indirect form) and the use of *zālim* is apparently restricted by the rules of politeness, cf.:

- c) šahīdat al-jalsa aṣ-ṣabāḥiyya (...) wāqi’a mu’sifa (...) bi-taṭāwul an-nā’ib fathī aš-šarqāwī ‘alā ra’īs al-majlis ad-duktūr ‘alī ‘abd al-‘āl muttahiḥman iyyāhu bi-annahu *ġayr ‘ādil* fī i’tā’ al-kalima li-n-nuwwāb...²⁹

The morning session witnessed (...) a sad incident (...) with the Deputy Fathi al-Sharqawi attacking the chairman of the Parliament Dr. Ali Abd-al-Al, accusing him that he [is] *unjust* (*lit. not just*) in his [manner of] giving the floor to deputies...

Derivatives of \sqrt{zlm} , and not of \sqrt{dl} + negation, function as preferred antonyms to the derivatives of \sqrt{dl} . This situation, in our opinion, cannot be attributed to a morphological structural factor, *viz.* that, unlike the European languages, Arabic does not possess negative prefixes and forms like *ġayr^u ‘ādil^{īn}* are, strictly speaking, noun phrases and not single words like English *unjust* and *unfair*, which might have rendered them less convenient for use. As we have demonstrated, such negative noun phrases do occur quite frequently, and there seems to be no purely morpholo-

²⁵ Large part of this massive represent a very narrow range of contexts, for instance, the phrase *‘adam al-‘adl bayn* (lack of justice/injustice between) has returned 20,700 results, of which *‘adam al-‘adl bayn az-zawjāt* (injustice between the spouses) accounts for about 9,380 results.

²⁶ <http://www.skynewsarabia.com/web/article/37728/>

²⁷ In the case below the source language had been most probably English.

²⁸ <http://goo.gl/nxKFwp>

²⁹ <http://aakhbar.com/news/1144985->

gical constraint for their broader use. The difference, hence, has more to do with semantic preferences rather than morphology. At the face of it, the opposition ‘*ādil – ġayr ‘ādil*’ appears to be a privative one, while ‘*ādil – zālim*’ – an equipollent one, meaning that in terms of volume of information there is one bit difference between the two terms in the former case and an unspecified (or unspecifiable) difference in the latter one. The situation of course is not as simple as that, when it comes to semantics as opposed to phonology, in relation to which the notions of privative and equipollent oppositions were suggested and where they best apply³⁰, but still there seems to be a grain of truth in mentioning these concepts here, if even metaphorically. The distance between the pair of opposite terms not involving negation appears to be greater, and concepts that don’t include explicit negations, such as *ZULM* appear to be semantically richer than those modeled on $\sim X$. *ZULM* is also more precise heuristically, for, in contrast to JUSTICE + *negation* constructs, its referential scope is more clearly defined with Agent and Patient slots corresponding to specific social actors and a more clearly specified evaluative component³¹.

Finally, there seems to be a cultural preference in Arabic prizing such concepts as *ZULM* over their more abstract equivalents. Another case in point is *QIṢĀṢ* (retaliation), which often replaces or overwrites a more generic ‘*ADĀLA* (justice)’³². In both cases a more specific term stands for a more generic one, – a situation reminiscent of synecdoche³³. It doesn’t seem to be the case, however, that the preference is given to one set of terms as opposed to another merely for the sake of being more specific. The true underlying motive seems to be that when talking about socially important events or acts, Arabic speakers appreciate *difference* over *indifference*, an *engaged* rather than a *restrained* perspective. The *difference* and *specificity* appear to be intimately related dimensions of meaning³⁴, for a closer position of the obse-

³⁰ Cf. Trubetzkoy, N. S. 1939. Principles of phonology. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, Chapter 1.

³¹ It is not accidental, perhaps, that there is no frame of (in)Justice on the Framenet, while it offers a description of such as related notion and cognate term as Justify – cf. <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/index.php?q=frameIndex>

³² For details and illustrations cf. ours An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring. Scripta Neophilologica Posnaniensia, 2015, Vol. XV, pp. 13–33; interestingly, in one example of an Arabic translation from English (p. 18 *ibid.*); the selling point of *QIṢĀṢ* as opposed to the abstract notion of ‘*adāla* (justice)’ is its prescriptive/normative component – it not only ascribes a clear set of semantic roles which helps make better sense of a wide range of real life situations, but prescribes a culturally prized solution based on a popular belief – namely that *justice is essentially about punishment*.

³³ Of course, synecdoche whereby an individual stands for a class, part for a whole, or material for a thing, is hardly applicable to the semantic domain of JUSTICE, representing basically a set of abstract notions.

³⁴ Cf. the notion of *semantic dimensions* or *dimensions of meaning* in Donal Carbaugh, Cultural Discourse Analysis: Pragmatics of Social Interaction in Alessandro Capone, Jacob L. Mey (eds.), in

ver seems to be coherent with more specificity. The *difference*, however, appears to take precedence over *specificity*, as there are cases when the former appears to be important while the latter seems to be irrelevant³⁵.

4. Some historic reconstructions

In this section the analysis of some historic and current collocations with the derivatives of \sqrt{zlm} , including notably the idioms, will help us reconstruct the sociopragmatic³⁶ evolution of the concept. A dramatic shift that we believe had occurred in a relatively recent time in the meaning and functioning of the concept, when it became closely associated with the domain of POWER, is somewhat concealed by the simultaneous availability to a modern speaker of the diachronically older and more recent semantic structures, of which the more archaic ones have been sustained by the Islamic normative and devotional discourses rife with quotations from the medieval language of the prophetic traditions.

4.1 ZULM at its source: Sunna and the classical lexicography

The use of the derivatives of \sqrt{zlm} as terms belonging to the domain of social relations in much the same sense as today dates to as early as the mid-8th century AD – the time when the 1st Arabic dictionary was compiled by al-Ḥalīl ibn Aḥmad al-Farāhīdī, cf.:

wa az-zulmu aḥḍuka ḥaḡqa ġayrika. wa az-zulāmatu: maẓlamatuka taṭlubuhā 'inda az-zālim. wa zallamtuhu taẓlīman idā anba'tuhu annahu zālim. wa zulima fulānun fa-zzalama, ayy iḥtamala az-zulma bi-ṭībi nafsihi (...) wa idā su'ila saḡiyyun mā lā yajidu yuqāl: huwa maẓlūm and ZULM [is] your taking of someone else's right, and Zulāma: your object of ZULM (i.e. something you have been unlawfully deprived of – A.B.),

Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society, Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London 2016, p. 576.

³⁵ For instance the terms *nizā'* (conflict) and *ṣirā'* (conflict, struggle) are used in reference to identical situations described at the same level of detail/abstraction, meanwhile the former mostly occurs in texts translated from European languages, reflecting a disengaged observer's perspective, and the latter can never be used with enemy as Agent – cf. Alexander Bogomolov. Firm in the Face of the Enemy: Semantic Analysis of the Concept of Ṣumūd in Modern Arabic. Folia Orientalia, Vol. 38, 2002, p. 46.

³⁶ For the distinction between sociopragmatics as “culture-specific” study of “external pragmatic factors affecting language use” and more traditional pragmalinguistics cf. Linda R. Waugh et al. Critical Discourse Analysis: Definition, Approaches, Relation to Pragmatics, Critique, and Trends in Alessandro Capone, Jacob L. Mey (eds.), Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society, Springer Cham Heidelberg. NY, Dordrecht London 2016, pp. 91–92.

[which] you ask of Zālim (Agent of ZULM). And *zallamtuhu tazlīm*³⁷ [means] if I have let him know that he is Zālim (Agent of ZULM), and *zulima*³⁸ someone and *izzalama*³⁹ means sustained ZULM of his free will (...) and if a generous [person] were asked smth. [which] he [could] not find it is said: he [is] *mazlūm*⁴⁰ (Patient of ZULM)

What is markedly different in this old usage from the modern one is the easiness, with which the Patient and Agent of ZULM relate to each other: the gloss seems to describe a peer to peer relationship rather than that between a powerless individual and someone in the position of power. The other difference is that ZULM may be inflicted upon oneself voluntarily or represent an act of generosity. From this perspective, ZULM appears to mean little more than deprivation of some sort of boon owned by an individual without inflicting moral damage as is the case with the current usage. The use of the verb *aḥad* (take) in describing the nature of the transaction between the Patient and Agent of ZULM points to an understanding of *other person's right* (*ḥaqq ḡayruka*) as *property*, as something that *belongs* to someone else. Yet another evidence to *Property* as a Theme in ZULM⁴¹ is the use of the verb *salab* (to rob, steal) in al-Lisān in the interpretation of the Quranic ayah *inna allāh^u lā yazlumu miṭqāl^u dirratⁱⁿ* (Quran 4: 40) (surely Allah does not do injustice [even to the amount of] a speck of dust)⁴².

The idea that *ḥaqq* at its source could simply mean *property* is indirectly corroborated by evidence from the Arabic vernaculars: in some Arabian dialects, such as Yemeni, *ḥaqq* developed into a possessive particle, the so called *nota genetivi*. A more familiar term for property *māl* appears in Lisān in the entry for \sqrt{zlm} , cf. the following glosses for the 5th verbal form *tazallam*: *tazallamnī fulān ayy zalamānī mālī* (someone V me meaning V me my property) and *aḡāra 'alā an-nās ḥattā yakṭura māluhu* (raided people in order for his property to increase)⁴³. Al-Lisān also offers another interesting gloss for *zalama* – *mana'a 'an ḥaqqih* (prevent from his ḥaqq)⁴⁴, which may be construed as a metonymic shift from *ḥaqq* as (an item) of property to the ability to operate with such item.

³⁷ v. 2nd form 1st pers. sing. derivative of \sqrt{zlm} and the verbal noun (*maṣdar*) or the same verb.

³⁸ v. passive 1st form 3rd p. sing. derivative of \sqrt{zlm}

³⁹ v. 8th form 3rd p. sing. of \sqrt{zlm}

⁴⁰ passive part. of \sqrt{zlm}

⁴¹ The term Theme is used in the same sense as in the Ch. J. Fillmore's Framenet project, as in the following definition of the frame Taking: an Agent removes a Theme from a Source so that it is in the Agent's possession. cf. <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/index.php?q=frameIndex>

⁴² Cf. Lisān al-'Arab entry for \sqrt{zlm} in Ibn Manẓūr. Lisān al-'arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.

⁴³ Cf. Lisān al-'Arab entry for \sqrt{zlm} in Ibn Manẓūr. Lisān al-'arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.

⁴⁴ Ibid.

Other al-Ḥalīl's glosses suggest the use of the verb *zalam* in reference to what could be described as a *breech in a logical cause-and-effect relationship* or the *usual course of events*, cf.: *wa zūlimat an-nāqa: nuḥirat min ġayr dā' wa lā kibar* (and the she-camel *zūlima* (passive form of *zalam*): was slain without sickness or old age), and *wa zūlimat al-ard: lam tuḥfar qaṭṭu tumma ḥufirat* (and the land *zūlimat* (passive form of *zalam*): had never been dug and then was dug). This meaning appears to be the link between the more familiar usage from the domain of social relations and what we reconstruct as the original meaning of \sqrt{zlm} , which we will illustrate by another medieval text, arguably an older one compared to al-Ḥalīl's⁴⁵, cf.:

ruwīa 'an umm salama annahā qālat li-'uṭmān bni 'affān, raḍiyā allāhu 'anhu: tawahḥi ḥayṭ tawahḥā ṣāhibāka fa-innahumā *takamā laka al-ḥaqq takman* ayy bayyanāhu wa awḍahāhu ḥattā tabayyana ka-annahū maḥajja zāhira (...) arādat umm salama anna-humā lazimā al-ḥaqq wa lam *yazlimā* wa lā *ḥarajā* 'an al-maḥajja *yamīnan wa lā šimālan* wa minhu al-ḥadīṭ al-āḥar: anna abā bakr wa 'umar *takamā al-amra fa-lam yazlimāh*

It was transmitted from [the words of] Umm Salama that she told Uthman Ibn Affan, may Allah be pleased with him: turn your steps to where your [two] companions have turned their steps for they have *trodden out for you the truth very well*⁴⁶, meaning they have elucidated it and made it clear until it transpired as if it were a visible main road (...) Umm Salama meant that the two of them held on to a right (direction) and did not *deviate*, neither did they *go out* from the main road *to the right, nor to the left*, and from this [originates] another [prophetic] tradition: Abu Bakr and Umar held on (*lit.* stayed on) to the cause and did not deviate from it.

The communicative objective of the cited text is to explain a metaphor. The metaphor is materially represented in the text in the form of a collocation *takamā laka al-ḥaqq takman* (they have trodden out for you the truth very well), which brings together terms from two remote semantic domains (*takamā* & *ḥaqq*). The former term refers to a situation of traveling along a path⁴⁷ (source domain of the metaphor), and the latter one represents an abstract notion (target domain⁴⁸). The *cogni-*

⁴⁵ The text appears in 13th cent. dictionary Lisān al-'Arab under the entry *t-k-m* as an illustration but contains reference to a hadith dating to the early days of the rule of the 3rd caliph 'Uṭmān ibn 'Affān (reign in 644–656 A.D.), cf. Ibn Manẓūr. Lisān al-'Arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.

⁴⁶ The meaning *tread* is our reconstruction is inspired by such glosses as *lazimtuḥu* for *takimtu at-tarīq*^a (cf. entry for \sqrt{tkm} in Ibn Manẓūr. Lisān al-'Arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.), but based mainly on our reading of the context – how else could one make clearer (*awḍah*) the path if not by persistent walking, which makes the tracks visible; in our translation the modifier *very well* corresponds to the form of so called *maṣdar muṭlaq* (absolute masdar), a nominal cognate of the verb used in the syntactic position of a direct object with an emphatic function.

⁴⁷ One should not be confused by the idea of modern roads, as before getting anywhere in the desert one had to actually find the right track by reading trails and various signposts left by the predecessors.

⁴⁸ It would be a challenging task to try and define precisely what the target domain could have been for the speaker back in the early Middle Ages, but for the purposes of this study a loose definition such as the *domain of abstract ideas* appears to be sufficient.

itive surplus that the metaphor aims to add to the recipient's understanding of the concept of TRUTH/RIGHT is that *seeking truth (or the right way of doing things) is a bit like looking for the right track, when heading somewhere in the desert*. The speaker uses this idea to argue for the message she tries to convey, viz. that instead of *wandering* around (a meaning expressed by the verb *zalam*) *one should take guidance*⁴⁹. The cited text, hence, appears to be significant not only for its historic value as a sample of discussions that may have occurred at an important juncture in early Islamic history, but also as a sample of a conceptual cognitive process that helped shape one of the deep underlying principles of the Islamic beliefs system, reflected in the Quranic notions of religion as a *straight path* (as-sirāt al-mustaqīm) and a *guided journey* (hudā).

The strategy used to unpack the metaphor in the cited early medieval text is essentially the same as the one we use nowadays: it is based on making the source domain more explicit (more recognizable) for the recipient by adding specific details, which also prompt additional metaphoric entailments⁵⁰. The verb *zalam* here is used to highlight one such additional detail of the source domain and features in a purely spatial/orientational sense conveying the meaning 'to deviate' or 'go right and left' from a 'straight path'. Through the metaphoric projection the notion of TRUTH is represented as *maḥajja*, which in classical dictionaries is described as *wasat at-tarīq, jādda* (central part of a road)⁵¹. TRUTH hence is metaphorically represented as a well-trodden track, the one that goes in the middle among a plethora of less clearly marked trails⁵² and derivatives of \sqrt{zlm} represent the opposite of it.

While texts eliciting the original spatial/orientational semantics of \sqrt{zlm} are rare, the same meaning 'deviate' is far easier to illustrate for the synonymous root \sqrt{jwr} and it appears to be well documented in both classical and modern dictionaries, cf.

jawr: (...) dīdd al-qaṣd (...) tark al-qaṣd fī sayr (...) jāra 'an at-tarīq: 'adala wa al-jawr: al-mayl 'an al-qaṣd wa jāra 'alayhi fī al-ḥukm...⁵³

⁴⁹ In this case of the 2rd Caliph Uthman – from his predecessors – the two previous Righteously guided Caliphs (*ḥulafā' rāšidūn*) – Abu Bark and 'Umar.

⁵⁰ For the notion of *entailment* in the conceptual metaphor theory cf. Lakoff, G. and M. Johnson. 1981. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press. 9, 12, 44, 91, 93, 94, 97, 102 etc.

⁵¹ See *maḥajja* and *jādda* under entries for \sqrt{hjj} and $\sqrt{jād}$ resp. in Ibn Manzūr. *Lisān al-'arab*. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.; *jādda* appears to have been a more basic notion for the classical lexicographers as *maḥajja* is explained through *jādda*, while the latter is described as *mu'zam at-tarīq* (major part of the road), *wasatuhu* (i.e. *at-tarīq* – central part of the road), and *at-tarīq al-a'zam allaḍī yajma'at-turuq* (the greatest road, which connects/combines all roads).

⁵² Consider also the following gloss on *maḥajja* from the same entry \sqrt{hjj} : *wa yuqāl li-l-arḍ al-mustawiyya laysa fihā raml wa lā iḥtilāf* (and [it is] said of a flat land, in which there is no sand, nor difference/divergence) – obviously, one cannot be sure when one steps on sand – only a flat and solid ground can preserve a track visible for a traveler – *ibid*.

⁵³ *Lisān al-'Arab*, entry *jawr*.

JAWR: (...) opposite of purpose (object, intent) (...) abandoning of purpose (destination) in traveling (...) stray from the path: deviate and JAWR: the deviation from the purpose/destination and deviated against him in judgment⁵⁴

Cf. also the modern glosses *jāra aṭ-ṭariq: lan yuhtada fih* (strayed [from] the path: has not been guided on it) and *jāra fī ḥukmih: ḡalam* (deviated in judging him – wronged [him])⁵⁵, which point to a synonymous relationship between the derivatives of \sqrt{jwr} and \sqrt{zlm} and counterpose ZULM and HUDĀ.

Property as a Theme in ZULM is still preserved in an idiom (proverb) *man ḡalam fī mālihi mā ḡalam* ([he] who disposed of his property has not wronged), which is usually used to justify someone's decision regarding his/her property in a situation when such decision may hurt another person's interests (e.g. father favoring one son over the other in his will). Another proverb *aḡlam min al-ḡayya (af 'ā)* (*aḡlam*⁵⁶ than the snake), despite a popular interpretation featuring already in the classical Arabic dictionaries, which attributes it to the supposed habit of snakes to appropriate burrows dug by other animals, cf. *wa yuqāl aḡlam min al-ḡayya li-annahu ta'tī al-juḡra lam taḡtafiruhu fa-taskunuh* (and it is said: *aḡlam* than the snake because it comes to a burrow [that] it has not dug and inhabits it)⁵⁷, – may in fact be a reflection of the source meaning of \sqrt{zlm} as described above, i.e. 'go right and left, deviate from a straight path', which is exactly how the snake moves. The proverb, hence, may have originally meant 'less straightforward than a snake'. Finally, another popular proverb *man ṡābah abāhu mā ḡalam* ([he] who resembles his father has not wronged)⁵⁸ seems to preserve the link to another historic sub-meaning of the root 'breach in the usual course of events, or cause and effect chain', which we have discussed above, in this section.

4.2 ZULM and power relations in the mediaeval Arabic

The idea of *complaining* about ZULM in Arabic is expressed by a group of derivatives of the same root, which in modern usage include the 5th form verbal form *taḡallam* (complain/ask for redemption of injustice), and *maḡlima* (subject of complaint, item to be redeemed)⁵⁹. In the classical dictionaries, the Complaint/Redemp-

⁵⁴ The phrase may refer to either common misjudgment or miscarriage of law.

⁵⁵ Al-Mu'jam al-Wasīṭ cited through <http://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>

⁵⁶ Adj. comp. deg. from \sqrt{zlm} , the modern speaker certainly understands this form as *more tyrannical or more unjust*, but it does not have to be the original meaning of the form in this context, for which reason we have refrained from entering any specific English equivalent in the translation of the proverb at this stage.

⁵⁷ Cf. Ibn Manẓūr. Lisān al-'Arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols., entry for *ḡalam*.

⁵⁸ The kinship term may be changed according to specific context.

⁵⁹ Although the idea of Complaint may be also expressed by a more generic verb *ṡakā/yaṡkū* (to complain), it appears that the native speakers give preference to the cognate verb, for instance the phrase

tion_request frame expressed by these derivatives may be often described as a situation, when Patient of *ZULM* (*mazlūm*) directly approaches the Agent of *ZULM* (*zālim*) asking him to redeem the damage, which implies an equal power status of both parties, cf. the following gloss from Lisān al-‘Arab: *aḏ-ḏulāmat^u wa aḏ-ḏalīmat^u wa al-mazlīmat^u: mā taḏlubuh^u ‘inda aḏ-ḏālim* (the matter of complaint⁶⁰ [is] what you ask/seek from the wrongdoer)⁶¹. On the other hand, as other classical glosses suggest the Complaint/Redemption_request frame also may have a slot for a (powerful) Intermediary, which appears to be the only way, by which power relations may be encoded in the concept in the mediaeval Arabic, cf.: *wa yuqālu: tazallama fulān^{um} ilā al-ḥākimⁱ min fulānⁱⁿ fa-ḏallamah^u taḏlīm^{an} ayy anṣafah^u min zālimihⁱ wa a‘ānah^u ‘alayh* (and they say: someone complained to the ruler against someone and [the latter] satisfied the complaint⁶² meaning was fair/just to him [by redeeming the evil] from his wrongdoer and assisting him against him)⁶³. These observations suggest that *ZULM* (together with other frames that inherit from it) referred to social transactions between *peers* in Classical Arabic.

4.3 *ZULM* between psychology and morale

The Islamic normative discourse portrays *ZULM* as an immanent characteristic of human psyche:

... fa-inna az-ḏulma ṭabī‘a baṣariyya tanzi‘u ilayhā an-nafs, wa tanḥadīru ilayhā aṭ-ṭabā‘i‘, fa-hiya jibilla mutajaddīra fī nafs al-insān “wa ḥamalahā al-insānu innahu kāna ḏalūman jahūlan”⁶⁴

... for *ZULM* [is] human nature [that] the soul yearns/is inclined to, and the characters roll down to it, and it is an innate quality/natural disposition⁶⁵ rooted in human soul “and the man bore it, indeed he was *ḏalūm* (adjective cognate of *ZULM* – A.B.) and ignorant” (Quran 33:72)

yaṣkū ḏulm (he complains of injustice) returned 18,000 results on Google search, while the synonymous *yataḏallam* – 164,000 results (data as of 1 August, 2016).

⁶⁰ The gloss contains three synonyms, of which the 1st one is also used in the sense of the *act* of complaining.

⁶¹ Lisān al-‘Arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.; vol. *Zā’*; other examples could also be found in classical dictionaries.

⁶² There seems to be no other interpretation possible here of the 2nd form verb *ḏallam*, which elsewhere in the Lisān is interpreted as *accuse someone of being zālim* (the agent of *ZULM*) and appears to be a rare and certainly not a modern usage.

⁶³ Lisān al-‘Arab. Beirut: Dār Ṣādir, 1955–1956, 15 vols.; vol. *Zā’*.

⁶⁴ <http://www.soonaa.com/vb/showthread.php?t=10423>

⁶⁵ An on-line dictionary www.almaany.com, which incorporates a broad range of classical and modern Arabic dictionaries cites *ḥilqa* (creation, innate peculiarity of character, natural disposition, nature etc. – H. Wehr. A dictionary of Modern Written Arabic. Ed. J. Milton Cowan. Spoken Languages Inc., Ithaca, NY 1976) as an equivalent to this relatively rare word.

It is notable how the language of simple physical reality is metaphorically deployed to construct human inner world, where psychological predisposition is represented as the natural downward rolling tendency of rounded objects placed on top of a slope. ZULM, by entailment, appears to be located at the bottom of the universe of human soul⁶⁶, while its supposed prevalence among the humans is accounted for by a universal natural pull akin to the law of gravitation.

The belief in the natural inclination of the human psyche to ZULM is also reflected in its association with a group of lexis functioning as occasional synonyms to the derivatives of \sqrt{zlm} but originating from the semantic domain of psychological and socio-psychological states and acts, e.g. *baġā/baġy* (*seek, desire*, but with the preposition *'alā* – *upon, against* – also *oppress, commit outrage*), and *ġašam/ġašm* (*treat unjustly or tyrannically, to wrong, oppress*, but also *to act thoughtlessly, haphazardly*, with the latter in all probability being the original meaning of the verb)⁶⁷. We will note here in passing that through the periphery of the root \sqrt{bgy} ⁶⁸ ZULM appear to connect to the other part of its rather frequent collocation in the political discourse – FASĀD (corruption, moral decay)⁶⁹.

Physical strength or other material *abilities* of an individual are also believed to be a factor of ZULM. This appears to be quite coherent with the above stated belief in the psychological inclination of human psyche to ZULM: once an individual has a material capacity to *oppress* or *wrong* other people he will feel an even stronger pull of this evil force on him. Here is a very common Islamic admonition to those who might be tempted by their excessive abilities to oppress others⁷⁰: *idā da'atka qudratuka 'alā zulm an-nās fa-tadakkir qudrat allāh 'alayka* (if your power/ability has called you to *wrong* the people, remember the power/ability of Allah upon you).

The natural attraction toward ZULM that people ostensibly harbor may justify (or rather be justified by) the presence of evil in the mundane world but it is certainly not presented as a cultural license for the Agent of ZULM. All nominations associated with this semantic role, including *zālim*, *jā'ir* and *tāġiya* convey the idea of strongly negative evaluation tantamount to *moral condemnation*. ZULM is related to the domain of ethical/moral terms not only through its Agent but also through its Patient slot. In the political discourse, the damage/loss cause by ZULM appears to be more often of moral rather than material nature, cf.:

⁶⁶ *Vices* in this metaphorical model are placed at the bottom of Soul as Container, while virtues are at the top, which complies with spatial metaphors GOOD is UP and BAD is DOWN as described in Lakoff, G. and M. Johnson. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

⁶⁷ For the sake of economy here we have used English equivalents list borrowed from the relatively concise Wehr, H. 1976. *A dictionary of modern written Arabic*. Edited by J. Milton Cowan. 3rd ed. Ithaca, NY: Spoken Language Services, Inc.

⁶⁸ Consider such derivatives as *biġā'* (prostitution), *baġiy* (whore), *mabġan* (brothel) etc.

⁶⁹ Cf. examples (1), (2) and (3) in the Introduction.

⁷⁰ The phrase has returned about 168,000 results on Google search as of 8 April, 2016.

...sa-astašhadu bi-ḥalaqa min barnāmaj fī al-maydān allaḍī šāraktu fī taqdīmihi ‘alā qanāt at-tahrīr (...) qumtu fihā bi-iṭārat qaḍiyat zulm aš-šuhadā’ allaḍīna saqaṭū amām aqsām aš-šurṭa wa at-tafrīq baynahum wa baḳiyyat aš-šuhadā’ bi-ittihāmāt kāḍība tankur kayf kānat al-aqsām salḥānāt li-t-ta’ḍīb wa aḏ-zulm...⁷¹

... I will cite as evidence an episode of the program ‘In the Maidan’ in whose presentation I have participated on Tahrir channel (...) in [which] I have raised the issue of ZULM [against] the martyrs, who had fallen in front of police stations and the differentiation between them and the rest of martyrs on [the ground of] false accusation [which] deny how the police stations had been slaughterhouses for torture and ZULM...

Obviously, the deceased martyrs cannot have been deprived of anything material, they are, however, believed to be capable of sustaining some profound *immaterial loss*, for although not stating it explicitly the paragraph implies that ZULM has affected somehow the *moral persona* of the dead (something that in a similar English context may have been described as *pride* or *good name*). When it comes to the living people, ZULM is also associated with the subjective feeling of moral pains and humiliation, conveyed by the intonation, with which the often-heard Arabic phrase *anā maḏlūm* (lit. I am wronged) is usually pronounced. Pragmatically, this phrase ordinarily functions as an opening to complaint⁷².

The list of idioms based on the derivatives of \sqrt{zlm} includes a question phrase (*hal*) *X ḏālim aw (am) maḏlūm* (is X a wrongdoer or a wronged one – i.e. an Agent or a Patient of ZULM), which appears to be a frequent occurrence in political media discourse⁷³ and may be asked in relation to an individual, a thing or an abstract notion (the latter being the case of the metaphor of personification), cf. *Aḥmad Šafiḳ ḏālim am maḏlūm* (is Aḥmad Šafiḳ wrongdoer or wronged one?)⁷⁴, *at-tūk tūk ḏālim am maḏlūm* (is auto rickshaw wrongdoer or wronged one?)⁷⁵, *at-tārīḥ ḏālim am maḏlūm* (is history wrongdoer or wronged one?)⁷⁶. The idiomaticity of the phrase *ḏālim aw maḏlūm* could probably be attributed to the power of a frequently cited hadith *unṣur aḥāka ḏāliman aw maḏlūman* (support your brother [whether] as wrongdoer or wronged one)⁷⁷, which may even appear in political media discourse in a paraphrased form, cf.: *sa’d ad-dīn ibrahīm: dāliyā ziyāda tunāšir as-sīsī ḏāliman aw maḏlūman* (Sa’d ad-Din Ibrahim: Daliya Ziyada supports Sisi [whether

⁷¹ <http://goo.gl/YTaVp0>

⁷² A specific type of complaint called *taḏallum* or *ḏulāma*, which we have discussed in section 4.2 above.

⁷³ As of 22 June, 2016, the Google search based on Egyptian sources only returned 7,440 results for *ḏālim aw maḏlūm* and 511 more for the synonymous phrase *ḏālim am maḏlūm*.

⁷⁴ A title on <http://www.masralarabia.com/> – see <http://goo.gl/1P1tdJ>

⁷⁵ A title on http://www.almessa.net.eg/main_messa.asp?v_article_id=207326#.Vr3Yf1R96k2

⁷⁶ An article title by a well-known Egyptian 20th cent. author Abbās Maḥmūd al-Aqqād published in 1953 – <http://www.hindawi.org/blogs/51357195/>

⁷⁷ Ṣaḥīḥ al-Buḥārī, chapter Kitāb al-Maḏālim (the book of wrongdoings/unjust deeds), item 2311 – <https://goo.gl/9omyTc>.

he is] the wrongdoer or the wronged one)⁷⁸. The salience of the question phrase points to an interesting quality of ZULM – its universal applicability as a standard of measurement, reflecting a panmoralist view of the world, and a rather polarized one at that.

Such panmoralist perspective is reflected in other Islamic normative texts as reflected in the following hadith: *la-zawāl ad-dunyā ahwan ‘alā aḷlāhi ‘azza wa jalla min safk dam muslim bi-ğayr haqq* (surely the demise of this world is lesser for Allah Almighty than spilling of a Muslim’s blood unjustly – *lit.* without right)⁷⁹.

Here is an interesting *hadith* text, which effectively implies a vision of human society as interconnected through and through by relationships, in which everyone is simultaneously Patient and Agent of ZULM toward each other, cf.:

idā ḥalaşa al-mu’minūna min an-nār ḥubisū bi-qanṭara bayna al-jannati wa an-nār fa-yataqāşşūna maẓālima kānat baynahum fī ad-dunyā ḥattā idā naqū wa huḍḍibū uđina lahum bi-duḥūl al-janna⁸⁰

If the Muslims escape from the fire (*i.e.* hell) they will be held at a bridge between the paradise and fire (hell) and *retaliate to each other*⁸¹ *wrongdoings* (a cognate of *zulm*) [that] were between them in [this] world (*i.e.* in their worldly existence) until they become pure and were rectified (corrected, set right, improved) and it is permitted to them to enter the paradise...

Al-‘Asqalānī’s commentary to this text⁸² contains a characteristic definition of *maẓālim* as *ism li-mā uḥiḍa bi-ğayr haqq* (name for what was taken without right)⁸³. The cited hadith points to the coherence and even complementarity embedded in in the Islamic religious discourses, between the notions of ZULM and another concept that appears to be highly salient in the discourse of the Egyptian Arab Spring – QIŞAŞ (RETALIATION)⁸⁴. What binds the two concepts together could be described as a *moral economy principle*, which is quite similar to *debts should be repaid* principle, much and long discussed in the European books on ethics⁸⁵.

⁷⁸ <http://goo.gl/IYOcSq> It is interesting to note that the paraphrased version of the often cited hadith apparently disregards the usual Islamic jurists’ interpretation that the requirement to support ‘your brother’ while he is doing something wrong should be fulfilled by ‘preventing him from doing it’.

⁷⁹ Cited in the ‘Declaration of Saudi Scholars on the Events in Egypt of 8 August, 2013’ (*bayān al-‘ulamā’ as-sa‘ūdīyyin ḥawla aḥḍāt mişr*) published at <http://www.aljazeera.net> – to access the text go to <http://goo.gl/krCVkp>

⁸⁰ Hadith 2308 in Aḥmad b. ‘Alī b. Ḥajar al-‘Asqalānī. *Dār ar-Rayyān li-t-Turāt*. 1407 h./1986 m. http://library.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?idfrom=4432&idto=4433&bk_no=52&ID=1549#docu

⁸¹ This meaning is expressed by the reciprocal 6th verbal form, cognate of *qişāş* (retaliation).

⁸² The so called *hāşiya* (sidenote).

⁸³ *Ibid.* p. 114.

⁸⁴ On QIŞAŞ cf. Alexander Bogomolov, *An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring*. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*. Vol. XV, p. 13–33.

⁸⁵ See, for instance, Rosalind Hursthouse. What does the Aristotelian Phronimos know? in L. Jost, J. Wuerth (eds.) *Perfecting Virtue. New Essays on Kantian Ethics and Virtue Ethics*. Cambridge Univer-

The belief that ZULM accounts permeating the entire social fabric can only be settled at the end of times elevates ZULM to a level of transcendental phenomenon.

5. Interdiscursivity: religious discourses and the domain of politics

An individual concept may vary significantly across different discourses, while maintaining an unmistakable family resemblance. The cross-discursive differences may also be semiotized both to modify and enrich the meaning of the concept in the target discourse, such as political discourse, or more specifically, the discourse of the Egyptian Arab Spring, and help achieve certain communicative goals. In this section we will illustrate two basic contentions:

1. The semantics of ZULM in general political discourse was affected profoundly by what is known as *political Islam* (a.k.a. Islamist) discourses, which we believe to essentially represent a blending of the Islamic normative and left-leaning political discourses.
2. The events of January 25 revolution found reflection in a set of disparate discourses including the normative and the devotional Islamic ones (more specifically, the genre of mosque sermons), the leftist and liberal political discourses. All these discourses operate independently, each in their specific social context, but are accessible to overlapping audiences within the speech community. They also blend in such common sites as the media, where they contribute to the production of the new revolutionary discourse. The manner, in which key concepts, such as ZULM, function in the revolutionary discourse, is effectively a resultant of these other, more stable discourses with long history of circulation in the speech community. The interplay of meanings, which occur in this manner, does not result from a deliberate action in the sense of any individual or group authorship, (although an element of individual initiative cannot be excluded either), but rather of a collective activity guided by a sense of commonality of communicative purpose.

5.1 Signposts on the road: how the Islamist discourse reshaped ZULM

According to S. Khatab, a key ideologue of modern political Islam Sayyid Qutb was using the terms ‘tyranny’ and ‘oppression’ to describe the contemporary socio-political order in Egypt as early as in 1925–1939⁸⁶. In doing so he certainly was not

sity Press, 2015, p. 42, where this principle is cited in discussion of the classical Greek concept of *phronesis* (prudence, moral intelligence).

⁸⁶ Sayed Khatab. *The Political Thought of Sayyid Qutb. The theory of jāhiliyyah*. Routledge. London, NY, 2006, p. 62; although Kharab does not provide Arabic equivalents for these terms, it appears to be clear that by the latter term he must have meant *zulm*.

alone. Much later, Muḥammad ‘Abd al-Salam Faraj, a leader and ideologue of a violent extremist group that assassinated the president Anwar as-Sadat, during his official interrogation in 1982 also referred to ‘the *oppression* and the violence of the State against sharia and against Muslims’⁸⁷ (emphasis added – *A.B.*). The innovation that Qutb and other proponents of his political theory, which construed the contemporary Arab states as essentially un-Islamic tyrannies, which the true Muslims should oppose⁸⁸, compared to the traditional normative Islamic discourse, which still continues to treat the concept as a social transaction among peers, was that it had developed ZULM into a brief theory of *power* and *state*. Here is a paragraph from Qutb’s last and arguably the most important book *Ma’ālim fī aṭ-Ṭariq* (Signposts on the Road)⁸⁹ describing an ideal society:

wa taṭahhar al-mujtama‘ min aḡ-zulm bi-jumlatihi, wa qāma an-nizām al-islāmī ya‘dil bi-‘adl alllāh wa yazin bi-mīzān alllāh wa yarfa‘ al-‘adāla al-ijitmā‘iyya bi-smi-llāh...⁹⁰

and the society was purified from ZULM in its entirety and the Islamic order had risen [which] administers justice by Allah’s justice and weighs by Allah’s scales and raises the social justice in the name of Allah...

The paragraph characteristically combines an approximation of Muslim sermon style with terms borrowed from secular leftist discourses. Note particularly the notion of *social justice*, which would become a prominent idea in the January 25 revolutionary discourse and part of the revolution’s official motto. The narrowing of the much wider moral and even eschatological notion of ZULM to the only type of relationship, viz. that between the powers that be and their disenfranchised subjects, could only happen through a blending of the religious and revolutionary leftist discourses. The two discourses share a set of important underlying presumptions, such as a simplified conception of power relations, the wholesale rejection of the status quo and the belief that history is divided in phases defined characterized by different levels of social justice the belief that a rapid transition from a worse to a better type of society may be brought about by a deep indoctrination and mobilization of masses, culminating in revolution. In contrast to the leftist idea of progress, the Muslim history according to Qutb appears to be cyclic. Qutb’s greatest ideological innovation was defining the contemporary Muslim politics and society in terms of the

⁸⁷ Sayed Khatab. *The Power of Sovereignty. The political and ideological philosophy of Sayyid Qutb*. Routledge. London, NY, 2006, p. 205.

⁸⁸ The theory built around the idea that the contemporary Muslim societies had deviated from the their religion to the extent of becoming a type of *jāhilyyah* (ignorance, barbarianism), the terms used in classical texts in reference to the pre-Islamic Arabs.

⁸⁹ Gilles Kepel has called ‘Ma’ālim...’ ‘What is to be done’ of the Islamist movement (Gilles Kepel. *Jihad: expansion et déclin de l’islamisme*. Editions Gallimard, 2000; cited through Russian translation, Zhil Kepel. Dzhikhad. Moscow, Ladomir, 2004, p. 31).

⁹⁰ Sayyid Qutb. *Ma’ālim fī aṭ-Ṭariq* Bayrūt, al-Qāhira, Dār aš-Šurūq, 1979, p. 29.

pre-Islamic period of so called Jāhiliyya (Ignorance). It is in Qutb's conception that ZULM assumed its function of political term, a key element in the definition of the old *unjust* political system as opposed to the new one that true Muslims should aspire, cf. the following characteristic description of Jāhiliyya:

kān at-tazālum fāšiy^{an} fī al-mujtama', tu'abbir 'anhu fikrat aš-šā'ir zuhayr bnu abī sulmā: wa man lam yaḍud 'an ḥawḍihi bi-silāḥih yuhaddam wa man lam yazlim yuzlam wa yu'abbir 'anhu al-qawl al-muta'āraf 'alayhi fī al-jāhiliyya "unṣur aḥāka zālīman aw mazlūman"⁹¹.

wronging each other (the reciprocal 6th form of \sqrt{zlm}) was spread in the society, as expressed by an opinion of the poet Zuhayr Abu-Sulma: and [he] who has not defended himself by his weapon would be destroyed and [he] who has not wronged would be wronged [himself], which is expressed in the common saying in [the times of] Jahiliyya "support you brother [whether] as wrongdoer or the wronged [one]"⁹².

Following in the leftists steps, Qutb redesigned an essentially religious ethics notion of innate human Injustice, conceived of as an atemporal quality, into an ideological term referenced to specific historic period and political condition, just like the leftists' did with the term Oppression. He has actually helped make ZULM the best Arabic equivalent of the latter, while simultaneously reinforcing its religious connotations⁹³. As we see, without being fully consistent in substance and tenor, the leftist and Islamist discourses appear to be quite coherent in their most basic layout⁹⁴. The January 25 – February 11, 2011 protests in Cairo's Tahrir square provided a unique site for the continued encounter and cross-breeding these two discourses.

What Qutb was faced with was basically the same dilemma that the modern revolutionary socialists, the true *šabāb at-tawra* (the revolutionary youth) and its ultimate driving force, faced when in early 2011 they were discussing the legitimacy of using the strongly Islamic normative concept of QIṢĀṢ (retaliation) as a revolutionary slogan. Without even thinking about Qutb they followed his recipe in trying to sell the basics of the revolt to a crowd, whose only reference base in the sociopolitical sphere was their religion. Qutb, though, seems to have done it a bit more decisively and wholeheartedly.

⁹¹ Ibid. p. 26–27.

⁹² As we have seen in Section 5.1 above, the cited phrase is actually part of the hadith, rather than 'common saying', for reference see footnote 81.

⁹³ We may have exaggerated Qutb's role in effecting a shift in the meaning and function of an important cultural concept, but irrespective of whether he could bring about this change alone in his capacity of a single most important Arabic Islamist author of his days, this does not deny the validity of change as such as well as the role of the Islamist discourse in effecting it and the appropriateness of citing Qutb as an illustration.

⁹⁴ At the level of frame-semantic structures and associated ideas that shape them.

It is for the concepts with long history of circulation in the religious discourse, such as ZULM and QIṢĀṢ, that it becomes possible to view politics from an eschatological perspective, and for the religious discourses to directly interfere in the political domain. In the course of January 25 revolution, mosques functioned as a key instrument of mass mobilization and sites of discursive defiance. Sermon (*ḥuṭba*) and *du'ā* (supplication or invocation as opposed to a more formulaic prayer, *ṣalāt*) may in this context be seen as genres mediating between the Islamic normative (by extension also Islamist) and political discourses. As a speech genre, *sermon* has many constraints, e.g. it gives strong preference to generic names as opposed to nominations with unambiguously specific referents, such as proper names. Even stricter constraints apply to *du'ā*. It is, therefore, significant, if *du'ā* does include some terms resonating with wider political discussion of the day, such as *dawlat aẓ-ẓulm* (state of ZULM), cf.:

... allāhumma ka-mā *azalta dawlat aẓ-ẓulm wa aṭ-ṭuġyān..* fa-atimm 'alā miṣra ni'mat al-amn wa al-īmān.. wa as-salāma wa al-islām.. wa asbig 'alayhā ni'amaka zāhiratan wa bāṭinatan.. wa urzuqnā fihā al-amn wa al-amān.. wa al-'ayš fi salām..⁹⁵

...o Allah, as you have eliminated the *state of ZULM and despotism..* accomplish over Egypt the grace of security and faith.. and health and Islam.. and bestow upon it your graces perspicuous and innermost.. and provide in it security and safety... and life in peace.

Powerful as they are as instruments of political persuasion, the devotional texts do not make the news, and, therefore, are seldom cited in the common media discourse. Texts of sermons and *du'ā* have nevertheless become widely available beyond their immediate mosque congregations, eagerly sought after and traded across wide audiences of devoted Muslims with the advent of electronic media.

Although not strictly overlapping in terms of shared public discussion sites and textual dimension, albeit connected through a common set of key concepts, the two types of discourses – religious (normative and devotional) and political – may function in counterpoint to each other as two distinct but complementary⁹⁶ modes of public commentary over the same sociopolitical reality⁹⁷ with different sets of speakers but largely the same recipients.

⁹⁵ An excerpt from a 2,235 word long prayer (*du'ā*) recited by Sheikh Muḥammad Jibrīl on Laylat al-Qadr (Night of Power) on the 26th of Ramadan (26 August), 2011; it is believed that good deeds (notably, prayers) performed on this occasion are worth more than those accomplished over one thousand months as according to Quran 97: 3, *laylatu-l-qadr hayrun min alfi šahrin* (the night of Power is better than a thousand months) <http://www.jebril.com/ar/suppliations/quran-completion/doaa-1432>

⁹⁶ The two discourses serve different but compatible functions, e.g. the religious discourse has a strong *regulatory* dimension, greater *persuasiveness*, but its referential scope is limited compared to the common political discourse – it cannot the political process in detail.

⁹⁷ Cf. the notion of *meta-cultural commentary* in D. Carbaugh. Cultural Discourse Analysis: Pragmatics of Social Interaction. in Alessandro Capone • Jacob L. Mey (Eds.), *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society* p. 566.

Elements of the religious discourses interfere with the political discourse more directly in what could be described as *citational mode*. For instance, an apparently high occurrence of the 2nd person plural form *tazālamū* in the Egyptian segment of Internet⁹⁸, at a closer look, can be mostly accounted for by citations of a single text of Sunnah *yā 'ibādī innī ḥarramtu az-ẓulma 'alā nafsī wa ja'altuhu muḥarraman fa-lā tazālamū* (oh my servants, I have prohibited ZULM upon myself and made it prohibited, therefore, do not *wrong each other*)⁹⁹. As an instance of so called *sacred* (or *divine*) *hadīth* (*hadīth qudsī*)¹⁰⁰ this text speaks to humans in the name of Allah, in which perspective both the Agents and Patients of ZULM appear to be equal. When cited in the contemporary political discourse characterized by a significant power disparity between Zālim and Maẓlūm, such texts serve a socio-pragmatic purpose of empowering the oppressed against oppressor, by putting them both rhetorically on an equal footing.

6. ZULM in modern political discourse

6.1 ZULM and Power

Entities/social actors representing (political) POWER – Ruler, Regime or State (*ḥākim, niẓām, dawla*)¹⁰¹ in the discourse of the January 25 revolution, and earlier political opposition discourses appear to be closely associated with the concept of ZULM, cf.:

su'ālī yattajih ilā as-sāda aṣḥāb al-qirār wa an-nufūd fī niẓām al-ḥukm wa huwa bi-ḥiṣār: li-mādā tatamādawna fī ẓulm an-nās wa fī al-mumārasāt al-qam'iyya al-mumanhaja 'alā raġm min taṣā'ud al-ġaḍb aš-ša'bī (...)? da'kum min ḥurāfat 'al-qum' li-ḍamān al-amn ...¹⁰²

my question is addressed to (*lit.* is heading toward) gentlemen decision makers and influencers in the ruling regime (*lit.* regime of rule) and it is briefly [as follows]: why are you persisting in ZULM [against] the people and in systematic repressive practices despite the rising anger of the people (...)? Spare us from the myth of oppression for the sake of security...

⁹⁸ 82,700 results on Google search as of 12 March, 2016.

⁹⁹ Cf. *Šurūḥ al-Ḥadīth. Jāmi' al-'Ulūm wa al-Ḥikam. Ibn Rajab al-Ḥanbalī. Mu'assasat ar-Risāla, 2001/1422 h., Item 24 – http://library.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?idfrom=125&idto=130&bk_no=81&ID=26*

¹⁰⁰ *Sacred* or *divine* *hadīth* (*ḥadīth qudsī*) is a type of *hadīth* containing the direct speech of Allah as opposed to the bulk of *hadīth*, which comprises acts and sayings of the prophet Muḥammad.

¹⁰¹ These are the key entities (*social roles*) that appear in various context to specify the broader concept of political POWER.

¹⁰² <http://goo.gl/74I6gh>

ZULM often features as a definitive – if not the only – characteristic of the pre-revolutionary State. The phrase *dawlat az-zulm* (the state of ZULM) returned about 11,500 results for the Egyptian sites, as of 25 March 2015. The *state of ZULM* is cited as affectively the *reason* behind the revolution¹⁰³, cf.:

tilka ad-dawla allatī taḥnuq aš-ša‘b wa tata‘ālā ‘alayh t̄ara dīdahā aš-ša‘b al-miṣrī bi-rummatihā fī yanāyir, lam takun aṭ-ṭawra dīd mubārak šaḥṣiyyan, wa lākin kānat dīd *dawla zālīma* bi-jamī‘ mu‘assasātihā wa ajhizatihā al-idāriyya, wa lan yuktamal intṣār aṭ-ṭawra dūna hadm *dawlat az-zulm* (...) ḥattā tastaṭī‘aṭ-ṭawra an tabnī dawlatahā al-badīla...¹⁰⁴

That state, which strangles the people and rises above it, the whole of the Egyptian people has made revolution against it in January, [which] was not revolution against Mubarak personally, but was against *oppressive* (cognate of *zulm* – A.B.) *state* with all its institutions and administrative bodies, and the victory of the revolution will never be complete until the ruining of the state of ZULM (...) until the revolution will be able to build its alternative state...

It is this construction *dawlat az-ZULM* that helps reconstrue ZULM as a concept belonging to the domain of politics as opposed to its original domain of inner person and morale, which we discussed above.

In line with spatial metaphor POWER is UP¹⁰⁵ the *state of ZULM* is represented in the political discourse as a *high vertical construction* (an entity that stands tall but may shake and fall), cf.:

kull mā ḥadaṭ munḍu al-laḥza al-ūlā ḥattā at-tanaḥḥī lam yakun illā al-jawla al-ūlā fī al-ma‘araka al-fāšila, al-jawla allatī ḥusimat li-šāliḥ aṭ-ṭawra ‘indamā *faqadat* dawlat az-zulm *ittizānahā wa tarannahat*...¹⁰⁶

all what happened since the first moment until the resignation [of Mubarak] had been nothing but the first round in the decisive battle, the round that was decided to the benefit of the revolution when the state of ZULM lost its equilibrium and swung

¹⁰³ This appears to be the key nomination expressing this idea in the discourse of the Egyptian Arab Spring, by far outscoring the 2nd most frequent synonymous nomination – *niḥām az-zulm* (the regime of ZULM), which has returned about 2,920 results on Google search and *an-niḥām az-zālim* – about 1,970 results (as of May 6, 2016).

¹⁰⁴ An article titled ‘The State and the Army... between ruining and construction’ (ad-dawla wa al-jayš ... bayn al-hadm wa al-binā’). In al-Yasār aṭ-Ṭawrī (The Revolutionary Left), January 31, 2012 <https://elthawry.wordpress.com/2012/01/31>

¹⁰⁵ Cf. Lakoff, G. and M. Johnson. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press. Lakoff and Johnson cite a number of metaphors, which may be summarized as metaphors of Power, e.g. FORCE is UP (p. 15), HIGH STATUS is UP (p. 16), CONTROL is UP (p. 17).

¹⁰⁶ Article title *aṭ-ṭawra mustamirra* (the revolution continues), 20 January 2013 – <http://www.ansarportsaid.net/Visitors/349/Details.aspx>

In modern usage *ZULM* also is metaphorically represented as an *object falling from above*, cf.:

su'āl yadūr bi-ḍihnī wa rubba-mā bi-aḍhān al-kaḥrīn min al-mutābī'in li-mā yajrī bi-miṣr al-kināna wa as- su'āl huwa hal *waqa* 'zūlm 'alā ar-ra'īs al-miṣrī muḥammad mursī?¹⁰⁷

A question is on my mind (*lit.* turning around my mind) and probably on the minds of many of [those who] follow what is going on in Egypt al-Kinana (a traditional epithet of the country – A.B.) and the question is whether *ZULM* had *fallen* on the Egyptian president Muhammad Mursi?

Not only *ZULM* may *fall* on a person, but one may also *fall under ZULM* (which is still not incoherent with the idea of *object falling from above*), cf.:

wa aḍāfa ad-dīb ḥilāl murāfa'atihi amām maḥkamat jināyāt al-qāhira (...) anna mubārak *waqa* 'taht az-zūlm al-bayyin wa lākin lam yahtazz imānuhu li-l-laḥza wāḥida bi-anna al-lāha sawf yanṣuruha wa anna al-qaḍā' sawfa yunṣifuh¹⁰⁸

And ad-Dib added during his presentation in front of the Criminal Court of Cairo (...) that Mubarak had *fallen under* an obvious *ZULM*, but his faith had not shaken [even] for a single moment in that Allah would support him and the justice would be fair to him.

Causing *ZULM* is metaphorically represented as *letting fall* (from somewhere above). It appears that although *ZULM* is caused by a human agency the relation between it and the ultimate source of *ZULM* is indirect, it is not a human action that represents *ZULM* in a direct sense, but *ZULM* as a result of a certain type of action, cf.:

fa-al-fi'l nafsuh mumkin an *yuqi* 'zūlm^{an} wa mumkin an *yuqi* 'adl^{an}, fa-qatl an-nafs awqa' az-zūlm 'alā al-maqtūl wa qatl al-qātil awqa' al-'adl 'alā al-qātil¹⁰⁹

For the same act may *bring down ZULM* and may *bring down JUSTICE*, as the manslaughter (*lit.* killing the soul) brought down *ZULM* upon the killer and killing the killer brought down *JUSTICE* upon the killer.

In Arabic, there is at least one more trouble that may befall an individual or a human collective, which could metaphorically *fall* upon them. In this case clearly the *falling* is caused by an entity, placed high above, i.e. metaphorically, in the position of *POWER*. The name of this type of trouble is *punishment* ('uqūba) cf.:

al-ahlī yūqi' 'uqūba kabīra 'alā ḡālī ba'd tajāwuzihi ma'a ḥusayn as-sayyid¹¹⁰

Al-Ahli (sport club) imposes (*lit. is letting fall*) big punishment on Gali over his violation with Husain as-Sayyid.

¹⁰⁷ An op-ed by Rātib 'Ababna. With impartiality and objectivity ... was Mursi wronged? (bi-tajjarud wa al-mawdū'iyya... hal zūlima al-mursī), 5 July, 2013 <http://www.maqalat.com/41444.html>

¹⁰⁸ <http://www.elfagr.org/654378>

¹⁰⁹ <https://goo.gl/3mfxmS>

¹¹⁰ <http://www.elwatannews.com/news/details/983506>

Being UP, from where it *falls* or is *helped to fall*, if not directly places ZULM in association with some sort of POWER, then in the space beyond human control (normally we don't look up when we move around and we can't reach up above our own height), hence falling from above may metaphorically express FATALITY¹¹¹. In the example below ZULM has already occurred and its Patient is described as being *under* it. ZULM features here in a context similar to the word *yoke* in English, for which it could be substituted easily should the paragraph be given a 'literary' translation, cf.:

filasṭīn al-wahīda bi-l-‘ālam allatī tarzaḥ *taḥt zulm* al-iḥtilāl wa ‘unṣuriyyatihi... wa isrā’īl tazunn annahā *fawq al-jamī‘* wa yajib ijbaruhā ‘alā *irjā‘ al-ḥaqq li-aṣḥābihā*¹¹²

Palestine [is] the only [one] in the world, which [is] languishing *under* ZULM of occupation and its racism... and Israel thinks itself *above all* and it must be forced to *return the right (ḥaqq) to its holders*.

ZULM, that may well appear to be redundant here to a European translator, is in fact the principle that indirectly guides the choice of elements in what may otherwise appear to be a descriptive phrase. Racism here specifies the moral aspect of ZULM¹¹³. ZULM comes from above i.e. from places beyond human control. Both constituents of the concept – the idea of *moral pains* sustained by the Patient of ZULM and link to POWER/FATALITY as its ultimate cause are again emphasized by the choice of *razah* as predicate, which we have translated as *languish* for a lack of a better option, but whose semantics is based on a spatial metaphor BAD is DOWN¹¹⁴, which is also reflected in the preposition *taḥt* (under) that goes with the verb. While Israel is presented as a source or cause of ZULM, it only *thinks* that it is *above all*, a phrase clearly meant to rhetorically portray it as less powerful. What it has to do is to *return the right (ḥaqq)*, which is part of the standard definition of ZULM reversed¹¹⁵. The entailment of this line of spatial metaphors applied to ZULM is that to *overcome* it one needs to *lift* it, cf.:

¹¹¹ Metaphor FATAL is FALLING FROM ABOVE seems to be another conceptual universal as it occurs in many languages other than Arabic (Ukrainian, Russian, English, Persian, German to name but a few).

¹¹² The phrase attributed to the Arab League Secretary General Nabil Arabi features as a title of a news item at <http://www.marsadmasry.com/news/3610>

¹¹³ I.e. it relates as cause to effect with *moral humiliation* of being *mazlūm*, which we discussed in Section 5.1 above.

¹¹⁴ Cf. glosses provided by Lane with reference to classical Tāj al-‘Arūs: *Lane: she (a camel) fell down (for a fem. verbal form – A.B.), by reason of fatigue, emaciated or by reason of fatigue or emaciation or by reason of fatigue and emaciation or clave to the ground and had no power to rise; said of a man: He became weak, and what was in his hand went from him* – Edward William Lane. An Arabic-English Lexicon. Beirut, Lebanon: Librairie du Liban. 1980/1997.

¹¹⁵ Cf. the relationship between ZULM and the notion of *ḥaqq* as 'property' and 'right', which we discussed in 4.1.

taḥt šī‘ār munāṣarat al-‘adl al-yūnīsif tuṭliq ḥamla li-raf‘ az-ẓulm ‘an al-atfāl al-aḳṭar faqr^{an} bi-mušāarakat mašāhīr al-‘ālam...¹¹⁶

Under the slogan of ‘Supporting Justice’ UNICEF is launching a campaign to lift ẒULM from the poorest children with the participation of the world’s celebrities...

While ẒULM within this set of spatial-mechanic metaphors is represented as a heavy object that falls from above and may press down its Patient, it takes someone POWERful to *lift* it. It is therefore not accidental that some sort of *authority* (institution, official etc.) would normally feature as the Agent of *lifting* ẒULM.

6.2 Escape routes: ẒULM and TIME

The notion of *dawlat az-ẒULM* (the state of ẒULM), which is very salient in the discourse of the Egyptian revolution, appears to describe an overwhelming and total political reality that no one seems to be able to escape. Yet while *the state of ẒULM* is constructed in spatial terms, its referent being a country – Egypt, a whole set of idioms in Arabic portray the fourth dimension – temporal – as a likely remedy from ẒULM.

A few stable collocations point to the fact that the temporal dimension of ẒULM represents a matter of keen interest and conscious public reflection for Egyptians¹¹⁷, highlighting what appears to be a popular belief in the *transient nature* of ẒULM, which may be an extension of a more generic belief in the imminent end of sufferings or the transience of all other mundane phenomena. Indeed, the phrase may often be used as a solace to those, who are in trouble. Here are some of these collocations: (*dawlat*) *az-ẓulm sā‘a*¹¹⁸ ([the state of] ẒULM [is] one hour), (*kul*) *l-ẓālim lahu nihāya*¹¹⁹ (wrongdoer has an end – meaning ‘is not immortal’ or ‘may not forever go unpunished’), occasionally also in a plural form as *li-kull az-ẓālimīn lahum nihāya* (all wrongdoers have an end), and, finally, (*az-ẓulm lahu nihāya*)¹²⁰ (ẒULM has an end). The idea had been so popular during the heyday of the revolution that later, in the context of anti-Sisi protests by Muslim Brotherhood supporters, the phrase *az-ẓulm lahu nihāya* even became part of a vernacular Arabic slogan that

¹¹⁶ <http://s.youm7.com/2475989>

¹¹⁷ Again, in our sample as analyzed here, we have included Egyptian material only, bearing in mind the need to ensure a certain unity of sociopolitical context, which appears to be essential for the manner, in which concepts function in the political discourse.

¹¹⁸ 3,700 total results with 3,600 results for the extended phrase with the head word *dawla* (state), as of 22 May 2016.

¹¹⁹ 1,840 Google search results as of 22 May 2016.

¹²⁰ 133 results for the indefinite form, and 699 – for the definite one on Google search, as of 22 May 2016.

protesters chanted on the streets – *aḡ-ḡulm lahu nihāya wa al-ḡurriya ḡāyya ḡāyya*¹²¹ (ZULM has an end and the freedom is coming, coming). It is interesting to note that *ḡulm* in this context is contrasted to *ḡurriya*, a key value concept of the revolutionary discourse and part of its officially cited moto ‘*ayš, ḡurriya, karāma insāniyya, ‘adāla ijtīmā‘iyya* (bread, freedom, human dignity, social justice), as opposed to its formal antonym – ‘*adl*. The two concept here affectively tag the pre-revolutionary *past* and the aspired post-revolutionary *future*.

It is not merely due to the relative stability (idiomaticity) or the frequency of these phrases that we identify the idea of the *transient nature* of ZULM as a *belief*. We base our conclusion that this idea does represent a belief on the linguo-pragmatic function that the appropriate phrases assume in the text. They persistently feature in the argumentative and (almost) never in the asserted part of utterances, which may be negated or argued for, i.e. they are used as *proof* and not something that may *need to be proven*. Cf.: *istamirrū fī ṡarīqikum – aḡ-ḡulm lahu nihāya* (continue on your path [for] ZULM has an end)¹²². While temporal modifiers easily combine with ZULM, spatial ones, which may be another way of expressing the same idea that ZULM may be constrained, apparently don’t. For instance, we found only one instance for a grammatically correct phrase *aḡ-ḡulm lahu ḡudūd* (ZULM has limits, boundaries), which parallels a popular idiom *aš-šabr lahu ḡudūd* (patience has limits). This clear lacuna suggests that ZULM in media and, probably, wider public discussion, is seen from a socially pessimistic perspective as a phenomenon impossible to deal with *hic et nunc*, so overwhelming that it only can go away with time. The only instance of *aḡ-ḡulm lahu ḡudūd* that we found in fact only reinforces this impression as it portrays a reality outside of Egypt in the foreign lands, affectively a Neverland as seen from where the author is situated, cf.:

‘afwan yā sayyidī ar-ra’īs... ašhadu annaka najaḡta fī an yakūna ḡulm bāqī abnā’ī al-waḡīd huwa ar-raḡīl ilā ayy buq’a fī al-arḡ illā al-waṡan... fa-ba’duhu kull al-bilād sawā’... tatasāwī fīhā kull al-ašyā’.. aš-šams wa al-mā’ wa al-hawā’ wa lākin hunāka ajid mā lā ajiduh fī waṡanī: al-amal... furaš ‘ādila.. ijtihād muṡab.. ḡayā muḡfiza li-t-ṡāqāt.. taḡaddiyāt yaḡbiluhā al-miṡṡaq.. ḡulm lahu ḡudūd...¹²³

Sorry Mr. President, I witness that you have succeeded in that the only dream of the rest of my sons would be to go to any part (lit. spot) of Earth except the homeland... as after it all countries are the same, everything is equal in them, the sun and the water and the air, but I find there what I don’t find in my homeland: the hope, fair chances, effort rewarded, life stimulating energies, challenges, which logic [can] accept, ZULM [which] has limits...

¹²¹ A news item titled ‘ZULM has an End and Freedom is Coming’ – Slogan of the Ismailiya Oppositioners’ (*aḡ-ḡulm lahu nihāya wa al-ḡurriya ḡāyya ḡāyya ḡāyya* *ḡitāf mu’arīḡī al-ismā ‘iliyya*), dated 14 February, 1015 on <http://www.masralarabia.com/> – see <http://goo.gl/MuSish>

¹²² <http://www.ansarportsaid.net/News/139480/Default.aspx>

¹²³ <http://www.elwatannews.com/news/details/622324>

The idea of the *transience of ZULM* appears to resonate with the key theme of what has been dubbed by some as *kifāya* (enough) *rhetoric*, effectively a new trend in the Egyptian pulp fiction, which evolved and gained popularity in the decade preceding the January 25 revolution¹²⁴. Junge (2015) chose the anti-Mubarak protest slogan of *kifāya!* (enough!)¹²⁵, which ‘accurately expresses the tight interaction between political demands and emotional expression’, as a tag for this newly identified literary trend, whose key characteristic feature is that ‘[a]s a result of *suffering from social or political injustice* (emphasis added – A.B. – this sounds as a rather accurate definition of ZULM), the protagonists mostly direct their affects and emotions outwards, to another person or group; they no longer internalize but externalize aggression’. Junge’s observation points to dynamics in the emotional reactions and political expectations of the Egyptian public over the late pre-revolutionary period, which explains much in both the public mood and the modality of the revolution. This *growing* sense of *injustice* among Egyptians is also reflected in the Google trend graph for the lexeme *zulm*, which highlights a steady upward dynamic beginning shortly after the 2005 presidential election up until now (2016), with high points on the graph clearly correlating with the peaks of political activity or repressions¹²⁶.

The framing of ZULM as a persistent and overwhelming state of affairs in a country with nothing to be done about it *now*, but which will imminently end in the *future*, reflects a somewhat eschatological idea of time reminiscent of religious discourses, which represent time as a segment of unspecified length or rather a vector connecting the two contrasting opposites of everlasting *now*, where things are mostly futile or bad and *hereafter*, where relief from pain, reward and eternal pleasure awaits the faithful. On the other hand, the idea that everything will change with the revolution and a new and better world will come and stay forever is characteristic of revolutionary discourses. The two perspectives are not incoherent, both of them neatly combine in a phrase frequently repeated in the Egyptian media texts, which became one of the revolutionary mantras, – *dawlat az-zulm sā’a, dawlat al-ḥaqq ilā qiyām as-sā’a* (the state of ZULM [is for] an hour, the state of truth/justice [is] until the doomsday)¹²⁷.

¹²⁴ Christian Junge. On Affect and Emotion as Dissent: The Kifāya Rhetoric in Pre-Revolutionary Egyptian Literature. Friederike Pannewick, Georges Khalil, Yvonne Albers (Eds.), *Commitment and Beyond. Reflections on/of the Political in Arabic Literature since the 1940s* Reichert Verlag Wiesbaden 2015, pp. 253–272.

¹²⁵ The slogan was used as an unofficial moniker for the grass-root based Egyptian Movement for Change during the presidential elections of 2005.

¹²⁶ February 2011 – the month of Tahrir square sit-in and Mubarak’s resignation, August 2013 – massacre of pro-Mursi rally on Rābi’a al-‘Adawiyya square in Cairo, November 2013 – with October – November being the period when protesters slain by police in various localities across Egypt became a regular news item.

¹²⁷ Google search for the 2nd part of the phrase *dawlat al-ḥaqq ilā qiyām as-sā’a* (the state of truth/justice [is] until the doomsday) performed on May 31, 2016 returned 1,610 results.

6.3 Power and ZULM – a reversed perspective

Our analysis of ZULM in the political discourse would be incomplete should we neglect the other side of the debate, against whom the powerful ZULM rhetoric is effectively directed – the institutions, officials and people governing and symbolically representing the Egyptian state. The purpose of our analysis in this section is to find out how this rhetoric has affected the public self-representation of the Egyptian authorities. The best material to address this point in the context of a study of revolutionary discourse is Mubarak's last speeches¹²⁸ delivered over the 18 days of protests in the Tahrir square in January – February 2011. The speeches represent an interesting mix: while trying to dismiss the presupposed accusations without explicitly repeating them, Mubarak still uses a lot of constituent elements of the revolutionary discourse, more often as part of presupposition than explicitly, which he tries to rearrange and re-appropriate in an attempt to justify his remaining in office. Particularly characteristic in that sense is Mubarak's last speech delivered one day before his resignation.

The 'revolutionaries' message addressed to Mubarak is best expressed in the key slogan of the January 25 – February 11 sit-in – *irḥal* (go). Such simple imperative does not presuppose a verbal response. In his speech, Mubarak is trying to reframe the communicative act initiated by 'revolutionaries' as effectively a more cooperative type of exchange by imposing the notion of *national dialog* (al-ḥiwār al-waṭanī). Mubarak's speech is construed as a response to protesters' *demands* (maṭālib), which are not outlined explicitly in the speech. The notion of *maṭālib*, often also *maṭālib at-tawra*, alternating with *ahdāf at-tawra* (goals of the revolution) is among the frequent occurrences in the discourse of the January 25 revolution. What is usually meant by this notion in later discourse of the revolution is the sequence of value concepts that form part of the popular revolutionary motto '*ayš, ḥurriya, 'adāla ijtmā'iyya, karāma insāniyya* (bread, freedom, social justice, human dignity), but also QIṢĀṢ (retaliation)¹²⁹. While acknowledging that *maṭālibukum hiya maṭālib 'ādila wa mašrū'a* (your demands are just and legitimate demands), Mubarak, in an oblique manner, responds to the theme of QIṢĀṢ and the closely interrelated theme of the Martyrs of Revolution (*šuhadā' at-tawra* – both of these concepts are coherent with the scenarios presupposed by ZULM), which he does by committing to 'speedily' investigate the 'events of the last week' in an apparent reference to

¹²⁸ Mubarak spoke on January 28 – at the heyday of the protests, on February 1 – on the eve of one of the most violent episodes during the 18 days sit-in in Tahrir square – the so called Camel Incident, and on February 10 – just one day before his resignation, which happened on February 11, 2011 and on which occasion a very brief announcement was made on his behalf by Vice President Omar Suleiman.

¹²⁹ On the significance of the concept of QIṢĀṢ for the discourse of January 25 revolution cf. Alexander Bogomolov, *An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring*. Scripta Neophilologica Posnaniensia, 2015, Vol. XV, pp. 13–33.

the police violence against the protesters, cf.: *aşdartu ta'limātī bi-sur'at al-intihā' min at-tahqīqāt hawl aḥdāt al-usbū' al-māḍī* (I have issued my orders for a speedy completion of the investigations on the events of the last week). The emphasis on 'speediness' is not a random embellishment here. By stressing it, Mubarak is affecting empathy with the mounting popular demands of QIŞĀŞ, without naming it explicitly, as according to a popular belief, QIŞĀŞ has to be *speedy* and also *complete* (*sarī'* or '*ājil* and *nājiz* – effective, complete)¹³⁰. Mubarak appears also to eagerly acknowledge the collective *moral pain* – a theme resonating with psychological and moral dimension of ZULM semantics as discussed above.

To overwrite the image of Zālim, Ṭāgiya (unjust ruler, tyrant), a standard description of all Egyptian presidents in the Islamist discourse, and now in the discourse of the Tahrir square protesters, Mubarak applies the universal metaphor of Ruler as Father. Mubarak, however, does not explicitly describe all Subjects as Children, but singles out Youth, whose role as 'those who led this demand for change', – a clear euphemism of the revolution, Mubarak acknowledges positively. In privileging the YOUTH and seeing it as the agent of Revolution Mubarak fully complies with the conventions, already established, of the revolutionary discourse. Mubarak speaks in an authoritative all-wise manner of a senior man, who always knows better and sees what the young people could not see:

inna mişra tajtāz^u awqāt^{an} şa'ba lā yaşihḥu an nasmaḥ^a bi-stimrārihā fa-yazdād^u mā alḥaqathu bi-nā wa bi-qtişādīnā min aḍrār wa ḥasā'ir yawm^{an} ba'da yawm, wa yantahī bi-mişr^a al-amr ilā awḍā' yuşbaḥu ma'ahā aš-şabāb allaḍīna da'ū ilā at-tagyīr wa al-işlāḥ awwal al-mutaḍarrarīn minhā¹³¹

Egypt is going through difficult times, [which] it would be not right for us to allow to continue¹³² and the damages and losses it caused to us are growing day after day and situation (*lit.* affair) will end up with Egypt in conditions, in which the youth who called for the change and reform will become the first to suffer (*lit.* be damaged) from it.

The use of metaphors Ruler as Fatherly Figure and Power (Authority) as a Source of Wisdom helps reframe what otherwise would be interpreted as a threat into an impersonalized *warning*.

The manner, in which Mubarak in his speech is interpreting the protesters *maṭālib* (demands) corresponds to a specific communicative practice representing a type of *complaint*, in Arabic described with the help of a derivative of \sqrt{zlm} –

¹³⁰ On *speediness* as a definitive characteristic of al-QIŞĀŞ al-'ādil (just RETALIATION) cf. Alexander Bogomolov. An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring. Scripta Neophilologica Posnaniensia, 2015, Vol. XV, pp. 13–33.

¹³¹ Mubarak's speech of 10 February, 2011 – <http://goo.gl/08p065>

¹³² This part implies a sense of *urgency* about the situation: it is so bad that the authorities just can't help doing something about it.

tazallum, which we discussed in Section 4.2 above. By framing his speech as a response to an implied *tazallum*, Mubarak rhetorically reinstates himself in the position of authority. By the time of the last speech, however, the revolutionary masses already felt empowered enough to deny Mubarak this status, which is reflected in a popular mural of the day – *anā bukra mubāarak* (tomorrow I am Mubarak)¹³³.

In his last speech, Mubarak pursues a strategy of engaging with the protesters discourse by manipulating meanings belonging to the semantic periphery of a set of sensitive concepts shaping the core of the revolutionary discourse: ZULM (oppression, wronging), QIṢĀṢ (retaliation), ŠAHĀDA (martyrdom), while avoiding direct nominations – he never uses the word ZULM but strives to appear as a *just ruler* (as opposed to the proverbial *sulṭān jā'ir*), the one whose justice is *speedy* just as is expected of a proper QIṢĀṢ. By following this strategy Mubarak is trying to undermine arguments, which may be harmful to his public persona, project a different reading of social reality from that of his opponents with the goal of altering their behavior. For all the polemical skill of his speech writers, Mubarak's incapacity to engage with protesters' rhetoric directly is not simply a sign of his weakness, but an evidence of the power of concepts shaping the core of the revolutionary discourse, such as ZULM.

Conclusions

The concept of ZULM demonstrates capacity to engulf within its scope of reference a broad range of human experience, including individual psychological and moral sufferings of people, who feel that they have been wronged, as well as a whole variety of social and political injustices. It has a rich evaluative component covering several subcategories of evaluation, including notably the psychological, ethical and normative ones.

The concept was particularly enriched by its history of circulation in several types of important public discourses characterized by varying degrees of historic depth. These include: (1) the normative religious discourse, grounded in the powerful authoritative texts of the Quran and Sunna, which still form an important part of Arabic speakers' cultural thesaurus feeding into and sustained by a rich idiomatic corpus and reiterated through Muslim devotional and homiletic practices; (2) political discourses of various ideological persuasions, with two of them – the leftist and Islamist ones – putting a particular emphasis on the concept of ZULM; and last but not least (3) the everyday lay discussion on matters both private and social. With such a rich history of circulation and the diversity of lexico-grammatical forms of representation the concept shows an enormous sociopragmatic potential.

¹³³ According to eye witness accounts could be seen in many places around Egypt, particularly characteristic location would be the walls of a police station after a protesters' assault.

In the discourse of the Egyptian Arab Spring the concept serves as basis for formulating the rationale of the REVOLUTION (Mubarak's Egypt had been a *state of ZULM* – injustice of such scale had to be rectified by means of Revolution). Within the revolutionary discourse it also served as an interpretative model for many important events, which followed the initial 18-days sit-in in Cairo's Tahrir square and contributed to the ongoing drama of the revolution. In making sense of the revolutionary experience the concept functioned in concert with a set of other powerful concepts sharing a similar history of circulation in a range of important public discourses (religious normative, political, and lay everyday social discussion). Semantic coherence across this set of concepts (their close affinity of frame-semantic structures and shared references resulting from it) allowed them to combine and shape a neat (one might even say hermetic) narrative structure, which fleshed out a positive idealized image of the Revolution, justified its goals, glorified its heroes and condemned its enemies. A notable case in point is another concept deeply rooted in the Islamic tradition – QIṢĀṢ (retaliation), which forms a perfect pair to ZULM, with two of them sustaining a consistent narrative interpreting a vast range of episodes of the scramble for power between the revolutionaries and their enemies described as FULŪL (debris of the Ancien Régime).

A well-defined frame-semantic structure of the concept coupled with a clear set of various types of evaluation associated with each semantic role – the Agent (Zālim), the Patient (Mazlūm) and the vary act of wronging or oppressing (Zulm), which may be contrasted to more abstract and hence relatively vague notions from the same semantic domain, such as 'ADĀLA (JUSTICE), provides ZULM with a unique capacity to impose a clear-cut structure on various types of social experience by construing and representing reality from the perspective of different social actors involved. With its extensive referential scope and high salience, ZULM has developed into an essential element of the dominant ideologies and folk theories of social reality and politics, broadly characterized with a black and white vision of the society as split between two sets of social actors: the negatively evaluated powerful *wrongdoers* and positively evaluated disenfranchised victims of ZULM. As part of such discourses the concept of ZULM has contributed greatly to the persistently polarizing nature of the Arab social debate.

The imminence of ZULM as a concept of political discourse is attested by the fact that despite the rhetorical edge of ZULM-centered discourses being directed against social actors associated with POWER, the speech of both the governors and the governed accept it and find it indispensable when it comes to construing the social reality. A powerful ruler – such as Mubarak, the key referent for the word Zālim within the January 26 revolutionary discourse – feels compelled to justify his behavior by implicitly deploying the same concept or even switching roles with a common individual and portraying himself as victim of ZULM.

The sociopragmatic power of such concepts as ZULM and QIṢĀṢ could be accounted for by the phenomenon of interdiscursivity, whereby semantic structures characteristic of one type of discourse (which may be described as source discourse) affect those of another one enhancing the richness and persuasiveness of the recipient discourse. Such is the case of the Islamic normative discourse meanings affecting the political and regular lay discussions. The source of the unique persuasiveness of the Islamic discourses, when transplanted into the political domain, lies in the empowering effect they produce on their audiences. This empowering effect stems from the projection of a simple non-hierarchical world of the early Islam on the complexity of modern sociopolitical reality.

LANGUAGE POLICY IN THE NETHERLANDS

CAMIEL HAMANS

Introduction

Language is and always has been such a minor issue in the Netherlands that there is no mentioning of any national language in the Dutch Constitution. There never has been any serious discussion about the nature of the national language. It was self-evident that Dutch should be the national language. This may explain why language policy is not a very popular topic in the Netherlands. In Belgium where there are three national languages, French, Dutch and German, and where there have been and still are violent language disputes between French speaking and Dutch speaking communities and politicians language policy is one of the most frequently debated political topics.

This paper deals with the Netherlandish language policy. We only present a short overview of the Belgian language laws here, since in a way they can be considered a consequence of the Netherlandish language policy King William I pursued when he ruled over the extended Netherlands of which what is called Belgium now was a part between 1815 and 1830.

The first initiatives: France

Real language policy requires an authority who has the power to develop a policy and implement it. So usually language policy is conducted by a central government; in most cases a national government. In addition, the need for a language policy is only felt when a central government wants to communicate with its citizens directly or when the government wants to show respect for the rights of its citizens.

No wonder that the first ideas about a national language policy came up shortly after the French Revolution of 1789. France was already a centralized country, with a central royal court and government in or nearby Paris long before the First French Republic (1792–1804). However, there was no need for this regal administration to communicate directly with its subjects. It was enough to send orders to the intermediate stages of regional and local nobility, who subsequently commanded their subjects using the local ‘*patois*’. It was only after the French Revolution that the need for a national language and therefore for a language policy was felt. From that moment on subjects became citizens with their rights. Or as Bertrand Barrère, member of the Committee of Public Safety, put it in 1793: ‘The monarchy had good reasons to resemble the Tower of Babel. However, in a democracy it is cheating the citizens to keep them ignorant of the national language and to control the power’ (Hamans 2015: 59). A year later the famous Abbé Grégoire presented his report about the linguistic diversity of France and the need to promote French as a common medium of communication to the National French Convention. His detailed research showed that only a small percentage of the French population knew French. The majority spoke other languages or dialects which were often so far remote from ‘standard French’ that they hardly could communicate with people from other regions or with the authorities. Since the French Revolution propagated the idea of a national citizenship with equal rights for all former subjects the need for a uniform language for all was felt. So, a national language policy was formulated, which consisted of two elements: the radical eradication of all dialects and other languages on French soil and at the same time the imposition of the national language French upon all citizens of the republic. This ideological stance remained the linguistic and educational program for France for the next two centuries (Hamans 2015: 60).

Republic of the Seven United Netherlands

In the Netherlands, the situation was different. Till the French occupation of 1795 there was no powerful central government. From the mid-16th century the Netherlands was a republic, the so-called Republic of the Seven United Netherlands, also known as the Republic of the Seven United Provinces. Actually, this republic was a confederation of seven ‘provinces’, which all had their own administration and own regional ‘*Staten*’, a kind of provincial or regional council in which representatives of the Commons, representing the cities, and the Nobility took the decisions. In these regions, the people spoke their own dialects of Dutch and Frisian. There was not yet a standard language.

Although the seven regions remained sovereign, there existed a highest authority in the Republic the ‘*Staten-Generaal*’, a council formed by representatives of the *Staten* of the seven ‘provinces’. However, the power of this council remained lim-

ited because of the sovereignty of the 'provinces' and was mainly focused on a common foreign policy.

Because of this lack of central authority and national cohesion there was no official interest in language, which does not mean that nobody in the Netherlands showed any interest in the Dutch language. Almost immediately after the decline of Latin as the dominant language and the rise of the vernaculars which took place in the 16th century, there were scholars, savants, mathematicians, lawyers, ministers, schoolmasters, printers and even merchants who called for purification of the vernacular and for language building. Since Latin has been in use as language of administration and science, the Dutch dialects missed the capacity needed for these purposes. In addition, the vernaculars had been neglected according to these dilettantes and therefore should be purified. In 1584 the first Dutch grammar appeared, *Twe-spraeck van de Nederduitsche Letterkunst*, 'Dialogue about the Dutch Grammar', which aimed at a glorification of the Dutch language by purification and language care. The author, Hendrik Laurensz. Spiegel, tried to achieve his goals by formulating grammar rules, cultivating the language, elimination of loanwords and regulation of the orthography. (Van der Wal & van Bree 1992: 183–188). In this way and through the increasing contacts between the different regions gradually a common language grew out of the different dialects. However, only a very small group of people were well versed in this variety. (Van der Wal & Van Bree 1992: 198).

The 17th century showed a similar picture: language enthusiasts who cared about their language proposed that one should follow the example of the great Dutch poets and authors in order to perfect the mother tongue (Van der Wal & van Bree 1992: 221). However, the 17th century also showed a more or less official initiative to standardize the language. This was the Bible translation, the so called '*Statenvertaling*' (1637), 'council translation'.

After the rebellion against the Spanish crown, the Netherlands separated from the Habsburg Spanish kingdom and became a protestant country. Since there was no good Calvinist Dutch translation of the Bible available, the Dutch protestant churches commissioned a translation. For this translation, a committee of translators and another committee of reviewers were formed, that discussed which features from which Dutch dialects should be chosen in order to be understood in the whole Republic. Because the publication of this translation was only possible with permission of the *Staten-Generaal*, which permission is mentioned explicitly in a special introduction, this translation became known as the *Statenvertaling*. (Nauta 1937: 12/3)

Since it was the conscious intention of the translators and reviewers to build a kind of a standard or at least mutually intelligible language, one may describe their intentions and activities as a form of language policy. However, the translation was a private initiative. It was only since the churches needed financial support and permission to publish the result that the authorities got involved in it. However, without formulating any Dutch language policy.

Language care also remained a matter of private initiative in the 18th century. Again, ministers, poets, university professors, Latin teachers and scholars, school-teachers, boarding school proprietors, merchants, local authorities, language lovers and amateur linguists discussed aspects of the growing Dutch standard language. They tried to improve the language, to purify it, to regulate it, to standardize it and to formulate standards which the language had to meet and rules which the language users should follow. One of the heavily discussed aspects was the orthography of Dutch, another was the gender of substantives, which had already disappeared completely in the dialects of the central and northern provinces, but which was an important feature of a full-fledged and respectable language, according to most of these people who took interest in their mother tongue. (Van der Wal & Van Bree 1992: 233)

French occupation

In 1795 French troops, together with battalions of Dutch liberals occupied the Republic and installed a new government the ‘*Bataafse Republiek*’ (1795–1801), Batavian Republic, followed by the ‘*Bataafse Gemenebest*’ (1801–1806), Batavian Commonwealth. This is the first central Dutch government, albeit under French supervision. The new government realized that in a country where so little people understood the supraregional ‘common’ language and where there also were no official standards the language user could follow; language should become a matter which deserved attention from the authorities. Therefore, the Minister of Education, Van der Palm, commissioned a system of spelling rules and a grammar. However, there were no well-educated linguists, who could take on this task. That is why Van der Palm approached two dilettantes, the ministers Siegenbeek and Weiland, in 1801. Van der Wal and Van Bree (1992: 287/8) suggest that ministers have a professional interest in language since they have to preach regularly. Be that as it is, Siegenbeek published a Dutch spelling system in 1804 (Rutten 2016: 14), which remained the official Dutch spelling till 1869 (Noordegraaf 2016: 19). Weiland published his grammar in 1805 (Noordegraaf 2016: 18). Although Siegenbeek has become the first professor of Dutch at Leiden University in the meantime he never became a professional linguist. He specialized in eloquence and rhetoric and taught to future ministers and criminal lawyers mainly. That is why he and Weiland looked for a good example, which they found in the works of a well-known German scholar, Johann Christoff Adelung. “Both refer to Adelung repeatedly. Weiland’s grammar, which can be considered as a neat adaptation of Adelung’s *Umständliches Lehrgebäude* (1782), was sanctioned by the government and compellingly prescribed. (...) It is obvious that both Weiland and Siegenbeek also made use of Adelung’s *Deutsche Sprachlehre: Zum Gebrauche der Schulen in den Königl. Preuss. Landen* (1781)”. (Noordegraaf 1990: 716).

Weiland's grammar, '*Nederduitsche Spraakkunst*', is a prescriptive grammar, as most of the grammars of his days. This is the only prescriptive grammar, that ever has been produced on behalf of a Dutch government. It was not until the end of the 20th century, 1984, that a new grammar of Dutch was published, '*Algemene Nederlandse Spraakkunst*', '*ANS*', 'General Dutch Grammar', with the support of the Dutch and Belgian governments and of the Nederlandse Taalunie, 'Dutch Language Union', the Flemish-Dutch umbrella organization for the promotion of Dutch, which was founded in 1980. This grammar is a descriptive grammar.

Whereas grammar hardly became a topic in the political discussions, the Dutch orthography remained a matter of official attention and care after the first and hardly successful introduction of an official orthography in 1804. We will come back to this later.

In 1806 the French emperor Napoleon Bonaparte was annoyed at the slow way in which the Dutch government carried out the modernization required by him. That is why he dissolved the Batavian Commonwealth, installed a first Dutch kingdom and appointed his younger brother Lodewijk, Louis, king. This king Lodewijk Napoleon, as he was called in the Netherlands, had a firm interest in the language of his new patria and was also influenced by the ideas of the Enlightenment and the French Revolution. Therefore, he was open to requests of groups which were disadvantaged. This he showed clearly when a group of progressive Jews approached him.

In 1796 the new government, influenced by the principles of the French Revolution, granted civil rights to all inhabitants of the Batavian Republic for the first time. This implied that also Jews received equal rights, which can be seen as a starting point of the political emancipation of the Dutch Jews. This process of emancipation led to a struggle against the 'Jewish language', Yiddish, the mother tongue of most poor Jews in the Netherlands.

A group of assimilated, liberal and well-educated Jews, organized in a men's club called Felix Liberate, 'Fortunately thanks to the Freedom', promoted the idea that the Dutch Jews should learn and speak Dutch instead of Yiddish in order to emancipate fully. The ideological background of the members of Felix Liberate was that of the French Revolution and the Haskalah, the Jewish Enlightenment (Bloemgarten 1967). It was due to their efforts that a draft produced by members of Felix Liberate became accepted as equal rights law in 1796. A similar approach was followed in 1806, when members of Felix Liberate offered King Louis a memorandum entitled *Recherches sur l'état des Juifs en Hollande et moyens provisoires de le réformer* 'Research on the situation of the Jews in Holland and provisional ways of reforming this'. One of the main points of this report was that the lack of mastery of the Dutch language was a serious handicap for many Jews to integrate in the Dutch society and to make full use of their civil rights. So, the use of Yiddish should be discouraged and the teaching of Yiddish should be replaced by the teaching of Dutch (Boekholt 2006: 116). The boards of different synagogues opposed this proposal,

since their aim was not integration into the Dutch society but keeping their community and thus their Jewish faith pure, which led to a bitter struggle within the Dutch Jewish community. Both sides published pamphlets in which they insulted and denounced each other.

However, King Louis felt convinced by the argument that the Jewish religious teachers who often came from Poland or Germany and thus did not have much understanding and knowledge of Dutch and therefore used Yiddish as language of education, did not produce young Dutchmen but ‘petits Polonais ou Allemands’, ‘little Poles or Germans’, as the memorandum claimed. That is why he followed the suggestions of Felix Liberate and issued a decree on 10 July 1809 in which he banned the teaching of Yiddish in favor of Dutch and demanded that the teaching material and the Tanakh, the Hebrew Bible, should be in Dutch (Boekholt 2006: 117, Michman (1995: 174) & Zweers (2003: 34).

However, Louis’ royal decree was not very successful. Because of tensions with his brother, the emperor Napoleon Bonaparte, Louis had to resign. As a result, the first Dutch kingdom was abolished and the Netherlands became a part of France. So a separate Dutch legislation ceased to exist. The boards of the synagogues seized the opportunity to stop the translation project of the Hebrew Bible (Beem 1954: 132) and simply continued their old practices of using Yiddish in school and synagogue. It was not till the new Dutch King, Willem I, banned Yiddish from school and synagogue in 1817 that Yiddish started to be replaced by Dutch among the Dutch Jewry (Beem 1998: 12 & Boekholt & De Booy 1987: 141/2).

Kingdom of the ‘extended Netherlands’

After the French were expelled and Napoleon finally defeated the Congress of Vienna decided to install an ‘extended Dutch Kingdom’, which not only covered the old Republic of the Seven United Netherlands but also the Southern Netherlands, which is now Belgium. The official name of this country became ‘The United Kingdom of the Netherlands’. This new country was no longer monolingual Dutch. In the Southern part French was the dominant language, although French was only the language of an elite in Flanders, Brabant and Limburg. The majority in these provinces¹ spoke Dutch dialects. In the south-eastern part, also German was spoken.

Therefore, king Willem I had to introduce a language policy, actually it was his minister of Justice, Cornelis van Manen who did this. For the Southern Netherlands, this new policy meant a big change. These provinces had been an integral part of France for twenty years and the French language policy, which aimed, as we have seen before, at the radical eradication of all dialects and other languages on French

¹ Together these Dutch speaking provinces are often called Flanders.

soil and at the same time the imposition of the national language French upon all citizens of France, had been implemented consistently. Van Maanen just aimed at the opposite. Dutch should become the national language. In those regions where the vernacular was a Dutch dialect Dutch should be implemented as the official language immediately. In regions where French or German, or their dialects, were spoken Dutch should be introduced gradually in order to become the official language in future (Wils: 1977: 81). In 1814 already Willem I announced that he would take measures to regulate language use in court and administration. The use of Dutch in civil records was accepted immediately. However, it took him and van Maanen five years to issue a real language policy. The main principles of this 1819 language policy were that the language of the central government should be Dutch. Local governments should use the language spoken by the majority of their citizens. Where this was Dutch or a Dutch dialect, the language of administration should be Dutch. The same applied to judicature and education. Where the inhabitants spoke French or German, or a dialect of these languages, the language of administration, etcetera remained French or German. For the French and German speaking parts of the Southern Netherlands almost nothing changed, except that civil servants had to learn Dutch to communicate with the central government.

However, in the 'Flemish' part the situation changed dramatically. There the elite used French and so the language of administration, court, media and secondary education was French. Willem's language policy banned French from these regions and thus also from these areas of social life, except when the use of French was necessary, for instance when a civil servant's mastery of Dutch was too limited. Civil servants, lawyers and teachers were forced to speak Dutch. Those who had no or only a limited knowledge of the new national language were allowed still to use French for a transition period of four years, till 1823 (Wils 1977: 81–84 & Kromhout 2008: 29–30; see also Blauwkuip 1920 and De Jonghe 1967). Although this policy was rather successful (Vosters 2010), it was felt as a language coercion, especially by groups of French speaking lawyers, who were active in Brussels and the Flemish speaking part of the Southern Netherlands. Their opposition against the Dutch language policy led to social unrest, especially in Brussels. That is why Willem eased the demands of his language policy. In 1829 first some French speaking lawyers in Brussels got permission to plead in French, even when their clients were Dutch speaking. According to these lawyers French was the language of culture, of education, of logic, of enlightenment and of course of law. So, it was impossible for them to do their job properly in another language than French. This concession of Van Maanen and Willem did not help very much. Some months later Willem took a second step towards his opponents: all French speaking citizens were allowed to make up acts and deeds in French everywhere in the country. So also in those regions where Dutch was the main language. This did not work either. Social unrest and tensions remained. Finally, Willem gave up the language coercion and allowed

the people in Flanders to be defended by a French speaking lawyer in court, to draft their deeds in French or to use French in their communication with the government. French became the official language in Wallonia. So instead of language coercion king Willem I now introduced a principle of language freedom. Apparently, it was too late: 25 August 1830 the Belgian Revolution started. Belgium became independent on 4 October 1830 (Wils 1977: 84–86 & Kromhout 2000: 31–33). The Netherlands went on with the territory it still comprises.

Although it was not Willem's language policy which was the main cause of the revolution, the language issue became symbolic. One of the first actions that was taken by the revolutionary committee was the abolition of the language policy. French became the official language of the new Belgian government and of the armed forces. For all the rest, there was language freedom, which implied that the elites in the regional and local governments introduced French as the only means of communication in administration and secondary education in the whole country. Magistrates and lawyers decided that French would become the only language they used in court, in Wallonia and Brussels as well as in Flanders

Dutch in Belgium

Belgium is known as the country of language conflicts. Much has been written about these conflicts and since this contribution concentrates on language policy in the Netherlands only a brief review of the conflicts and the outcome thereof will be presented here. For a more detailed and recent overview see Witte and Van Velthoven (2010).

The language border between Germanic and Romance languages, in particular between Dutch and French, now runs through Belgium. However, that was different in earlier times. The language border was more to the south. Due to the political and especially to the cultural influence of France the language border moved to the North. For instance, a French city such as Dunkirk, *Dunkerque* in French and *Duinkerke(n)* in Dutch, only became a francophone city in the 18th century (see for the shift of the language border Pée (1957) and Gysseling (1976)).

The influence of French did not stop at the language border. Because of the prestige of French, the upper classes of the neighboring region of Flanders started to speak French, whereas the lower classes still used a Dutch dialect, which is a classic example of diglossia with French as the prestigious variety and the Dutch vernacular as the lower one. Especially in Brussels, the administrative center and the seat of the court, this caused troubles. Brussels is in the middle of a Dutch speaking area, however the main and most prestigious language in the city was and still is French.

The two decades of the French annexation of Belgium, from 1794 till 1813, implied a hegemony of French over Dutch, whereas the following period of the United

Kingdom of the Netherlands just resulted in the opposite. In this way, the seeds of an ongoing conflict were sown.

After the Belgian independence and the official freedom of language choice, except for the government and the army, where French was the only accepted language, French became so dominant that a *Vlaamse Beweging*, ‘Flemish Movement’, came up, led by people who had received their education and training in the Netherlands or had made a career in the period of the United Kingdom. The main figure in this movement was Jan Frans Willems (1793–1846). An important moment in the protests of the Flemish Movement was the ‘*pettitionnement*’, ‘petition’, presented to the government in 1840, in which prominent figures from Flanders, mainly literary people, asked for the recognition of their language in education, administration and court in Flanders. The francophone prime minister Rogier answered that a monolingual, French, Belgium was a political necessity (Van der Sijs & Willemijns 2009: 279). This did not convince the adherents of the Flemish Movement and so they continued their fight for recognition and equal rights. In 1866 a coalition of Flemish political parties won the local elections in Antwerp and decided that Dutch should be the language of administration in this city.

However, on a national level French remained the only language, which resulted in absurd court cases such as the case of Jan Coucke and Pieter Goethals, who were accused of the murder of a widow. The two accused men were Flemish and had only a very restricted knowledge of French. Nevertheless, the whole court trial took place in French. Even their lawyers were French-speaking. Coucke and Goethals were convicted and beheaded. A year later it turned out that the two were innocent. (Van Herreweghe 2010). In 1872 Jozef Schoep, a monolingual worker from St. Jans-Molenbeek, now Brussels, wanted to declare the birth of his son. Since he only knew Dutch, actually only a Flemish dialect, he wanted to fulfill his duty in Dutch, which turned out to be impossible. He even got a fine for it. The court sentenced him to a fine of 50 francs (Fredericq 1906–1909 1: 110–116). This incident sparked much commotion. Tens of thousands took through the streets. Parliament and government realized that something should be done. The first language law, the law Coremans, was accepted in 1793, albeit after long and bitter disputes. This law only regulated the use of language in criminal proceedings in Flanders. So other laws on language in administration and secondary education and in other parts of the country still had to follow, which finally resulted in the *Gelijkheidswet*, ‘Law of Equality’, of 1898. (Fredericq 1906–1909 2: 194–218 and Van der Sijs & Willemijns 2009: 280–282). This law stated that next to French Dutch was an official language of Belgium.

However, this was not the end of the language conflicts, since the law did not make an end to the Frenchification of Flemish social life. As long as the elites in Flanders spoke French and had the right to claim a special position, which usually meant a priority position, for their language, the advance of French could not be

stopped. Officially French and Dutch were on equal footing, socially French was still the dominant language. In addition, the majority of people in Flanders had no or hardly any mastery of French and so were not able to make full use of their civil rights. The Flemish Movement continued. Unfortunately, the conflicts were not restricted to language matters any longer, since the Roman Catholic hierarchy took an anti-Flemish position in the disputes. This was due to a law issued in 1910 that tried to promote Dutch in secondary education in Flanders. Since a fair deal of these schools were Roman Catholic schools and thus fell under the mandate of the church, the Roman Catholic church got involved in the language conflicts. The higher clergy and the episcopate were all French-speaking, being part of the Belgian elite. The leader of the Belgian Roman Catholic church, cardinal Mercier, even said in 1906 that Dutch never could become a language of science and therefore also not a language of higher education.

In this way, the emancipation of Dutch in Flanders became a political issue that divided not only French and Dutch speaking communities but also clericals and anti-clericals, which made the conflicts only deeper. This resulted in a very problematic situation during World War I. A great part of Flanders was occupied by the Germans, who were willing to help their Germanic brothers. Some Flemish activists were less interested in national freedom than in language freedom and therefore cooperated or collaborated, as others would call their behavior, with the Germans.

It was the initiative of the great Flemish socialist Camiel Huysmans (1871–1968) who found a way out. Huysmans (Hunin 1999) was not only the leader of the regional Flemish socialist groups, but being a real internationalist – he used to be the secretary-general of the Second International between 1905 and 1922 – and fluent in French, he also used his position and influence to convince his French speaking colleague-socialists to accept a compromise, the so called *Compromis des Belges* (1929) ‘Compromise of the Belgians’ (Van der Sijs & Willemijns 2009: 282). This compromise introduced a new principle in the Belgian language policy: each language community got the right to organize its own language matters. From this position to the territoriality principle², which became the basis for the later solution of the language conflicts and of the federalization of Belgium is only one, big, step. The territoriality principle, which is opposed to the personality principle, says that the place where citizens live determines which language should be used in official communications. So in Flanders Dutch, in Wallonia French (Willemijns 2013: 20).

This principle was introduced by the language laws of the years 1932–1935 and replaced the personality principle, which says that it is the individual who decides

² See about the territoriality principle as a by-product of linguistic justice Van Parijs (2011, 133–205). Van Parijs argues in favor a national territoriality principle to defend the rights of national languages in their fight with the new European and even global *lingua franca*, English, which promotion he advocates.

which language to use. It is the government that must guarantee that all services are available in all official languages everywhere in the country (Willemyns 2013: 20). This principle offered the opportunity to Flemish people who preferred French to use French and to request to be addressed in French. Due to this principle French still kept a dominant social position in Flanders.

For some parts the new principle did not work, for instance for the bilingual city of Brussels and the surrounding municipalities. This of course was a starting point for new conflicts. Another problem was the status of the Roman Catholic University of Leuven. Leuven is a city in the Dutch speaking part of the country, however, the language of education at the university was primarily French. This led to a student revolt in 1968. The final result was a change of the Belgian Constitution (1970). Now Belgium became a federation of three monolingual entities, the French speaking territory, the Dutch speaking part and a German speaking, plus a bilingual city: Brussels. The implementation of the new constitution and the territorial principle turned out to be a very complicated business, which led to consecutive changes of the constitution (1980, 1988 and 1993) (Van der Sijs & Willemyns 2009: 284–287). The federalization of Belgium which started as a matter of emancipatory language rights now turned into a striving for autonomy, which falls out of the scope of this contribution.

Interlude: orthography

After the first introduction of an official spelling in 1804, the so called Spelling Siegenbeek, the regulation of the Dutch orthography remained a state matter and in a way thus a matter of language policy. That is the reason why the recent history of the Dutch orthography is discussed briefly here (for a detailed overview see Molewijk 1992 and Booij a.o. 1979: 33–57).

It is easy to understand why governments show interest in the spelling of the official language: the government and its civil servants need rules and norms for their communications and in addition education requires a system with clear rules.

That is why the Spelling Siegenbeek remained the official Dutch orthography till 1869, although some of its rules and choices were highly disputed by a few adversaries of the system or of the person Siegenbeek. In Belgium, the Spelling Siegenbeek became associated with the former Netherlandish government. Therefore, the Belgian government wrote out a competition for a new and non-Netherlandish spelling system. The result was not very positive. Hence Jan Frans Willems, the foreman of the Flemish movement and chair of the committee which was asked to evaluate the newly proposed systems, developed an own spelling system. However, it differed only slightly from Siegenbeek's orthography. This spelling system became known as the Willems-spelling or the Commissiespelling. It was introduced officially in 1844 (Van der Sijs & Willemijns 2009: 280).

Although the regulation of the orthography was a matter of state, the next initiative came from private scholars, the editors of the planned complete dictionary of the Dutch language, De Vries and Te Winkel. As in many Western-European countries this period was the time of big national dictionary projects. It was thought that it was a matter of national pride to provide the national standard language with a huge inventory of all the lexical material available in this language or in the earlier stages of this language. The dictionary could show how old, venerable and sublime the language was. De Vries and his collaborator Te Winkel undertook this work for Dutch on behalf of a group of joint Flemish and Dutch scholars.

However, since there was a small discrepancy between the official Belgian Commissiespelling and the Dutch Siegenbeek system and since the Dutch opponents of the Siegenbeekspelling still used their own system(s), there was a need for a uniform spelling for the organization of the planned, voluminous dictionary. Therefore, Te Winkel published *De grondbeginselen der Nederlandse spelling* ‘The basic principles for the spelling of Dutch’ in 1863. In this book, which was soon followed by a wordlist comprising a large portion of the current vocabulary of Dutch with all the accepted spellings (1866), he formulated for the first time the fundamentals of the Dutch spelling system. These were, in modern terms, a phonological principle – write the ‘educated’ sounds as you hear them –, a morphological principle – keep the written form of a part of a word constantly the same – and an etymological principle – try to show the history of a word in its written form.

The first principle led to an alphabetical system, in which letters symbolize phonemes. The second principle becomes for instance visible in word forms with final devoicing, such as *paard* ‘horse’ with a final letter *d*, because of the plural *paarden*. The third principle is responsible for the difference between e.g. the symbols *ei* and *ij* which both represent the same diphthong [ɛi], the *ij* representing an original *ī*, whereas *ei* may come from different sources, one being *eyi*.

This new system, that did not mean an essential break with the Spelling Siegenbeek, was introduced in Belgium almost immediately, in 1864. In the Netherlands, it took some more time. In 1869 the government stopped the obligation to use the Spelling Siegenbeek, but only in 1883 the new spelling, called ‘De Vries en Te Winkel’, became official.

‘De Vries en Te Winkel’ remained the official spelling for many years, although educators opposed against the system heavily. Especially a group of educational activists under the lead of the linguist Kollewijn suggested to simplify the Dutch spelling. In a famous article published in 1891 Kollewijn suggested to give up most of the etymological differences represented in the spelling and in addition the relics of the case system, which had disappeared from the spoken languages already centuries ago. Kollewijn was a follower of the similar German school of Rudolf Hildebrand, who argued in favor of a modernization of mother tongue education. Spoken language should be given priority over written language. In addition, Kollewijn

found support for his ideas in recent linguistic theories. Just as Te Winkel who referred to the great German linguist of his time, the historically oriented Jacob Grimm, to defend the etymological principle, so it was Hermann Paul, who was quoted by Kollewijn. Paul just wanted to abandon the burden of historical ballast which was included in many spelling systems of his days. For Paul, the practicality and functionality of an orthographic system should be a priority (Booij a.o. 1979: 45–46).

The ease of writing became more important than the museum function of the written word. However, despite a fierce debate it took until 1934 before the Dutch minister Marchant decided to accept most of Kollewijn's proposals. The debate was not over with this decision: a next government withdrew the measures again. It took till 1946 before the Belgium government introduced the spelling reform of Marchant. The Dutch government followed a year later.

The spelling law of 1946–7, which only prescribed a few small changes of 'De Vries en Te Winkel' introduced a joint Belgian-Dutch committee which should produce a wordlist with all the official spelling of all the words of Dutch. This booklet, known as the 'Green Booklet', was published for the first time in 1954. The committee, consisting of linguists, introduced a new principle regarding borrowed words. As they became more accepted their spelling could be adapted to the Dutch system. As long as they were felt to be foreign a foreign spelling was preferred. Since the degree of acceptance differed from social group to social group and from region to region – in Flanders French words were less accepted than in the Netherlands for instance – quite often two or even more spellings were accepted. Usually one was marked as the preferred form.

This new principle caused a lot of debate. Therefore, with the new Dutch-Belgium spelling law of 1994 and the revised wordlist of 1995 the option between preferred and accepted spellings of recently borrowed words was abolished. Other changes were only marginal (Neijt 2006).

What is important is that the Flemish and the Dutch government decided in 1980 to hand over the care for the joint language Dutch to a new supranational organization de Nederlandse Taalunie, 'The Dutch Language Union'³. So, it was the Language Union which installed the committee for the 1994/95 revision and which in-

³ The Dutch Language Union is not a union between Belgium and the Netherlands, but it is an international organization that has taken over duties of a country, the Netherlands and a part or region of another country, Flanders. Legally, this is a hybrid form. Nowadays also Surinam takes part in the activities of the Dutch Language Union. The goals of the Language Union are: to supervise periodical spelling reforms of Dutch and to look after a coordinated introduction of these reforms in Surinam, Flanders and the Netherlands, to develop tools, resources and devices such as reference works, to bring together expertise and experience with respect to the teaching of Dutch, retraining of teachers of Dutch and literary translators, the promotion of Dutch in the world and language policy with respect to Dutch in a European setting.

troduced a new system of spelling revisions each ten year. Consequently, new rules were issued and a new wordlist was published in 2005/6. This led to only small changes in 2005/6 and recently again in 2015. However, the debate remained as lively as if a big change would have been proposed.

With the installation of the Dutch Language Union language policy, especially with regards to Dutch, no longer remained a duty of the national authorities. It became one of the core issues and activities of the Dutch Language Union.

Frisian

When the Netherlands and Belgium split in 1830⁴, the need for a language policy disappeared according to the Dutch government. The country was in fact monolingual, the authorities thought. This turned out to be a mistake. However, it took the Dutch more than a century to accept the fact that there is another language spoken in a part of the country. This is Frisian, a language spoken in the northern province of Fryslân, Friesland. Frisian is nowadays spoken by some 300.000 people (Salverda 2016: 39).

Already before the Belgian Revolution of 1830, a Mennonite minister and self-taught linguist, Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869) asked attention for the language and the culture of his region Fryslân. Frisian is a West-Germanic language that is more related to Anglo-Saxon than to Dutch, Halbertsma could show. Halbertsma may be compared with Jacob Grimm, with whom he corresponded extensively just as with the Danish comparative historical linguist Ramus Rask (De Jong, 2009 & Feitsma 2012: 11–15).

In the first half of the 19th century – a period in which nation formation was a central issue in Western Europe – Halbertsma was not the only one who advocated that the roots of one's own culture and language should be examined, cultivated and promoted. In this period in which a fast modernization took place, the kind of romantic scholars to which Grimm, Halberstma and in Flanders Jan Frans Willems belonged aimed at preservation and promotion of what remained of their old culture and language. That they did by collecting and publication of old songs, fairy tales, popular customs, dialects and old documents. In addition, Halbertsma sought to preserve the Frisian vernacular by capturing the remainders of the old culture and language in writing. Together with his brother Eeltsje (1997–1858) he published *De Lapekoer fen Gabe Skroor* 'The Remnant Basket of Gabe Tailor' in 1822, a col-

⁴ The Dutch historiography considers 1839 as the year in which Belgium became independent, whereas in Belgium 1830 is seen as the year of the foundation of the new state. The Dutch government only accepted the independence of Belgium at the Treaty of London (1839), also known as the Treaty of Separation. Under this treaty the great European powers of that time recognized and guaranteed the independence and neutrality of the new kingdom of Belgium.

lection of Frisian poems and stories which would become the basis for the classic Frisian anthology *Rimen en Tetsjes* ‘Rhymes and Stories’ in 1871.

In 1823, Halbertsma’s contribution to the commemorating meeting of the national Frisian poet Gysbert Japicx (1603–1666), which was published later as part of a two-volume study (1824–1827), settled his name (De Jong 2010). In 1834 Halbertsma published an orthography for Frisian and in 1836 a study about ancient and modern Frisian compared with Anglo-Saxon. Just as Grimm Halbertsma initiated a dictionary of his language. He worked on it from 1815 till his death in 1869. He managed to get so far as F. The author and elocutionist Waling Dykstra was able to finish the dictionary in 1911. Nevertheless, his *Lexicon Frisicum* may be seen as Halbertsma’s *magnum opus* (Dykstra 2011).

Although Halbertsma is rightly seen as the father of the Frisian movement, the interest for Frisian and the Frisian culture remained still a matter of single individuals. One has to wait till the establishment of *It Selskip foar Fryske Taal- en Schriftekennise* ‘The association for the knowledge of Frisian language and writing’ in 1844 that the promotion of Frisian became a matter of broader interest (Vries 1971: 151). This group of romantic, anti-clerical liberals aimed at public education by means of the publication of Frisian literature and theatre pieces. However, the group was hardly combative and rather introverted. That changed in 1915 when the *Jongfryske Mienskip* ‘Young Frisian Fellowship’ was established. However, the spelling system that was introduced in 1879 by the *Selskip* remained the official spelling for 70 years.

The leading figure behind the *Mienskip* was the activist Douwe Kalma (1896–1953). He and his fellows aimed at a place for Frisian in education, recognition of Frisian in the administration and in court (Karsten 1937/8: 167). In one respect, they were successful. In 1937 the Dutch Primary Education Act was modified in such a way that schools were allowed to pay some attention to regional languages and dialects, in so far as they were spoken alongside Dutch. Although the law offered the possibility to all regional languages and dialects spoken on the Dutch territory only Frisian schools seized the opportunity wholeheartedly. Within a year 100 Frisian schools, out of 600, offered classes in Frisian, within two years this number doubled (De Vries 2005: 92–106). The Secondary Education Act was modified similarly in 1948 (Ytsma a.o 2007: 40).

Unfortunately, equal rights for Frisian was not yet a fact with this legal change. Before that could happen, first there were some riots to take place. The main took place on Friday 16 November 1951, *Kneppeľfreed* ‘Club Friday’. Some weeks before the Frisian veterinary Sjirk Frânses van der Burg was to appear in court because of a simple road traffic offense. Van der Burg wanted to explain the offense and to defend himself in Frisian, which was not accepted by the judge. One of the journalists who reported of this court hearing was the editor in chief of the *Heerenveense Koerier*, Fedde Schurer (1898–1968), well known as a Frisian poet and activist and

at the same time pacifist social-democratic politician. Following the court ruling Schurer wrote a provocative editorial, which was considered to be insulting the judiciary. The result was that Schurer himself was to appear in court on Friday 16 November 1951. Schurer used the trial to argue the position of Frisian in court. However, he was sentenced to two weeks suspended imprisonment. Schurer was accompanied by hundreds and hundreds of supporters and Frisian activists, most of which had to wait outside the courtyard.

At the end of the afternoon it came to a confrontation between the public and the police, which used their clubs to dispel the crowd (Boomsma 1998 & Hoekstra and Riemersma 2012). The day after all Dutch newspapers, not only the Frisian ones, wrote about these riots. The Dutch government awoke with a start. In 1952 a Royal decree was issued to amend the University Statute, so that Frisian could be chosen as a main subject for academic studies. In addition, the Dutch government installed a commission which advised to give Frisian a special legal status. As a result, a *Regeling van het onderwijs in de Friese Taal en het gebruik van die taal of van een streektaal of voertaal bij het lager onderwijs*, ‘Regulation of education in the Frisian language and the use of that language or a dialect or a regional language in primary education’ was published by the Dutch government in 1954 (De Vries 2005: 101). In 1955 a new amendment to the Primary Education made it possible to use Frisian as medium of instruction in the first forms of the primary school. Frisian was also explicitly mentioned as an optional subject in primary education. In 1956 Frisian was accepted as language in court in Fryslân (Ytsma a.o 2007: 40).

As an effect of the wave of democratization in the Dutch society and the Dutch educational system (De Vries 2005: 103) a new special committee, *Friese-Taalpolitiek*, ‘Frisian Language Policy’, also known as the *Van Ommen Committee*, was installed in 1969 to advise about the status of Frisian. The main conclusion of the 1970 report of the committee was that Fryslân should be recognised as a bilingual province. Frisian should be recognized as the second national language of the Netherlands. However, the use of Frisian in certain domains is bound to Fryslân, which is the so-called territoriality principle that we have seen already while discussing the Belgian case. The committee stated clearly that ‘the central government should focus on safeguarding the identity of the Frisian language and culture, in collaboration with the provincial and municipal authorities’ (Ytsma a.o. 2007: 6). This led to a new amendment to the Primary Education Law in 1974 whereby Frisian became a subject in all primary schools in Fryslân and Frisian got accepted as medium of instruction in all grades of primary education.

The next step forward was the *Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer* ‘Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur’, ‘Covenant on Frisian Language and Culture’, which was drawn up in 1989, renewed in 1993 and newly drafted in 2001, after the Netherlands signed and ratified the European Charter for Regional or Minority Languages in 1992 and 1996 respectively. The Charter requires some special

measures for the protection and promotion of regional or minority languages. So, the Covenant had to be rewritten with respect to these requirements. The Covenant states ‘the desirability of making it possible for citizens, local authorities, organizations and institutions to express themselves in Frisian’. According to the Covenant it is the joint ‘responsibility of the provincial and central government to preserve and reinforce the Frisian language and culture’. Both authorities have to provide financial resources in order to create suitable conditions for this purpose’ (Ytsma a.o. 2007: 6/7).

Finally, in 2011, the Dutch government drafted the *Wet gebruik Friese taal* ‘Law on the use of the Frisian Language’, which was officially introduced in 2014. This law states that Fryslân is a bilingual region in which Frisian can be used in all domains next to Dutch (Wet 2014).

Charter

A new chapter in the language policy of the Netherlands started with the Charter for Regional or Minority Languages, which was ratified by the Netherlands in 1996 and which entered into force in 1998 (Hamans 2006 & Hamans 2015). The Charter is an international treaty of the Council of Europe, the leading human rights organisation in Europe⁵. The aim of the Charter is to protect and promote the regional and minority languages of the countries which are signatories of the treaty. The Charter does not define what a regional or minority language is. It is up to the participating parties to present the regional and minority languages of their country which they want to be recognized according to the Charter. The Charter offers two levels of recognition, mere recognition or recognition plus support and promotion. Again, it is a matter of the national authorities to propose the level of recognition for the languages they present. Dialects of the national languages cannot be recognized as regional languages according to the Charter. The same applies to the languages of recent immigrants.

Belgium never signed and ratified the Charter because of constitutional problems. Yvo Peeters, a member of the committee of the Council of Europe which drafted the Charter in the 1980’s and early 1990’s, clearly expressed why Belgium does not want to accept the Charter: ‘Belgium has reached a balanced situation with the federal constitution of 1993 after a century and a half of linguistic discrimination of the Dutch-speaking majority by the French-speaking minority. So, the only genuine minority in Belgium is the 1% German speakers. As long as the French speakers want that residual social upper strata, francophones and francophone immigrants in

⁵ About the Charter in general, linguistic rights of minorities and other important legal documents concerning language rights in Europe see Gorter and Cenoz (2012).

Flanders should be subject to the Charter, Flanders cannot agree to ratification, because it would be regressive and restore the linguistic, social discrimination of the 19th century' (Hamans 2015: 69). So, it is the primacy of the territoriality principle above a personal right to choose the language one wants to use in public, which made it impossible for Belgium to join the Charter. Since the territoriality principle is part of the Constitution, one can hardly expect Belgium soon to change its position. In addition, where the Netherlands accepted the Charter and Belgium did and does not, this may lead to problems at the level of the Dutch Language Union, the international organization in which Flanders and the Netherlands cooperate since 1980 with respect to language matters.

The Netherlands almost immediately suggested recognition of five languages: Frisian, Low Saxon, Limburger, Yiddish and Roma. The latter two being transnational languages. Frisian received recognition at the highest level, that of active support and promotion, whereas Low Saxon and Limburger were only recognised. Low Saxon is spoken in the north-eastern and eastern part of the country and is more or less similar to *Platdeutsch* or *Platdüütsch*, the language spoken in the neighboring parts of Germany and which is recognized by the German government in terms of the Charter. Limburger is the language of the Dutch province of Limburg, the south-east of the Netherlands, and is also spoken in the Belgian province of Limburg. The language resembles the language spoken in the adjacent regions of Germany.

Since Limburger received recognition from the Dutch government, Belgian dialectologists approached the Flemish authorities with the question whether it would be possible to recognize the language of the Belgian province Limburg. (Belemans 2009) The Flemish regional government send the request to the Dutch Language Union, something which had not be done so far by the Dutch government, since the recognition was not about Dutch or Dutch dialects⁶.

The answer of the Dutch Language Union, drafted by the Flemish sociolinguist Koen Jaspaert, was clear and was not open to misunderstanding. Limburger and Low Saxon also are dialects of Dutch, because all traditional scholarly literature considers these languages to be a dialect of Dutch. However, the second argument counts more: the moment speakers who are so far considered to be speakers of Dutch will be called speakers of another language, the number of speakers of Dutch will decrease, which will likely jeopardize the position of Dutch in Flanders (Hamans 2015: 67/68).

Actually, Jaspaert claims that speakers of a recognized regional language no longer can be counted as native speakers of the national language, Dutch in this case. His view implies that people are unidimensional, a claim which is remarkable in these days of diversity.

⁶ See for the role of the Dutch Language Union regarding language policy in the period 1996–2005 also Van Oostendorp (2008).

However, the counterargument that everybody and especially speakers of minority languages have a multiple identity, so consider themselves to be Limburger and Dutch, for instance, at the same time, did not convince either the Flemish authorities or the Dutch Language Union. Jaspert even suggested to withdraw the recognition of Low Saxon and Limburger, but the Dutch government did not follow this suggestion. However, although it was clear to everybody that intern-Belgian language political problems interfered with the discussion about the rights of Dutch minorities and that opinion of the Dutch Language Union was assessed by these internal Belgian problems, the Dutch government accepted the primacy of the Dutch Language Union in matters regarding language and language policy, even in the case the language was not Dutch (Hamans 2015: 69/70).

With this position, the Netherlands gave up in fact their interest in language policy. Effectively, it is now up to a joint Flemish-Surinam-Dutch committee to decide upon language policy not for Dutch but also for the Netherlands. Where Belgium still suffers from the effects of a long and bitter fight for the language rights of the Flemish majority, it may be expected that the emphasis in the language policy of the Low Countries will be on the Flemish problems more than on those of the Netherlands.

Conclusion

The Dutch are known for their lack of interest in their own language. This study showed that the Dutch authorities react similarly. They only came to think about the language at the moment external forces made it necessary. As soon as the external pressure decreased the Dutch authorities lost their interest in the national language. Interest in other languages spoken on the territory of the Netherlands has also been minimal. Only under external pressure the Dutch authorities showed any interest. In the case of Frisian this worked out quite well, since Frisian activists in collaboration with the Frisian regional authorities did not give up. In all other cases the Dutch interest disappeared as soon as possible. Language and language policy appear not to be a priority in the Netherlands.

References

- Beem, H. 1954. "Yiddish in Holland; linguistic and sociolinguistic notes". In: Weinreich, U. (ed.). *The field of Yiddish, studies in language, folklore and literature*. New York: Columbia University Press. Vol. 1. 122–133.
- Beem, H. 1998. *Jerösche. Jiddische spreekwoorden en zegswijzen uit het Nederlandse taalgebied*. Derde ongewijzigde druk, aangevuld met een voorwoord door Joël Cahen. Amstelveen: Blankevoort.
- Belemans, R. 2009. *Taal of Tongval. De gespleten Limburgse Kus. Oraal erfgoed en taalpolitiek*. Brussels: Pharo.

- Blauwkuip, F. 1920. *De taalbesluiten van Koning Willem I*. Amsterdam: De Bussy.
- Bloemgarten, S.E. 1967/68. “De Amsterdamse Joden gedurende de eerste Jaren van de Bataafse republiek (1795–1798)”. *Studia Rosenthaliana* 1.1. 66–96; 1.2. 45–7; 2. 42–65.
- Boekholt, P. 2006. “Joden en hun positie in het onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw”. Bakker, N., Dekker, R. and A. Janssens (eds). *Tot Burgerschap en Deugd: volksopvoeding in de negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren. 105–122.
- Boekholt, P. and E. de Booij. 1987. *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Booij, G., Hamans, C., Verhoeven, G., Balk, F. and L. van Minnen. 1979. *Spelling*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Boomsma, P. 1998. *Kneppelfreed. Gevecht om de taal met wapenstok en waterkanon*. Franeker: Van Wijnen.
- De Jong, A. 2009. *Knooppunt Halbertsma. Joast Hiddes Halbertsma (1789–1869) en andere Europese geleerden over het Fries en andere talen, over wetenschap en over de samenleving*. Hilversum: Verloren.
- De Jong, A. 2010. “Halbertsma, Joast (Justus, Joost) Hiddes. Wim van Anrooij, Ingrid Biesheuvel, Karina van Dalen-Oskam & Jan Noordegraaf (eds.). *Bio- en bibliografisch lexicon van de nederlandistiek (2004–...)*”. www.dbnl.org/tekst/anro001bioe01_01/halb003.php
- De Jonghe, A. 1967. *De taalpolitiek van Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1824–1830)*. Sint-Andries-bij-Brugge: J. Darthet.
- De Vries, G. 2005. “Het onderwijs in de Friese taal 1800–2000. Nienke Bakker, Marjoke Rietveld-van Wingerden and Jeffrey Tyssens (eds.). *School en cultuur. Eenheid en verscheidenheid in de geschiedenis van het Belgische en het Nederlandse Onderwijs. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2005*”. Assen: Van Gorcum. 92–106.
- Dykstra, A. 2011. *J.H. Halbertsma als lexicograaf. Studies over het Lexicon Frisicum (1872)*. Ljouwert/Leeuwarden: Afûk.
- Feitsma, A. 2012. *Tussen Hemsterhuis en Grimm. Joast Hiddes Halbertsma als taalkundige*. Edited by Els van der Geest, Frits van der Kuip and Jan Noordegraaf. Ljouwert/Leeuwarden: Afûk.
- Fredericq, P. 1906–1909. *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*. Gent: Vuylsteke. 3 vols.
- Gorter, D. and J. Cenoz. 2012. “Legal rights of linguistic minorities in the European Union”. In: Tiersma, P.M. and L.M. Solan. (eds.). *Oxford handbook on language and law*. Oxford: Oxford University Press. 261–271.
- Gysseling, M. 1976. “Ontstaan and verschuiving van de taalgrens in Noord-Frankrijk”. *Jaarboek de Franse Nederlanden*. 70–85.
- Hamans, C. 2006. “The minority language debate: the case of Yiddish in the Dutch language landscape”. *Werkwinkel. A Journal of Low Countries and South African Studies* 1.1. 225–252.
- Hamans, C. 2015. “The Charter at work”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XV. 57–81.
- Hoekstra, E. and A. Riemersma. 2012. “Is het Fries een taal? Over streektaalbeleid”. In: Boogaard, M. and M. Jansen. (eds.). *Alles wat je altijd al had willen weten over taal. De Taalcanon*. Amsterdam: Meulenhoff. 176–179.
- Huin, J. 1999. *Het enfant terrible Camille Huysmans 1871–1968*. Amsterdam; Meulenhof.
- Karsten, G. 1937/8. “Onderwijs in het Fries op de lagere school”. *Onze Taaltuin* 6. 166–171.
- Kromhout, B. 2008. “De neerlandisatiepolitiek van Willem I”. *Historisch Nieuwsblad*. 27–33. Also: <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/25121/de-neerlandisatiepolitiek-van-willem-i.html>
- Michman, J. 1995. *Dutch Jewry during the Emancipation Period*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Molewijk, G.C. 1992. *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*. Den Haag: Sdu.
- Nauta, D. 1937. “Geschiedenis van het ontstaan der Statenvertaling”. In: Nauta, D. et al. *De Statenvertaling 1637–1937*. Haarlem: Erven F. Bohn. 1–30.
- Neijt, A. 2006. “Spelling reform”. In: Brown, K. (ed.). *Encyclopedia of language and linguistics*. 2nd ed. Boston: Elsevier Science. 68–71. Also: [spellingreformencyclopediae.pdf](#)

- Noordegraaf, J. 1990. "Trends in nineteenth-century linguistics and the debate in the Royal Netherlands Academy (1855–1858)". In: Niederehe, H.-J. and K. Koerner (eds.). *History and historiography: proceedings of the fourth International Conference on the History of Language Sciences (ICHOLS IV), Trier, 24–28 August 1987*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 715–727.
- Noordegraaf, J. 2016. "Pieter Weiland en zijn *Nederduitse spraakkunst*". *Nieuw Letterkundig Magazijn* 34. 16–19.
- Pée, W. 1957. *Anderhalve eeuw taalgrensverschuiving en taaltoestand in Frans-Vlaanderen*. Amsterdam: Noord-Hollandse Uitgeversmaatschappij.
- Rutten, G. 2016. "Een halve eeuw Siegenbeek en zijn *Verhandeling*". *Nieuw Letterkundig Magazijn* 34. 12–15.
- Salverda, R. 2016. "Linguistic justice and endangered languages". *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 9. 39–47.
- Van der Sijs, N. and R. Willems. 2009. *Het verhaal van het Nederlands*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Van der Wal, M. and C. van Bree. 1992. *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum.
- Van Herreweghe, L. 2010. *Couke en Goethals: Ware martelaars van de Vlaamse zaak*. Master thesis Ghent University. Also: http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/458/428/RUG01-001458428_2011_0001_AC.pdf
- Van Oostendorp, M. 2008. "Language planning in the Low Countries (1996–2005): The Dutch Language Union". *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik* 21 (2007). 78–98.
- Van Parijs, P. 2011. *Linguistic justice, for Europe and for the world*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Vosters, R. 2000. "Taalgebruik, taalvariatie en taalpolitiek in Vlaamse assisendossiers ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815–1830)". In: Heirbaut, D., Rousseaux, X. and A. Wijffels. (eds.). *Histoire du droit et de la justice / Justitie – en rechtsgeschiedenis: Une nouvelle génération de recherches / Een nieuwe onderzoeksgeneratie*. Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain.
- Vries, O. 1971. "Friezen en Fascisten". *Groniek* 16. 150–158.
- Wet. 2014. *Wet gebruik Friese taal*. <http://wetten.overheid.nl/BWBR0034047/2014-01-01>
- Wils, L. 1977. "De taalpolitiek van Willem I". *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 92. 81–87.
- Willems, R. 2013. *Dutch, biography of a language*. Oxford: Oxford University Press.
- Witte, E. and H. Van Velthoven. 2010. *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*. Kapellen: Pelckmans.
- Ytsma, J., Riemersma, A. and S. de Jong. 2007. *Frisian. The Frisian language in education*. Leeuwarden: Mercator European Research Centre on Multilingualism. 4th edition.
- Zweers, A. 2003. *Kroniek van het Jiddisj. Taalkundige aspecten van achttiende-eeuws Nederlands Jiddisj*. Delft: Ebron.

DEN FØRSTE SAMNORSKORGANISASJONEN 100 ÅR – “STLANDSK REISNING” BLEI STIFTA 1916

ERNST HÅKON JAHR

8. oktober 2016 er det 100 år sia språkstridsorganisasjonen *Østlandsk reisning* blei stifta på et møte på Jessheim (Jahr 1978: 33). Initiativet blei tatt av daværende middelskolelærer, seinere biskop i Hålogaland og Oslo Eivind Berggrav (1884–1959) på et ungdomsstevne 25. juni 1916 (Berggrav 1916), og tanken fikk straks entusiastisk støtte av framstående folk innafor kultur- og samfunnsliv.

Den oppgava rørsla satte seg, var å få østlendingen til å være stolt av talemålet sitt, som vestlendingen var blitt det gjennom arbeidet for landsmålet, og så å få østlandsdialektene mer med i den pågående språkutviklinga. Programmet til *Østlandsk reisning* fra november 1916 formulerte dette slik:

Østlandsk reisning er å vekke østlendingen til nasjonalt å kjenne og ære sig sjøl.

Vi må bli gla i *bygdene våre*, verne om all god arv ifrå fedrene, i arbeidsliv, i husliv, i sed og i tale.

Vi må reise tanken om at *morsmålet* her øst er fullgod norsk tale, så ingent trenger knote, enten det nå er “riksmål” eller “landsmål”. Østlendingen skal kjenne det som ei ære og ei glede å eie og bruke målet sitt, hime og i by'n like godt.

Vi mener at vi på denna måten jamner veien til et sams norsk mål. På østlandsgrunn, og bare der, kan landsmål og riksmål møtes. (Sitert etter Jahr 1974: 9.)

Professor i riksmål Didrik Arup Seip (1884–1963) og historieprofessor og målmann Halvdan Koht (1873–1965) kom til å stå sammen med Eivind Berggrav i leiinga av organisasjonen i den tiårsperioden fram til 1926 som organisasjonen var særlig aktiv. Ingen andre språkstridsorganisasjoner har noen gang hatt et så sterkt og kvalifisert triumvirat til lederskap.

Østlandsk reisning fikk stor oppslutning på Østlandet, og blei ei betydelig kulturrørsle med språk som sitt viktigste virkeområde. De frilyndte ungdomslaga på Østlandet slutta seg kollektivt til, og etter få år hadde organisasjonen et medlemstall på mellom 8 000 og 10 000 (Jahr 1978: 86).

Slik folk i rørsla så det, var folkemålet på Østlandet blitt sett ned på både av dem som sjøl snakka det, og av resten av landet. I målrørsla var det en utbredt oppfatning at østlandsdialektene ikke var gode og nasjonale nok. I Riksmålsforbundet så de på østlandsdialektene som vulgære og fullstendig ubrukelige som grunnlag for skriftspråket. Derfor var ord og former fra dialektene på Østlandet lite med i de to skriftlige målformene.

Striden mellom landsmål og riksmål var hard og uforsonlig i tiåret 1905–1915, og i denne striden blei østlandsdialektene klemt mellom to skriftspråk som ikke gav disse dialektene noe som helst plass. Slik så mange østlendinger det, og for dem hadde derfor språkstriden fram til 1916 vært noe som de egentlig stod utafør, noe de ikke hadde noen del i. Østlendingen måtte bli mer språklig sjølsikker, sa Eivind Berggrav, som var svært opptatt av det psykologisk viktige ved ikke å nedvurdere eget talespråk (Jahr 1978: 40–49). Østlandsbonden og østlandsarbeideren hadde felles språklige interesser, sa Halvdan Koht (Koht 1916, jf. Jahr 1978: 50–55). Østlandet kan samle landet språklig, sa Didrik Arup Seip (Seip 1916, jf. Jahr 1978: 56–59).

Østlandsk reisning viste ved det programmet som blei vedtatt for organisasjonen (Jahr 1978: 60ff., jf. sitat ovafor), at det var mulig å reise språkstrid også på Østlandet, på østlandsdialektenes premisser. Ord og former herfra måtte få plass i begge skriftspråka. Vestlandet var dermed ikke lenger aleine om å snakke om målreisning. Nå var Østlandet også med. Gjennom medlemsbladet *Østagleitt* (1920–1929) blei programmet og ideene til Østlandsk reisning spredt blant medlemmene og andre interesserte.

De fleste steder blei det et godt samarbeid mellom aktive målfolk og medlemmene i Østlandsk reisning (Jahr 1978: 161). De kunne lett enes om at det viktigste var at vanlige folk stod opp for sitt eget mål, sin egen dialekt, enten det var på Toten eller i Volda. Østlandsk reisning representerer den første organiserte dialektaksjonen i landet (Jahr 1977, 1981a), og forsøkte iherdig gjennom flere år å få skolestyra til å bestemme at abc på bygdemål skulle brukes i østlandsskolene (Jahr 1976). Dette forsøket førte imidlertid ikke fram. Arbeidet med bygdemåls-abc var likevel ikke uten positive resultat. Gjennom den langvarige argumentasjonen for abc-bøker på skolebarnas egen dialekt innså folk at disse dialektene slett ikke var mindreverdige, som mange først trodde, men tvert imot til og med kunne brukes i skrift, og det var med på å heve statusen til dialektene generelt (Jahr 1981b).

Selv om samarbeidet mellom lokale målfolk og Østlandsk reisning de fleste steder på Østlandet var godt, var det likevel også blant målmennene de som så med skepsis på østlandsreisinga. De frykta ei kløyving i det felles nasjonale målrei-

singsarbeidet. For dem stod det som viktigst å samle kreftene i arbeidet for landsmålet slik den nå engang var (Jahr 1978: 78).

Men for Østlandsk reisning var landsmålsnormalen den gangen, i 1916, for langt unna dialektene på Østlandet. Landsmålet var for lite salgbart østpå. Det måtte gjøres mer akseptabelt for østlendingene, og det kunne gjøres, tenkte de, ved at østlandske språkformer kom mer med i skriftnormalen. Skjedde det, ville også østlendingen, som vestlendingen, kunne kjenne landsmålet som sitt. *Hvis* det skjedde, og hvis så de samme østlandsformene samtidig kom inn i riksmålet, ville disse formene kunne danne en mulig basis for ei samnorskutvikling. Slik så de for seg at østlandsdialektene kunne fungere som ei språklig bru mellom landsmål og riksmål, og dermed bidra til å få en slutt på språkstriden.

Det var særlig Didrik Arup Seip som argumenterte sterkt for akkurat dette, og som så for seg ett felles skriftspråk, et samnorsk, en gang i framtida (Seip 1917). Det blei f.eks. vist til at mens både Østlandet og mesteparten av landet hadde *a*-ending i bestemt form av hunkjønnsord (*sola, boka, bygda*), så var dette ei form som det verken var lov å bruke i riksmål eller i landsmål i 1916. Landsmål hadde *solli, boki* og *bygdi*, og riksmål hadde *solen, boken* og *bygden* som eneste mulighet. Hvis en isteden, blei det hevda, innførte *a*-ending i begge skriftspråk, kunne en få slutt på en helt unødvendig forskjell mellom skriftnormalene. Slik kunne en begynne på ei utvikling fram mot et samnorsk skriftspråk bygd på de mest utbredte talemålsformene i landet. Og det var starten på dette som skjedde i 1917.

Ved språkreforma dette året fikk Østlandsk reisning gjennomslag for de fleste av de konkrete språkkrava sine til endringer i skriftnormalene (Jahr 2014: 90–96). Mange østlandske språkformer og språktrekk kom inn i riksmål og landsmål som valgfrie endringer. I all hovedsak var disse formene i riksmål i 1917 de samme som seinere er blitt referert til som radikalt bokmål, dvs. bokmål som henter opp i seg utbredte former fra talespråket: *a*-ending i hunkjønnsord (*sola, boka, bygda*) og svake verb (*kasta, hoppa, vinka*), diftonger (*bein, sein, rein*) og former som *etter, nå, snø, språk* (der riksmål den gangen hadde *efter, nu, sne, sprog*). Den fremste forfatteren som i dag bruker radikalt bokmål gjennomført i romanene sine, er Per Petterson (f. 1952, kjent bl.a. for romanen *Ut å stjæle hester* (2003); jf. Jahr 2015: 131).

Etter reforma i 1917 var det skolestyra rundt om i landet som avgjorde hvilken variant av riksmål (og landsmål) som skulle brukes i skolene. I hele 64% av riksmålsskolekretsene på landet blei den mest radikale varianten (riksmål med “valgfrie former”, som det blei kalt) innført i åra nærmest etter reforma i 1917 (Jahr 1978: 150–54).

Bruken av den svært radikale riksmålsvarianten i så mange riksmålsskoler i landkommuner førte til en hard språkstrid på Østlandet fram til 1925. Den mest omfattende språkpolitiske kampen Østlandsk reisning var direkte involvert i, var nettopp striden om de “valgfrie formene” i riksmål etter 1917. I skolekrets etter skolekrets arbeida Riksmålsforbundet for å få omgjort vedtaket om å bruke de radikale

folkemålsformene. Og folka i Østlandsk reisning arbeida for det motsatte. De ønska disse formene brukt i skolene. Da striden stilna i 1925 – da Riksmålsforbundet etter lang tids kamp til slutt vant fram med sitt syn i alle skolekretsene i den symboltunge kommunen Eidsvoll (Jahr 1978: 141–147) – var “de valgfri” fjerna fra mange skoler, som først hadde innført dem. Fortsatt holdt imidlertid ca. 40% av riksmålskretsene på landet likevel fast ved dem. Etter hvert blei det imidlertid vanskelig å skaffe lærebøker med så radikale former, og det gjorde det problematisk for skolene å følge opp vedtaket om å bruke de radikale riksmålsformene. Men i 1938 vedtok Stortinget den neste språkreforma (Jahr 2014: 116–121), som i enda større grad enn i 1917 fulgte opp det programmet for utvikling av riksmål (som skifta navn til bokmål i 1929) og landsmål (som skifta navn til nynorsk i 1929) som Østlandsk reisning hadde argumentert for mellom 1916 og 1926.

Østlandsk reisning var den første språkstridsorganisasjonen som argumenterte eksplisitt for ei samnorskutvikling. Den var også den største samnorskorganisasjonen noen gang. Og samnorsktanken stod sterkt i samfunnet for hundre år sia og fram til rett etter krigen. Samnorskpolitikken hadde solid flertall i Stortinget fra ca. 1915 til ut på 1960-tallet. Én viktig grunn til det var at ingen omkring 1915 kunne se for seg at en to-standard-situasjonen med både riksmål og landsmål som skriftspråk kunne vedvare særlig langt inn i framtida. Det var både dyrt og upraktisk. Landet hadde rett og slett ikke råd til å koste på seg den luksus det var å ha to skriftlige uttrykk for det samme språket, for norsk. Mange var også redde for at nasjonen så kort tid etter unionsoppløsninga i 1905 skulle bli permanent kulturelt og språklig kløyvd i to. Da framstod et felles samnorsk som en riktig språkplanleggingspolitikk for å hindre ei slik kløyving.

Språkplanleggingsmetoden som blei brukt, er kjent for de fleste i dag fra språkhistoria i norskfaget i skolen: Gjennom flere språkreformer blei både riksmål/bokmål og landsmål/nynorsk forandra ved at ord og former fra norske dialekter, særlig fra Østlandet, blei introdusert i begge skriftnormalene. Samtidig blei en del tradisjonelle skriftformer, som bygde på det talte riksmålet til middel- og overklassen særlig i Oslo vest, tatt ut av bokmålsnormalen ved reforma i 1938 (Jahr 2014: 120–121). Dette skapte en veldig motstand og var en vesentlig grunn til den skarpe språkstriden vi hadde særlig gjennom 1950-åra (Jahr 2015: 109ff).

Og vi vet hvordan det gikk: Det er ikke blitt noe samnorsk skriftspråk. Selv om utviklinga tok lange steg i den retninga gjennom flere språkreformer – både bokmål og nynorsk av i dag er helt annerledes enn de var før 1917 – så bestemte til slutt Stortinget i 2002 å avslutte arbeide med å få til bare ett skriftspråk i Norge (Jahr 2015: 130f.). Det som i første omgang motiverte starten på samnorskarbeidet, nemlig økonomien, var en helt annen i 2002. Norge var blitt et veldig rikt land, og det kunne uten problemer flutte seg med to nesten like skriftspråk. Samnorskpolitikken var blitt unødvendig ut fra økonomiske hensyn.

Mange vil nok si at når samnorskpolitikken blei avslutta i 2002, så skyldtes det at den hadde vært mislykka. Folk “ville” ikke ha samnorsk, blir det påstått. Det er imidlertid en påstand som det er svært vanskelig å føre noe slags bevis for.

For det første har folk flest aldri sett hva samnorsk kunne ha blitt, hvis samnorskpolitikken hadde fått mulighet til å fortsette gjennom flere reformer. Dessuten har aviser og forlag fulgt en streng sensurpraksis – og gjør det ennå – mot de radikale formene i bokmålet som bygger på talemålet til folk flest (Jahr 2005). De fleste av dem som ønsker å bruke et radikalt bokmål i avisinnlegg eller bokmanus, opplever stadig at aviser og forlag forandrer og sensurerer språkbruken deres, og det selv om de holder seg helt innafor det som nå har vært lovlig i bokmål i hundre år (fra reforma i 1917). Derfor er bokmålet i aviser og bøker i dag, og tidligere, på ingen måte noen fasit på hva “folk flest” mener, eller har ment, om de mulighetene til skriftspråksbruk etter eget talemål, som har ligget tilgjengelig i begge skriftnormalene etter 1917- og 1938-reformene. Aviser og forlag har i stor grad hindra den frie språkutviklinga som Østlandsk reisning argumenterte for hundre år tilbake i tid.

Både bokmål og nynorsk er likevel ganske annerledes i dag enn da Østlandsk reisning begynte sitt arbeid 8. oktober 1916. Begge skriftnormalene gir gode muligheter for folk, også på Østlandet, til å følge talemålet sitt i skrift, om de så ønsker (og får lov). Og i dagens frie og utbredte dialektbruk ser vi viktige resultater av arbeidet både til målrørsla og Østlandsk reisning.

Referanser

- Berggrav, E. 1916. “Østlandsk Reisning.” I: Jahr, E.H. (red.). 1974. *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus. 35–67.
- Jahr, E.H. 1974a. *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus.
- Jahr, E.H. 1974b. “Østlandsk Reisning 1916–1926.” I: Jahr, E.H. (red.). *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus. Noe revidert også i Jahr, E.H. 1992. *Innhogg i nyare norsk språkhistorie*. Oslo: Novus. 96–113.
- Jahr, E.H. 1976. “Om ABC på bygdemål. En historisk oversikt”. *Ventil* 6.2. 14–21. *Også i Praxis: Tidsskrift for skole og samfunn* 25, 1976:6. 23–25.
- Jahr, E.H. 1977. “Østlandsk Reisning – vår første dialektaksjon”. *Syn og Segn* 83. 311–314.
- Jahr, E.H. 1978. *Østlandsmåla fram! Ei bok om rørsla Østlandsk reisning*. Tromsø–Oslo–Bergen: Universitetsforlaget.
- Jahr, E.H. 1981a. “Østlandsk reisning – vår første dialektaksjon.” *Aktuelt Perspektiv* 2. 33.
- Jahr, E.H. 1981b. “Bruk av dialektene i grunnskolen frå 1878 til i dag.” I: Kleiva, T. and B. Røyset. (red.). *Paa Børnenes eget Talemaal. Dialekt i barnehage og skule*. Oslo: Det Norske Samlaget, 77–89. Også i: Jahr, E.H. 1992. *Innhogg i nyare norsk språkhistorie*. Oslo: Novus. 28–37.
- Jahr, E.H. 2005. “Artikkelen ‘Tove Bull’ i Norsk Biografisk Leksikon i ein språkstridskontekst – som døme på ‘fri sprogutvikling’ og ‘mindre brukte former i bokmål’.” I: Alhaug, G., Mørck, E. and A.-K. Pedersen. (red.). *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*. Oslo: Novus. 1–4.
- Jahr, E.H. 2014. *Language planning as a sociolinguistic experiment: the case of modern Norwegian*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Jahr, E.H. 2015. *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus.
- Koht, H. 1916. "Østlandsk Reisning." I: Jahr, E.H. (red.). 1974. *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus. 68–82.
- Petterson, P. 2003. *Ut å stjele hester*. Oslo: Oktober.
- Seip, D.A. 1916. "Østlandsk reisning – Norsk samling." I: Jahr, E.H. (red.). 1974. *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus. 83–85.
- Seip, D.A. 1917. *Ett mål i Norge – målstriden avgjort av denne generation?* Kristiania: Norli.

POSTRZEGANIE I KATEGORYZACJA BARW (ŚWIAT LUDZI I ZWIERZĄT)

ANDRZEJ NARLOCH

*Tylko ja mogę rozprawiać o kolorach, powiedział
daltonista, bo ja jestem bezstronny.*

Wiesław Brudziński

1. Wstęp

Świat postrzegamy za pomocą pięciu organów zmysłów. Każdy z nich jest odpowiedzialny za odbiór ściśle określonego rodzaju informacji docierającego ze świata zewnętrznego. Informacje te umysł ludzki odbiera jako dotyk, dźwięk, smak, węch, wrażenie wizualne. Każdy zmysł ze względu na uwarunkowania biologiczne i neurofizjologiczne ma różny udział w dostarczaniu danych do mózgu człowieka. Badania dowodzą, że słuch dostarcza 5% danych, dotyk – 2%, smak – 2%, węch – 1%. Najwięcej informacji dociera jednak do mózgu poprzez wzrok, bo aż 90%.

Jak pisze Anna Wierzbicka, „To, co się pojawia w siatkówce i w mózgu, nie odbija się bezpośrednio w języku. Język odbija to, co dzieje się w umyśle, a nie to, co dzieje się w mózgu; nasz umysł zaś jest po części kształtowany przez konkretną kulturę”¹. Narządy zmysłów przekazują informacje do mózgu, w którym są one przetwarzane, odbijając się w umyśle w postaci różnorodnych wrażeń, na które reagujemy, wchodząc w interakcje z otaczającym środowiskiem.

Wszystko, co nas otacza, posiada swoją barwę, dlatego jest ona jednym z najważniejszych atrybutów opisu rzeczywistości. Poeci i pisarze, malując świat swoich

¹ A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006, s. 329.

bohaterów, przedmiotów, przyrody, krajobrazu, niejednokrotnie wykorzystują kolor jako element charakterystyki, kreujący świadomy i zamierzony nastrój wkomponowany w ideę artystyczną. Kolor jest jedną z fizycznych właściwości przedmiotu – w opinii językoznawców jest cechą inherentną, niezbywalną, definicyjną². W kulturze i społeczeństwie kolorowi wyznacza się określone zadania i cele. Pełni on wiele funkcji w procesach tworzenia znaków semiotycznych. W zależności od kontekstu, w którym funkcjonuje, staje się nośnikiem różnorodnych znaczeń – informacyjnych, komunikacyjnych, estetycznych, symbolicznych, perswazyjnych, integrujących³.

2. Postrzeganie barwy – świat ludzi i zwierząt

Ludzie i zwierzęta postrzegają barwy w taki sposób, w jaki wyposażyła ich natura. Dlatego budowa biologiczna narządów wzroku determinuje percepcję otaczającej rzeczywistości. Świat widziany dzięki receptorom wzroku jest światem tych bodźców, do odbierania których zostały przeznaczone poszczególne receptory. Oko człowieka i małp naczelnych ma 3 receptory (czopki) kolorów: czerwony, zielony i niebieski, oraz tzw. pręciki, które odpowiadają za widzenie czarno-białe, tj. rozróżnianie kształtów oraz stopień jasności obiektów. Korzystając ze swojego aparatu widzenia, człowiek postrzega spektrum barwne, określane jako zakres barw od czerwonego, poprzez pomarańczowy, żółty, zielony, niebieski, indygo, aż do fioletowego. Jest to tzw. siedem kolorów tęczy, które opisał już w XVII wieku na podstawie rozszczepienia światła w pryzmacie angielski fizyk Izaak Newton.

Z powyższych rozważań wynika, że czynniki neurofizjologiczne determinują zakres odbieranych fal elektromagnetycznych. Dla człowieka zakres ten rozciąga się w przedziale 380–780 nm. I przez pryzmat tych fal elektromagnetycznych odbieramy otaczający świat. Z całego dostępnego wachlarza fal występujących w przyrodzie te widziane przez człowieka stanowią jednak jego niewielką część. Wierzbicka pisze, powołując się na S. Witkowskiego i C. Browna, że „cztery klasy kolorów, czerwony, żółty, zielony i niebieski, [...] są neurofizjologicznie ‘zaprogramowane’ w istotach ludzkich”⁴. Jednakże ów zakres nie jest jedynym, obiektywnym narzędziem, który może być przyłożony do interpretacji materialnego świata. Nasze receptory wzroku nie są uniwersalnym narzędziem uzyskiwania informacji o świecie, dlatego nie można uznać je za jedyne i uniwersalne.

² M. Nowak, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, *Określanie intensyfikacji i innych cech kolorów w nazewnictwie handlowym*, „Język Polski” 2003, z. 4–5, s. 267–272.

³ K. Jurek, *Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze*, „Kultura – Media – Teologia” 2011, nr 6, s. 68–80.

⁴ A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006, s. 353.

Najwyraźniej różnice w zdolnościach widzenia można zobrazować, porównując widzenie ludzi i zwierząt. Różnimy się od siebie możliwościami rozróżniania samych barw, zakresem pola widzenia, wrażliwością na światło, wrażliwością na ruch i częstotliwość światła, głębią ostrości, ostrością wzroku. W niniejszej części uwagę skupię na samym postrzeganiu barwy.

Szczególnie ciekawe wydaje się porównanie postrzegania otaczającej rzeczywistości przez człowieka i zwierzęta. Porównajmy widzenie człowieka z innymi ssakami. Z biologicznego punktu widzenia zasadnicza różnica polega na tym, że pozostałe ssaki posiadają tylko dwa rodzaje czopków. Tego typu ograniczenia, wynikające z budowy receptorów, odbijają się bezpośrednio na zakresie odbieranych fal świetlnych, na przykład, wbrew obiegowej opinii, krowy i byki nie widzą czerwieni⁵, w związku z tym dosłowne rozumienie frazeologizmu *Działać na kogoś jak czerwona płachta na byka* nie ma potwierdzenia w świecie rzeczywistym. Inne zwierzęta, na przykład koty, widzą bardzo dobrze odcienie szarości, a ich wzrok w pełnym oświetleniu dziennym nie jest tak czuły, jak oko człowieka. Jego wzrok dostosowywał się przez tysiąclecia do specyficznego rodzaju aktywności tego zwierzęcia. Koty polują po zmroku i w ciemności, dlatego ich narządy wzroku są bardziej wyczulone na słabe natężenie światła, niestety kosztem ostrości widzenia. Jest to cena, jaką musiały ponieść za perfekcyjne przystosowanie się do działania w gorszych warunkach oświetleniowych⁶. Wśród ciemnego otoczenia trudniej rozróżnić odpowiednie kolory, dlatego znaczenia nabiera parametr ilości światła (jasność/ciemność). Dlatego kot bardzo dobrze widzi w zakresie kolorów achromatycznych. Potrafi rozróżnić więcej odcieni szarości niż człowiek, co prawdopodobnie pozwala mu lepiej łapać „szare myszy”.

Porównajmy teraz krótko wzrok psa, który jest podobny do wzroku człowieka, lecz daltonisty. Psy należą do zwierząt dichromatycznych, czyli takich, które posiadają dwa rodzaje czopków. Pies nie odróżnia zakresu widma od czerwonego do zielonego, czyli generalnie psy mają świat pomalowane w dwóch kolorach – „na żółto i na niebiesko” plus odcienie szarości. Z tego powodu, na przykład, zielono-czerwona piłka o tym samym natężeniu i jasności obu barw będzie percepowana nie jako dwukolorowa, lecz mająca jeden szary odcień, czyli odbierana będzie przez receptory w formie jednego niepodzielnego wrażenia wizualnego.

Wśród innych zwierząt konie i kozy nie widzą błękitu, niebo jest dla nich szare, a owce nie widzą ani błękitu, ani czerwieni. Natomiast ssaki morskie posiadają tylko

⁵ Do niedawna sądzono, że byki reagują agresywnie na czerwony kolor płachty toreadora, która zachęca je do ataku. Pogląd ten obaliły badania, które dowiodły, że byki nie widzą czerwieni, a w rzeczywistości rozjusza je ruch płachty.

⁶ Koty posiadają na dnie oka specjalną błonę odbijającą światło, tzw. makatę. Makata odbija światło, kierując je z powrotem na siatkówkę, dzięki czemu zwiększa się stukrotnie wrażliwość na fale świetlne w porównaniu z człowiekiem. Nie bez znaczenia jest również możliwość większego poszerzenia się źrenicy u kotów, co wpływa na wpadanie większej ilości światła do oka.

jeden rodzaj czopków. Jest to tzw. widzenie monochromatyczne, czyli czarno-białe. Taki wzrok charakteryzuje m.in. delfiny czy lwy morskie, których wzrok nie odpowiada za widzenie kolorów, a jedynie odróżnianie kształtów.

Wg antropologów i kulturologów obecność u człowieka 3 receptorów kolorów miała swoje wymierne uzasadnienie, gdyż pozwalała odnajdywać w otaczającym bujnym środowisku roślinnym odpowiednie pożywienie. Miała ułatwiać dostrzeżenie dojrzałych owoców wśród gałęzi drzew czy też jagód, ziół i grzybów ukrytych w leśnym runie. Powszechnie uważa się, że najbardziej oddziałuje na człowieka kolor czerwony. Mark Changizi, amerykański neurobiolog, twierdzi, że dokładne widzenie barwy czerwonej najprawdopodobniej związane jest u ludzi z umiejętnością określania emocji oraz stanu zdrowia swoich towarzyszy. Nasze oczy przystosowane są do widzenia krwi napływającej pod skórę pod wpływem różnych stanów emocjonalnych (zagrożenia, strachu, szału, zawstydzenia, podniecenia)⁷. Według autorów książki *Psychofizjologia widzenia* wpływ kolorów na człowieka to nie tylko zwykły odbiór bodźca, ale złożony akt psychiczny, obejmujący cały organizm i osobowość patrzącego⁸. A czerwień, jak dalej twierdzą autorzy, „powoduje wyraźny wzrost ciśnienia krwi, przyspieszenie oddechu i tętna oraz zwiększenie częstotliwości mrugania powiekami...”⁹.

Natomiast narząd wzroku zwierząt jest dostosowany do warunków, w jakich one bytują. Dlatego tylko umownie można używać pojęć lepszy/gorszy wzrok, gdyż każde zwierzę dysponuje takim wzrokiem, jaki jest mu potrzebny na danym etapie rozwoju. Podobna sytuacja występuje w językach naturalnych. Językoznawcy przyznają, że nie ma ani prymitywnych, ani zaawansowanych języków. Każdy język powstał, aby zaspokajać potrzeby komunikacyjne odpowiedniej społeczności. Zatem każda społeczność posługuje się takim językiem, jaki jest jej potrzebny na odpowiednim szczeblu rozwoju i wystarczającym do zapewnienia komunikacji pomiędzy jej członkami.

Jak bardzo różni się od zwierząt w kwestii percepcji rzeczywistości świadczy chociażby fakt, że człowiek, chcąc poczuć temperaturę dotyka lub zbliża swoje ciało do źródła ciepła czy zimna. Natomiast niektóre zwierzęta czynią to w nieco inny sposób. Z. Dylewski pisze, że „Kret „widzi dotyk na odległość”, tj. reaguje na fale ciśnieniowe powietrza. Po przebiegu fali kret wie czy ma do czynienia z pająkiem, dżdżownicą, wężem, zawałem ziemi czy innym kretem, „widzi” nawet trucheik myszy w odległości 10 metrów”¹⁰.

⁷ Zob.: A. Kukwa, *Dlaczego widzimy w kolorze?*, <http://odkrywcy.pl/kat,111396,title,Dlaczego-widzimy-w-kolorze,wid,14974852,wiadomosc.html> (10.06.2016).

⁸ A. Mączyńska-Frydryszek, M. Jaskólska-Klaus, T. Maruszewski, *Psychofizjologia widzenia*, Poznań 2001.

⁹ A. Mączyńska-Frydryszek, M. Jaskólska-Klaus, T. Maruszewski, *Psychofizjologia...*, op. cit., s. 163.

¹⁰ Z. Dylewski, *Rzeczywistość (1)... czyli co wiemy o naszym otoczeniu*, zob. http://dylewski.com.pl/menu-boczne/zycie_mozgu/oddziaływanie-na-innych/ (10.06.2016).

Przyjrzyjmy się przez chwilę percepcji barw przez ptaki i niektóre owady. Wiele z nich widzi niewidoczne dla człowieka promieniowanie ultrafioletowe. Jest to „kolor”, do którego nie ma dostępu człowiek. Nawet nie domyślamy się, jakie to może być wrażenie wizualne, gdyż zakres tych fal leży poza zdolnościami naszego aparatu widzenia. Skąd u niektórych zwierząt umiejętność widzenia w ultrafiolecie? Otóż ptaki mają cztery rodzaje czopków. Czwarty czopek odpowiada właśnie za widzenie w tym zakresie. Pszczoły, bąki i niektóre inne owady posiadają trzy rodzaje czopków, ale ich spektrum obejmuje również ultrafiolet. W praktyce pozwala to na podwojenie dostępnej palety kolorów. Zatem kolor biały będzie dla tych zwierząt miał różne odcienie znacznie różniące się siebie. Widzenie w ultrafiolecie ma również swoje praktyczne odbicie i jest bezpośrednio związane z zalotami zwierząt. Niektóre ptaki mają piękne wzory na upierzeniu widziane tylko w ultrafiolecie. Oprócz tego, takie widzenie pozwala ptakom drapieżnym widzieć z lotu ptaka o wiele więcej w porównaniu z człowiekiem. Pomaga im to, na przykład, w poszukiwaniu pożywienia. Kał i mocz pozostawiany na ziemi przez gryzonia absorbuje ultrafiolet, dzięki czemu ptak widzi z góry dokładnie ścieżki, po których poruszają się gryzonia, na które poluje¹¹.

Natomiast część owadów ma zakres percepcji przesunięty w stronę podczerwieni. Taką zdolnością cieszą się pluskwy, wszy i komary (te ostatnie widzą różnicę już przy 0,05°C!)¹². Wyjątkowe możliwości widzenia posiada australijski chrząszcz (*Merimna atrata*), który dzięki bardzo czułym receptorom w zakresie podczerwieni potrafi „zobaczyć” pożar z wielu kilometrów¹³.

Z powyższego krótkiego przeglądu wynika, że możliwości percepcyjne ludzi i zwierząt są niejednakowe. Dlatego i człowiek, i zwierzęta nie mogą odbierać otaczającego nas świata w identyczny sposób, widzą go odmiennie, co wpływa niewątpliwie na ich funkcjonowanie w środowisku zarówno społecznym, jak i naturalnym.

3. Kategoryzacja barw w umyśle człowieka

Postrzeganie barw przez człowieka i zwierzęta jest uwarunkowane czysto biologicznie, czyli ma obiektywne podstawy. Natomiast jak twierdzi A. Wierzbicka, to co pojawia się w mózgu, nie musi wcale być odzwierciedlane w umyśle w ten sam sposób¹⁴. Przecież nasz język odbija to, co dzieje się w umyśle. Zatem kategoryzacja barw następuje w umyśle i jest uwarunkowana czynnikami zarówno kulturowymi, jak i geograficznymi. W zakresie kolorów możemy mówić o głów-

¹¹ E. Nieckuła, *Świat według zwierząt*, zob.: www.wprost.pl (10.06.2016).

¹² Z. Dylewski, *Rzeczywistość (1)*..., op. cit.

¹³ Chrząszcz *merimna atrata* należy do owadów pirofilnych, które zasiedlają zgliszcza. Zob. H. Schmitz, A. Schmitz, H. Bleckmann, *A new type of infrared organ in the Australian "ire-beetle" Merimna atrata (Coleoptera: Buprestidae)*, *Naturwissenschaften*, 2000, 87(12), s. 542–545.

¹⁴ A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006, s. 329.

nych kategoriach nazywanych podstawowymi nazwami barw, które stanowią punkt odniesienia dla pozostałych odcieni kolorów. Kategoria podstawowych nazw barw powstaje jako rezultat procesu kategoryzacji, a jak uważa M. A. Krongauz, kategoryzacja to proces odniesienia obiektów do odpowiednich klas¹⁵. Przykładem naturalnych kategorii jest, na przykład, KOLOR ze swoimi znaczeniami ‘biały’, ‘żółty’, ‘zielony’ itd., tworzącymi system bazowych określeń kolorystycznych.

Powstaje pytanie, czy ludzie żyjący w różnych kulturach nakładają na spektrum barwne również swój indywidualny filtr kulturowy? Jak wykazały badania przeprowadzone przez Edwarda Sapira i Benjamina Lee Whorfa, każdy język należy rozpatrywać w kręgu tej lub innej kultury¹⁶. Mimo iż percepcja kolorów jest uwarunkowana czysto biologicznie, to sam proces kategoryzacji może przebiegać w różny sposób i przybierać odmienny charakter w różnych kulturach.

Zgodnie z klasycznym modelem kategoryzacji, mającym swoje podstawy jeszcze w starożytnej Grecji (prace Arystotelesa), kategorie definiowane są przez zestaw cech o charakterze binarnym (posiada kategorię lub nie posiada kategorii). Na przykład, w języku polskim kategoria WIŚNIOWY zawiera cechę +CZERWONY i cechę +CIEMNY, a nie posiada, na przykład, cechy -ZIELONY. Natomiast w języku rosyjskim kategoria АМАРАНТОВЫЙ może być zdefiniowana za pomocą cechy +КРАСНЫЙ i +ФИОЛЕТОВЫЙ¹⁷. W takim przypadku kategorie posiadają wyraźnie zarysowane granice i definiowane są za pomocą zbioru cech koniecznych i wystarczających. W odróżnieniu od klasycznego modelu prototypowy model kategoryzacji został opracowany stosunkowo niedawno, bo w latach 70. XX w. Za twórcę uważa się przede wszystkim amerykańską psycholog – Eleanor Rosch. Jej zdaniem, przynależność do kategorii nie jest ostra, a egzemplarze należące do niej nie są równorzędne, ponieważ niektóre z nich są bardziej centralne (prototypowe). Wynika z tego, że kategorie są stopniowalne, od najlepszego przykładu do najbardziej oddalonego (peryferyjnego). W obrębie badań nad barwami wyznacza się prototypy barw dla odpowiednich zakresów spektrum widzialnego. Georges Kleiber uważa, że kategoria – jako rezultat kategoryzacji – posiada wewnętrzną strukturę prototypową¹⁸. Zatem kategoryzacja barw opiera się na teorii prototypów. I. M. Koboziova twierdzi, że prototyp to „typowy, wzorcowy przedstawiciel klasy, kategorii”¹⁹. Dlatego prototypem koloru *czernego* jest ogień czy też krew, *zielonego* – roślinność, a *białego* – śnieg. Wyraz *trawiasty* będzie mieścił się w centrum kategorii ZIELONY, gdyż wyraża najlepszy przykład cechy *zielony*. Inna sytuacja zachodzi w przy-

¹⁵ M.A. Кронгауз, *Семантика*, Москва 2001, s. 98.

¹⁶ Zob.: E. Sapir, *Kultura, język, osobowość: wybrane eseje*, Warszawa 1978; B. Lee Whorf, *Język, myśl i rzeczywistość*, Warszawa 2002.

¹⁷ A. Narloch, *Цветообозначения в русском и польском языках: структурно-семантический, терминологический и когнитивный аспекты*, Poznań 2013, s. 192.

¹⁸ G. Kleiber, *Semantyka prototypu – kategorie i znaczenie leksykalne*, Kraków 2003, s. 51.

¹⁹ И.М. Кобозева, *Лингвистическая семантика*, Москва 2000, s. 160.

padku nazwy *oliwkowy*, która mieści się na peryferiach kategorii ZIELONY, ponieważ jest „gorszym” przykładem omawianej kategorii ze względu na jej mniejszą wyrazistość percepcyjną, oddalenie od prototypu zieleni. Badania znaczeń niepodstawowych nazw barw ze swoim centrum i peryferiami prezentuje Inna Bjelajewa, wykorzystując zaproponowany przez Georga Lakoff’a model kategorii radialnej²⁰.

Jak uważa Ryszard Tokarski, „językowe rozumienie barw to postrzeganie barwy poprzez kulturowo akceptowane obiekty-wzorce”²¹. Te wzorce-prototypy związane są z uniwersalnymi elementami ludzkiego poznania, do których odnosi Wierzbicka takie pojęcia jak dzień, noc, słońce, ogień, roślinność, niebo i ziemię²². Mimo istnienia tych uniwersalnych odniesień zakorzenionych w codziennym doświadczeniu człowieka wiele języków wykazuje rozbieżności w widzeniu barw, wyborze poszczególnych punktów odniesienia, granic kategorii, czy też ich ogniskowości.

Znaczne różnice w konceptualizacji barw występują wśród przedstawicieli odmiennych i oddalonych od siebie kultur. Dotyczą one podstawowych nazw barw, tj. nazw spełniających wyznaczone kryteria lingwistyczne. Kryteria te opisali Brent Berlin i Paul Kay w swojej pracy *Basic colour terms*²³. Do grona podstawowych (bazowych) określeń kolorystycznych możemy zaliczyć wyrazy synchronicznie niemotywowane, monoleksemiczne, o szerokim zakresie łączliwości, semantycznie niepodporządkowane innej nazwie barwy. Grupa podstawowych nazw barw stanowi trzon utrwalonych jednostek językowych wyrazistych psychologicznie, które są łatwo identyfikowane z odpowiednimi klasami obiektów rzeczywistości pozajęzykowej, będących ich prototypowymi wzorcami. Podstawowe nazwy barw zalicza się do słownictwa podstawowego w odróżnieniu od nazw pochodnych, których zakres użycia jest węższy lub ograniczony do odpowiedniej klasy denotatów.

Kolor jako taki może być również podciągnięty pod zupełnie inne kategorie. Rosch badająca język plemienia Dani (Nowa Gwinea) podaje, że język ten posiada tylko dwie podstawowe nazwy kolorów *mili* i *mola*²⁴. Najlepsze przykłady *mili* obejmują swoim zakresem kolory ciemne i „zimne”, a najlepszymi przykładami są najciemniejsze zielenie i odcienie niebieskiego. Natomiast nazwa *mola* wiąże się z barwami jasnymi i „ciepłymi”, a najlepszym przykładem jest ciemna czerwień i rzadziej blady kolor różowy²⁵. John Taylor pisze, że w języku tonga (jeden z języków bantu grupy nigerokongijskiej) jest siedem podstawowych nazw barw. Nazwą *ribungu* określane są takie barwy jak żółta, pomarańczowa i brązowa charakteryzu-

²⁰ I. Bjelajewa, *Niepodstawowe nazwy barw w języku polskim, czeskim, rosyjskim i ukraińskim*, Warszawa 2005, s. 32–33.

²¹ R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995, s. 168.

²² A. Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Москва 1996.

²³ B. Berlin, P. Kay, *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, Berkeley 1969, s. 5–7.

²⁴ Heider, Eleanor Rosch, *Probabilities, sampling and the ethnographic method: The case of Dani colour names*. *Man* 7, 1972, s. 451.

²⁵ Heider, Eleanor Rosch, *Probabilities...*, op. cit.

jące się małym stopniem czystości. Natomiast nazwa *tshwuka* obejmuje swoim zakresem czerwony, różowy i fioletowy²⁶.

Harold Conklin podaje przykład języka hanunoo, który posiada cztery podstawowe nazwy barw, które można określić jako: ‘ciemny/czarny’, ‘jasny/biały’, ‘czerwony’ i ‘zielony/jasnozielony’. Dwie ostatnie kategorie ‘czerwony’ i ‘zielony/jasnozielony’ stoją w opozycji do siebie względem kategorii wilgotności/suchości²⁷.

W wielu językach świata istnieje jedna nazwa dla koloru niebieskiego i zielonego. Paul Kay i Chad K. McDaniel nazywają tę kategorię *grue*²⁸ (kontaminacja wyrazów *green* i *blue*). Kategorię tę można odnotować w języku Indian Nawaho, języku jakuckim (*küöh*), japońskim (*aoi*). Nierozzerwalność *niebieskiego* i *zielonego* zauważamy również w języku czeczeńskim – *cuïna*, czy kazachskim – *көк*. Tadžyckie *kabud* oznacza *niebieski*, jak i w niektórych przypadkach także *zielony*²⁹. W językach zulu również nie ma odrębnych określeń dla barw niebieskiej i zielonej³⁰. Istnieją jednak społeczności, w których kategoria barwy nie odgrywa tak istotnej roli w codziennym życiu. Na przykład w języku Indian Piraha, zamieszkujących Amazonię w Ameryce Południowej, nie ma oddzielnych nazw barw³¹. Natomiast sam kolor może być wyrażony konstrukcją porównawczą typu: „jak ogień”, „jak krew”, „jak niebo”.

Różnice w kategoryzacji na poziomie nazw podstawowych są mniej zauważalne wśród języków europejskich, które oscylują wokół jednego wspólnego kręgu kulturowego. Jednakże występują również i tu. Na przykład niektórzy badacze (Berlin i Kay, Forbes, Frumkina) podają, że w języku węgierskim występują dwie nazwy, *piros* i *voros*, dla angielskiego odpowiednika *red*. Louis Hjelmslev, porównując strukturę kategoryalną kolorów w języku walijskim i angielskim, wykazuje, że walijskiemu określeniu *glas* odpowiadają w języku angielskim aż trzy określenia barwy *green*, *blue* lub *grey*³².

Porównując granice barw w językach słowiańskich zauważymy, że w języku rosyjskim polskiemu określeniu *niebieski* odpowiadają dwie nazwy *синий* i *голубой*. Taka sytuacja wynika zapewne z tego, że jeszcze w literaturze okresu XI w. w wielu przypadkach *синий* przekazuje znaczenie ciemnego koloru i ma wąską łączliwość (zbiorniki wodne i niektóre zjawiska przyrodnicze)³³. Ścisłe związki *синий* z wodą nie mogły nie odbić piętna na postrzeganiu tej barwy. W mitologii i wierzeniach słowiań-

²⁶ J. Taylor, *Kategoryzacja w języku: prototypy w teorii językoznawczej*, Kraków 2001, s. 23.

²⁷ H. Conklin, *Hanunóo Color Categories*, “Southwestern Journal of Anthropology”, Vol. 11, No. 4, pg. 339–344.

²⁸ Cyt. za A. Wierzbicka, *Semantyka...*, op. cit., s. 360.

²⁹ М.М. Атоева, *Лексика, обозначающая цвет в таджикском и русском языках*, Автореферат дисс. на соис. уч. ст. кан. фил. наук, Душанбе 1988.

³⁰ J. Taylor, *Kategoryzacja...*, op. cit., s. 35.

³¹ D. Everett, *Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Piraha: Another Look at the Design Features of Human Language*, “Current Anthropology”, Vol. 46, Nr 4, 2005, s. 55.

³² Cyt. za: M. Taverniers, *Hjelmslev’s semiotic model of language: An exegesis*, <http://users.ugent.be/~mtaverni/publications.html> (10.06.2016)

³³ А.П. Василевич, С.С. Мищенко, *Синий, синий, голубой*, [w:] А.П. Василевич, С.Н. Кузнецова, С.С. Мищенко, *Цвет и названия цвета в русском языке*, Москва 2008, s. 43.

skich woda uważana była jako miejsce, gdzie żyją złe, wrogie człowiekowi siły. Od zamierzchłych czasów woda uważana była za żywioł, związany ze śmiercią i światem pozagrobowym³⁴. Z kolorem *синий* związane są liczne obrzędy i zabobony ludowe. Osoby z oczami takiej barwy wzbudzały strach. Sądzono, że obdarzone były siłami magicznymi. Według podań Iwan Groźny panicznie bał się ludzi z takimi właśnie oczami. Obciążenia kulturowe odbiły się na negatywnych konotacjach tego słowa.

Natomiast nazwa *голубой* – przeciwnie, obrosła w pozytywne skojarzenia, gdyż wiązała się z kolorem nieba, czyli jasnym odcieniem niebieskiego. Etymologicznie słowo odnosi się do gołębia i koloru piór. Dlatego początkowo słowo *голубой* wyrażało kolor szary, niebiesko-szary, charakteryzując maści zwierząt. Jak podaje Roza W. Alimpiejewa, od XVII w. *голубой* uzyskuje znaczenie ‘jasnoniebieski’³⁵. Co spowodowało te zmiany? Zdaniem Alimpiejewy należy najpierw odrzucić wyjaśnienie faktu poprzez ewolucje wzorca kolorystycznego (upierzenia gołębia). Pozostają pewne asocjacje, lecz nie kolorystyczne, a bardziej skomplikowane – kulturologiczne, uwarunkowane duchowymi, chrześcijańskimi wartościami narodu rosyjskiego³⁶. Niewykluczone, że silne pozytywne i negatywne konotacje tych dwóch nazw w pewnym stopniu stały się jednym z czynników kształtowania się dwóch zakresów kolorystycznych jako odrębnych kategorii.

Przy porównaniu rosyjskich nazw *синий* i *голубой* z ukraińskimi odpowiednikami niektórzy badanie zauważają pewne różnice. Galina Javorska wydziela w języku ukraińskim trzy podstawowe nazwy barw dla spektrum pola *niebieski*. Są to nazwy: *блакитний*, *голубий*, *синий*³⁷. Autorka uzasadnia dodanie przymiotnika *блакитний* do zestawu nazw bazowych istotną rolę, jaką pełni on w systemie nazewniczym współczesnych ukraińskich nazw barw. Oprócz tego, jak stwierdza Javorska, „Wyraz ten odpowiada wszystkim niezbędnym kryteriom wydzielenia podstawowych nazw barw: jest niepochozny, ma szeroki zakres łączliwości, jest stylistycznie neutralny, cechuje go wyrazistość psychologiczna, jego prototyp – niebo w jasny, słoneczny dzień – nie budzi wątpliwości”³⁸. A zatem, jak wynika z powyższego, każdy język może dzielić spektrum barwne indywidualnie i niezależnie od innych języków.

³⁴ А.П. Василевич, С.С. Мищенко, *Синий...*, op. cit.

³⁵ Р.В. Алимпиева, *Этнокультурный компонент текста как средство выражения русского национального самосознания*, [w:] *Семантические единицы русского языка в диахронии и синхронии: сборник научных трудов*, red. С.С. Ваулина, Калининград 2002, s. 8–9.

³⁶ Jak podaje R.W. Alimpiejewa, właśnie w formie gołębia zszedł Duch Święty na Chrystusa w czasie chrztu w rzece Jordan. Zatem w chrześcijańskim postrzeganiu gołąb jest czymś pomiędzy człowiekiem a Bogiem, elementem łączącym. Symbolika ta mogła odbić się na semantyce leksemu *голубой*, aktywizując znaczenie odcienia jasnoniebieskiego i przyciąganie do strefy „nieba”, zob.: Р.В. Алимпиева, *Этнокультурный...*, op. cit., s. 10–12.

³⁷ G. Javorska, *O podstawowych nazwach barw w języku ukraińskim (materiały do badań porównawczych)*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej, nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, red. R. Grzegorzczakowa, K. Waszakowa, Warszawa 2000, s. 30–31.

³⁸ G. Javorska, *O podstawowych...*, op. cit., s. 30.

4. Konceptualizacja niepodstawowych nazw barw w języku polskim i rosyjskim

Zgodnie z zasadą relatywizmu językowego, języki dysponują własną siatką podziału i systematyzacji świata. Zaprezentowane przykłady potwierdzają również różną konceptualizację w obrębie podstawowych nazw barw. Powstaje pytanie, czy w grupie niepodstawowych nazw (wtórnych, motywowanych), które są hiponimami w stosunku do podstawowych nazw barw, również występują różnice znaczeniowe pomiędzy nazwami barw w języku polskim i rosyjskim? Zakładam, że w językach blisko spokrewnionych różnice w semantyce nazw barw nie będą wykazywać znaczących różnic na poziomie jednostek mających wspólny wzorzec motywujący. W tym przypadku za najbardziej wiarygodne źródła opisu znaczenia jednostek kolorystycznych uznaję słowniki języka rosyjskiego i polskiego. W nielicznych przykładach, na skutek braku eksplikacji znaczenia barwy przez źródła leksyko-graficzne, odwołuję się do danych zaczerpniętych od respondentów.

Niepodstawowe nazwy barw tworzone są na bazie nazw przedmiotów, charakteryzujących się pewną stałością barwy. Stereotypowość kolorystyczna obiektu wpływa na stabilizację w świadomości ludzkiej niezmiennego obrazu wizualnego, w tym jakości kolorystycznej. Większość tych obiektów wspólna jest dla różnych kultur i reprezentowana przez takie pojęcia jak roślinność, niebo, ziemia, krew, śnieg itd. Również wiele innych, mniej charakterystycznych, obiektów staje się wzorcami barw. Możemy do nich zaliczyć powszechnie występujące i szeroko znane obiekty takie, jak: owoce, warzywa, napoje, potrawy, obiekty przyrody nieożywionej. W języku polskim i rosyjskim wiele nazw posiada wspólny wzorzec motywujący. Na przykład, w obu językach mamy nazwę barwy, której wzorcem motywującym stał się metal – *platyna*. *Słownik współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja w znaczeniu koloru podaje następującą definicję *platynowy*: „zwykle o włosach, ich kolorze: taki jak platyna, koloru platyny, srebrzystobiały; mający taki odcień włosów” (SWJP, 755). W podobny sposób notuje słowo rosyjski *Словарь цвета*, por.: *платиновый* ‘о почти белом цвете волос, бороды’³⁹. W obu przypadkach dominantą kolorystyczną stał się *biały*. Brak dywergencji semantycznych można odnotować w parze *малахитовый* i *malachitowy*. Dane leksykograficzne podają zbliżone definicje semantyczne, dlatego można uznać ich znaczenia za tożsame, por. *малахитовый* ‘ярко-зелёный’ (СРЯ, II: 218), (НСРЯ, I: 822), *malachitowy* jako ‘szmaragdowozielony’ (SJP, IV: 398), (PSWP, XX: 159), (SJPSz, II: 95). W obu przymiotnikach dominantą kolorystyczną staje się *zielony*.

Jednakże niektóre jednostki, mimo że zawierają ten sam etymon, należą do różnych ognisk kolorystycznych w obu językach. Przykładem takich różnic mogą być leksemy *гранатовый* i *granatowy*. Polski koloratyw zaliczany jest do dominanty

³⁹ В.К. Харченко, *Словарь цвета: реальное, потенциальное, авторское: свыше 4000 слов в 8000 контекстах*, Москва 2009, s. 318.

niebieskiego (PSWP, XIII: 48), (SJPSz, I: 693), natomiast rosyjski odpowiednik *гранатовый* do dominanty czerwonego i wyraża znaczenie ‘ciemnoczerwony’, por.: „темно-красный, цвета граната” (ТСРЯ, 143). Obie nazwy mają wspólny wzorzec kolorystyczny – owoc granatu. Tokarski uzasadnił znaczenie polskiego leksemu jego transformacją semantyczną od koloru granatu (czerwony) do ciemnoniebieskiego⁴⁰. Jeden z polskich słowników uzasadnia zmianę pierwotnego znaczenia w następujący sposób: „początkowo granatem nazywano kolor ciemnoczerwony, przypominający kolor owocu granatowca, sok z granatu plami tkaniny na kolor ciemnoniebieski, czyli na granat” (PSWP, XIII: 47).

Leksyka kolorystyczna wykazuje ponadto pewne nieznaczące odchylenia semantyczne w poszczególnych parach wyrazów. Wynikają one z różnej konceptualizacji tych jednostek, a uwarunkowane mogą być zarówno czynnikami geograficznymi, jak i kulturowymi. Nieznaczące różnice semantyczne ujawniają się na poziomie nazw *помидоровый* i *томатный*. *Практичный словарь современной польской* podaje, że jest to „kolor owoców pomidora – czerwony z odcieniem pomarańczowym” (PSWP, XXX: 286). Natomiast rosyjskie *помидоровый* posiada znaczenie: ‘Имеющий цвет помидора, ярко-красный (обычно о щеках, румянце и т.п.)’ (БТСРЯ, 915). Brak paraleli pomiędzy tymi jednostkami przejawia się w występowaniu w języku polskim dodatkowego komponentu semantycznego – semu ‘pomarańczowy’, którego brak w języku rosyjskim. Czyżby kolor pomidorów różnił się nieznacząco w obu kręgach kulturowych? Niewykluczone, że wzorcem stał się różny stopień dojrzałości tych warzyw, czy też rozpowszechnienie konkretnych gatunków, których płody przybierają różne odcienie⁴¹. Weźmy inną parę przymiotników – *шафранный* i *szafranowy*. Za wzór barwy posłużył *szafran* (ros. *шафран*) ‘rodzaj roślin z rodziny kosaćcowatych’. Wysuszone części kwiatów tej rośliny wykorzystuje się jako przyprawę, mającą pomarańczowo-żółty kolor. Czterotomowy *Словарь русского языка* określa kolor *шафранный* jako ‘оранжево-жёлтый, как будто выкрашенный шафраном’ (СРЯ, IV: 704), czyli ‘pomarańczowożółty’. Z kolei inne źródło wzbogaca ten odcień o dodatkowy komponent semu „*коричневатый*” (pol. „brązowawy”) (БТСРЯ: 1492)⁴². Tymczasem słowniki języka polskiego podkreślają

⁴⁰ Inni polscy badacze S. Skwarczyńska i A. Zaręba również wskazują na związek przymiotnika *granatowy* z owocem granatu. Zdaniem S. Skwarczyńskiej, pierwotnie przymiotnik oznaczał nasycony kolor czerwony (lub purpurowy). Następnie ciemnoniebieski odcień owocu zaczął dominować nad bazowym czerwonym. Przymiotnik *granatowy* oznaczał odcień koloru ciemnoczerwonego jeszcze u A. Mickiewicza. Inne uzasadnienie podaje A. Zaręba, wiążąc powstanie koloru od nazwy tkaniny – granat. Zob.: A. Zaręba, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław 1954, s. 53–54; S. Skwarczyńska, *Wartość treściowa kolorów w romantyzmie a dzisiaj*, „Pamiętnik Literacki”, nr XXIX, z. III–IV, Lwów 1932.

⁴¹ Na rynku handlowym występują różne odmiany pomidorów, które mogą być czerwone, żółte, pomarańczowe, malinowe, zielone, a nawet „czarne”.

⁴² Warto odnotować, że słownik D.N. Uszakowa wprowadza jeszcze odcień czerwieni dla koloru *шафранный*, por. ‘цвета шафрана, красновато-жёлтый’, zob. (ТСРЯУ, IV: 1324).

intensywność koloru żółtego, bez wskazywania na obecność odcienia pomarańczowego, por. 'intensywnie żółty' (SWJP, II: 1083), (SJPD, VIII: 1002), (SJPSz, III: 390).

Różnice w konceptualizacji nazw barw mogą dotyczyć nie tylko różnic w odcieniu par wyrazów w poszczególnych językach. Niekiedy obserwujemy brak odpowiedniości semantycznej między nazwami, mającymi ten sam wzorzec motywujący, a przejawiający się na poziomie odniesienia nazwy do odpowiedniej dominanty kolorystycznej. Leksem *земляничный* rejestruje ТСРЯ w znaczeniu '*розовато-красный, цвета земляники*' (ТСРЯ: 229), czyli należy on do dominanty czerwonego. Jednakże część słowników języka polskiego zalicza barwę poziomki do dominanty koloru różowego, o czym zaświadcza definicje leksemu: 'o kolorze: taki jak poziomka, różowawy' (SWJP, II: 836), 'mający barwę poziomki, różowy rozbielony' (SJPSz, II: 888).

Różna konceptualizacja barwy w języku polskim i rosyjskim może zachodzić w przypadku, kiedy obiekt, będący wzorcem kolorystycznym, nie wykazuje jednoznacznej przynależności do jednej z podstawowych nazw barw, a zajmuje pozycję pośrednią, leżącą na skali pomiędzy dwoma barwami. W takim przypadku trudno znaczenie wyrazu jednoznacznie zaliczyć do jednej z dominant. Efektem takiego zróżnicowanego postrzegania są leksemy *цикламеновый* i *цикламеновый*. Rosyjskie *цикламеновый* zgodnie z definicją słownikową oznacza: '*цвета цикламена; розово-фиолетовый*' (БТСРЯ, 1463). Zatem bazę kolorystyczną tworzy kolor fioletowy. Opierając się na danych z polskich słowników, powinniśmy odnieść przymiotnik *цикламеновый* do dominanty koloru różowego, por. 'w kolorze cyklamenów, czyli różowy z odcieniem fioletowym' (PSWP, VII: 331). *Mały słownik języka polskiego* nie wyklucza również dominanty czerwonego, por.: 'kolor czerwony lub różowy o odcieniu fioletowym' (MSJP, 103).

Pewne trudności powstają przy zakwalifikowaniu do odpowiedniej dominanty przymiotników *musztardowy* i *горчичный*. Oba leksemy posiadają wspólny wzorzec – musztardę. Z reguły musztarda posiada różny kolor i waha się w przedziale żółto-brązowych odcieni. Słowniki języka polskiego odnotowują następujące znaczenia przymiotnika: 'taki, którego składnikiem jest musztarda lub który ma smak, kolor musztardy' (SWJP, 545), 'taki, który ma związek z musztardą; taki, który zawiera musztardę: *kolor musztardowy*' (PSWP, 22: 140), 'przym. od musztarda: Sos musztardowy. Kolor musztardowy' (SJPSz, 2: 231). Jak widać, słowniki nie eksplikują konkretnej dominanty. Dlatego konieczne stało się odwołanie do respondentów, z których dwie trzecie określiło barwę musztardy jako żółtą. Trudności w eksplikacji znaczenia pojawiają się w nazwie *горчичный*. Na przykład W.K. Charczenko i I. Bjelajewa odnoszą znaczenie przymiotnika do dominanty żółtego. Revekka M. Frumkina na podstawie badań psycholingwistycznych zaliczyła jednostkę do odcieni koloru zielonego. Natomiast źródła leksykograficzne umieszczają znaczenie wyrazu w spektrum koloru brązowego jako 'żółtawobrązowy', por.: '*Имеющий цвет горчицы; желтовато-коричневый*' (БТСРЯ, 221). Nosiciele języka rosyjskiego również niejednoznacznie wypowiedzieli się na temat przewagi jednej z dominant,

podzieliwszy swoje opinie. W planie semantycznym przymiotnik ten odnosi się do jednego z najtrudniej definiowalnych określeń kolorystycznych.

Asymetria znaczeń w nazewnictwie kolorystycznym przejawia się pomiędzy rosyjskim *стальной* i polskim *stalowy*. Znaczenie rosyjskiego przymiotnika *стальной* skupia się wokół dominanty szarego koloru. Słowniki rejestrują leksem w następujący sposób: *‘Блещущий серый, холодным блеском похожий на сталь. Цвет воды в пасмурный день’* (СЦ, 439). Autor wzbogaca znaczenie o komponent ‘zimny’. Obecność w semantyce koloru znaczenia temperaturowego niewątpliwie uwarunkowana jest tym, że metal kojarzy się z czymś chłodnym, zimnym. Dlatego tak często wykorzystywany jest do opisu obiektów wodnych. Natomiast określenie znaczenia polskiego przymiotnika *stalowy* bynajmniej nie jest takie proste. Opierając się na się polskich źródłach leksykograficznych, leksem *stalowy* należy zaliczyć nie do szarych odcieni, lecz niebieskich! Por. definicje słownikowe: ‘mający kolor stali; szaroniebieski, niekiedy z metalowym połyskiem’ (PSWP, 40: 163), ‘mający kolor stali; szaroniebieski’ (SWJP, 2: 1055). Takie rozumienie nie idzie w parze z danymi dostarczonymi przez respondentów. Uznali oni bowiem, że *stalowy* to odcień koloru szarego. Tylko nieznaczna ilość wskazywała na dominantę niebieskiego. Wydaje się jednak, że powinniśmy przymiotnik *stalowy* określać raczej jako ‘szary z niebieskawym odcieniem’, czyli zaliczyć go do dominanty koloru *szarego*, a nie *niebieskiego*. Różnic w kategoryzacji barw w obu językach jest znacznie więcej, jednakże w niniejszym opracowaniu chciałem tylko poruszyć tę problematykę, która wymaga jeszcze dalszych szczegółowych badań.

5. Podsumowanie

Porównanie zdolności percepcyjnych człowieka i zwierząt pozwoliło na stwierdzenie, że istotną rolę w samym postrzeganiu barw odgrywa fizjologia, ponieważ biologiczna budowa receptorów wzrokowych determinuje zdolność wykrywania odpowiedniego zakresu promieniowania elektromagnetycznego, a tym samym widzenia tej czy innej barwy. Fizjologia wpływa na postrzeganie barw, ponieważ jest uwarunkowana czysto biologicznie. Jak dowodzą badania, percepcja kolorów ma charakter dość uniwersalny. Ludzie w ten sam sposób postrzegają barwy. Jednakże kolejnym ważnym elementem, który należy wziąć pod uwagę, jest kategoryzacja dokonująca się w umyśle człowieka, która z kolei odbija się w języku w postaci funkcjonowania systemu nazewnictwa barw. Kategoryzacja barw uwarunkowana jest czynnikami przyrodniczo-geograficznymi, jak i kulturowo-społecznymi.

Z czynnikami geograficznymi związana jest niestabilność kolorystyczna wzorca, jego zmienność. Czynniki geograficzne determinują funkcjonowanie obiektów i ich związków z wzorcami ze względu na specyfikę i warunki samego otoczenia, klimatu, temperatury, występowania odpowiednich modeli kolorystycznych.

Z czynnikami kulturowymi związane jest obieranie tego lub innego fragmentu otaczającej rzeczywistości jako elementu wyeksponowanego kulturowo. Wszystko to dowodzi, że granice między nazwami barw są dość płynne, zmienne i nietrwałe, a z biegiem czasu semantyka niektórych nazw może ulec transformacjom. Porównując dwa języki – polski i rosyjski – można stwierdzić, że w grupie niepodstawowych nazw barw konceptualizacja danej kategorii również nierzadko przebiega w odmienny sposób. Mamy tu do czynienia, z jednej strony, z tożsamością znaczeń odpowiednich par przymiotników, z drugiej – z zawężeniem lub poszerzeniem znaczenia w jednym z nich, czy też – pełnym brakiem ekwiwalencji.

Wykaz skrótów:

- MSJP – *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1999.
- PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1969–1978.
- SJPSz – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1978–81.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1999.
- БТСРЯ – *Большой толковый словарь русского языка*, под ред. С.А. Кузнецова, Санкт-Петербург 1998.
- НСРЯ – Т.Ф. Ефремова, *Новый словарь русского языка, Толково-словообразовательный*, т. 1–2, Москва 2000.
- СРЯ – *Словарь русского языка: в 4 томах*, под ред. А.П. Евгеньевой, Москва 1981–1984.
- СЦ – В.К. Харченко, *Словарь цвета*, Москва 2009.
- ТСРЯ – С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Москва 1999.
- ТСРЯУ – *Толковый словарь русского языка: В 4 т.*, под ред. Д.Н. Ушакова, Москва 1935–1940.

Bibliografia

- Berlin, B. i P. Kay. 1969. *Basic color terms. Their universality and evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Bjelajeva, I. 2005. *Niepodstawowe nazwy barw w języku polskim, czeskim, rosyjskim i ukraińskim*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Conklin, H. 1955. "Hanunóo color categories". *Southwestern Journal of Anthropology* 11. 4. 339–344.
- Dylewski, Z. „Rzeczywistość (1)... czyli co wiemy o naszym otoczeniu”. http://dylewski.com.pl/menu-boczne/zycie_mozgu/oddziaływanie-na-innych/ (10.06.2016).
- Everett, D. 2005. "Cultural constraints on grammar and cognition in Piraha: another look at the design features of human language". *Current Anthropology* 46.4. 621–646.
- Heider Rosch, E. 1972. "Probabilities, sampling and the ethnographic method: The case of Dani colour names". *Man* 7.3. 448–466.
- Javorska, G. 2000. „O podstawowych nazwach barw w języku ukraińskim (materiały do badań porównawczych)”. W zbiorze: Grzegorzyczkowa, R. i K. Waszakowa (red.). *Studia z seman-*

- tyki porównawczej, nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne. Cz. 1. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jurek, K. 2011. „Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze”. *Kultura – Media – Teologia* 6. 68–80.
- Kleiber, G. 2003. *Semantyka prototypu – kategorie i znaczenie leksykalne*. Kraków: Universitas.
- Kukwa, A. „Dlaczego widzimy w kolorze?”. <http://odkrywcy.pl/kat,111396,title,Dlaczego-widzi-my-w-kolorze,wid,14974852,wiadomosc.html> (10.06.2016).
- Maćczyńska-Frydryszek, A., Jaskólska-Klaus M. i T. Maruszewski. 2001. *Psychofizjologia widzenia*. Poznań: Akademia Sztuk Pięknych w Poznaniu.
- Narloch, A. 2013. *Цветообозначения в русском и польском языках: структурно-семантический, терминологический и когнитивный аспекты*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Nieckuła, E. „Świat według zwierząt”. www.wprost.pl (10.06.2016).
- Nowak, M. i M. Smoleń-Wawrzusiszyn. 2003. „Określanie intensyfikacji i innych cech kolorów w nazewnictwie handlowym”. *Język Polski* 4–5. 267–272.
- Sapir, E. 1978/2002. *Kultura, język, osobowość: wybrane eseje*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Schmitz, H., Schmitz, A. i H. Bleckmann. 2000. “A new type of infrared organ in the Australian “fire-beetle” *Merimna atrata* (Coleoptera: Buprestidae)”. *Naturwissenschaften* 87.12. 542–545.
- Skwarczyńska, S. 1932. „Wartość treściowa kolorów w romantyzmie a dzisiaj”, *Pamiętnik Literacki* XXIX. III–IV. 273–301.
- Taylor, J.R. 2001. *Kategoryzacja w języku: prototypy w teorii językoznawczej*. Kraków: Universitas.
- Tokarski, R. 1995. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Taverniers, M. “Hjelmslev’s semiotic model of language: an exegesis”. http://users.ugent.be/~mtaverni/pdfs/Taverniers_2007_Hjelmslev-PP.pdf (10.06.2016)
- Whorf, B. L. 2002. *Język, myśl i rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Wierzbicka, A. 2006. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Zaręba, A. 1954. *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Алимпиева, Р.В. 2002. „Этнокультурный компонент текста как средство выражения русского национального самосознания”. [в:] *Семантические единицы русского языка в диахронии и синхронии: сборник научных трудов*, red. С.С. Ваулина, Калининград.
- Атоева, М.М. 1988. Лексика, обозначающая цвет в таджикском и русском языках. Автореферат дисс. на соис. уч. ст. кан. фил. наук. Душанбе.
- Василевич, А.П. и С.С. Мищенко. 2008. „Синий, синий, голубой”. [в:] А.П. Василевич, С.Н. Кузнецова, С.С. Мищенко. *Цвет и названия цвета в русском языке*. Москва.
- Вежбицкая, А. 1996. *Язык. Культура. Познание*. Москва.
- Кобозева, И.М. 2000. *Лингвистическая семантика*. Москва.
- Кронгауз, М.А. 2001. *Семантика*. Москва.

JĘZYK POLSKIEJ AGORY WIRTUALNEJ – ŻARGON CZY PIDGIN? PRÓBA DEFINICJI NA PODSTAWIE OPRACOWANIA McARTHURA (1992)

DANUTA OCHOTNA

1. Wstęp

Wiele się słyszy o języku używanym w Internecie. Jednak niewiele osób zdaje sobie sprawę, iż język służący do komunikacji w cyberprzestrzeni to tylko część, jaką stanowi język używany na agorze wirtualnej. Poprzez język używany na agorze wirtualnej należy rozumieć także język stosowany w SMS-ach, podczas rozmów telefonicznych, czy też podczas rozmów audio-wizualnych dokonywanych przy pomocy medium, jakim jest Internet. Konieczne jest, zatem, aby pamiętać o wszystkich elementach znajdujących się pod nazwą „język stosowany na agorze wirtualnej”.

Celem tego artykułu jest określenie statusu języka stosowanego na agorze wirtualnej. Wielu badaczy tematu jest świadomych, że język ten jest dość specyficzny i w głównej mierze rozumiany tylko przez użytkowników tej formy komunikacji. Jednak niewielu z tych użytkowników umiałby określić rodzaj języka, którym się posługują w przestrzeni wirtualnej. Chciałabym wyróżnić trzy formy, które wezmę pod uwagę przy określaniu statusu języka. Są to: gwara, żargon, *lingua franca*, do której należą *pidgin* oraz *creole*. Określenie statusu języka stosowanego na agorze wirtualnej oprę zarówno na definicjach podanych wcześniej etapów języka oraz na przeprowadzonych przeze mnie badaniach. Jak można dostrzec użyłam terminu „etapy języka”, ponieważ, aby dana odmiana została uznana za język musi przejść swojego rodzaju zmiany następującej najczęściej w wyniku kontaktu z innym językiem naturalnym.

1.1. Przedstawienie definicji

Zaczynając od definicji, zadajmy sobie pytanie, czym w ogóle jest żargon? Według internetowego *Słownika Języka Polskiego PWN*, żargon jest to „środowiskowa odmiana języka” (ŻI 1). Jednakże do takiej definicji można dopasować wiele przykładów żargonu szukając głównie wśród form stosowanych w poszczególnych grupach zawodowych. Dlatego uważam, że należy doprecyzować definicję żargonu. Papierowe wydanie tego samego słownika definiuje żargon, jako: „odmiana języka ogólnonarodowego, różniąca się od niego swoistym słownictwem” (zob. Sobol, 1999: 1175). Inny internetowy słownik języka polskiego podaje również, iż żargon różni się od ogólnie przyjętego języka nie tylko słownictwem, ale także wyrażeniami i wymową (ŻI 2).

Kolejną definicję, jaką należy przedstawić jest definicja gwary. Za gwara uważa się „mowę ludności zamieszkującej pewien obszar kraju, różniąca się pewnymi cechami od języka ogólnonarodowego” (zob. Sobol, 1999: 243). Słownik internetowy doprecyzowuje cechy odróżniające gwara od języka ogólnonarodowego i są to: „zasób słów, wyrażań, wymowa” (ŻI 3). Jak można zauważyć, zarówno w przypadku żargonu, jak i gwary cechami odróżniającymi je od ogólnonarodowej mowy jest zasób słownictwa oraz wymowa, jaka jest stosowana przez środowiska używające żargonu, czy gwary. Co więcej, wszystkie źródła, z których zaczerpnięte są definicje, wskazują, że można stosować zamiennie słowa żargon i gwara. Czy jest zatem jakaś różnica między tymi określeniami? Jeśli tak, to na czym ona polega? Otóż gwara, jak pisze McArthur (1992), jest to termin oznaczony w języku angielskim jako *dialect* i odnosi się do niego jako odmiany języka używanej w danym regionie, ale także słowo *dialect* może odnosić się do języka stosowanego przez osoby z danej klasy społecznej, czy z danego środowiska zawodowego (zob. McArthur, 1992: 289-290). Z kolei żargon odnosi się do konkretnej grupy zawodowej, której zasób słownictwa i terminy (np. medyczne, czy prawnicze) dla osób niezwiązanych z daną grupą są niezrozumiałe (zob. McArthur, 1992: 543). Co prawda definicje McArthura odnoszą się do żargonu i gwary związanych z językiem angielskim, ale przytaczam te definicje, ponieważ uważam, iż idealnie oddają różnicę między gwarą i żargonem także w języku polskim.

Język, jak powszechnie wiadomo, jest tworem żywym i nieustannie podlega zmianom. Zmiany te mogą występować w obrębie dźwięków, leksyki czy gramatyki (zob. McArthur, 1992: 576–577). Zmiany językowe zachodzą w określonej przestrzeni komunikacyjnej oraz na ‘przestrzeni’ czasu (zob. McArthur, 1992: 576). Ponadto zmiany te mogą występować stopniowo lub gwałtownie (w szczególności podczas pidginizacji języka) (zob. McArthur, 1992: 576). Zmiany w obrębie dźwięków (fonologiczne) dotyczą sposobów wymawiania danych głosek (zob. McArthur, 1992: 576). Jedną ze zmian w języku polskim jest zmiana /ł/, czy tzw. ‘ciemnego /ł/,’ charakterystycznego na terenach wschodnich obecnej Polski i byłych Kresach, na ówczesne /l/.

Kolejnymi etapami zmian językowych następującymi po sobie są *pidgin* oraz *creole*. Zarówno *creole*, jak i *pidgin* należą do grupy, którą określa się jako *lingua franca*. McArthur (1992) zdefiniował *lingua franca* na dwa sposoby: (1) po pierwsze, jest to język przyjęty (J) przez daną grupę (G1) i używany przez nią w celach komunikacyjnych z inną grupą (G2) (zob. McArthur, 1992: 606). Należy wtedy zakładać, iż J jest językiem obcym dla G1 oraz językiem rodzimym dla G2. (2) Po drugie, *lingua franca* oznacza połączenie dwóch języków używane w celach komunikacyjnych i nazywane *pidgin* lub *creole* w zależności od stopnia rozwoju (zob. McArthur, 1992: 606). Przykładem pierwszego znaczenia określenia *lingua franca* jest język angielski, który od końca XX wieku aż po czasy obecne pełni rolę środka komunikacji na całym świecie (zob. McArthur, 1992: 606).

Creole pierwotnie odnosił się do osób, a nie do języka używanego przez nich (zob. McArthur, 1992: 270). Przez nazwę *creole* zazwyczaj miano na myśli osobę urodzoną w jednym miejscu, ale zmuszoną do zmiany miejsca zamieszkania, np. niewolnicy, lub potomkowie cudzoziemców osiedlających się na danym terenie, np. potomkowie niewolników afrykańskich lub białych osadników w Indiach (zob. McArthur, 1992: 270).

Z czasem *creole* odnosił się także do sposobu życia osób nazywanych w ten sposób, a dopiero w XIX wieku uznano, że nazwę tę można stosować także do opisywania języka (zob. McArthur, 1992: 270). Zmiana znaczenia słowa *creole* wniosła wiele do językoznawstwa, ponieważ dzięki niej rozróżniano dalszy rozwój *pidgin* (zob. McArthur, 1992: 270). *Creole*, jak już wspomniałam, jest uznawany za kolejny etap ewolucji (zmian) języka, i traktowany jako powstający z połączenia dwóch języków (zob. McArthur, 1992: 270).

Zanim jednak dana odmiana zasłuży na miano *creole* przechodzi ona przez fazę *pidgin* (zob. McArthur, 1992: 270). Istotną cechą dla *creoles* opartych na językach europejskich są elementy gramatyki, takie jak negacja znajdująca się przed czasownikiem oraz szyk wyrazów w zdaniach (zob. McArthur, 1992: 270). Oczywiście istotnym elementem w procesie ewolucji z *pidgin* do *creole* jest kreolizacja. Proces kreolizacji, jak pisze McArthur (1992), może wystąpić w dowolnym momencie podczas zmian zachodzących w wykształconym języku (zob. McArthur, 1992: 271). Ponadto, proces ten może zachodzić zarówno stopniowo, jak i gwałtownie. Trudno jest przewidzieć, w którym momencie zachodzących zmian proces ten wystąpi (zob. McArthur, 1992: 271). Jak wspomniałam powyżej, kreolizacja jest procesem, który występuje stopniowo lub nieoczekiwanie. Może on także zająć na skutek zapożyczeń, które wnikają do danego języka (zob. McArthur, 1992: 271).

W językoznawstwie wprowadzono również termin ‘dekreolizacja’, który to termin określa proces polegający na dominacji *creole* nad językiem, który stał na pozycji superstratowej (McArthur, 1992: 271). Proces ten zachodzi podczas ponownego kontaktu *creole* z językiem, który stanowi jego podstawę (np. język angielski w *English based creoles*) (zob. McArthur, 1992: 271). Poniżej przedstawiam kontinuum prezentujące omówione wcześniej etapy:

Rys. 1. Kontinuum powstawania creole

1 spotkanie języków; 2 *pidgin*; 2 *creole*; 4 ponowne spotkanie języków; 5 dekreolizacja

Istotne jest zwrócenie uwagi na fakt, iż zarówno *creole*, jak i *pidgin* wywodzą z połączenia dwóch języków, z których jeden znajduje się na pozycji substratowej, a drugi na superstratowej (zob. McArthur, 1992: 270). Substrat (z ang. *substrate*) jest to język, który podczas kontaktu dwóch języków wpływa na język bardziej dominujący (zob. McArthur, 1992: 999). Z kolei język określany mianem *superstrate* jest językiem, który podczas kontaktu z innym językiem wpływa na niego z pozycji dominującej (zob. McArthur, 1992: 1005–1006). Innymi słowy, to język superstratowy stanowi podstawę tworzenia się *pidgin* lub *creole*, ponieważ jest językiem dominującym, z kolei język substratowy stanowi swojego rodzaju dopełnienie języka superstratowego, uwzględniając oczywiście wszelkie poziomy organizacji języka, takie jak: fonetyka, fonologia, morfologia, leksyka oraz gramatyka. Na przykład w *Jamaican Creole* językiem substratowym jest język jamajski, z kolei superstratowym – angielski.

Jak już wspomniałam, jednym z dwóch najbardziej interesujących mnie zagadnień jest *pidgin*, który stanowi etap poprzedzający powstawanie *creole*. Otóż nazwa *pidgin* jest używana do określenia języka, który powstaje na skutek kontaktu minimum dwóch języków (zob. McArthur, 1992: 778). Tak więc *pidgin* powstaje na skutek kontaktu minimum dwóch języków i na przestrzeni lat służył kupcom np. z Afryki do komunikowania się z Europejczykami (zob. McArthur, 1992: 778). Między XVII a XX wiekiem uważano, że *pidgin* był używany tylko w kontaktach handlowych, jednak obecnie językoznawcy uważają *pidgin* za język stosowany w komunikacji między dwiema grupami, które posiadają różne języki rodzime (zob. McArthur, 1992: 778). Istotną cechą *pidgin* jest fakt, iż żaden z nich nie stanowi języka rodzimego dla żadnej z grup posługujących się nimi (zob. McArthur, 1992: 778). Proces pidginizacji (tj. uproszczenia) zachodzi w określonych warunkach, jednakże może również wystąpić podczas nauki języka nierodzimego, kiedy to osoba nabywająca umiejętności komunikacyjne danego języka nierodzimego opanowuje tylko ich część, a jednocześnie poddaje je nadal, bardziej lub mniej świadomie, działaniom swojego języka ojczystego (zob. McArthur, 1992: 778). Obecnie opinie językoznawców na temat warunków powstawania *pidgin* są podzielone. Część badaczy uważa, że aby *pidgin* mógł powstać, potrzebny jest kontakt dwóch dowolnych języków, z kolei istnieje także grupa badaczy, którzy twierdzą, że aby proces pidginizacji mógł nastąpić, konieczny jest kontakt więcej niż dwóch języków (zob. McArthur, 1992: 778).

Pidgin charakteryzuje się ograniczonym zasobem leksykalnym oraz zredukowaną częścią reguł gramatycznych, przy czym zasoby leksykalne zaczerpnięte są z języka superstratowego, z kolei morfologia z języka substratowego (zob. McArthur, 1992: 779). Gramatyka w *pidgin* jest bardzo uproszczona (zob. McArthur, 1992: 779), stąd też nazwa procesu pidginizacji – ‘uproszczenie’. Gramatyka jest tworzona zgodnie z zasadą: „pomiędzy formą, a znaczeniem powinien istnieć bliski związek” (zob. McArthur, 1992: 779). Co więcej, każdy morfem powinien pojawić się w zdaniu tylko raz (niedopuszczalne jest powtórzenie) i co najważniejsze, każdy morfem powinien mieć tylko jedną formę (zob. McArthur, 1992: 779).

Wiele rodzajów *pidgin* nie posiada w ogóle lub istnieje u nich w niewielkim stopniu fleksja, dlatego też znaczenie danego słowa można wyprowadzić tylko na podstawie kontekstu wypowiedzi (zob. McArthur, 1992: 779). Co więcej, w *pidgin* można dostrzec niewielką liczbę przyimków, których zadaniem jest oznaczenie zagadnień gramatycznych (zob. McArthur, 1992: 779). Komunikatorzy używający *pidgin* stosują się do zasad obowiązujących w tym języku, co sprawia, że *pidgin* jest uważany za język o wysokim stopniu regularności (zob. McArthur, 1992: 779).

Ponadto *pidgin* jest językiem wielofunkcyjnym, co oznacza, że jeden element może pełnić w zdaniu wiele funkcji (zob. McArthur, 1992: 779). Jak wspomniałam, *pidgin* mają ograniczone słownictwo, ale nie sprawia to, że komunikatorzy mają trudności z komunikacją werbalną. Otóż, jeśli w danym *pidgin* nie istnieje słowo na opisanie jakiejś rzeczy lub zjawiska, używają oni peryfrazy, czyli opisu lub metafory, aby przekazać swój komunikat (zob. McArthur, 1992: 779).

Zostały wyróżnione cztery etapy *pidgin*: żargon, trwałe *pidgin*, rozszerzony *pidgin* oraz *creole* (zob. McArthur, 1992: 779). Nazwa trwałe *pidgin*, jak pisze McArthur (1992), odnosi się do regularnej, złożonej i ograniczonej normami użycia formy językowej (zob. McArthur, 1992: 780). Z kolei rozszerzony *pidgin* charakteryzuje się stabilnością i złożonością gramatyczną, a także statusem (zob. McArthur, 1992: 780). Niejednokrotnie rozszerzony *pidgin* jest uważany za *lingua franca* i może posiadać status języka oficjalnego (zob. McArthur, 1992: 780). Jeśli chodzi o teorie na temat powstawania *pidgin* to zostały wyszczególnione trzy. McArthur (1992) przedstawił następujące teorie: uniwersalna, jednorodna i wielorodna (zob. McArthur, 1992: 780).

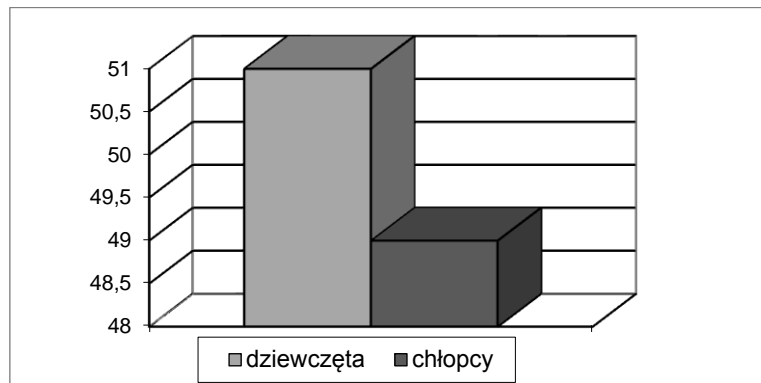
Teoria uniwersalna zakłada, że niektóre systemy komunikacji pojawiają się naturalnie ze względu na uwarunkowania historyczne i społeczne (zob. McArthur, 1992: 780). Teoria wielorodna zakłada powstanie *pidgin* w wyniku błędnego nauczania i uczenia się języka superstratowego, przez co jego formy zostają uproszczone, a dzięki nim można mówić o powstaniu *pidgin* (zob. McArthur, 1992: 780). Jednorodna teoria powstawania *pidgin* zakłada jednak, że *pidgin* oparte na językach europejskich mają wspólne źródło pochodzenia (McArthur, 1992: 780).

Jak już wspomniałam, pierwszym stadium tworzenia *pidgin* jest żargon. W niniejszym opracowaniu poświęcę mu więcej uwagi. Wstępna definicja żargonu oraz jego odmienność od gwary zostały już w tym artykule przedstawione. Żargon jest zatem charakterystyczną formą językową używaną przez określoną grupę, najczęściej zawodową (McArthur, 1992: 543). Żargon charakteryzuje się nie tylko wyspecjalizowanym słownictwem, ale także specyficzną i charakterystyczną dla każdej z grup składnią (zob. McArthur, 1992: 543). Oba te elementy sprawiają, że ta forma językowa jest niezrozumiała dla osób spoza danej grupy (zob. McArthur, 1992: 543). Istotną cechą żargonu jest także fakt, iż jeśli jest on używany przez daną grupę, to może stanowić dla niej w pełni efektywną odmianę języka (zob. McArthur, 1992: 544). Żargon wyznacza swojego rodzaju wąską grupę społeczną (tzw. klikę) wśród osób posługujących się daną odmianą. Oznacza to, że należą do niej tylko osoby, które są w stanie zrozumieć dany żargon i oczywiście posługiwać się nim (zob. McArthur, 1992: 544). Istnieje jednak ryzyko związane z używaniem żargonu. Przenoszenie słownictwa i składni z żargonu zawodowego do codziennych rozmów sprawia, że nadawane komunikaty są skomplikowane i niejasne dla ich odbiorców nienależących do danej grupy (zob. McArthur, 1992: 544).

Przedstawione powyżej definicje miały na celu przybliżenie problematyki zagadnienia, które poruszam w tym artykule. Język polski stosowany na agorze wirtualnej jest formą stosunkowo młodą, jednakże ze względu na swoją rozszerzającą się obecność i popularność zasługuje na większą uwagę. Poniżej przedstawiam opis oraz wnioski z przeprowadzonego przeze mnie badania.

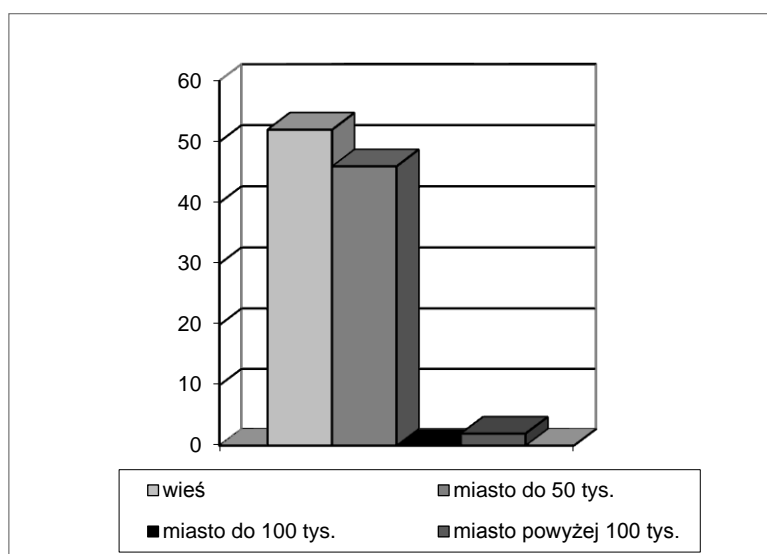
1.2. Opis badania

Przeprowadzone przeze mnie badanie mające na celu zdefiniowanie etapu, na którym znajduje się język polski na agorze wirtualnej, oparte zostało na ankiecie oraz na obserwacji. Ankieta (Załącznik nr 1) była przeprowadzona w szkołach podstawowych i gimnazjalnych na obszarach miejskim i wiejskim. Zawierała ona dwa pytania dotyczące wyjaśnienia przedstawionych emotikonów (Ochotna, 2012; Ochotna, 2015) oraz skrótów językowych, które są najczęściej stosowane na agorze wirtualnej. Uczniowie zostali poproszeni o wzięcie udziału w ankiecie, aby umożliwić przedstawienie stopnia znajomości podanych emotikonów i skrótów. Celem przeprowadzenia ankiety było wskazanie, czy młode pokolenie zna i rozróżnia przedstawiony emotikony i skróty językowe, czy też nie. Realizacja tego celu badawczego umożliwiłaby określenie etapu rozwoju języka polskiego na agorze wirtualnej. W badaniu wzięło udział łącznie 100 uczniów, w tym 51 dziewcząt i 49 chłopców z obszarów miejskich i wiejskich w przedziale wiekowym od 12 do 18 lat. Dane uczestników ankiety prezentują się następująco:

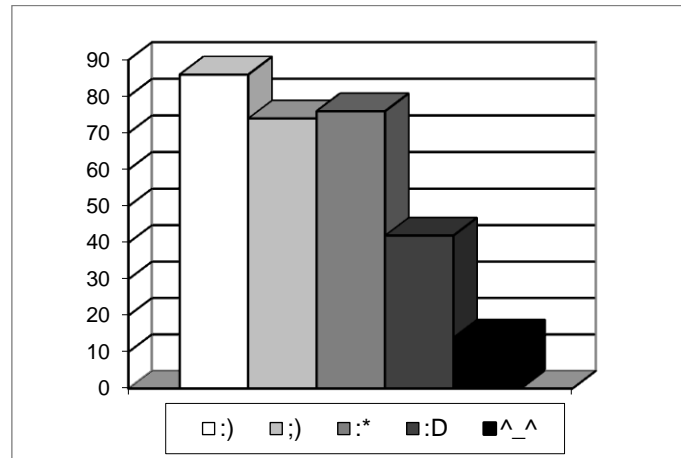
Rys. 2. Liczba dziewcząt i chłopców biorących udział w ankiecie

Natomiast uwzględniając miejsce zamieszkania uczestników ankiety można za-
uważyć dominację mieszkańców miast w wielkości do 50 tysięcy mieszkańców, co
ilustruje poniższy wykres:

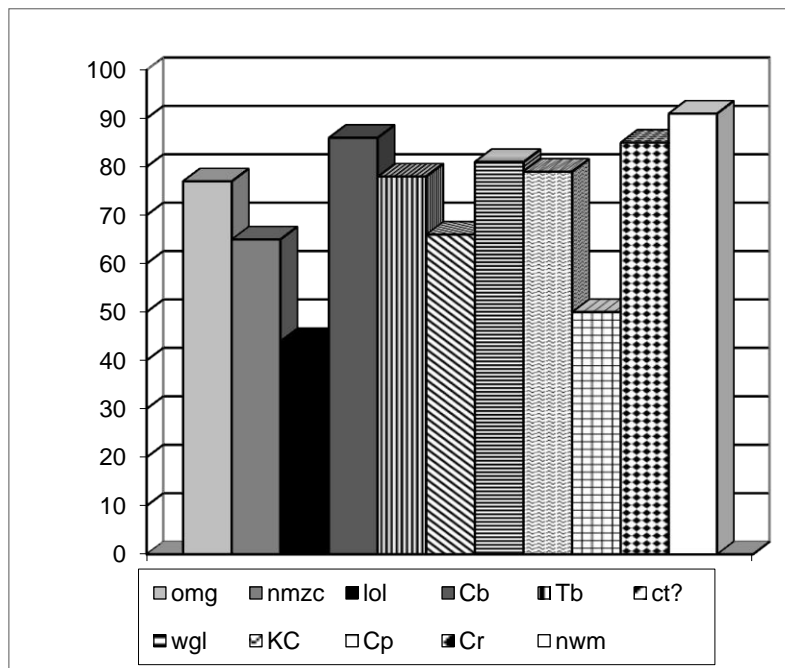
Rys. 3. Proporcja osób z obszarów miejskich i wiejskich biorących udział w ankiecie

Z przeprowadzonej analizy ankiety wynika, iż znajomość emotikonów jest na
wysokim poziomie, co przedstawia poniższy wykres:

Rys. 4. Znajomość emotikonów

Podobnie można określić znajomość skrótów językowych. Tylko jeden skrót językowy (*Lol*) jest znany i rozpoznawany przez mniej niż 50% ankietowanych:

Rys. 5. Znajomość skrótów językowych

1.3 Wnioski na podstawie analizy badania i obserwacji

Teza, którą przyjąłem, jest następująca: „Język polski agory wirtualnej może zostać uznany za żargon”. Z analizy przeprowadzonego badania oraz z prowadzonych przeze mnie obserwacji młodzieży wynikają następujące wnioski:

- 1) Ankietowani z obszarów wiejskich znają i potrafią nazwać więcej skrótów językowych przedstawionych w ankiecie.
Różnica w rozpoznawaniu skrótów językowych między ankietowanymi z obszarów wiejskich i miejskich jest niewielka, chociaż zauważalna. Oznacza to, między innymi, iż miejsce zamieszkania nie wpływa zasadniczo na używanie języka na agorze wirtualnej.
- 2) Znajomość niektórych skrótów językowych, np. *Lol* (z ang. *lots of laughs* – dużo śmiechu) oraz *Cp* (*co porabiasz?*) przez ankietowanych z obszarów miejskich i wiejskich jest niewielka i nie zależy od obszaru zamieszkania. Znajomość tych skrótów prezentuje się następująco:

Tabela nr 1. Procentowe zestawienie znajomości wybranych skrótów językowych

Skrót językowy	Odsetek ankietowanych znających dany skrót
LOL	44%
Cp?	50%

- 3) Formy językowe, o które byli pytani respondenci w ankiecie, są zazwyczaj stosowane na agorze wirtualnej. Z obserwacji wynika, iż młodzież w wieku od 12 do 15 lat używa na agorze realnej dwóch form językowych: *Lol* oraz *omg* (z ang. *Oh my God* – o mój Boże). Jednakże z przeprowadzonej ankiety wynika, iż 23% ankietowanych nie zna znaczenia skrótu *omg* oraz, że ponad połowa ankietowanych (56%) nie zna znaczenia skrótu *Lol*.
Dowodzi to, iż oba te skróty (*Lol* i *omg*) są na tyle popularne wśród młodzieży, że stosowane są pomimo niezajomości ich składniowego pochodzenia.
- 4) Nie wszyscy ankietowani znają znaczenie wszystkich przedstawionych emotikonów (zob. Rys. 4) oraz skrótów językowych (zob. Rys. 5) używanych w komunikacji na agorze wirtualnej, co może świadczyć o tym, iż osoba nie-należąca do grupy użytkowników agory wirtualnej, ma trudności ze zrozumieniem języka używanego w komunikacji na tej właśnie agorze.
- 5) Istotnym jest fakt, iż stosowanie emotikonów dominuje w komunikacji na agorze wirtualnej. Tymczasem podczas komunikacji na agorze realnej emocje nadawcy komunikatu są realizowane przez mimikę, gesty, ton głosu, czy postawę. Poniższe rysunki ilustrują najbardziej wyraziste przykłady złości i radości:

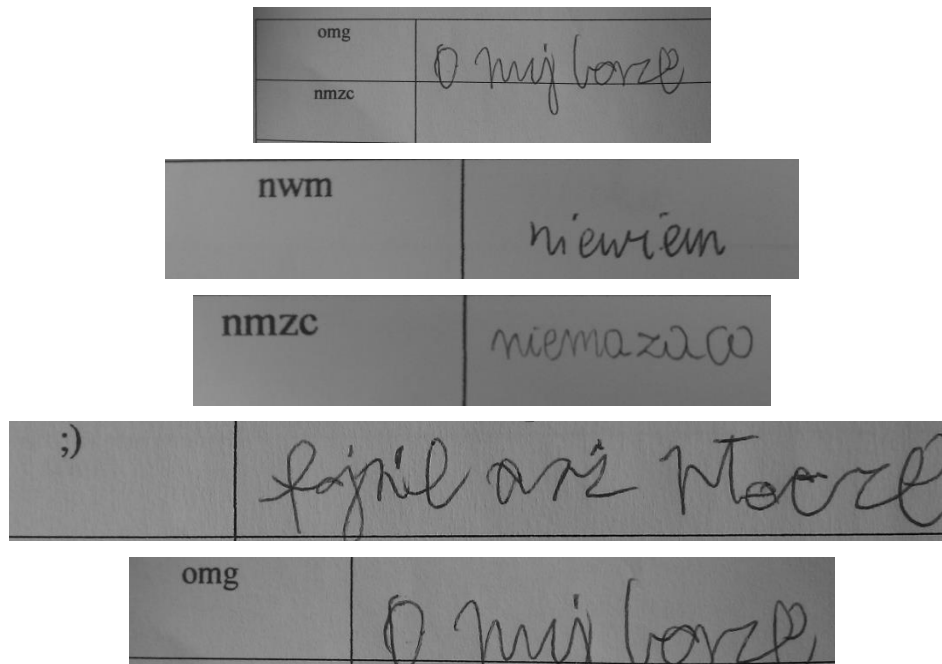
Złość (Ż1 5)

Radość (Ż1 6)

Ponadto emotikony wyrażają emocje istniejące na agorze realnej, są ich reprezentacją rozumianą na całym świecie przez użytkowników agory wirtualnej. Możemy zatem mówić o swoistej uniwersalności emotikonów.

- 6) Język używany na agorze wirtualnej rozpowszechnia się i jest używany przez coraz młodszych użytkowników tejże agory. Jednak, jak już zostało wspomniane, język ten (poza skrótami językowymi takimi jak *Lol* i *omg*) pozostaje w użyciu tylko na agorze wirtualnej i nie jest przenoszony na agorę realną.
- 7) Bardzo ważnym elementem wskazującym na to, że język polski na agorze wirtualnej jest żargonem, jest fakt, iż nie powstał on z połączenia dwóch języków, co opisano powyżej. Jak już wcześniej wspomniano, *pidgin* powstaje w wyniku kontaktu co najmniej dwóch języków, aby umożliwić ich użytkownikom komunikację (zob. McArthur, 1992: 779–780). Język polski na agorze wirtualnej jakkolwiek zawiera zapożyczenia (np. *Lol*, *omg*), to jednak większość skrótów językowych powstała na skutek utworzenia akronimów (zob. Ochotna, 2012: 81–99).
- 8) Można dostrzec także przeniesienie form języka polskiego używanych na agorze wirtualnej do komunikacji pisanej na agorze realnej, co widać w przykładach ankiet przytoczonych poniżej:

Przeniesienie błędów (w szczególności ortograficznych, interpunkcyjnych oraz brak dużej litery i spacji) do komunikacji na agorze realnej nie zakłóca komunikacji. Pomimo faktu, iż komunikacja na agorze wirtualnej charakteryzuje się uproszczeniem i zminimalizowaniem zdań do zdań prostych i równoważników zdań (zob. Ochotna, 2012: 81–99), nie należy postrzegać języka polskiego na agorze wirtualnej jako *pidgin*.

1.4. Podsumowanie

W niniejszym opracowaniu zajęłam się określeniem etapu, na którym znajduje się język polski stosowany na agorze wirtualnej. Przedstawione zostały definicje takich zagadnień jak: dialekt, żargon, *creole* oraz *pidgin*. Ze względu na przedstawione definicje postawiłam pytanie: „Język polskiej agory wirtualnej – żargon czy pidgin?”. Jako tezę przyjąłam, że język polski stosowany na agorze wirtualnej znajduje się na etapie żargonu. Na dowód mojej tezy przedstawiłam wyniki przeprowadzonego badania oraz obserwacji.

Charakterystycznymi cechami żargonu są: żargon jest właściwy dla danej grupy społecznej oraz zawiera właściwe dla niego specyficzne słownictwo. Język polskiej agory wirtualnej spełnia obydwa te kryteria. Jest on charakterystyczny dla grupy

komunikującej się na agorze wirtualnej z zachowaniem podstaw języka polskiego. Wszelkie zachodzące zmiany w języku używanym na agorze wirtualnej zachodzą w obrębie leksyki. Pozwala to na stwierdzenie, że żargon jest odmianą języka rodzimego (w tym przypadku języka polskiego). Ponadto definicje żargonu stanowią, iż żargon jest językiem charakterystycznym dla danej grupy istniejącej w obrębie danego kraju, np. grupy zawodowej. W tym przypadku grupę tę stanowią użytkownicy agory wirtualnej.

Jak wynika z przeprowadzonego badania, język polskiej agory wirtualnej jest zrozumiały wyłącznie dla użytkowników tej agory. Osoby, które wcześniej nie uczestniczyły w komunikacji na agorze wirtualnej (głównie za pomocą Internetu lub przez SMS-y), mają trudności z rozpoznaniem i nazwaniem zaprezentowanych w ankiecie skrótów i emotikonów. Jak już wspomniałam, język polskiej agory wirtualnej został stworzony tylko w obrębie języka polskiego. Zatem język ten nie powstał na skutek połączenia dwóch lub więcej języków, które to połączenie miałyby pomóc w komunikowaniu się użytkowników agory wirtualnej nienależących do tej samej grupy objętej wspólnym językiem ojczystym.

Z przedstawionego powyżej podsumowania oraz z przeprowadzonych badań wynika, iż język polskiej agory wirtualnej znajduje się obecnie na etapie żargonu, a nie na etapie *pidgin*.

Bibliografia

- Bailey, R.W. i J.L. Robinson. (red.) 1973. *Varieties of present-day English*. New York: MacMillan.
- Bright, W. 1992. *International encyclopedia of linguistics*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. 1997. *The Cambridge encyclopedia of language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freedman, D.A. i W.S.-Y. Wang. 1995. *Language polygenesis*. Berkeley: University of California Press.
- Graddol, D. 2006. *English next*. London: British Council.
- Hall, R.A. 1973. "Pidgin languages". W zbiorze: Bailey, R.W. i J.L. Robinson. (red.). 91–107.
- Kortmann, B. i E.W. Schneider. (red.). 2004. *A handbook of varieties of English. 2 Vols*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- McArthur, T. (red.) 1992. *The Oxford companion to English language*. Oxford: Oxford University Press. 270–272. 289–290. 543–544. 576–577. 606. 778–780. 790–780. 999. 1005–1006.
- Ochotna, D. 2012. "Struktura komunikatów SMS-owych: podejście ekolingwistyczne". W zbiorze: Puppel, S. (red.). 81–99.
- Ochotna, D. 2015. *Zróżnicowanie form komunikacyjnych na "agorze wirtualnej": analiza komunikacji werbalnej i niewerbalnej w odniesieniu do hybrydowego porządku komunikacyjnego*. Nieopublikowana rozprawa doktorska. Poznań: Wydział Neofilologii UAM.
- Mufwene, S.S. 2009. "The evolution of language: hints from Creoles and Pidgins". W zbiorze: Wang, W. S.-Y. i J. Minett. (red.). 1–33.
- Puppel, S. (red.). 2007. *Ochrona języków naturalnych*. Poznań: Katedra Ekokomunikacji UAM.
- Puppel, S. (red.). 2012. *Transkomunikacja II*. Poznań: Katedra Ekokomunikacji UAM.

- Sobol, E. (red.). 1992. *Mały słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 243. 1175.
- Wang, W. S.-Y. i J. Minett. (red.). 2009. *Language evolution and the brain*. Hong Kong: City University of Hong Kong Press.
- Wardhaugh, R. 1992. *An introduction to sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.

Źródła internetowe

- ŹI 1 żargon
<http://sjp.pwn.pl/szukaj/%C5%BCargon>
- ŹI 2 żargon
<http://sjp.pl/%BFargon>
- ŹI 3 gwara
<http://sjp.pl/gwara>
- ŹI 4 peryfrazja
<http://sjp.pwn.pl/szukaj/peryfrazja>
- ŹI 5 złość
http://www.klubkma.pl/archiwum/kma/46_zlosc.shtml
- ŹI 6 radość
<http://takchcezy.pl/blog-odkrywcy/kieruj-sie-radoscia/>

THE POLITICS OF PERFORMATIVITY IN TRANSCOMMUNICATION AND ITS COMMUNICATIVE/EXPRESSIVE FITNESS: TOWARDS A GENERAL OUTLINE

STANISŁAW PUPPEL

1. Introduction

Embodied agents (EA) inhabit the Earth. As physical entities they are organized into species inhabiting the Earth in a great magnitude and variety (see e.g. Mora et al., 2011). In the present paper a number of assumptions are made, namely that: (a) EAs' being in the World (Aristotle's *ousia*) involves the most essential dynamic characteristic of 'performativity'. The latter may be defined as the acting/expressive potential of any embodied agent, (b) humans as a species are a concretization of the EAs who form a global pool of embodied agents inhabiting the Earth, (c) all EAs are involved in doing 'politics' which, in the Aristotelian sense, is the art of craftsmanship carried out by a universal highly symbiotic and synergistic hylomorphic design. The latter comprises the following: material causes (or simply 'matter'), formal causes (or simply 'structure'), efficient causes (or simply 'functions'), and final cause of acting for any embodied agent. Doing politics consists in the accomplishment by the hylomorphic design of the ever embracing political imprint on all EAs by means of the following dyad of 'political' consequences: strong presence and long duration (longevity) of any EA.

Following Aristotle, it is further assumed that the hylomorphic design outlined above is a reconciliation of both nature (teleological *phusis*) and laws, principles and customs (*nomos*), all tightly integrated in *polis* which, according to Aristotle, is an

embracing and collaborative compound whole rather than a mere aggregation of constituents. Subsequently, doing politics by the EAs in the sense outlined above necessarily involves the phenomenon and efficacy of ‘performativity’ or the ability of an embodied agent to act appropriately in time and space (cf. Dourish, 2001).

All human embodied agents who, like all the embodied agents on Earth, are viewed as expressive (i.e. acting/performing) agents, are further assumed to be able to transcommunicate. The latter property (with an emphasis on ‘trans’) involves an ability to communicate between/among all the individual human agents across the vast expanse of the linguistic resources, institutions, cultures, ethnicities, languages, and communication orders. That is why in the paper, all the human embodied agents are referred to as the ‘transcommunicators’. As such, in order to be communicatively effective, successful, and comfortable, they must demonstrate an appropriate degree of ‘fitness’ (or ‘adaptive’ power, see e.g. Wright, 1932; Provine, 1986) which may be defined as resulting from man’s ontological-epistemological (i.e. semiotic, see e.g. Nöth, 1990) grounding on Earth as the primary carrier, coupled with man’s environmental sensibility and subsequent operational integrity such that in any behavioural act a goal (or a set of goals) may be easily accomplished.

As a result of the above considerations, a Performativity Principle (hence PP) may be put forth. It may be tentatively formulated in the following way:

PPa: performativity is a pervasive phenomenon in the sense that all the embodied agents possess and demonstrate performativity (see e.g. McKenzie, 2001),

PPb: embodied agents communicate/express and by doing so they perform,

PPc: therefore, all the embodied agents (including the human transcommunicators) perform by communicating/expressing and communicate/express by performing.

2. The Universal Performance Machine

According to PP, the human EAs as transcommunicators are conceived of as performing and communicating at the same time. It is further assumed that they are doing so while being constrained by an integrated collaborative/interactive hylomorphic design which may be referred to as the Universal Performance Machine (hence UPM). In the perspective outlined in the present account, the UPM is a three-layer EA sustainability design which is composed of the following sub-layers representing three distinct though closely integrated layers (levels) of EA overall communicative/expressive fitness:

- I. The Grand Design of Life (GDL)
- II. The Imperial Tetragon of Embodiment (ITE)
- III. The Lord of the Rings (LR).

A graphic representation of the UPM is shown below:

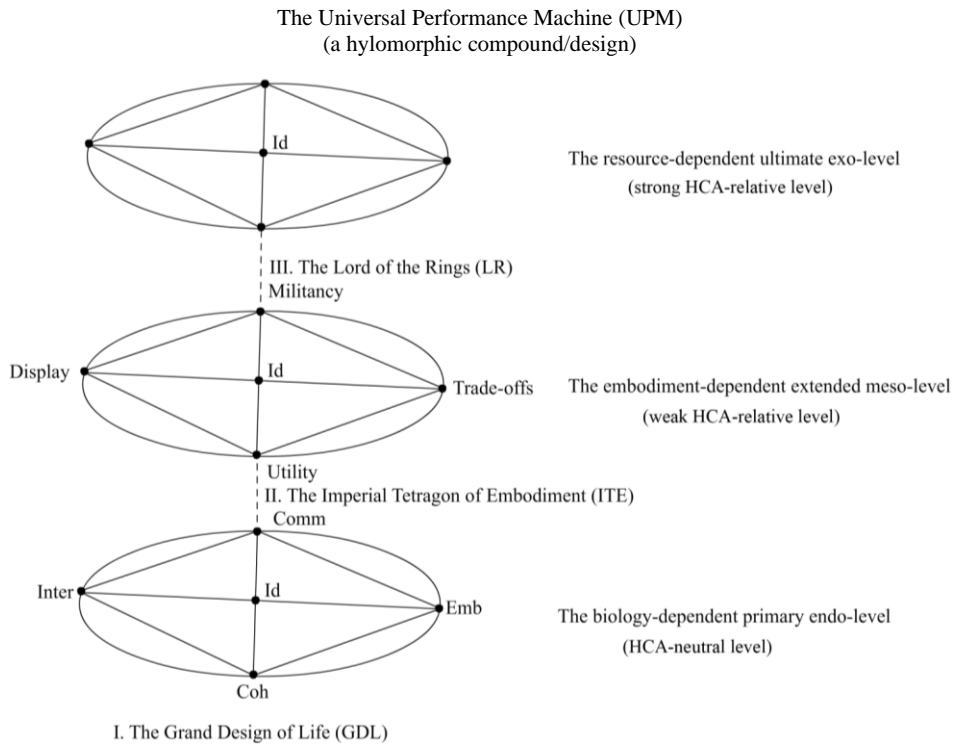

Fig. nr 1. The Universal Performance Machine

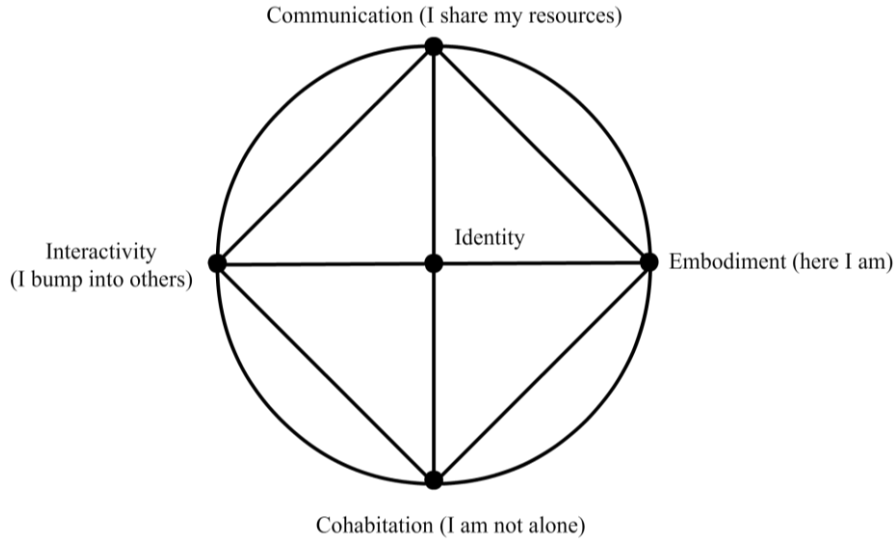
The three levels will be briefly described below.

2.1. The Grand Design of Life (GDL)

The GDL constitutes the lowest, down to Earth, layer of communicative/expressive fitness. It is the biology-dependent primary endo-level on which all the embodied agents (including the human agents as the communicating agents, hence referred to as HCA) experience the primary biological performativity which is stretched, as it were, between the following four nodes: Embodiment (i.e. where all the agents obtain their embodied/essential/material status, best expressed by the following ontological statement: “Here I am”), Cohabitation (i.e. where all the embodied agents are properly aligned against each other, best expressed by the ontological statement: “I am not alone”), Interactivity (i.e. where all the embodied agents interact with each other thus turning action into meaningful interactive inter-species and intra-species behaviours, best expressed by the ontological statement: “I bump/run into others”),

and Communication (i.e. where all the embodied agents share their resources in acts of communicative behaviours, best expressed by the ontological statement: “I share my resources with others”). The GDL is represented schematically as follows:

I. The Grand Design of Life (GDL)

The primary biological level of performativity:
the biology dependent parameters can be organized into a stable matrix:

[Embodiment]
[Cohabitation]
[Interactivity]
[Communication]

The politics of separation and binding of the embodied agents

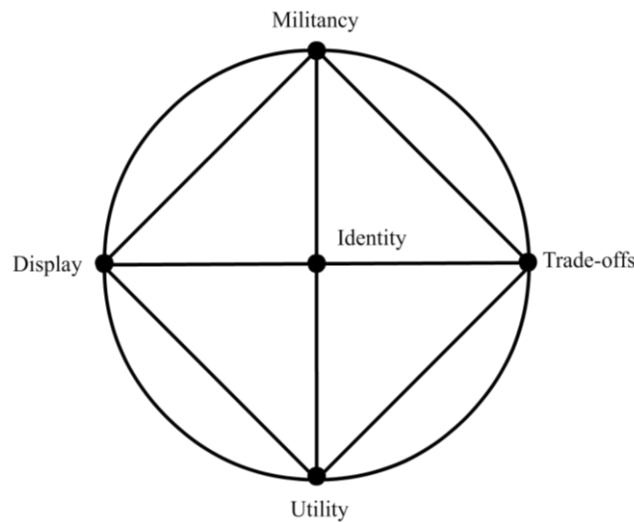
Fig. nr 2. The Grand Design of Life

As can be noticed, the GDL as the primary biological (i.e. biology-dependent) level represents pre-expressive performativity which can be organized into a stable matrix consisting of the four parameters of embodiment, cohabitation, interactivity, and communication by means of which the embodied agents perform the basic politics of ‘strong presence’ which is realized by means of both embodied agent separation and embodied agent binding, coupled with the equally significant political consequence of ‘long duration’. Both determine the ‘material identity’ of the embodied agents on the endo-level of performativity.

2.2. The Imperial Tetragon of Embodiment (ITE)

The ITE constitutes the middle (meso-) layer of the embodied agent communicative/expressive fitness. It is the embodiment-dependent and extended meso-level (cf. Puppel, 2009) on which all the embodied agents experience the extended performativity which is assumed to be stretched between the following four nodes (where the nodes compete for the highest, imperial/dominant, values under appropriate conditions): Militancy (i.e. where all the embodied agents conform to some kind of ‘militancy ecology’ while always demonstrating a certain degree of aggressiveness/combativeness directed outwards, e.g. towards other embodied agents), Trade-offs (i.e. where all the embodied agents conform to a ‘trade-off ecology’ by

II. The Imperial Tetragon of Embodiment (ITE)

The extended embodiment-dependent meso-level of performativity: the embodiment-dependent parameters can be organized into a highly changeable matrix:

$$\begin{bmatrix} + / - \text{Militancy} \\ + / - \text{Trade-offs} \\ + / - \text{Utility} \\ + / - \text{Display} \end{bmatrix}$$

The politics of context-sensitive embodiment (embodied agents)

Fig. nr 3. The Imperial Tetragon of Embodiment

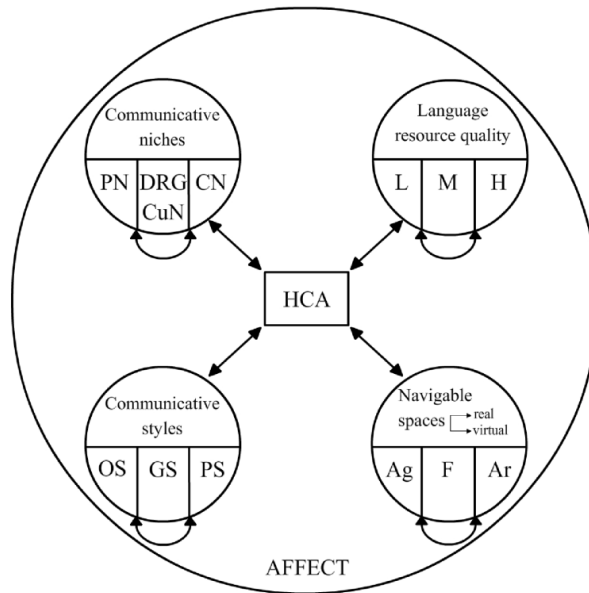
means of demonstrating a certain degree of trade-offs, or operational routine compromises, while interacting with other embodied agents), Utility (i.e. where all the embodied agents conform to a ‘trade-off ecology’ by means of demonstrating a certain degree of trade-offs, or operational routine compromises, while interacting with other embodied agents), Utility (i.e. where all the embodied agents conform to some kind of ‘utility ecology’ by means of demonstrating a certain degree of concern for economic advantages (or benefits) connected with the embodied agent’s possession of any resources and their possible (including altruistic) exchanges with other embodied agents), and Display (i.e. where all the embodied agents are necessarily immersed in ‘display ecology’ by means of demonstrating their overall display identity, such as the pervasive visage attributes in the form of their beneficial attractiveness, cf. Krebs and Davies, 1997). The ITE is represented schematically as follows.

As can be noticed, the ITE as an extended meso-expressive level of performativity can thus be organized into the following four-parameter matrix (where all the parameters are not only highly context-sensitive but also ontogenetically changeable and are therefore highly changeable in their potentially imperial/dominant appearances): militancy, trade-offs, utility, display. It follows from the above that it is by means of the activation of the ITE matrix and interplay of its constituent highly context-sensitive parameters that the politics of context-sensitive embodied agent mesoperformativity is accomplished.

2.4. The Lord of the Rings (LR)

The LR, placed on top of Figure nr 1, constitutes the ultimate language and non-language resource-dependent exo-layer of human embodied agent communicative/expressive fitness. It is the most elaborated culture-determined level on which all the human embodied agents experience and practice the most extended and most sophisticated dynamics of performativity connected with inter-transcommunicator and intra-transcommunicator communicative behaviours by means language resource management. In the perspective applied in the present model, communication is stretched between the following four ‘rings’ which determine the transcommunicators’ (also referred to as the ‘human communicating agents’, hence HCA) ‘communicative competence’: the language resource ring, the navigable spaces ring, the communicative styles ring, and the communicative niches ring. In addition, all transcommunicator communicative practices and behaviours are immersed, as it were, in the ever-embracing proclivity of ‘affect’ (see e.g. Gregg and Seigworth, 2010). The LR is represented schematically as follows:

III. The Lord of the Rings (LR)

The ultimate resource-dependent exo-level of performativity: the resource-dependent parameters can be organized into highly changeable matrices with context- and resource-dependent parameters which are subject to affect as an ever-present and ever-encompassing indicator of all the levels.

The politics of context-sensitive resource management by the HCA (quality and quantity)

Fig. nr 4. The Lord of the Rings

The rings are briefly characterized below:

(a) The language resource quality ring

In the model developed in the paper, the language resources which every individual transcommunicator (or human communicating agent, HCA) has a chance to develop in his/her individual ontogenetic history and may thus have access to may be defined as low, medium, and high, respectively. Obviously, the medium quality of the resources is the one which clearly separates the low and the high resources. This is indicated by the semicircular bidirectional arrow placed underneath the ring.

(b) The navigable spaces ring

Transcommunicators are assumed to manage the resources in two types of navigable spaces: 'real' (physical) space of transcommunicator contact and 'virtual' space of contact. In addition, the types of contact take place in three major HCA

contact spaces, the space of the ‘Agora’, the most widely available communicative space, where HCA contacts are highly haphazard, unplanned and uncommissioned, the space of the ‘Forum’, a narrowly available communicative space, where HCA contacts are highly systematized, planned and commissioned, and the space of the ‘Arena’, also widely available communicative space, but where the HCA contacts are additionally impregnated with HCA attempts at winning the contacts with other HCAs. In this ring, the ‘Forum’ space seems to reside in the middle of the ring which is indicated by the semicircular bidirectional arrow placed underneath the ring.

(c) The communicative styles ring

With respect to the communicative styles ring, the HCAs may be characterized as belonging to basically three types of transcommunicators: the ‘Oskar Syndrome’ (OS) HCA (named after Günter Grass’ novel *The tin drum*, where the main literary figure, Oskar Matzerath, has been depicted by the author as being able to drum vigorously but in a highly limited, repetitive and thus highly predictable manner), the ‘Gulliver Syndrome’ (GS) (named after Jonathan Swift’s masterpiece *Gulliver’s travels*, where the main figure, Gulliver, visits the land of the tiny people (the Lilliputians of Lilliput) and of the giants (in Brobdingnag), and the ‘Petronius Syndrome’ (PS) (named after Henryk Sienkiewicz’s Nobel Prize-winning novel *Quo vadis*, where one of the main characters, Petronius, has been depicted by the author as *arbiter elegantiarum*, that is, a master of sophistication and unchangeable and unperturbed elegance).

The three Syndromes are assumed to signify three different communicative styles which the HCAs are capable of applying in changeable communicative contexts and variable communicative encounters or three different styles which they have been able to develop in their individual ontogenetic histories along with the development of language resources. Thus, the ‘Oskar Syndrome’ represents low-quality resource transcommunicators and therefore basically low quality performativity and expressiveness (via verbal and non-verbal performances), the ‘Gulliver Syndrome’ represents high-quality resource and highly adjustable transcommunicators (i.e. those who represent adjustable performativity and who are able to adjust their communicative behaviours appropriately depending on the context of the communicative encounters). Finally, the ‘Petronius Syndrome’ is assumed to represent high-quality resource transcommunicators who are not willing to adjust the use of their resources according to the dictates of the context (i.e. whose performativity is rigidly set on the use of the maximally high resources). In this ring, the ‘Gulliver Syndrome’ is a syndrome mediating between the Oskar Syndrome and Petronius Syndrome which is properly emphasized by the semicircular arrow placed underneath the ring.

(d) The communicative niches ring

As regards the communicative niches ring, every HCA may be characterized as being able to realize the linguistic-communicative potentials of the following three niches: the 'daily routine and general culture niche' (DRGCuN) in which most (if not all) of the transcommunicators 'reside', as it were, and where most daily communications take place by means of medium and low quality language resources, the 'professional niche' (PN) in which the transcommunicators are obliged to use high language resources in professional communicative encounters, and the 'citizenship niche' (CN) in which the transcommunicators are confronted with the highly specialized legal registers of language resources (e.g. constitutions, codes, conventions, charters, treaties, declarations, covenants, warranties, etc.) developed in the course of our social life. In this ring, the DRGCuN is the niche mediating between the PN and the CN which is properly indicated by the semicircular bidirectional arrow placed underneath the ring. The four rings are therefore rendered collectively as the 'linguistic-communicative complex' (LCC).

3. Some conclusions

The present discussion has prompted the following conclusions:

- (a) Performativity is pervasive and is based on prior embodiment which is understood as embodied agent presence and embodied agent separation.
- (b) The hylomorphic design presented above generates the overall planetary identity of all the embodied agents.
- (c) The EAs demonstrate the politics of performativity which rests on the synergistic activities of the Universal Performance Machine based on the Performativity Principle.
- (d) The particular variety of EA, the human transcommunicator (or the human communicating agent), depends in his/her communicative behaviour on the total synergy-induced interplay of the entire LCC, that is, of the four rings of: language resource quality, navigable spaces, communicative styles, and communicative niches.

In other words, the HCAs depend in their EA performances on synergy-induced LCC (hence SILCC). Or, they all move along the SILCC ROAD where strong HCA dependence on the proclivities of the hylomorphic design make them more or less resource- and context-conscious performers.

References

- Barker, E. 1995. *Aristotle "Politics"*. Oxford: Oxford University Press.
 Dourish, P. 2001. *Where the action is: the foundations of embodied interaction*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

- Gregg, M. and G.J. Seigworth, (eds.). 2010. *The affect theory reader*. Durham, NC: Duke University Press.
- Krebs, J.R. and N.B. Davies, (eds.). 1997. *Behavioural ecology: an evolutionary approach*. 4th ed. Oxford: Blackwell.
- McKenzie, J. 2001. *Perform or else: from discipline to performance*. London: Routledge.
- Mora, C., Tittensor, D.P., Adl, S., Simpson, A.G.B. and B. Worm. 2011. "How many species are there on earth and in the ocean?". *PLoS Biology* 9.8. e1001127 DOI: 10.1371/journal.pbio.1001127, 2011.
- Nöth, W. 1990. *Handbook of semiotics*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Provine, W.B. 1986. *Sewall Wright and evolutionary biology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Puppel, S 2009. "Remarks on the sustainability of natural languages in the cultural-institutional perspective". In: Puppel, S. and M. Bogusławska-Tafelska, (eds.). *New pathways in linguistics*. Olsztyn: University of Warmia and Mazury, Institute of Modern Languages and Literature. 275–286.
- Wright, S. 1932. "The roles of mutation, inbreeding, crossbreeding, and selection in evolution". *Proceedings of the Sixth International Congress on Genetics* 1. 356–366.

KUŹNIA HEFAJSTOSA CZYLI KRÓTKI ZARYS TEORII WIZERUNKU W KOMUNIKACJI CZŁOWIEKA

STANISŁAW PUPPEL

*Our fate is in the 'hands' of the image.
We live in an ever changing world of performing images.*

1. Uwagi wstępne

Wizerunek stanowi nieodłączną część wszelkiej ziemskiej cielesności (bytości fizycznej/organizmalnej). Jako fizyczność jest ona jednocześnie obdarzona własnością niejako janusowej ‘aparycji’, tj. zarówno ‘wyglądem’ jak i ‘oglądem’, a więc wyposażeniem jej w różnorakie atrybuty nadawczo-odbiorcze, i – co się z tym wiąże – nieuniknioną koniecznością wysyłania wyglądu na zewnątrz (tj. ruchu od danej cielesności ku innym cielesnościom) a także nieuniknioną koniecznością odbierania wyglądu (czyli oglądu) przez inne cielesności (tj. ruchu ku danej cielesności), tj. postrzegania jej przez inne cielesności właśnie poprzez odwołanie się do tychże atrybutów. Wizerunek (łac. *imago*, ang. *visage*, *image*) jako złożone zjawisko o charakterze z zasady semiotycznie izomorficznym (tj. zakładające zgodność wizerunku z danym obiektem) stanowi więc jeden z fundamentalnych warunków istnienia wszelkich bytów w wymiarze ‘cielesno-kohabitacyjnym’ (a więc w wielkim układzie życia zorganizowanym m.in. wokół ontologicznej i stereoskopowej zasady ‘mam ciało, nie jestem sam/a, tym samym zawsze mam wygląd i zawsze podlegam oglądowi’, zob. w sprawie stereoskopowej diady wyglądu-oglądu (ang. *etic-emic*), zob. Pike, 1957; 1967), regulowania ruchów między nimi, automatycznej wymiany wizerunków, i w konsekwencji zachowywania bądź określonej cielesnej, w tym

wizerunkowej równowagi, bądź jej zaburzenia w całokształcie ogromnej różnorodności form biotycznych (biosu) występujących w biosferze. Powiedzielibyśmy zatem zaraz na początku niniejszego eseju, że wizerunkowość podlega, jak w przypadku powszechnego prawa ciężenia, ‘prawu powszechności wizerunku’, któremu to prawu podlegają wszystkie cielesności ziemskie. Możemy więc wręcz mówić o swoistym *Dictatus imaginis* ‘globalnego układu wizerunkowego’, w którym zanurzony jest ziemski bios.

Stąd istotnym jest nieustanne podejmowanie w sposób zupełnie naturalny przez różne gatunki biologiczne wszelakich wysiłków w celu wytwarzania i utrzymywania wizerunku korzystnego dla siebie, tj. zarówno gatunkowo jak i w wymiarze indywidualnym za pomocą określonych środków (zasobów) pozostających do dyspozycji tychże gatunków. Wiemy na przykład o niezwykle ważnej roli barw, zapachów, kształtów a także szeroko pojętej kinetyki w świecie roślin, owadów i zwierząt. Mają one wartość podstawową dla utrzymania przy życiu różnych gatunków zarówno poprzez odstraszenie potencjalnych wrogów jak i przyciąganie potencjalnych sojuszników (‘aliantów’, jak byśmy powiedzieli, np. partnerów seksualnych, wszelkich symbiontów, etc., zob. np. Poulton, 1890; Attenborough, 1995; Komárek, 2003; Ruxton et al., 2004; Siebeck, 2004; Speed et al., 2010; Chittka et al., 2014).

Zatem wizerunek, jego wytwarzanie, posiadanie i utrzymywanie (tj. skupianie się na nim i nieustanne pielęgnowanie go) zarówno w wymiarze gatunkowym jak i indywidualnym stanowią istotne elementy dynamiki życia. Stanowią także treść swoistej uniwersalnej ‘psychologii wyglądu-oglądu’ (zob. np. Merleau-Ponty, 1945/1962; Guilford i Dawkins, 1993), a więc wymiaru głębokiego towarzyszącego podstawowemu ogniwiu wszelkiej kohabitacji biologicznej rozgrywającej się na fundamentalnej osi ‘ja – ten inny’ i wyrażonej według następujących zasad:

- ‘jako cielesność zawsze mam jakiś wygląd i zawsze jest jakiś jego ogląd’,
- ‘wszystko w cielesności tworzy wizerunek tejże cielesności’.

Zasady powyższe można określić jako stanowiące część głębokiego przypasowania wszelkich bytów biologicznych nośnikowi ziemskiemu i wszystkiemu, co się na nim znajduje. Doskonale oddaje to przypasowanie wprowadzony przez Jakoba von Uexküll’a termin *Umwelt* (zob. np. Uexküll, 1909; 1926; 2010). Termin ten jednocześnie w pełni uzasadnia stanowisko, zgodnie z którym wizerunek zawarty jest zarówno w wymiarze biologicznym jak i u człowieka, w antroposferze, w wymiarze czysto społeczno-kulturowym. Dualizm ten, wyrażony w wizerunku biologicznym i wizerunku społeczno-kulturowym, przyjęty został w niniejszym opracowaniu za podstawowy.

W tym kontekście niech za prostą i klasyczną zarazem ilustrację ‘psychologii wyglądu-oglądu’ w otocze kulturowej człowieka posłuży obrazek przedstawiający złą królową przeglądającą się w lustrze w nieśmiertelnej bajce braci Grimm pt. *Królowna śnieżka* (2008). Jest ona wręcz znakomitą ilustracją zjawiska wizerunkowości.

Rys. nr 1

Wizerunek możemy rozumieć w dwojaki sposób, a więc przede wszystkim:

- (a) statycznie, tj. jako posiadanie przez daną ‘cielesność’ (tj. fenomenologicznie czyli jako organizm biologiczny lub kulturowo-instytucjonalny) większej lub mniejszej świadomości odnośnie własnej tożsamości, tj. określonego stanu tejże cielesności (tj. organizmu biologicznego lub tworu kulturowo-instytucjonalnego, zob. delficka maksyma *gnōthi seauton*, łac. *nosce te ipsum*, ang. *know thyself*, ‘poznaj samego siebie’) koniecznie w układzie przestrzenno-kohabitacyjnym, tj. vis-a-vis innych cielesności interagujących z sobą, czyli współpracujących lub konkurujących z sobą w wszechobejmującej przestrzeni i arenie życia. Statyczność wizerunku rozumieć można także jako jego strukturę różnicującą poszczególne wizerunki (ang. *structure, design*, zob. np. Deleuze, 1994; Lidwell et al., 2003)
- (b) dynamicznie, tj. jako dynamizm polegający na nieustannym podejmowaniu przez daną cielesność różnych działań interakcyjno-komunikacyjnych polegających na nieustannym wytwarzaniu wizerunku, czyli wytwarzaniu u odbiorcy (a więc u ‘tego innego’) określonych wrażeń mających na celu ochronę danej cielesności czy okazanie dbałości o indywidualną bądź zbiorową estetykę wizerunku, określaną terminem ‘piękniej’, czy to poprzez mniej lub bardziej kosztowne (tzw. ‘uczciwe sygnalizowanie’ siebie, ang. *honest signalling, costly signalling*) czy też ‘sygnalizowanie zwodnicze’, a więc o charakterze oszukańczym i nieuczciwym (ang. *dishonest signalling*, zob. w tej sprawie np. Zahavi, 1975; Zahavi, 1977; Ekman, 1997; Zahavi, 1997; Archetti, 2000; Gintis et al., 2001; Archetti i Brown, 2004; Maynard Smith i Harper, 2003; Searcy i Nowicki, 2005; Pentland, 2008). Dynamiczność wizerunku można rozumieć także jako jego ‘adaptacyjny potencjał retoryczny’ dający się realizować w określonych porządkach komu-

nikacyjnych, np. w porządku wokalnno-słuchowym, graficznym czy hybrydowym (zob. Puppel, 2015) dla opisanych powyżej celów perswazyjnych (zob. np. Parrish, 2014) poprzez wizerunkowe działania 'repetycyjne' (zob. np. Deleuze, 1994).

Całokształt wszystkich cech zarówno stanu wizerunku jak i działań wizerunkowych możemy określić wspólnym mianem 'pokazu' (ang. *display*) (zob. Puppel, 2009). W niniejszym opracowaniu termin 'pokaz' stosowany będzie zamiennie z pojęciem 'wizerunku' jako w szczególności oddzielny obiekt badań komunikologii, a ściślej jako obiekt badań teorii sygnalizowania (zob. np. Connelly et al., 2011).

Idąc zatem śladem tak zasygnalizowanej ogromnej roli wizerunku wynikającej z powszechnej i niezbywalnej jego obecności w biologicznym świecie zarówno przedludzkim (np. roślinnym, zwierzęcym), protoludzkim jak i w pełni ludzkim, w niniejszym opracowaniu podniesione zostanie zagadnienie ogólnej celowości świadomego budowania, posiadania, utrzymywania i podaży (tj. rozpowszechniania) odpowiedniego wizerunku przez człowieka w kontekście jego zachowań komunikacyjnych. Jest bowiem rzeczą oczywistą, że w szczególności do człowieka jako niezwykle ważnego elementu składowego biosfery i centralnego składnika antroposfery daje się w pełni zastosować pojęcie wizerunku/pokazu w rozumieniu zarówno jego stanu jak i dynamizmu w szerszym kontekście społeczno-kulturowym, wyrażonym w prostej i powszechnie znanej maksymie „żyj i daj żyć innym” (ang. *live and let live*), tutaj jednak rozszerzonej do możliwości odniesienia sukcesu wizerunkowego przez człowieka jako transkomunikatora w kontekście jego występowania w różnych porządkach komunikacyjnych, etnicznościach, kulturach lokalnych i wspólnotach językowo-komunikacyjnych (zob. Puppel, 2015). Sukces ten najlepiej da się wyrazić jako osiągnięcie przez danego transkomunikatora określonej 'atrakcyjności wizerunkowej', która jednocześnie bierze udział w ogólnym generowaniu arystotelesowskiej 'eudajmonii' ('dobrobytu/dobrostanu', ang. *well being, prosperity*) człowieka jako gatunku i jego poszczególnych przedstawicieli (zob. np. Des Gasper, 2004; Gallagher et al., 2011).

2. Wizerunek człowieka jako stan: statyka wizerunku (własnego)

W rozumieniu statycznym wizerunek można określić zarówno jako: (a) świadomość posiadania przez każdego człowieka określonego wizerunku wewnętrznego (tzw. 'mniemania o sobie'), a więc immanentnego obrazu siebie, oraz jako: (b) świadomość konieczności i umiejętności wywoływania odpowiedniego wrażenia, które ów obraz wywołuje u innych użytkowników otwartej przestrzeni publicznej. Ponadto wszechobejmujący stan 'świadomości wyglądu – wrażenia w oglądzie', w którym

nieustannie przebywamy, jest jak już zauważono powyżej, istotnie stanem nieuniknionym i nieusuwalnym, a więc stanem towarzyszącym każdemu z nas w naszej codziennej egzystencji, noszonym i przenoszonym przez nas, gdziekolwiek się udajemy w otwartej przestrzeni życiowej, w tym w każdym punkcie topologicznie i interakcyjnie rozumianej przestrzeni publicznej. Stan ten niewątpliwie wpływa na nas, często w sposób nieuświadomiany, na nasze odniesienia do przedstawicieli świata istot przedludzkich a także i innych ludzi oraz na naszą działalność, w tym w szczególności na nasze międzyosobowe praktyki komunikacyjne (takie jak np. praktyki altruistyczne, zob. np. Trivers, 1971); Van Lange i Semin-Goosens, 1998), ich jakość, częstotliwość i intensywność (zob. np. Baron-Cohen et al., 1993/2013; Reddy et al., 2010; Zahavi, 2014), mające bezpośredni związek z naszą indywidualną i gatunkową wizerunkowością.

Wizerunek własny jako statyczną strukturę samoprezentacji (ang. *self-representation*) można przedstawić za pomocą diagramu obejmującego współistnienie i współdziałanie następujących głównych cech ontologiczno-konstrukcyjnych:

1. świadomość transkomunikatora odnośnie ważności/istotności wizerunku własnego (zwana dalej ważnością, W)
2. uczucia towarzyszące wizerunkowi własnemu (zwane dalej uczuciami, U)
3. własny osąd posiadanego przez danego transkomunikatora wizerunku (zwany dalej osądem, Os)
4. własny wewnętrzny obraz wizerunku (zwany dalej obrazem, Ob.; zob. Mondzain, 2004).

Całość nazwać możemy ‘kompleksem wizerunkowym człowieka W-U-Os-Ob’.

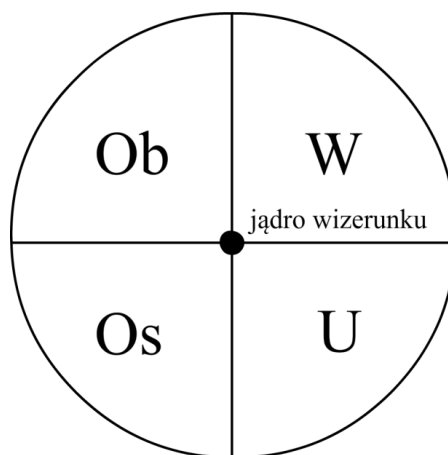

Diagram nr 1. Główne cechy ontologiczno-konstrukcyjne wizerunku własnego obecne w kompleksie wizerunkowym człowieka W-U-Os-Ob (gdzie ciemny punkt w centrum diagramu przedstawia jądro wizerunku człowieka jako synergię cech ontologiczno-konstrukcyjnych wizerunku)

3. Wizerunek obiektu/cieleśności (także człowieka) jako dynamizm: dynamika wizerunku (własnego)

Z kolei w rozumieniu dynamicznym wizerunek w odniesieniu do człowieka można określić jako posiadanie przez każdego człowieka świadomości odnośnie możliwości wykonywania określonych działań w zakresie wytwarzania, tj. kształtowania i podaży własnego (tj. zindywidualizowanego) kompleksu wizerunkowego W-U-Os-Ob w celu dokonywania ciągłych zmian (korekt) w wizerunku przez siebie posiadanym i jednoczesnego zabezpieczania pozytywnego oglądu przez innych. Działania te stanowią niezwykle bogactwo środków, do których człowiek ma dostęp jako cieleśność czysto biologiczna i jako byt społeczno-kulturowy i które to środki może stosować w obrębie poszczególnych cech ontologiczno-konstrukcyjnych przedstawionego powyżej kompleksu wizerunkowego, realizowanego w ramach obustronnie korzystnego mechanizmu wizerunkowej konfiguracji generującego relacje wybranych cech ontologiczno-konstrukcyjnych na osi 'wygląd – ogląd' (ang. *win-win relationship*).

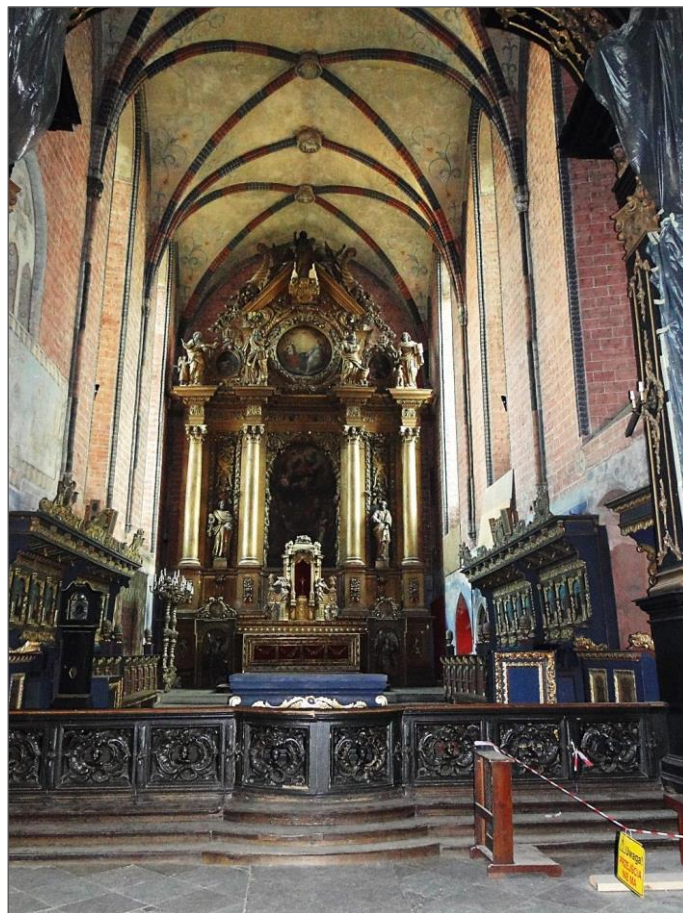
Należy w tym miejscu podkreślić więc, że wszystkie te działania spróbować można określić za pomocą mechanizmu generatywnego, tj. stosowania pewnego ograniczonego zasobu (tj. zestawu) niezmiennych reguł pozwalających każdemu człowiekowi na wykonywanie tychże działań, w szczególności nieustannego reprodukowania określonego wizerunku (zob. np. Deleuze, 1994; Benjamins, 2008) co można tutaj zbiorczo określić mianem 'dynamiki strategii wizerunkowych' człowieka opartej na poczuciu 'komfortu wizerunkowego' i jego poszczególnych odmian (np. komfortu wizualnego, komfortu fonicznego, komfortu ruchowego czy też nawet komfortu zapachowego).

Rys. nr 2. Średniowieczny zamek jako przykład całościowej bryły architektonicznej (wizerunek całości, ze zbioru w posiadaniu autora)

Strategie te należą z kolei do szerszej kategorii obejmującej pojęcie ‘architektury wizerunku’ opartej z kolei na pojęciu ‘struktury/układu’ (zob. np. Steadman, 2008). Może ona mieć charakter zarówno monolityczny, pozwalający na utrzymywanie wyglądu o charakterze całościowym (holistycznym) jak i charakter fragmentaryczny i rozproszony, zatem z konieczności wybiórczy, tj. skupiony na utrzymaniu wyglądu poszczególnych elementów tejże architektury. Całościową architekturę wizerunku można przedstawić najlepiej za pomocą obrazu bryły budynku jako całości (Rys. nr 2).

Natomiast architekturę wizerunku o charakterze wybiórczo-rozproszonym można przedstawić za pomocą obrazu fragmentu budynku, np. wnętrza świątyni, co przedstawia zdjęcie poniżej (Rys. nr 3):

Rys. nr 3. Fotografia wnętrza budynku (tutaj świątyni, gdzie nacisk położony jest na ołtarz jako wybrany fragment wizerunku całokształtu świątyni, ze zbioru w posiadaniu autora)

Można zatem wyobrazić sobie, że wszelkie działania wizerunkowe człowieka realizowane w ramach strategii wizerunkowych mogą przebiegać dwukierunkowo, a więc albo od całości ku poszczególnym elementom składowym wizerunku, albo od elementów składowych (szczegółów) ku całości. Obydwa typy działalności wizerunkowej doskonale mieszczą się, na przykład, w działaniach architekta tworzącego projekt budowli, w którym to projekcie uwzględni on zarówno jej strukturalną całość jak i najmniejsze detale danej budowli. Takim architektem (a więc swoistym inżynierem językowym czy wręcz 'kowalem' bądź 'ogrodnikiem' wizerunku) może być także każdy transkomunikator podejmujący określone działania o charakterze językowo-komunikacyjnym w celu wytworzenia (bądź wypielęgnowania) mniej lub bardziej uświadomionego przez siebie (tj. emicznego) wizerunku własnej osoby w przestrzeni publicznej. W tym sensie każdy transkomunikator bierze udział w swoistej produkcji przestrzeni publicznej, jak byśmy powtórzyli za Lefebvre, swoistej 'przestrzennej architektoniki' (ang. *spatial architectonics*, zob. Lefebvre, 1991) nasyconej wizerunkowością.

Zatem metafora 'architekta-kowala' będzie stosowana w niniejszym opracowaniu w pełni świadomie, bowiem każdy z nas jest jako transkomunikator niejako architektem i kowalem własnej wizerunkowości, osiąganey za pomocą dynamiki odpowiednio skoordynowanych strategii wizerunkowych rozumianych jako strategie wytwarzania i podaży wizerunku człowieka skierowanego ku innym uczestnikom przestrzeni publicznej (zob. np. Li i Wang, 2007; Dyer, 2010) celem wywołania u nich określonego oglądu.

Można w konsekwencji założyć, że wszelkie działania wizerunkowe powinny dodatkowo charakteryzować się wysokim stopniem 'skuteczności wizerunkowej' (np. skutecznej wykonawczości i w konsekwencji skuteczności wpływania na inne osoby (znanej jako perswazyjność) dokonujące oglądu, co dobrze oddaje angielski zbiorczy termin *high performance*, w kwestii wykonawczości w obrębie tzw. 'uniwersalnego mechanizmu wykonawczego', zob. Puppel, w druku) tak, by nieuniknione umieszczenie danego człowieka na osi 'wygląd – ogląd' było dla niego jak najkorzystniejsze. Poniżej przedstawione są niektóre strategie wizerunkowe stosowane przez człowieka.

4. Strategie wizerunkowe człowieka

Wśród strategii wizerunkowych stosowanych przez człowieka jako architekta własnej wizerunkowości w obrębie wymienionego powyżej kompleksu wizerunkowego W-U-Os-Ob wyróżnić można przede wszystkim strategie związane z używaniem dostępnych człowiekowi modalności zmysłowych. Nazywane będą one tutaj 'wizerunkowymi strategiami modalnościowymi' (wsm).

Wyróżnić możemy następujące wizerunkowe strategie modalnościowe:

- (a) wizualne strategie mono-modalnościowe (wsmm) (tj. strategie oparte na użyciu jednej z dwóch głównych modalności zmysłowych człowieka używanych w zachowaniach komunikacyjnych, np. najważniejszej modalności

- słuchowo-wokalne lub modalności wzrokowo-dotykowej czy też w mniejszym stopniu modalności węchowej),
- (b) wizualne strategie bi-modalnościowe (wsbm) (tj. strategie oparte na zintegrowanych działaniach dwu-modalnościowych, głównie w zakresie modalności słuchowo-wokalne używanej jednocześnie/wspólnie z modalnością wzrokowo-dotykową),
 - (c) wizualne strategie hybrydowe (wsh) (tj. strategie oparte na wykorzystaniu wszystkich możliwych i dostępnych człowiekowi modalności sensorycznych z użyciem nośników technologicznych). W takim przypadku możemy mówić o działaniu całościowego ‘agregatu strategii wizerunkowych’ obejmującego naturalną diadę ‘ucho-oko’.

Z kolei wymieniona powyżej cielesność (tj. zarówno organizm biologiczny jak i kulturowo-instytucjonalny) jako podstawowa domena/obiekt działalności wizerunkowej w węższym odniesieniu do człowieka rozumiana może być w dwojaki sposób związany z pojęciem ‘postaciowości’ ludzkiej (p) jako podstawowym wyrazem cielesności, a więc w następujących wymiarach:

- jako cała postać (cp) (zob. np. bryła zamku przedstawiona powyżej, która także podlega wymiarowi cp.). (o ‘całej postaci’ jako kluczowym pojęciu ‘psychologii postaci’ zob. np. Ash, 1995),

Rys. nr 4. Architektura budynku (nacisk na wizerunek fasady – fasada postaci, ze zbioru w posiadaniu autora)

– jako fasada postaci (fp) (co ilustruje rys. zamieszczony poniżej, Rys. nr 4. Także i on podlega wymiarowi fp). O fasadzie, zwłaszcza niezwykle istotnej dla wizerunku tzw. ‘radosnej fasadzie’, możemy mówić jako obiektywizacji ważności przodu postaci (ang. *cheerful façade*), zob. Bloch, 2006, także Leatherbarrow, 1985) czy też o ‘fasadzie o wysokiej efektywności’ (ang. *high performance façade*), o której możemy mówić w sensie jej skuteczności wizerunkowej.

Możemy więc w odniesieniu do człowieka odpowiednio mówić o przynajmniej dwóch głównych strategiach wizerunkowych związanych z powyższym podziałem:

- (1) ‘strategii wizerunku całej postaci’ (swcp), która bierze pod uwagę całość danej postaci (osoby, figury/bryły, instytucji), oraz
- (2) ‘strategii wizerunku fasady postaci’ (swfp), która skupia się wyłącznie na centralnym fragmencie postaci, tj. fasadzie domeny/obiektu (np. osoby, figury/bryły, instytucji). Strategie te nazwiemy tutaj odpowiednio ‘strategiami postaciowymi’. Obydwie strategie dają się z kolei podporządkować strategiom mono-modalnościowym, bi-modalnościowym oraz w pełni hybrydowym, o których była mowa powyżej. Tak więc możemy w tym momencie zaproponować następujący ogólny ‘wzorzec kombinacyjny strategii wizerunkowych’ stosowanych przez człowieka, gdzie działanie kompleksu wizerunkowego człowieka jest wynikiem synergii całej postaci i fasady:

cała postać	fasada
wsmm + swcp	wsmm + swfp
wsbm + swcp	wsbm + swfp
wsh + swcp	wsh + swfp

Diagram nr 2. kompleks wizerunkowy człowieka W-U-Os-Ob

Z czysto formalnego punktu widzenia podkreślić należy, że własny kompleks wizerunkowy człowieka (a więc odczuwany wewnętrznie, tj. ‘wyglądowy’ i generowany przez poczucie komfortu wizerunkowego) można najpełniej zrealizować łącząc odpowiednio strategie modalnościowe ze strategiami postaciowymi. W ten sposób dana ‘jednostka wizerunkowa’ (ang. *entity*, np. człowiek, instytucja, etc.) może zabezpieczyć sobie możliwość generowania odpowiednio zintegrowanego i pozytywnego (w tym także estetycznego) wizerunku (zob. Puppel, 2012; 2014), co każe nam z kolei rozważyć zagadnienie stosowania zasad polityki i ekonomii w tworzeniu i podaży wizerunku.

5. Polityka wizerunku

Prawo powszechności wizerunku zakłada, że wszelkie byty posiadają wizerunkowość rozumianą jako podlegającą ‘wyglądowi-ogładowi’, co opisano powyżej. Skuteczność w zakresie działalności wizerunkowej każdej jednostki wizerunkowej

wynika z kolei ze stosowania przez owe jednostki 'polityki wizerunku'. Ma ona dwa podstawowe wymiary:

- a. silna obecność wizerunku (siła),
- b. długie trwanie wizerunku (długotrwałość).

Przez silną obecność rozumiemy taką obecność wizerunku, która opiera się na obecności maksymalnie usilnionych parametrów (np. wielkość, intensywność, kolor, waga, zapach, etc.) stosowanych przez komunikatorów w wytwarzaniu danego wizerunku. Z kolei przez długie trwanie wizerunku rozumiemy taką obecność danego wizerunku, która opiera się na przedłużonym wymiarze czasowym tej obecności, zarówno w odniesieniu do pojedynczych egzemplarzy jednostek wizerunkowych (np. pojedynczych ludzi) jak i jednostek wizerunkowych o charakterze zbiorowym (np. gatunków biologicznych, instytucji, etc.). Stosowanie polityki wizerunku ma u człowieka szczególną 'przydatność adaptacyjną' (ang. *adaptive fitness*, zob. np. Gavrilets, 2004) nie tylko w bezpośrednich odniesieniach międzyosobowych/międzyinstytucjonalnych ale także w całokształcie bilansu istnienia człowieka jako gatunku na tle ogromnej różnorodności biosu.

6. Ekonomia wizerunku

Działalność wszelkich istot żywych podlega powszechnemu zjawisku ekonomii regulującemu ogólny i szczegółowy bilans tejsze działalności. Ma on bezpośredni związek z odniesieniem sukcesu przez te istoty (poszczególne cielesności, zob. uwagi powyżej). Także wytwarzanie wizerunku i jego wymiana podlegają wszechobecnemu działaniu ekonomii, którą należy tutaj rozumieć jako wszelką działalność prowadzoną przez każdą istotę ożywioną (a w węższym kontekście człowieka, każdego transkomunikatora) zgodnie z zasadami ekonomii, przede wszystkim zasadą popytu i podaży. Działanie ekonomii jest jednocześnie organicznie związane z szeroko pojętą 'polityką wizerunku' istnienia każdego bytu ożywionego. Jak już powiedziano powyżej polityka ta wyraża się w dwóch prostych zasadach, a mianowicie: (1) zasadzie silnej obecności danej cielesności i (2) zasadzie długiego trwania tejsze cielesności. W tym poszerzonym sensie ekonomia wizerunku nabiera dodatkowo charakteru 'ekonomii behawioralnej' (zob. np. Katona, 1975; Camerer i Loewenstein, 2003), czy w szczególnym przypadku człowieka nabiera charakteru 'ekonomii antropologicznej' (zob. np. Wilk, 1996; Gudeman, 2001; Carrier, 2005).

Stosowanie powyższych zasad jest ekonomicznie opłacalne dla każdego bytu jeśli prowadzi do odniesienia jednostkowego sukcesu. Dotyczy to także zjawiska generowania wizerunku i jego wymiany w obrębie wyżej wymienionego prawa powszechności wizerunku jako wypadkowej przytoczonych powyżej zasad polityki.

W odniesieniu do najbardziej interesującego nas tutaj konkretnego wymiaru człowieka jako transkomunikatora istota obecności i działania ekonomii w genero-

waniu wizerunku wymaga świadomości i stosowania zasad ekonomii, przede wszystkim w najogólniejszym wymiarze makroekonomicznym, które mieszczą się w poczuciu komfortu wizerunkowego. Zatem makroekonomiczne działania wizerunkowe wynikają z dwóch podstawowych jego wymiarów, a mianowicie: (a) z posiadania wizerunku przez poszczególnych transkomunikatorów, rozumianego w sensie posiadania przez tychże zindywidualizowanego ‘kapitału świadomościowego’ rozłożonego na poszczególne części składowe wizerunku, czy to w odniesieniu do porządków komunikacyjnych, w których odbywa się komunikacja (zob. np. Puppel, 2015) czy w odniesieniu do innych dodatkowych parametrów im towarzyszących (byłby to składnik makroekonomii określony jako ‘jakość-ilość’ w czysto statycznym pojmowaniu wizerunku), oraz (b) z posiadania wizerunku rozumianego w sensie umiejętności generowania/inwestowania tegoż z racjonalną intencją maksymalizacji zysków w zmiennych warunkach środowiskowych, czyli zmiennych kontekstach komunikacyjnych (byłby to z kolei składnik makroekonomii określony jako ‘płynność kapitału świadomościowego’, a więc w czysto dynamicznym pojmowaniu wizerunku, zob. np. Leijonhufvud, 1979; Taylor and Woodford, 1999).

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że w wymiarze społeczno-kulturowym zarówno wymóg zrealizowania skuteczności wizerunkowej jak i połączony z nim wymóg odniesienia ostatecznego sukcesu wizerunkowego w szerszym działaniu o charakterze zabezpieczenia dobrobytu/dobrostanu wymagają od transkomunikatora synergicznego zastosowania obydwu podstawowych wymiarów makroekonomii, tj. kapitału świadomościowego i jego wielokontekstowej płynności w całym procesie zarządzania wizerunkiem obejmującym zarówno jego wytwarzanie jak i jego konserwację. Działania ekonomiczne w generowaniu, utrzymywaniu i konserwacji wizerunku przebiegają zatem według wymogów, które można ostatecznie określić w prawie olimpijskiej formule: więcej, dłużej, mocniej, piękniej.

7. Wnioski

Przedstawiony powyżej krótki, z konieczności zatem skrótowy, zarys teorii wizerunku w komunikacji człowieka pozwala na przedstawienie następujących głównych wniosków:

- (a) Wizerunek jest zjawiskiem, które ma charakter powszechny w przyrodzie (biosferze). Jako takie jest z natury swojej semiotycznie izomorficzne.
- (b) U człowieka wizerunek wynika nie tylko z naturalnych (biologicznych) właściwości gatunkowych z jednej strony mieszczących człowieka w różnorodności biosfery, ale także z dodatkowych uwarunkowań społeczno-kulturowych nakładających na wizerunek i działania około wizerunkowe, tj., jego generowanie, utrzymywanie (pielęgnację) i wymianę, szczególną przydatność społeczno-kulturową.

- (c) Uwarunkowania te nakazują generowanie i nieustanne utrzymywanie (pielęgnację) korzystnego wizerunku celem odniesienia przez transkomunikatora sukcesu komunikacyjnego w mniej lub bardziej otwartej przestrzeni publicznej.
- (d) Określona atrakcyjność wizerunkowa jest u człowieka częścią większego układu obejmującego dobrostan człowieka jako gatunku jak i w wymiarze jednostkowym (także w wymiarze jego psycho-fizycznych atrybutów).
- (e) Wizerunkowy sukces komunikacyjny człowieka jako transkomunikatora poprzez wszelkie działania około wizerunkowe, tj. generowanie, utrzymywanie (pielęgnację), ochronę (także korektę) i nieustanne wysyłanie korzystnego wizerunku w otwartej przestrzeni publicznej, ma szeroki i wielowymiarowy charakter psychologiczno-kulturowo-ekonomiczny. W konsekwencji wymaga odniesienia do świadomości odnośnie własnego kapitału świadomościowego i jego jakości jak i świadomości odnośnie istnienia różnorodności środowiskowej, czyli odniesienia do wszelakich kontekstów komunikacyjnych determinujących tzw. płynność w generowaniu poszczególnych odmian wizerunkowych jak i w wyborze poszczególnych strategii wizerunkowych w obrębie powszechnego, tj. dostępnego każdemu transkomunikatorowi, kompleksu wizerunkowego wespół z agregatem strategii wizerunkowych.
- (f) W ten sposób transkomunikator jako ów mityczny Hefajstos, mając do dyspozycji zarówno swoją cielesność jak i zgromadzone przez siebie wielowymiarowe zasoby świadomościowo-językowo-kulturowe, niejako 'wykuwa' swój w miarę reputacyjnie jak najkorzystniejszy wizerunek na potrzeby nie tylko własnej (indywidualnej/gatunkowej) i w miarę korzystnej identyfikacji ale także jako wyraz przynależności do swojej kultury lokalnej i wspólnoty językowo-komunikacyjnej. Czyni to w następującej ogólnej formule: więcej, dłużej, mocniej, piękniej.
- (g) Tak więc wizerunek jawi się ostatecznie jako z jednej strony wysoce ulotne (tj. nieustannie zmienne) narzędzie prezentacyjno-mediacyjne człowieka jako transkomunikatora, z drugiej zaś jako narzędzie umiejscowione i nieustannie dostępne wszystkim uczestnikom otwartej przestrzeni publicznej. Jest on 'zanurzony w morzu' wszystkich możliwych do zrealizowania wizerunków, które wypełniają tę przestrzeń i które niejako przepływają pomiędzy transkomunikatorami w nieustającym procesie ich wymiany.

Bibliografia

- Archetti, M. 2000. "The origin of autumn colours by coevolution". *Journal of Theoretical Biology* 205. 625–630.
- Archetti, M. i S.P. Brown. 2004. "The coevolution theory of autumn colours". *Proceedings of the Royal Society of London B* 03pb1147.1

- Ash, M.G. 1995. *Gestalt psychology in German culture 1890–1967: Holism and the quest for objectivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Attenborough, D. 1995. *The private life of plants: a natural history of plant behavior*. London: BBC Press.
- Baron-Cohen, S., Tager-Flusberg, H. i M.V. Lombardo. (red.). 1993/2013. *Understanding other minds: perspectives from developmental social neuroscience*. Oxford: Oxford University Press.
- Benjamins, W. 2008. The work of art in the age of its technological reproducibility, and other writings on media. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bloch, E. 2006. *Traces*. Stanford: Stanford University Press.
- Camerer, C.F. i G. Loewenstein. 2003. “Behavioral economics: past, present, future”. W zbiorze: Camerer, C.F., Loewenstein, G. i R. Matthew. (eds.). *Advances in behavioral economics*. New York and Princeton: Russell Sage Foundation Press and Princeton University Press. 3–51.
- Carrier, J.G. (red.). 2005. *A handbook of economic anthropology*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Chittka, L., Faruq, S., Skorupski, P. i A. Werner. 2014. “Colour constancy in insects”. *Journal of Comparative Physiology A* 200. 435–448.
- Connelly, B.L., Certo, S.T., Ireland, R.D. i C. Reutzel. 2011. “Signaling theory: a review and assessment”. *Journal of Management* 37.1. 39–67.
- Deleuze, G. 1994. *Difference and repetition*. New York: Columbia University Press.
- Des Gasper. 2004. “Human well-being: concepts and conceptualizations”. *Discussion Paper* No. 2004/06. United Nations University: World Institute for Development Economics Research.
- Dyer, H. 2010. *Watch this space: designing, defending and sharing public space*. Toronto: Kids Can Press.
- Ekman, P. 1997. “Lying and deception”. W zbiorze: Ornstein, P.A., Stein, N.L., Tversky, B. i C. Brainerd. (red.). *Memory for everyday and emotional events*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates. 333–347.
- Gallagher, V.J., Martin, K.N. i M. Ma. 2011. “Visual wellbeing: intersections of rhetorical theory and design”. *Design Issues* 27.2. 27–40.
- Gavrilets, S. 2004. *Fitness landscapes and the origin of species*. Princeton: Princeton University Press.
- Gintis, H., Smith, E.A. i S. Bowles. 2001. “Costly signaling and cooperation”. *Journal of Theoretical Biology* 213. 103–119.
- Grimm, Jakub i Wilhelm. 2008. *Najpiękniejsze baśnie*. Warszawa: PWN.
- Gudeman, S. 2001. *The anthropology of economy*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Guilford, T. i M.S. Dawkins. 1993. “Receiver psychology and the evolution of animal signals”. *Animal Behavior* 42. 1–14.
- Katona, G. 1975. *Psychological economics*. New York: Elsevier.
- Komárek, S. 2003. *Mimicry, aposematism, and related phenomena: mimetism in nature and the history of its study*. München: Lincom.
- Leatherbarrow, D. 1985. *Janus and idea of the façade*. Charlottesville, VA: Philosophy Documentation Center.
- Lefebvre, H. 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Leijonhufvud, A. 1979. *The Wicksell connection: variations on a theme*. Los Angeles: UCLA, Department of Economics.
- Li, Xiuhui i Quinan Wang. 2007. “Coordination mechanisms of supply chain systems”. *European Journal of Operational Research* 179.1. 1–16.
- Lidwell, W., Holden, K. i J. Butler. 2003. *Universal principles of design*. Beverley, Mass.: Rockport Publishers.
- Maynard Smith, J. i D. Harper. 2003. *Animal signals*. Oxford: Oxford University Press.
- Merleau-Ponty, M. 1945/1962. *Phenomenology of perception*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mondzain, M.J. 2004. *Image, icon, economy: the Byzantine origins of the contemporary imaginary*. Stanford: Stanford University Press.

- Parrish, A.C. 2014. *Adaptive rhetoric: evolution, culture, and the art of persuasion*. London: Routledge.
- Pentland, A. 2008. *Honest signals*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Pike, K.L. 1957. "A stereoscopic window on the world (language and life, part 1)". *Bibliotheca Sacra* 114. 141–156.
- Pike, K.L. 1967. *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. The Hague: Mouton.
- Poulton, E.B. 1890. *The colours of animals, their meaning and use, especially considered in the case of insects*. London: Kegan Paul.
- Puppel, S. 2009. "Remarks on the sustainability of natural languages in the cultural-institutional perspective". W zbiorze: Puppel, S. i M. Bogusławska-Tafelska. (red.). *New pathways in linguistics*. Vol. 2. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. 275–286.
- Puppel, S. 2012. „Zarys asonansowego modelu piękna w komunikacji ludzkiej”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XII. 17–22.
- Puppel, S. 2014. „Komunikator ustny jako performer właściwie ułożony i właściwie licencjonowany w przestrzeni publicznej”. *Studia Rossica Posnaniensia* XXXIX. 315–321.
- Puppel, S. 2015. „Język w podmuchu, posiewie i przepływie: uwagi w sprawie synergii porządków komunikacyjnych w kontekście ekoglottodydaktyki”. W zbiorze: Puppel, S. (red.). *MOTEK. Motywy ekolingwistyczne: w stronę ekoglottodydaktyki*. Poznań: Katedra Ekokomunikacji UAM. 143–150.
- Puppel, S. 2016. "The politics of performativity in transcommunication and its communicative/expressive fitness: towards a general outline". *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XVI.
- Reddy, V., Williams, E., Costantini, C. i B. Lan. 2010. "Engaging with the self: mirror behavior in autism, Down syndrome and typical development". *Autism* 14.5. 531–546.
- Ruxton, G.D., Sherratt, T.N. i M.P. Speed. 2004. *Avoiding attack: the evolutionary ecology of crypsis, warning signals and mimicry*. Oxford: Oxford University Press.
- Searcy, W.A. i S. Nowicki. 2005. *The evolution of animal communication: reliability and deception in signaling systems*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Siebeck, U.E. 2004. "Communication in coral reef fish: the role of ultraviolet colour patterns in damselfish territorial behaviour". *Animal Behaviour* 68. 273–282.
- Speed, M.P., Brockhurst, M.A. i G.D. Ruxton. 2010. "The dual benefits of aposematism: predator avoidance and enhanced resources collection". *Evolution* 64.6. 1622–1633.
- Steadman, P. 2008. *The evolution of design: biological analogy in architecture and the applied arts*. London: Routledge.
- Taylor, J.B. i M. Woodford. 1999. *Handbook of macroeconomics*. Amsterdam: Elsevier/North Holland.
- Trivers, R.L. 1971. "The evolution of reciprocal altruism". *Quarterly Review of Biology* 46. 35–57.
- Van Lange, P.A.M. i A. Semin-Goosens. 1998. "The boundaries of reciprocal cooperation". *European Journal of Social Psychology* 28. 847–854.
- von Uexküll, J. 1909. *Umwelt und Innenwelt der Tiere*. Berlin: J. Springer.
- von Uexküll, J. 1926. *Theoretical biology*. London: Kegan, Paul, Trench, Trübner and Co.
- von Uexküll, J. 2010. *A foray into the worlds of animals and humans: with a theory of meaning*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wilk, R. 1996. *Economies and cultures: foundations of economic anthropology*. Boulder, CO: Westview Press.
- Zahavi, A. 1975. "Mate selection: a selection for a handicap". *Journal of Theoretical Biology* 53.1. 205–214.
- Zahavi, A. 1977. "The cost of honesty (further remarks on the handicap principle)". *Journal of Theoretical Biology* 67.3. 603–605.
- Zahavi, A. 1997. *The handicap principle: a missing piece of Darwin's puzzle*. Oxford: Oxford University Press.
- Zahavi, D. 2014. *Self and other: exploring subjectivity, empathy and shame*. Oxford: Oxford University Press.

Podstawowe pojęcia

Adaptacyjny potencjał retoryczny
Agregat strategii wizerunkowych
Aparycja (Wygląd, Ogląd)
Architektura wizerunku
Atrakcyjność wizerunkowa
Dobrobyt/dobrostan
Dynamika wizerunku
Ekonomia behawioralna
Ekonomia wizerunkowa
Fasada o wysokiej efektywności
Globalny układ wizerunkowy
Jednostka wizerunkowa
Kapitał świadomościowy
Komfort wizerunkowy
Kompleks wizerunkowy człowieka
Otwarta przestrzeń publiczna
Płynność kapitału świadomościowego
Podaż
Pokaz
Polityka wizerunkowa
Popyt
Postaciowość ludzka
Prawo powszechności wizerunku
Przestrzenna architektonika
Przydatność adaptacyjna wizerunku
Psychologia wyglądu-oglądu
Samoprezentacja
Skuteczność wizerunkowa
Statyka wizerunku
Strategia wizerunkowa
Sygnalizowanie uczciwe
Sygnalizowanie zwodnicze
Transkomunikator
Uniwersalny mechanizm wykonawczy
Wizerunek jako narzędzie prezentacyjno-
mediacyjne
Wizerunek jako zjawisko semiotycznie izo-
morficzne
Wizerunkowe strategie modalnościowe
Wizerunkowe strategie postaciowe
Wizerunkowy sukces komunikacyjny
Wzorzec kombinacyjny strategii wizerunko-
wych
Zarządzanie wizerunkiem

ON SOME NON-CONVENTIONALIZED USES OF THE TRANSITIVE CONSTRUCTION IN POLISH

KINGA RUDNICKA-SZOZDA

1. Introduction

The present study¹ is aimed to present a selection of Polish data which illustrate the speaker's dexterity with manipulating the well conventionalized transitive construction in order to achieve some semantico-pragmatic and rhetorical effects. The basic goal is to account for selected data that constitute highly marginal and/or novel instances of the transitive coding in Polish. In doing so, the main focus is put on the conceptual import of the transitive construction. It is argued that this type of linguistic evidence should not be ignored in linguistic analyses but rather ought to be seen as a visible manifestation of the speakers' ability and also need to apply linguistic structures creatively. The motivation behind the choice of this kind of research data goes along the following observation made by Nishimura:

(...) human beings must make creative use of the limited conceptualizing devices with which they are equipped by their languages and other cognitive systems in order to structure and understand ever increasing novel situations, either actual or hypothetical. Consequently, semantic structures must now and again be applied to situations for which they were not originally meant (i.e. non-paradigm situations)

(Nishimura, 1993: 495)

Consequently, the study investigates some creative uses of the clausal structure involving transitivity, e.g. the use of an inherently intransitive verb with direct ob-

¹ The study is based on the author's unpublished doctoral dissertation (Rudnicka, 2009).

ject. Since the study is primarily concerned with the transitive category, some departures from the transitivity prototype will be analysed and the motivation behind the instances of highly non-canonical coding in Polish will be sought. It is believed that the analysis of this type of data acquires special value within the framework of cognitive linguistics where it is perceived as evidence supporting the fundamental claim that grammatical constructs are meaningful. This view of linguistic structure sheds new light on transitivity as it provides the necessary tools that allow for the analysis of various non-prototypically transitive clauses, as is argued by Rice:

If we view transitivity as a continuum describing dynamic action that gets overlaid conceptually on a range of sentence types, we can begin to make sense of some of these disparate phenomena that allow a particular objective scene to be variably construed towards or away from canonical transitivity

(Rice, 1987: 244)

It will be claimed that the examples serve as clear evidence supporting this claim.

2. The transitive construction

Rice (1987) characterizes the transitive event in relation to Langacker's canonical event model (1991). She considers transitivity, in its conceptual sense, to be a property of situations that prototypically portray a particular type of interaction between two participants. A transitive event can be described in relation to the following notions: asymmetry, contact, directedness, effect, distinctiveness. Specifically, two cognitively salient and highly individuated participants are involved in a unitary, completed, dynamic action, as in the example in the English example in (1a) and the Polish example in 1(b). In Polish the agent is overtly marked with the nominative case and the direct object is marked with the accusative case.

(1)

(a) *John broke the vase.*

(b) *Jan: NOM stłukł wazon: ACC*

The entity onto which the operation is directed, i.e. *the vase*, is directly affected as a consequence of the agent's performance and gets broken. Consequently, transitivity is to be understood relative to the observed interaction of physical entities in the real world. Prototypically, a transitive clause encodes an event approximating the canonical event model. However, transitivity prototype(s) and transitivity components may be realized neither lexically nor syntactically, which leads to a conclusion that they are closely connected to the interpretation of both the predicate and the predication.

3. Introducing the causer

The first type of the unconventionalized uses of the transitive coding involves the manipulation with regard to the entity performing the action. Consider the example in (2), in which a prototypically intransitive verb is employed in the transitive construction.

- (2) *Jak wieś ma dwa domy to łatwo zniknąć ją z*
 if village has two houses it easy disappear it: ACC from
 ‘If a village has two houses it is easy to disappear it from
powierzchni ziemi.
 surface: GEN earth: GEN
 the earth’s surface.’
- (3) *Jak wieś ma dwa domy to łatwo sprawić, żeby zniknęła z*
 if village has two houses it easy make to disappear from
 ‘If a village has two houses it is easy to make it disappear from
powierzchni ziemi.
 surface: GEN earth: GEN
 the earth’s surface.’
- (4) *Jak wieś ma dwa domy to łatwo znika z*
 if village has two houses it easy disappear-pres-3rd sg from
 ‘If a village has two houses it easily disappears from
powierzchni ziemi.
 surface: GEN earth: GEN
 the earth’s surface.’

In its prototypical use, the verb *znikać* (‘disappear’) is intransitive and characterizes an action involving an internally caused change as is shown in (4), where the change comes naturally in an entity due to its inherent properties. However, in (2) the event is construed as if it were caused by some external causer that is assigned the responsibility for the change. Thus, the construals in (2) and (4) differ primarily with regard to the responsibility taken for the action and its results. According to Smith, the difference between internal and external responsibility for the events described by change-of-state verbs involves the difference in control, i.e. an externally controlled event is characterized by the agent taking external control of the change (see Smith, 1970: 101, discussed in McKoon and Macfarland, 2000). On the other hand, internally caused change-of-state verbs denote states that occur naturally in an entity as their source is internal to the entity that changes state. In contrast to the clauses in (2) and (4), the overtly causative construction in (3), though semantically close to (2), produces a less immediate interpretation of the event as it separates the lexemes denoting the input of energy, i.e. *sprawić* (‘make’), from those referring to the process instigated, i.e. *zniknęła* (‘disappear’). As compared to (2),

the clause in (3) reflects iconically that a greater distance between the lexical items involves a less direct relationship between the entities they denote.

The conceptual structure underlying examples such as (2) can be characterized in terms of the expansion of the profile. Langacker (1991) observes that an intransitive verb can be employed with a causative predication, by means of which the profiled one-participant relationship is expanded into a two-participant event. The schema given below represents the change (Langacker, 1991: 256).

[A>] changes to [B→ [A>]]

According to Langacker, participant B, which functions as the action-chain head, is selected as the subject. On the other hand, entity A, which undergoes a change of state and is the tail of the action chain, is chosen as a direct object and receives the appropriate case marking. In Polish it is marked by the accusative case.

Consider now the example in (5). In the non-conventionalized transitive constructions with prototypically intransitive verbs introducing a causer, the verb usually denotes an action that normally cannot be instigated by an external causer. Either it fails to be lexicalized, e.g. the novel use of the verb *zniknąć* ('disappear') has no other conventionalized lexeme, or simply because causing the change is generally thought to be impossible. The latter situation is illustrated in (5) below.

- (5) *Wobec braku jakichkolwiek sukcesów przy indolencji ministrów ocierającej się o sabotaż albo kretynizm (...), trzeba na gwałt zanotować „cóż”. Co? Ano można np. „zachorować” pilota żeby Prezydent nie miał czym lecieć. Dobrze, że tylko „zachorować”, bo można byłoby go „zniknąć”... Jak Orwell, to Orwell.*

'In face of the lack of any success and the indolence of the ministers close to sabotage or cretinism (...), you urgently need to note "something". What? Well, you can, e.g. "fall-ill" a pilot: ACC so that the President had nothing to fly with. Fine, if you only "fall-ill" him, as you could also "disappear" him: ACC... Orwell is Orwell'

In the normal course of events one cannot make another person fall sick, hence, there exists no Polish verb that conventionally lexicalizes this meaning. The oddness of the event denoted by the verb is reflected in the speaker's reference to the reality created by Orwell. By doing so, the speaker suggests that under some special circumstances causing a person to fall sick is possible.

Alternatively, the data in (5), which come from a written text and employ quotation marks, can be interpreted as a citation of someone's utterance. Then, the speaker in (5) does not really refer to the actual act of causing a person to fall ill but rather to the words that could have been used by someone to describe the event. This interpretation highlights the value of what is said on the entity that is the addressee of the words. The act of saying or noting something is construed in (5) as affecting the entity coded as direct object. In effect, the interpretation imposed by the verb

zachorować ('fall sick') in the transitive construction involves the manipulation of facts by the government or media.

Apart from introducing the causer, the non-conventionalized uses of intransitive verbs in the transitive construction may additionally express some other elements of the transitive event, e.g. the instrument. This use is illustrated in (6) below, where the intransitive verb *zachorować* ('fall ill') is accompanied by direct object and instrument.

- (6) *Gdyby nie wyszło mieli zachorować*
 'If it did not work out they were supposed to fall-ill
pilota *środkami przeczyszczającymi.*,
 pilot: ACC laxatives: INSTR

The clause in (6), in contrast to the one in (5), concerns the actual act of falling a person ill with the use of laxatives and construes the participant coded by the direct object as affected by the action of the externally introduced agent/causer.

The use of the transitive construction with change-of-state verbs significantly influences the interpretation of the roles of the participants in the event. The effect produced by such a creative use of the constructions is relatively strong. Firstly, an entity that is prototypically capable of inducing an action is construed as deprived of this ability and receives the coding of the direct object. Secondly, the action must be undertaken by some externally introduced participant who is portrayed as the one taking control and responsibility over the patient participant. Consider the example in (7), which was uttered by a speaker who takes care of a hadicapped person and helps her perform basic everyday activities.

- (7) *Muszę wstać mamę.*
 'I have-to stand-up mum: ACC'

The example very clearly illustrates how a person can be portrayed as deprived of the ability of standing up on her own and is forced to act in a certain way by an externally introduced agent/causer. The fact that a human is coded as a patient of an activity that she normally performs on her own imposes its construal as a passive victim treated like an inanimate entity. However, the use of an inherently intransitive verb in this context construes the agent/causer as being empathic with the patient, through whose perspective the situation is portrayed.

Such data illustrate the semantic import of introducing an agent/causer into a one-participant event prototypically coded by an inherently intransitive verb. The process of transitivization and at the same time causativization of a construction involves a shift in the interpretation of the participants. The entity undergoing an internally caused change of state, can be portrayed in the transitive construction as affected by the action induced by an external agent/causer. Therefore, the participants are assigned the features of the patient and agent, respectively.

4. Introducing the patient

The data so far reflected how the conceptual structure of a one-participant event can be extended in order to include a layer of causation and, hence, introduce the agent/causer of the action. Thus, the transitivity involved the introduction of a crucial element of the transitive scenario. However, a one-participant event can also be construed by the speaker as inherently transitive by incorporating an entity which gets affected as a result of the agent's action, i.e. the patient. This section presents a selection of data illustrating such a construal manipulation, by means of which an action that does not normally involve any object undergoing it, is portrayed as causing some effect on the patient. Consider one such example presented in (8) below.

- (8) **Wybuczeli** powstańca warszawskiego Bartoszewskiego.
 they-wy-hummed Warsaw insurgent: ACC Bartoszewski: ACC
 'They hummed the Warsaw insurgent Bartoszewski out'

The verb employed in the example is prototypically intransitive and usually involves an agent who carries out the action designated by it. The action, however, fails to bring about any result or affect anybody or anything. The verb *buczeć* is used in a non-conventional way as it takes a perfectivizing prefix *wy-*, which imposes a perfective construal of the event. Moreover, the situation described in (8) implies that a prototypically intransitive action was performed in such a way or long enough to bring about some effect on an entity construed as the patient. The unusual character of the action is reflected in the choice of a non-schematic verb, which specifies how the action was performed. Some verbs of this kind are already conventionalized as transitive in Polish as in (9) below.

- (9) (a) **Wymamrotał** tylko kilka słów.
 wy-murmur-past-3sg only a-few words: ACC
 'He only murmured a few words.'
- (c) **Wygwizdali** ją ze sceny.
 wy-whistle-past-3rd pl her: ACC
 'They whistled her out of the stage.'
- (d) **Wyśmiała** go.
 wy-laugh-past-3rd sg him: ACC
 'She ridiculed him.'

The interpretation of the examples in (9) is deeply rooted in the characterization of prototypical resultatives as actions leading directly to some change (Nishimura, 1993). This description of agentive causation underlies the schematic semantic import of the coding in (8). The action denoted by the verb *buczeć* ('hum') does not

normally imply the presence of a patient. In (8) it is used with a perfectivizing prefix *wy-* and is followed by a direct object. This coding imposes a certain interpretation on the event, which is understood to be performed in such an unusual or extreme way as to affect some entity. Moreover, the verb does not lexically correspond to the meaning associated with the construction, but rather codes the means of achieving the act designated by the construction. In other words, humming is construed as the means of achieving caused-motion. Similarly, in example (10), stamping is what makes the patient change location.

- (10) *Biskupi wytupali raz abp. Gocłowskiego*
 bishops *wy*-stamped once archbishop: ACC Gocłowski: ACC
podczas obrad Episkopatu
 during meeting episcopate: GEN
 ‘Once the bishops stamped-out archbishop Gocłowski during the meeting of the Episcopate’

According to Talmy (1985), such non-canonical pairing of a verb and a construction is acceptable on condition that the action designated by the verb is a natural means of achieving the action specified by the construction.

The introduction of a patient into a one-participant event may involve different types of direct objects. Consider the example in (11).

- (11) *Posłowie oceniają wypowiedź i mogą go wyklaskać, wytupać*
 MPs evaluate speech and can him: ACC *wy*-clap *wy*-stamp
i w ten sposób dać do zrozumienia, że nie zgadzają się z jego
 and in this way let to understand that not agree-pres-3pl with his
opinią.
 opinion
 ‘The MPs evaluate the speech and can clap or stamp him out and, thus, let him know they disagree with him.’

Here, the patient is construed as affected by the action of the agent. However, the same verb can also be used in the transitive construction with the ‘effected objects’ as in (12) below.

- (12) *Tylko, że to jest ich własna, arbitralna decyzja. Nie możesz jej*
 only that it is their own arbitrary decision you cannot her: ACC
wytupać, wywrzeszczyć, wyawanturować, wymusić.
wy-stamp *wy*-scream *wy*-quarrel *wy*-force
 ‘But it is their own arbitrary decision. You cannot force it by stamping, screaming or arguing’

In the example above, the verbs additionally characterize the specific manner of performing the action, which accounts for their non-prototypical transitive use. In-

terestingly, the data in (13), which involve a similar type of direct object, which is a product of the action denoted by the verb, rather than a patient affected by it. The example was used in reference to a book that was written on the basis of the story of a man who was completely paralysed after a stroke. The only means of communication he was able to resort to was his left eyelid, which he closed when a nurse was dictating alphabet. In this way, letter by letter, he managed to spell words and sentences.

- (13) *I tak, litera po literze, słowo po słowie, zdanie po zdaniu,*
and so letter after letter word after word sentence after sentence
Bauby "wymrugal" "Motyla".
Bauby wy-winkedbutterfly

‘And in this way, letter after letter, word after word, sentence after sentence, Bauby winked out “Butterfly”.’

The non-prototypical use of the verb *mrugać* (‘wink’) with the perfectivizing prefix *wy-* is also motivated by the unusual character of the activity which leads to the creation of the entity coded as direct object.

In (14) is shown another instance of the cognate object construction.

- (14) *Chciałbym ci wykrzyczeć czasem moją radość, wytańczyć ją.*
‘I’d like to wy-scream my joy: ACC to you, wy-dance it: ACC

The transitive coding of an agent affecting his or her own emotions construes the situation as dynamic and energetic.

The transitive coding employing an inherently intransitive verb with a perfectivizing prefix and a direct object may also be applied metaphorically and/or metonymically, as in (15).

- (15) *Szacunek trzeba sobie wytupać.*
respect: ACC need oneself wy-stamp
‘You need to stamp your foot to gain respect’

The act of stamping is portrayed as a means of gaining respect. Thus, it stands for the type of behaviour that enables the agent to achieve some aim. On the other hand, the abstract object denoting a quality is understood in terms of a concrete object.

Novel examples employing the transitive coding with a perfectivizing prefix and an object are often formed on the basis of analogy as in (16).

- (16) *odklamać lata 80-te*
od-lie years: ACC 80: ACC
‘delie the 80s’

The verb is formed along the pattern which gives rise to numerous conventionalized verbs with the prefix *od-* belonging to the category of reversative verbs, e.g. *odkryć* ('uncover'), *odkopać* ('dig out'). Hence, it is created as an opposition to the verb *przekłamać* ('falsify') and denotes the reversing of the action of lying about something.

The data above illustrate the use of the transitive construction in situations where the special character of the action performed by the agent is construed as bringing about affectedness on a participant which happens to take part in the event. Consequently, an inherently intransitive verb is used with a perfectivizing prefix and direct object which imposes a transitive interpretation of the event.

5. Introducing a patient into one's sphere of control

In the third type of non-canonical coding involving transitivity an entity may be construed as a patient and may be introduced into an event in which prototypically an agent performs an action on itself, i.e. a reflexive situation. Generally, reflexives profile a causal action in which a participant performs an action on itself and, thus, functions as both an agent and a patient. For this reason, it is encoded as the clausal subject and object at the same time. However, the reflexive clitic *się* in Polish can be replaced with direct object, which involves the transitivity of the construction. Consequently, an action that is prototypically performed on oneself is construed as if it were affecting some other participant. Consider one such example in (17) which represents this type of coding.

(17)

- (a) *Wygląda na to, że próbujesz uśmiechnąć go do zdjęcia.*
'It looks as if you are trying to smile him: ACC to the photo'
- (b) *Teraz muszę jeszcze uśmiechnąć ich.*
'Now I must smile them: ACC'

The verb *uśmiechnąć* ('smile') is prototypically a reflexive verb used with the clitic *się*, which is a detransitivizing device. In (17a) and (17b) it is employed with a nominal coded as direct object. The clause in (17a) was used as a comment on a photo in which a girl was touching boy's lips as if she was trying to shape them into a smile. The girl was forcing the boy to carry out an activity that one normally does on one's own. The effect produced by the coding involving a reflexive verb and direct object is that the person subject to the action is construed as being in the agent's sphere of control. By introducing an external causer/agent the patient is deprived of any potency and volitionality that he or she exhibits when performing the action in the normal course of events. In the example in (17b) the same verb was used by a child while painting in order to characterize the action of drawing smiles

to the people in the picture. Being in control of his or her own work, the child can portray itself as the causer/agent who makes the figures smile.

The transitivization of reflexives is often employed to express actions which are performed on entities deprived of volitionality or will, such as children, handicapped people, or animals. Consider the examples in (18a) and (18b).

(18)

- (a) *I wyspać dziecko przed basenem, żeby nie marudziło, że jest zmęczone.*
 ‘And wy-sleep child: ACC before the swimming-pool so that it does not grumble that it is tired.’
- (b) *przespacerować psa*
prze-walk dog: ACC
 ‘walk the dog’

The examples employ the prototypically reflexive verbs with the clitic *się* replaced with direct object. The use of the transitive coding in such cases is well motivated as the construal emphasizes the patient-like nature of the object entity and at the same time the potency of the entity coded as agent who is in control of the action.

If the direct object participant is not constrained with regard to acting potency or handicapped, it can be construed as such, as in the example in (19), where it is deprived of volitionality and will. Prototypically the activity described in (19) is carried out by the agent on him- or herself but in the example below it is construed as caused by an external agent.

- (19) *Wysiusiaj taksówkarza*
wy-pee taxi-driver: ACC
 ‘Let a taxi driver use one’s toilet’

The expression in (19) characterizes a situation in which the agent allows the participant to use his or her bathroom. Interestingly, the agent does not actually perform the action designated by the verb, but rather allows the patient to perform it. Still, the volitionality and control that the former entity exerts over the action motivate the transitive construal and the assignment of the agent role to it.

Reflexive constructions in which the clitic is replaced with direct object nominal can also be found in child language. That is the case with example in (20) which is a title of a book for children. The occurrence of this type of utterances may be due to the creative potential of children who have not yet mastered the distinctions between conventionalized reflexive and non-reflexive verbs. On the other hand, such novel uses illustrate the conceptual motivation based on the perceived similarity between the prototypical transitive scenario and the interpretation of a given event as transitive.

- (20) *Jak zakochałem Kaśkę Kwiatek.*
 ‘How I fell in love Kaśka: ACC Kwiatek’

Prototypically, the action of falling in love is not instigated by an agent but rather experienced by a person. In (20) the agent/causer is construed as capable of making the participant coded as patient feel in a certain way. The clause has an inherently causative character, which at the same time produces a humorous effect, as, obviously, one cannot force another person to fall in love.

In brief, the replacement of the reflexive clitic *się* with a direct object nominal is another transitivizing strategy by means of which an action prototypically performed by an agent on him- or herself is construed as affecting some other entity. This manipulation involves the introduction of an external agent/causer who is construed as the instigator of the action. In turn, the patient that is normally the only participant in the reflexive event gets into the agent/causer's sphere of control.

6. Construing the event as more energetic

The data presented so far constitute fairly marginal instances and are used only occasionally to construe a given situation in an innovative way and achieve certain semantico-pragmatic effects. Specifically, the manipulations of the transitive construal mostly involved a change in the interpretation of the participant entities. Now consider a set of data which also function as a variation in the coding of an event but, unlike the former examples, they are highly productive especially in colloquial Polish. An illustration of such structures given in the sentences in (21)–(23), which come from overheard conversations.

- (21) *Niech mu Pan **walnie** taki sam termin jak mnie.*
hit him: DAT the-same deadline: ACC as me: DAT
'Give him the same deadline as you gave me.'
- (22) ***Walniesz** lufkę?*
Will-you-hit barrel-DIM: ACC
'Will you have a shot (of vodka)?'
- (23) *Znowu **walnął** tą samą gadkę/ ten sam tekst*
again he-hit the-same talk: ACC / text: ACC
'Again he gave me the same talk.'

The verb *walnąć* ('hit') is employed here instead of the verbs *dać* ('give'), *wypić* ('drink'), *powiedzieć* ('say'), respectively. It seems that it is common to replace some transitive verbs with a more schematic and at the same time more dynamic verb, by means of which the speaker imposes a more energetic and, therefore, more transitive construal of the situation. Consequently, the action characterized in this way gains dynamism which, in turn, livens up the utterance. Moreover, this shift in the por-

trayal of the event involves a more agentive interpretation of the agent participant. The noticeable effect produced by this type of construal is that of expressing a more emotional attitude of the speaker in contrast to the use of less energetic verbs.

6. Summary and concluding remarks

The basic aim of the study was to provide a conceptually based account of a selection of non-conventionalized Polish data that constitute highly marginal members of the transitive category. In the course of the discussion of the novel data it was argued that a linguistic structure can be employed by the speaker in a non-conventionalized way in order to impose a chosen interpretation on the event and achieve certain rhetorical effect. In particular, the data illustrated how the creative application of the transitive construction serves the purpose of assigning certain features of the prototypical transitive event to a given situation. The conceptual analysis revealed that the two major aspects of the transitive construal that are imposed on the data involve the elaboration of the action chain with regard to the introduction of the agent or the introduction of the patient.

An interesting observation concerning the two most prominent parameters with regard to which the novel uses of constructions are employed, i.e. agency/causation and patient affectedness, was made by Lyons, who argues:

The fact that there are so many transitive verbs with the same valency as kill, not only in English and the Indo-European languages, but possibly in all languages, would suggest that, as human beings, we are particularly interested in the results of our purposive actions and the effects that our actions have upon patients

(Lyons, 1977: 491)

The claim made by Lyons quite convincingly explains the development of the transitive category as it points to the significance of canonical transitivity in our conceptual and, thus, also linguistic activity.

Last, but not least, it should be emphasized that the choice of creative uses of language as evidence in the analysis is well motivated. First of all, non-conventionalized expressions reveal some subtle semantic aspects of the grammatical category to which they belong. In great majority the presented examples fail to have a conventionalized counterpart but can only be paraphrased, e.g. with the causative construction (e.g. *zachorować kogoś* vs. *sprawić, żeby ktoś zachorował* 'to fall-ill someone; vs. 'to make someone fall ill'). Thus, it can be argued that the novel uses of verbs in the transitive construction often fill some semantic gaps. Moreover, the motivation for the use of creative expressions arises from their ability to attract the hearer's attention.

To conclude, the data presented clearly illustrate the understanding of transitivity as a construal phenomenon that plays a major role in portraying a situation in a particular way. The vital function of transitivity in construing a scene is clearly indicated by Rice, who draws the following conclusion:

[Transitivity] is built up anew each time the speaker surveys a scene and wishes to encode the event in linguistic form. If an event is interpreted as consisting of certain properties or if the speaker wants to bias his listener's interpretation of an event in a certain way, he may choose particular lexical items and arrange them in such a fashion as to create a clause that a linguist considers to be transitive based on its passivizability. At the very least, facets of the prototype are distributed over the elements of the clause. Probably, however, it is more accurate to say that transitivity is distributed over the entire speech act, by which I mean that the speaker has control over how the event is to be interpreted by the way in which he formulates the corresponding clause.

(Rice, 1987: 261)

The study offered here is deeply rooted in this view of transitivity and applying the conceptual tools to language analysis provides a cognitive account of the phenomenon.

Bibliography

- Langacker, R.W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2: *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKoon, G. and T. Macfarland. 2000. "Externally and internally caused change of state verbs". *Language* 76. 833–858.
- Nishimura, Y. 1993. "Agentivity in cognitive grammar". In: Geiger, R.A. and B. Rudzka-Ostyn. (eds.). *Conceptualization and mental processing in language*. Berlin: Mouton de Gruyter. 487–530.
- Rice, S. 1987. "Towards a cognitive model of transitivity". Unpublished doctoral dissertation. San Diego: University of California at San Diego.
- Rudnicka, K. 2009. "Transitivity as a construal phenomenon. A cognitive study". Unpublished doctoral dissertation. Warsaw: Uniwersytet Warszawski.
- Smith, C.S. 1970. "Jespersen's 'move and change' class and causative verbs in English". In: Mohammad Ali, J., Polome, E.C. and W. Winter. (eds.). *Linguistic and literary studies in honor of Archibald A. Hill*. Vol. 2: *Descriptive linguistics*. The Hague: Mouton. 101–109.
- Talmy, L. 1985. "Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms". In: Shopen, T. (ed.) *Language typology and syntactic description*. Vol 3: *Grammatical categories and lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–149.

NORSK SPRÅK I MØTE MED ENGELSK

MARTIN SKJEKKELAND

Det er mange menneske i Noreg som er engstelege for at engelsk skal overta som bruksspråk på fleire område av det norske samfunnet, og dei trur at engelske ord vil fortrenge norske ord meir og meir. At slike tankar kjem opp, er ikkje så merkeleg. For dei aller fleste av oss er det heilt naturleg å ta i bruk ein del engelske ord når me skal fortelja om ei oppleving me har hatt. Sist sommar var me på *cruise* og blei også med på *sightseeing* i fleire byar. På denne reisa skaffa me oss *iPphone* og *iPad*. Dottera vår *joina sist laurdag eit trendy* “bad taste party”, med *boots* og *collegetenser* som del av antrekket. Der *digga* alle *discomusikk* frå dei siste *hitlistene*. Maten var *fast food*, men også *brownie* og *bagels*.

At me låner ord frå andre språk, er ikkje noko nytt. Me har opp gjennom tidene tatt imot ord frå mange språk, og særleg frå latin, gresk, nedertysk, fransk og engelsk. Dei eldre importorda ser me lite til ettersom dei er så godt assimilerte i språket, dei er tilpassa det norske språkssystemet. Døme på dette er ordet *jern* frå keltisk, *kyrkje* frå gresk, *plante* frå latin, *snakke* frå tysk, *moderne* frå fransk, *konto* frå italiensk, *trålar* frå engelsk, *kjendis* frå svensk, *pulk* frå samisk, *sofa* frå arabisk osv. Ser me på dei nyare importorda, så kjem dei fleste av dei frå engelsk, og mange av dei passar dårleg inn i norsk språkstruktur. Me skal sjå litt på korleis me møter dei engelske lånorda, men først nokre ord om dei eldre ordleverandørane våre.

Ei mengd abstrakte og akademiske ord har kome frå gresk og latin. Av dei ca. 13 500 importorda i norsk kjem 4100 frå latin og 2100 frå gresk (jf. Sandøy, 2000). Frå latin har me fått ord som: *kristen*, *prest*, *nonne*, *messe*, *kåpe*, *ofre*, *brev*, *plante* osv. Ord med latinske ordstammar er: *abdikasjon*, *attraksjon*, *depresjon*, *diktere*, *ekskludere*, *infiltrere*, *konferere*, *kollektiv*, *manuskript*, *mobilitet*, *normere*, *produsere*, *passivisere*, *reaksjon* osv. Ordstammar frå gresk finn me i *pedagog*, *autonom*, *demokrati*, *geograf*, *psykolog*, *telefon* osv.

Det er likevel det nedertyske språket som har påverka det norske språket aller mest. Dei mange nedertyske orda kom inn i norsk med hansakjøpmennene på 1300- og 1400-talet. Nye varer og nye handverk blei formidla av tyskarane. Hansa-språket sette merke på alt som var knytt til bylivet som utvikla seg på denne tida. Nedertyske ord i daglegspråket vårt er til dømes *betale, bli, bukse, billeg, enkel, ekteskap, frukt, flink, frykte, handle, handverk, håpe, lukt, måte, plage, prate, pris, prøve, rente, reise, snakke, skrive, vandre* og hundrevis andre (jf. Jahr 2000). Frå hollandsk fekk me på 1500-talet ord frå sjømannslivet: *anker, bedding, dørk, dekk, fartøy, gast, kryssar, matros, peile, slingre, spleise* osv. Mange faste uttrykk i norsk kjem frå nedertysk: *spott og spe, rubb og stubb, hulter til bulter, til punkt og prikke* osv.

I dag kjem som nemnt dei fleste lånorda frå engelsk. Språket vårt er under press frå engelsk på to måtar: 1) det engelske språket tek gradvis over som bruksspråk på visse samfunnsområde (til dømes forskning og høgare undervisning) og 2) engelske ord tek plass i norsk daglegspråk. Nokre meiner at me gradvis får det som kan kallast "anglonorsk". Mange av dei engelske orda kjem til oss gjennom den teknologiske utviklinga, og særleg gjeld det datateknologien (jf. Guttu og Wangesteen, 2012). Likevel, mest synelege er alle engelske orda knytte til moderne kultur og livsstil, det gjeld musikk (*hit, disco, breakdance* osv.), klede og mote (*jeans, duffelcoat, cityshorts* osv.), mat og drikke (*hot dog, burger, bagel, donut* osv.) (jf. Graedler og Johansson, 2002). Ord frå engelsk tek plass i ungdomsspråket, og kjem også fram i annonsar, på reklameplakatar og butikkskilt: "Stonewashed jeans", "Levis Authorized Dealer", "Dahl's flytteconsultant", "Body Shop", "Jimmys Steakhouse", "Pick-up Burgerhouse" osv.

Innfor språkvitskapen skil ein mellom arveord på eine sida (dei orda som me ha hatt med oss frå så langt tilbake som me kan følgja språket) og lånord og framandord på den andre sida. Lånord og framandord blir med eit samleomgrep kalla *importord*. Lånord og framandord er ord som har komme inn i språket vårt i dei historiske periodane me har oversikt over. Om lag 30% av orda i *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* er importord. Ser me bort frå samansetningar og avleiingar, kan me rekna oss fram til at 44% av ordstammene eller grunnorda i til dømes *Nynorskordboka* er importerte i språket. Skiljet mellom framandord og lånord går på om ordet har fått ei form som gjer det veltilpassa språkleg. Eg har ovanfor gjeve døme på veltilpassa lånord frå nedertysk. Også blant dei engelske lånorda finst det slike tilpassa ord: *stress, mobbing, harddisk, rafte, fotball, basket, digge, dress, krasje, strippe, sjekke, teit, dønn* osv.

Problemet med engelsk er at dette språket forsyner oss med mange ord som ikkje lèt seg innpassa i norsk språkstruktur. Dei har ein framand skrivemåte og eit framandt bøyingsmønster. Dei stikk seg ut og uroar det norske systemet. I tillegg til døma ovanfor (musikk, mote osv.) kan ein nemna: *facts, caps, display, image, coaching, iPhone, iPad, laptop, smiley, selfie* osv. For mange slike ord prøver

Språkrådet å finna norske “avløysarord”. Nokre gonger lykkast dette bra. I dag er det ganske vanleg at folk både seier og skriv *tilbakemelding* (ikkje feedback), *brettsegling* (ikkje windsurfing), *rullebrett* (ikkje skateboard), *idédugnad* (ikkje brainstorming), *marknadsføring* (ikkje marketing), *støtteark* (ikkje handout), og *minnepenn* (ikkje memory stick). Men mange ord lever som nemnt vidare i si engelske form, til dømes *deadline*, *headhunting*, *layout*, *smartphone*, *bodylotion*, *milkshake*, *smoothie* o.a. Nokre gonger kjem det nylaga norske avløysarordet for seint til å ta over for det etablerte engelske. Eit døme er *carport* (ikkje bilstø som blei foreslått av Språkrådet). Avløysarordet *utanskjærindustri* har heller ikkje utkonkurrert offshoreindustri.

Dersom me ikkje lykkast med å finna eit nytt norsk ord til erstatning for det for det engelske, kan me tilpassa framandordet til norsk skrivemåte. Dette blir kalla “norvagasering”. I 1996 innførte Språkrådet norsk alternativ skrivemåte i 49 framandord, og gradvis har det kome fleire til. Me kan nå skriva: *gaid* eller *guide*, *fait* eller *fight*, *finisj* eller *finish*, *inmputt* eller *input*, *keitering* eller *catering*, *sjarter* eller *charter*, *sjåk* eller *choke*, *sørvis* eller *service*. Vedtaket om innføring av norsk alternativ skrivemåte i slike ord førte til ein heftig mediedebatt med over 500 avisinnlegg. Mange meinte at me burde halda på ein internasjonal skrivemåte i framandorda då dette er med på å effektivisera kontakten med omverda, og også med på å gjera oss merksame på dei kulturhistoriske samanhengane me er ein del av.

Blant språkvitarar her i landet er det ikkje så mykje frykt for dei engelske *orda* som kjem til oss. Norsk språk er sterkt nok til å ta imot alle desse orda, blir det hevda. Nei, det store trugsålet frå engelsk er at dette språket skal overta som hovudspråk på visse bruksområde (domene) i samfunnet.

Regjeringa Stoltenberg la 27. juni 2008 fram *Språkmeldinga* (St.meld. 35. 2007–2008). Her slår ein fast at “det er domenetap, full overgang til engelsk innanfor eit språkleg bruks- eller funksjonsområde, som representerer den store faren for norsk språk i dag.” Og dette er ein reell fare! Bruk av engelsk grip om seg meir og meir. Mest utsett er næringslivet og undervisning og forskning på universiteta våre. Ser ein til dømes på stillingsannonsane i *Aftenposten*, vil ein oppdaga at om lag ein fjerdedel er skrivne på engelsk.

I mange land i Europa breier engelsk seg som undervisningsspråk med stor fart. I botnen for denne utviklinga ligg Bologna-avtalen, ein samarbeidsavtale inngått i 1999 mellom dei fleste europeiske landa. Målet med denne avtalen var å skapa eitt felles europeisk område for høgare utdanning innan 2010. Her er det at det engelske språket kjem inn. Mange innan akademia, og også politikarar, har meint at dersom me skal få til internasjonalisering, må me tilby undervisning på engelsk. Og vidare blir det sagt: Norske forskarar må kunna kommunisera med europeiske fagmiljø på engelsk.

I stortingsvedtaket frå 2009 blei det understreka at det overordna målet for språkpolitikken må vera å sikra det norske språkets posisjon som eit fullverdig, sam-

funnsberande skriftspråk i Noreg, og vidare: “Dette fordrar eit kontinuerleg arbeid over eit breitt felt med sikte på å styrkja og utvikla norsk som eit rikt og funksjonelt bruks- og kulturspråk og som uomstridt nasjonalspråk og hovudspråk i Noreg.” Stortinget framheva at det var viktig å bevare norsk både som *bruksspråk* og som *fagspråk*, og at ein må kjempa for å halda i hevd norsk fagspråk *parallelt* med engelsk innanfor undervisning og forskning, og i næringslivet. I samsvar med meininga til stortingsfleirtalet gjorde fleire norske akademiske institusjonar i 2010 vedtak om ein ny intern språkpolitikk der norsk språk skulle styrkast innan forskning og undervisning.

I dag ser ein likevel at dei vedtekne retningslinjene frå 2010 berre i liten grad er følgde opp i praksis ved universiteta. Bruken av engelsk har auka råderommet sitt. Det blir stadig undervist meir på engelsk ved norske universitet og høgskular (Språknytt 3/2014). På alle norske universitet møter ein i dag mange utvekslingsstudentar frå andre land. Når ein forelesar kjem inn i eit auditorium med 50 studentar, er det kanskje 6–7 utanlandsstudentar der. For læraren kan det då mest kjennast uhøfleg å snakka norsk. “Dei norske i auditoriet forstår jo alle engelsk,” Terskelen er såleis låg for at jamvel norskspråklege kurs av praktiske grunnar blir underviste på engelsk! Ein del fag ved norske universitet er i dag fullt ut engelskspråklege.

I vitenskaplege publikasjonar er norsk i dag knapt i bruk innafor teknologi og naturfag. Innafor humaniora og samfunnsvitenskap gjekk bruken av norsk i vitenskapleg publikasjonar ned frå 60 til 50% i tidrommet 2005–2011. Når det gjeld doktoravhandlingar, er prosentdelen skriven på norsk endå lågare. Innan humaniora ligg norsk-prosentdelen her på ca. 30, i samfunnsvitenskap på vel 20 (tala gjeld dei tre største universiteta). Også når det gjeld masteroppgåver, er norsk på vikande front. Bruken av norsk språk gjekk her ned frå 82% i 1986 til 60% i 2011, alle fag sedde under eitt (jf. Gregersen, 2014). Den auka bruken av engelsk har få gode argument å visa til når ein veit at 90% av dei som avsluttar høgare utdanning her i landet, får det framtidige arbeidet sitt i norske fagmiljø!

Me ser av dei nemnde tala at det trengst ei bevisstgjerjing om styrking av norsk som fagspråk *parallelt* med engelsk. Men samtidig som ein kjempar ein kamp for norsk som bruksspråk og fagspråk, er det viktig å sjå etter at norsk språk ikkje smuldrar opp innanfrå ved at engelske ord med framandt uttale- og skrivemønster får prega det norske ordforrådet og det norske språksystemet.

Litteratur

- Graedler, A.-L. og S. Johansson. 2002. *Rocka, Hipt, og Snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Gregersen, F. (red.). 2014. “Hvor parallelt. Om parallellspråklighet på Nordens universitet”. TemaNord, Nordisk ministerråd. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:730884/FULLTEXT01.pdf>

- Guttu, T. og B. Wangensteen. (red). 2012. *Nyord i norsk*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Jahr, E.H. (red.). 2000. *Språkkontakt – Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiske språk*. København: Nordisk ministerråd.
- Norsk i hundre! – Norsk som nasjonalspråk i globaliseringens tidsalder. Et forslag til strategi* 2005. Oslo: Språkrådet.
- Sandøy, H. 2000. *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Oslo: Cappelen akademisk Forlag.
- Simonsen, D.F. 2014. “Undervisning på engelsk – sett fra kateteret”. *Språknytt* 3/2014. <http://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/spraknytt-2014/Spraknytt-32014/Undervisning-pa-engelsk--sett-fra-kateteret/>

BILDUNGEN MIT *-VENLIG* IM DÄNISCHEN UND IHRE POLNISCHEN ÄQUIVALENTE

ANDRZEJ SZUBERT

1. Einführung

Der folgende Artikel soll zur Erörterung der Bildungen mit *-venlig* in der dänischen Gegenwartssprache und ihrer polnischen Äquivalente beitragen und somit den Ausgangspunkt zu einer weiteren Untersuchung und Diskussion liefern. Bildungen mit *-venlig* sind ein recht neues Phänomen; der erste Beleg stammt aus dem Jahr 1954 (vgl. Riber Petersen, 1984: 523, Den Danske Ordbog online unter *-venlig*). “Ordbog over det danske Sprog” verzeichnet einige Beispiele wie z.B. *bondevenlig*, *fremskridtsvenlig*, *forbrydervenlig*, *svenskvenlig*, *tyskvenlig* mit der Anmerkung, dass *venlig* mit der Bedeutung ‘*venlig(t) stemt*’ oft als zweites Glied in Komposita gebraucht wird. Die Struktur kommt parallel auch in anderen germanischen Sprachen wie z.B. eng. *-friendly*, dt. *-freundlich*, schw. *-vänlig*, no. *-vennlig*, holl. *-vriendelijk* usw. vor. Der Ausgangspunkt der Bildung ist natürlich das Adjektiv *venlig*, dessen Bedeutung in den Bildungen mit *-venlig* sich jedoch mit der Zeit verändert hat und heute von der Hauptbedeutung des Adjektivs *venlig* abweicht. Im Folgenden werden Bildungen mit *-venlig* in der dänischen Sprache mit ihren Interpretationsmustern dargestellt. Sie werden dabei mit den polnischen Äquivalenten kontrastiert, die in den meisten Fällen Nominalkonstruktionen sind.

Das Adjektiv *venlig* ist sehr populär und gebräuchlich im Dänischen und geht in den Wortschatz jeder Dänisch sprechenden Person ein. Nach “Den Danske Ordbog” (DDO) hat *venlig* die Bedeutung “behagelig og imødekommende over for andre” mit den Beispielen *venlige mennesker*, *venlig dame*, *venlig mand*. Dies veranschaulicht das Zitat: “Han er kendt som et venligt og besindigt menneske, der er behagelig at samarbejde med.” JyP85. Außerdem gibt das DDO vier Unterbedeutungen an:

1.a “som vidner om imødekommenhed, godt humør el. lign.”: *venlig betjening, venligt smil, venlige ord, venlige øjne, smile venligt, nikke venligt, venligt, men bestemt*
 “Jan genkendte den venlige stemme med det samme” FamJour88

1.b “bruges formelagtigt som udtryk for høflighed i anmodninger, hilsener el.lign.”: *med venlig hilsen*
 „Medsend venligst frankeret svarkuvert” Hjemm92

1.c “behagelig at se på, opholde sig i el.lign. – om omgivelser og indretning
 Se også -venlig”
 “Lokalerne er nu sat flot i stand med lyse og venlige farver” SøbB191

1.d “(som sker) med hensigt om ikke at ændre i et selskabs forhold, fx i retning af opdeling og videresalg, uden selskabets egen indforståethed om opkøber eller opkøb af aktier”
 Antonym fjendtlig
 “Opkøbene ... var venlige overtagelser, som sikrede de nye ejere 100 procent kontrol med selskaberne” BørsNyhmag90.”

Die Bedeutung 1.c weist auf das Lemma als Wortteil *-venlig* hin, wobei DDO das erste von den drei hier behandelten Wörterbüchern (die anderen sind “Retskrivningsordbogen” (RO) og ”Ordbog over det danske Sprog” (ODS)) ist, das *-venlig* als ein Wortbildungselement verzeichnet. Dort steht nämlich, dass *-venlig* als Letztglied gebraucht wird, und dass der Gebrauch von 1954 bekannt ist. Es wurden folgende Bedeutungen angegeben: ‘særlig indrettet til, egnet til eller god for’, z.B. *hudvenlig, dansevenlig*. Das Zitat, das den Gebrauch illustriert, lautet:

“VOSS’ glaskeramiske komfurer er køkkendivisionens frontløbere: avancerede, smarte og hurtige samt rengøringsvenlige” Samv-rekl90.

Als grammatische Angabe steht dort “sidsteled” (Letztglied) und weist darauf hin, dass es als Glied in Komposita gebraucht wird.

“Ordbog over det danske Sprog” (online) gibt fünf Bedeutungen des Lexems *venlig* an, aber das Lemma *-venlig* kommt nicht vor, auch nicht im RO. In ODS wird erwähnt, dass *venlig* oft als Zweitglied in Zusammensetzungen gebraucht wird.

Im Deutschen ist der Gebrauch von entsprechenden Bildungen sehr ausgebreitet, und der “Duden online“ betrachtet *freundlich* als Suffix, und die Bedeutungen des Lemma werden folgendermaßen erläutert:

“1. drückt in Bildungen mit Substantiven aus, dass die beschriebene Sache für jemanden, etwas günstig, angenehm, für etwas gut geeignet ist

Beispiel

magen-, reparatur-, verbraucherfreundlich

2. drückt in Bildungen mit Substantiven ein freundliches Entgegenkommen aus; wohlgesinnt gegenüber jemandem, etwas

Beispiel

kinder-, hundefreundlich”

Als Lemma ist *-venlig* auch in Riber Petersens “Nye ord i dansk 1955–75” (1984) und Jarvads “Nye ord 1955–98” (1999) vorhanden, was in beiden Fällen mit Zitaten aus etlichen geschriebenen Quellen verdeutlicht wurde. Riber Petersen (1984: 523) gibt eine gut dokumentierte Beschreibung des bisher üblichen Gebrauchs von *-venlig* an und erwähnt, dass es mittlerweile auch einen neuen Gebrauch gibt: “om andet end personer, produktivt 2. led [...]”. Sie schreibt auch, dass *-venlig* auf die gleiche Art und Weise gebraucht wird wie entsprechend *-vennlig* im Norwegischen und *-vänlig* im Schwedischen. In ihrem späteren Buch schreibt Jarvad (1999: 887f.) über das Lemma *-venlig*: “(produktivt andetled i udvidet brug om andet end personer) (1954)”. Bei der letzten Beschreibung erwähnt Jarvad, dass entsprechende Bildungen auch im Englischen gebraucht werden: “Jf. tilsvarende brug af engelsk *friendly*.” Das ist ein klares Signal, dass *-venlig* als Glied in Komposita betrachtet werden kann und dass es für jede dänischsprachige Person klar ist, dass es sich dabei um adjektivische Bildungen handelt. Nach DDO werden Bildungen mit *-venlig* Zusammensetzungen genannt. Die Forscher betrachten entsprechende Bildungen wie die mit *-venlig* in anderen germanischen Sprachen entweder als Komposita, wie Koniuszaniec (1989) im Falle des deutschen *-freundlich*, oder als Suffixoide, wie Ascoop (2005) mit schw. *-vänlig* og dt. *-freundlich*. Im Deutschen wird *-freundlich* als Suffixoid von u.a. Leuschner und Wante (2009) aufgefasst. Ob Bildungen mit *-freundlich* als Komposita oder Affixoidbildungen (vgl. Elsen, 2009: 328) zu betrachten sind, ist eine Diskussion, die im Rahmen dieses Artikels aus Platzgründen nicht erörtert werden kann. Elsen (2009) beschreibt ausführlich die Problematik hinsichtlich der Affixoide und präsentiert die Meinungen vieler Linguisten, die oft widersprüchlich und inkonsequent sind. Sie plädiert letztendlich für die Notwendigkeit der Einführung eines selbständigen Begriffs, der zwischen einem Derivat und Kompositum stehen würde – d.h. einer Affixoidbildung. Ohne auf die terminologische Diskussion einzugehen, schließe ich mich der Meinung von Elsen an, dass wir in solchen Fällen weder mit einem Kompositum noch einem Derivat zu tun haben. Meines Erachtens entsprechen sie doch eher den Komposita als den Derivaten, und deshalb würde ich sie Semikomposita und den Prozess Semikomposition nennen. Um nur einige der Argumente dafür vorzubringen, möchte ich betonen, dass in vielen Fällen Fugenelemente – wie bei den Komposita – gebraucht werden. Affixe sind nicht komplex, wie es Stämme sein können. Affixe unterliegen keiner weiteren wortbildungsmäßigen Analyse, was im Falle vieler Affixoide möglich ist (vgl. z.B. *freundlich* < *Freund* + *-lich*). Wenn man sagen kann, dass die Menge der Affixe einigermaßen begrenzt ist, ist die Anzahl der Stämme – und der potentiellen Semistämme – unbeschränkt. Über das lexikalisch-semantiche Kriterium lässt sich folgendes sagen: Wenn man feststellen kann, dass ein Stamm eine lexikalische Bedeutung hat, und ein Affix zur Änderung der Wortklasse, Nuancierung oder Modifizierung der Bedeutung (vgl. dt. *fahr* + *-en* > *Fahr* + *-er* von einer Handlung zu deren Ausführender oder wie im Falle *grün* > *grün* + *-lich*) gebraucht werden kann,

dann muss man ebenfalls konstatieren, dass die Situation solcher Elemente wie da. *-venlig* anders ist. Ihr Ausgangspunkt liegt in den Stämmen, und ihre Bedeutungen verändern sich mit der Zeit und weichen von den Grundbedeutungen der Lexeme ab, von denen sie stammen. Sie sind reihenbildend und in vielen Fällen werden sie zu selbständigen Lemmata in Wörterbüchern, obwohl dies nicht immer passiert. Dies gilt für da. *-venlig*, das ein selbständiges Lemma in DDO, bei Riber Petersen und Jarvad ist. Gleiches ist aber nicht der Fall in RO oder ODS. Es wird in ODS belegt mit Beispielen belegt wie:

arbejder-, bonde-, dyre-, folke-, forhandlings-, fremskridts-, konge-, menneske-, nabo-, samfunds-, socialistvenlig; forbryder-, freds-, svensk- tyskvenlig.

Sie sind nicht mehr freie Morpheme, sondern sie sind zu den gebundenen Morphemen geworden. In Hansen (1967 II: 454) werden ähnliche Bildungen aufgeführt, wobei der Autor *-fældig* erwähnt, das er unter Zusammensetzungen behandelt und nennt ein Zusammensetzungsglied. Weiter schreibt er: "At *-fældig* ikke findes som selvstændigt adjektiv berettiger ikke opfattelsen af leddet som en afledningsendelse (sml. *-formig* ovf.)." Dies zeigt, dass das Problem doch recht kompliziert ist, und dass die Forscher verschiedene Auffassungen davon vertreten. Dies könnte der Ausgangspunkt für eine terminologische Diskussion sein, die aber nicht Thema dieses Artikels ist.

Das Ziel dieses Artikels ist es, Bildungen mit *-venlig* mit ihren strukturellen und semantischen Eigenschaften im Dänischen zu untersuchen und sie ihren polnischen Äquivalenten gegenüberzustellen. Es werden semantische Muster der Bildungen mit *-venlig* in der dänischen Sprache aufgestellt und die Art und Weise, auf die sie im Polnischen wiedergegeben werden, mit diesen kontrastiert. Nach Koniuszaniec (1989) sind Bildungen mit *-freundlich* im Deutschen sehr ausgebreitet. In der dänischen Sprachforschung wurde einer morphologisch-semantischen Analyse der Bildungen mit *-venlig* nicht viel Platz gewidmet.

Morphologisch gesehen sind Bildungen mit *-venlig* Strukturen, die wie Komposita aussehen, und sie werden auch so gebildet, abgesehen davon, dass ihre semantische Struktur von der determinativer Komposita abweicht. Man könnte sagen, dass die hier als Semikomposita genannten Bildungen, semantisch mehr den exozentrischen als den determinativen Komposita ähneln. Exozentrische Komposita werden nach einigen bestimmten Mustern ad hoc aus Stämmen gebildet, und sie verändern ihre Bedeutungen nicht. Dagegen ist es die semantische Struktur der Bedeutung der Bildung, die einem Wandel unterliegt. Semistämme (Erst- oder Letztglieder), die als Glieder mit Stämmen Semikomposita bilden, werden mit der Zeit im Verhältnis zu ihren Ausgangsstämmen semantisch modifiziert. Eine solche Bedeutungsmodifikation könnte man vielleicht "Bedeutungsverbleib" nennen, – ein Phänomen wie es z.B. auch bei *væsen* vorliegt, dessen Bedeutung sich etwa in Bildungen wie

skolevæsen gänzlich verändert hat. Allmählich tauchen die hier Semmistämme genannten Elemente in den Nachschlagwerken als selbständige Lemmata und produktive Elemente auf, deren Bedeutung vom Ausgangslemma abweicht. Hinsichtlich der Fugenelemente ist das natürlich ein Argument in Richtung Komposition und nicht Derivation, und daher auch nicht Affixoidierung. Es ist das Erstglied, dass für das Fugenelement ausschlaggebend ist, wie in z.B. *kattevenlig*, das immer der Geminatation des Auslautskonsonanten unterliegt und das *e* als Fugenelement aufweist, während z.B. *forhandling* immer eine *-s*-Fuge fordert, wie in *forhandlingsbord*. Es gibt drei Fugenelemente, die in den gefundenen Bildungen mit *-venlig* vorkommen, und zwar *-Ø-*, *-e-*, *-s-* und eventuell die Verdoppelung des Auslautskonsonanten. Die Bildungen können auch in einer negierten Form vorkommen. Jedoch geschieht dies nicht durch das Ansetzen eines negierenden Präfixes vor der Bildung mit *-venlig*, vgl. **umiljøvenlig*, sondern durch eine Negation des Semistammes *-venlig*, vgl. *miljøuvenlig*. Die Bildungen mit *-venlig* können als Substantive nur mit dem Suffix *-hed* zu größeren Einheiten ausgebaut werden.

Das Material zu dieser Untersuchung stammt vor allem aus DDO, ODS, RO und Riber Petersens “Nye ord i dansk 1955–75” (1984) (PRP) sowie Jarvads “Nye ord 1955–98” (1999) (PJ). Riber Petersen (1985: 523) und Jarvad (1999: 887f.) beinhalten viele Zitate, die den Gebrauch von *-venlig* veranschaulichen. Die Beispiele werden hier nicht nach den einzelnen Quellen eingeordnet, sondern nach ihren Bedeutungen. Statistisch gesehen soll aber erwähnt werden, dass die meisten Belege mit 29 Lemmata in DDO vorliegen, wogegen entsprechend 20 in ODS, 11 in RO, 7 in PRP und 8 in PJ verzeichnet sind. Einige von ihnen kommen in mehr als einer Quelle vor, aber außer dem RO beinhalten die übrigen Nachschlagwerke Beispiele, die in den anderen nicht verzeichnet sind. Es gibt nur vier Beispiele, die in allen drei Wörterbüchern vorkommen, und nur *børnevenlig* ist in allen den genannten Quellen vorhanden. Das bedeutet natürlich nicht, dass andere Bildungen in der Sprache nicht vorkommen. Die Autoren der belegten Beispiele gehen davon aus, dass es sich hier um einen sehr produktiven Typ handelt, und wie es hinsichtlich der Komposita der Fall ist, ist es nicht möglich, aber auch nicht nötig, sie alle in die Wörterbücher aufzunehmen, abgesehen davon, dass viele von ihnen Gelegenheitsbildungen sind.

Es gibt meines Erachtens eine besondere Gruppe der Bildungen mit *-venlig*, und zwar mit der Struktur: Verb + *-venlig*. In den Nachschlagwerken wie ODS, DDO und RO gibt es kein Beispiel dieses Typs. Zwei Beispiele – *læsevenlig* und *gå-venlig* werden von Riber Petersen (1984: 523) und Jarvad (1999: 887f.) erwähnt, aber nicht mit der Absicht sie morphologisch zu betrachten, sondern lexikographisch. Dieser Typ kann aber ebenfalls sehr produktiv sein.

Im Folgenden werden die Beispiele nach der morphologischen Struktur (Substantiv + *-venlig* und Verb + *-venlig* – andere Wortklassen wurden nicht gefunden) und danach nach ihrer semantischen Struktur eingeordnet. Wenn man die Bedeutun-

gen der Bildungen mit *-venlig*, die in DDO angegeben sind, analysiert, so können sie in fünf Mengen eingeteilt werden. Dazu kommen Beispiele, die mit der Anmerkung “Dette ord er registreret i Den Danske Ordbog, foreløbig uden betydningsangivelse.” versehen sind. Dies bedeutet nicht, dass sie nicht gebraucht werden. Wenn man nach ihnen im Internet sucht, kann man in der Tat Belege für ihren Gebrauch finden. Die Internetsuche zeigt, dass sie in drei orthographischen Variationen vorkommen, und zwar zusammengeschieden, mit Bindestrich geschrieben oder getrennt. Allerdings ist nur die erste Variation in Übereinstimmung mit der dänischen orthographischen Norm, aber dies ist ein Phänomen, das nicht Gegenstand dieses Artikels sein soll. Bei Jarvad (1999) erscheint das Beispiel *additionsvenlig*, das im Internet nicht gefunden wurde, was davon zeugen würde, dass es eine Gelegenheitsbildung war, und sich in der dänischen Sprache nicht eingebürgert hat. In vielen Fällen treten Analogiebildungen auf, die weitaus spezifischer sind. Dies gilt für z.B. *mavevenlig* im Verhältnis zu *tarmvenlig*. Dieses Verhältnis zwischen den beiden Bezeichnungen wird so verstanden, dass wenn man sagt *Jeg har ondt i maven* nicht genau bezeichnet, welches Bauchorgan nun weh tut. Ob das der Darm, Magen oder ein anderes Organ ist, wird in der Aussage nicht klar. Der Mechanismus schafft auf jeden Fall den Ausgangspunkt für weitere Bildungen. Allein dies macht deutlich, wie produktiv der Typ ist. Die vorliegende Untersuchung erhebt keinesfalls den Anspruch erschöpfend zu sein, aber es wird gehofft, dass sie ein Beitrag zu weiteren Untersuchungen sein könnte.

2. Bildungen des Typs Substantiv + *-venlig*

Die Struktur Substantiv + *-venlig* wird als einzige in den Nachschlagwerken verzeichnet. Obwohl Bildungen des Typs Verb + *-venlig* auch in der Sprache gebraucht werden, gibt es keine Belege in den oben genannten Wörterbüchern. Jarvad (1999: 887f.) erwähnt zwar *læsevenlig* und *gå-venlig* ohne weiter auf ihren Typ einzugehen. Nach der Analyse der Bedeutungsangaben in DDO (dort wo es sie gibt, denn lediglich bei 13 von 25 Stichwörtern werden hier die Bedeutungen angegeben) wurden Bedeutungsmuster für diese Konstruktionen aufgestellt. Das kann so gedeutet werden, dass wenn eine Bedeutung von z.B. *brugervenlig* angegeben ist, kann man davon ausgehen, dass die Deutung von *forbrugervenlig* oder *familievenlig* ähnlich durchzuführen ist. Die Beispiele wurden in “Deutungsgruppen” nach der Bedeutungsangabe in DDO oder nach eigener Deutung des Autors aufgrund der Internetbelege gruppiert. Die folgenden Gruppen sind das Resultat der Analyse. Als Ausgangspunkt gilt die Struktur *X er Y-venlig*, die die folgenden Auflösungsparaphrasen (Deutungsparaphrasen) ergeben hat. Einige der Beispiele können in mehreren Kategorien vorkommen, weil sie auch verschiedene Bedeutungsnuancen haben können (z.B. *børnevenlig* – ‘ikke skadelig for børn, let at betjene af børn, som tager

hensyn til børn (f.eks. mindre stole, osv.)‘. Es lassen sich folgende Kategorien aufstellen:

1) X ist leicht anzuwenden/bedienen für Y

Dies gilt für einen Gegenstand, eine Anlage u.ä. X, der/die von Personen leicht zu gebrauchen ist, z.B.

brugervenlig, forbrugervenlig

2) X ist eingerichtet/geeignet für Y

Der Gegenstand X ist absichtlich so konstruiert, dass X an Y angepasst, für den Gebrauch von Y berechnet ist, wo Y Personen oder Handlungen umfasst, z.B.

barnevenlig, beboervenlig, blindevenlig, bordvenlig, brugsvenlig, børnevenlig, dansevenlig, døvevenlig, familievenlig, læservenlig, postvenlig, reolvenlig, servicevenlig

3) X nimmt Rücksicht auf Y

X ist ein Gegenstand, ein Vorschlag, eine Regel, der oder die Y berücksichtigt, respektiert, z.B.

budgetvenlig, danskvenlig, dyrevenlig, fuglevenlig, kattevenlig, lønmodtagervenlig, menneskevenlig

4) X ist gegenüber Y entgegenkommend

X kann ein Gesetz, ein Beschluss, eine Person oder Institution sein, die positiv eingestellt ist oder etwas positiv gegenüber Y formuliert. Y kann eine Person, Institution u.ä. sein, z.B.

atlanterpaktvenlig, arbejdervenlig, bondevenlig, erhvervsvenlig, folkevenlig, forbrydervenlig, forhandlingsvenlig, forsvarsvenlig, fredsvenlig, fremskridtsvenlig, gæstevenlig, kongevenlig, kundevenlig, nabovenlig, nazivenlig, næstevenlig, publikumsvenlig, reformvenlig, regeringsvenlig, samfundsvenlig, tyskvenlig, økonomivenlig

Zu dieser Gruppe gehört auch *handicapvenlig / handikapvenlig*, in dem der Stamm *handicap / handikap* vorkommt. Allerdings wird bei Anwendung des Wortes auf Personen mit Behinderung hingewiesen, und nicht auf die Behinderung selbst. Das kann mit der sprachlichen "Bequemlichkeit" verbunden sein.

5) X ist schonend für Y

X ist gebaut, funktioniert u.ä. auf die Art und Weise, dass es absichtlich schonend für Y ist. Dies kann als X ist gut für Y gedeutet werden, z.B.

damefodsvenlig, energivenlig, fingervenlig, fodvenlig, hudvenlig, kropsvvenlig, livsvenlig, mavevenlig, miljøvenlig, naturvenlig, numsevenlig, tarmvenlig, vejvenlig

6) X lässt das Vorkommen von Y nicht zu

X beschränkt oder lässt das Vorkommen von Y nicht zu, z.B.
allergivenlig, støjvenlig.

Unter den Beispielen ist *kattevenlig*, das außer der endozentrischen (direkten) auch eine exozentrische Bedeutung “venlig på en påtaget og (lidt for) indsmigrende måde” (DDO online) hat. Ob *dansevenlig* auch unter dieser Struktur aufgelistet werden soll, ist nicht klar, weil man nicht mit Sicherheit sagen kann, ob die Rede von einer Bildung, in der wir mit dem Substantiv *dans* und dem Fugen-*e* zu tun haben, oder mit einem Verbalstamm und Fugen-*e*. Das ist ein rein morphologisches Problem, weil die semantische Interpretation in beiden Fällen gleich ist.

3. Bildungen des Typs Verb + -venlig

Nur bei Riber Petersen (1984: 523) und Jarvad (1999: 887f.) kann man Beispiele von Bildungen mit der Struktur Verb + -venlig finden, es sind zwei: *læsevenlig* und *gå-venlig*. Es ist schwierig zu beurteilen, wie viele Bildungen des Typs Verb + -venlig gebraucht werden. Die Internetsuche hat nicht besonders überraschend ergeben, dass es solche Bildungen gibt, und dass sie oft gebraucht werden. Sie sind einfach zu bilden, weil sie immer mit der Fuge-*e* im Falle der Verbstämme, die eine Infinitivendung bekommen, und -Ø- bei den übrigen Verben (z.B. *gåvenlig*) gebildet werden. Die Anzahl der Verben in solchen Bildungen ist im Verhältnis zu den substantivischen Stämmen bedeutend geringer. Viele von ihnen kommen in drei orthografischen Formen – zusammengeschieden, mit dem Bindestrich und getrennt als zwei Wörter – vor. Die Untersuchung hat ergeben, dass es bedeutende Quantitätsunterschiede zwischen den einzelnen Bildungen geben kann, z.B. hat *læsevenlig* 99600 Belege und *huskevenlig* 27. Zwischen ihnen liegen solche wie: *rygevenlig* (50, aber auch *rygervenlig*, das aus dem Substantiv und -venlig besteht, vgl. *ryger* + *venlig*, 128), *spisevenlig* (286), *skrivevenlig* (321), *siddevenlig* (1200), *gåvenlig* (1760, kommt in drei orthografischen Formen: *gåvenlig*, *gå-venlig*, *gå venlig*), *kørevenlig* (2400) (z.B. *knallert*). Dagegen hat die Suchung nach *ståvenlig* keine Ergebnisse gegeben, ungeachtet der Schreibform. Man könnte natürlich mehr Bildungen bilden und untersuchen, ob sie im Dänischen gebraucht werden, aber ihre semantische Struktur bleibt die gleiche. Semantisch werden sie interpretiert als:

X ist so konstruiert / gebaut / eingerichtet, dass X die Handlung Y leichter, angenehmer macht, z.B.

gåvenlig, huskevenlig, kørevenlig, læsevenlig, rygevenlig (auch *rygervenlig*), *siddevenlig, spisevenlig, skrivevenlig*.

Obwohl die Bildungen des Typs Verb + *-venlig* in den Wörterbüchern nicht vertreten sind, bedeutet dies nicht, dass solche Konstruktionen von den Muttersprachlern und auch Ausländern nicht gebildet und gebraucht werden. Dies kann daraus hervorgehen, dass sie einfach zu bilden sind, und dass ihre Ausdrucksseite umfassend ist.

4. Die polnischen Äquivalente der dänischen Bildungen mit *-venlig*

Die Frage, wie man die dänischen Bildungen mit *-venlig* im Polnischen wiedergeben soll, ist nicht so übersichtlich zu beantworten, wie man zunächst glauben sollte. Morphologisch gesehen gibt es keine ähnlichen Bildungen im Polnischen, obwohl sie natürlich wiedergegeben werden können, selbst wenn sie manchmal etwas künstlich lauten mögen. Im Folgenden werden aufgrund der Beispiele einige Möglichkeiten ihrer Wiedergabe in der polnischen Sprache dargestellt. In einigen Fällen sind das Derivate, die den dänischen Bildungen entsprechen, wie z. B. *gæstevenlig* – *gościnnie*, *menneskevenlig* – *ludzki*, *kattevenlig* – *nieszczery* (obwohl eine endozentrische Bedeutung auch als *przyjazny kotom* vorkommt), *miljøvenlig* – *ekologiczny* (aber auch *przyjazny dla środowiska*). Sie sind jedoch in den meisten Fällen alte und gut etablierte Wörter, die nicht unbedingt die dänischen Bildungen als Ursprungsquellen haben. Den neueren Äquivalenten liegen bereits die Bildungen mit *-venlig* zugrunde, und sie kommen als Nominalkonstruktionen mit analytischer Struktur vor.

Die größte Gruppe der Äquivalente weist die Strukturen auf:

1) X jest przyjazny dla Y – ‘X ist freundlich gegenüber Y’ (Y ist ein Substantiv im Genitiv), z.B.

X jest przyjazny dla klienta (Kunde), *przedsiębiorcy* (Unternehmer), *rowerzystów* (Radfahrer), *nowoczesnych technologii* (moderne Technologien), *użytkownika* (Benutzer), *konsumenta* (Konsument), *środowiska* (Milieu), *rodziny* (Familie), *pacjenta* (Patient), *ptaków* (Vögel), *skóry* (Haut) usw.

Diese Struktur kommt aber in einigen Fällen auch als **X jest przyjazny Y_{DATIV}** (z.B. *przyjazny środowisku*).

Dies zeigt, dass die Polen in vielen Fällen wohl nach dem englischen Einfluss die oben genannte Struktur gebrauchen, obwohl die Bedeutung von *przyjazny* (freundlich) mit dem Bedeutungsumfang: ‘Rücksicht nehmen’, ‘leicht / einfach zu gebrauchen / benutzen’, ‘entgegenkommend / schonend sein’, ‘speziell eingerichtet / gebaut sein’ usw. erweitert wurde. Dies ist ein Ausdruck davon, dass eine ziemlich

einfache Bildung im Dänischen (bzw. im Deutschen) einer mehr komplexen Struktur in einer anderen Sprache entsprechen kann.

2) X jest pozytywnie nastawiony do Y – ‘X ist gegenüber Y‘ positiv eingestellt (Y ist im Polnischen ein Substantiv im Genitiv)

X jest pozytywnie nastawiony do *negocjacji* (Verhandlungen), *NATO*, *planu* (Plan), *rządu* (Regierung), *tradycji* (Tradition), *Duńczyków* (Dänen), *postępu* (Fortschritt) osv.

In den meisten Fällen decken die oben genannten Konstruktionen den Gebrauch der dänischen Bildungen mit *-venlig*. Die Bedeutung des Adjektivs *przyjazny* ‘freundlich‘ hat sich mit der Zeit wie die Bedeutung des dänischen *-venlig* erweitert. Es begegnen polnische Äquivalente der dänischen Bildungen mit *-venlig*, die eine mehr komplexe Struktur aufweisen, wie z.B. *brugervenlig* – ‘specjalnie skonstruowany, urządzony itd. dla użytkownika‘ (speziell konstruiert, eingerichtet usw. für den Benutzer). Als Prinzip kann gesagt werden, dass die dänischen Bildungen mit *-venlig* als nominale Konstruktionen wiedergegeben werden. In der ersten Gruppe ist die Rede von einer adjektivischen Präpositionalphrase, die der dänischen Bildung mit *-venlig* entspricht. Mit einer beschreibenden und komplexeren Wiedergabe haben wir es im Falle der zweiten Gruppe zu tun. Der Bedeutungsumfang ist doch mit der Mehrdeutigkeit des Lexems *venlig* belastet, das im Polnischen mehrere Äquivalente haben kann, wie u.a. *uprzejmy*, *miły*, *przyjazny*, *przyjacielski*, *sprzymijający*, *korzystny*, *koleżeński*, *sympatyczny*. Da *venlig* so viele Äquivalente im Polnischen haben kann, ist die Wiedergabe der dänischen Bildungen mit einer gewissen Unsicherheit belastet. Der Kontext ist hier entscheidend, jedoch hat die Untersuchung das Ergebnis gebracht, dass die Konstruktionen unter 1) in den meisten Fällen gebraucht werden, wo die Bedeutung von *przyjazny* um weitere Bedeutungen erweitert wurde, die dem dän. *venlig* bzw. dt. *freundlich* entsprechen. Wenn man nach Wiedergaben des eng. *-friendly* sucht, findet man z.B. *eye-friendly* – *cieszący oko* (‘das das Auge freut‘), *przyjemny dla oka* (‘angenehm für das Auge‘) oder *user-friendly* – *łatwy w użyciu / obsłudze* (‘leicht im Gebrauch, in der Bedienung‘). Wie aus den Beispielen hervorgeht, ist es nicht einfach, ein bestimmtes Muster anzugeben.

Zusammenfassung

Die Bildungen mit *-venlig* im Dänischen (aber auch in anderen germanischen Sprachen) sind ein ziemlich neues Phänomen und zeigen die Entwicklung, dass das Lexem *venlig*, das die Bedeutungen von etwa “X tager hensyn til Y” und “X skaber ikke fare for Ys optræden eller begrænser den” repräsentiert, wobei die letztere im Gegensatz zu der Grundbedeutung steht. Dies zeugt davon, dass *-venlig* als ein Semistamm (bei den meisten Linguisten Affixoid) betrachtet werden kann.

Einige der Bildungen mit *-venlig* (aber auch entsprechende Bildungen in anderen germanischen Sprachen) haben lexikalisierte, synthetische Äquivalente im Polnischen wie z.B. *kattevenlig* – *nieszczery*, *gæstevendig* – *gościnny*. In anderen Fällen müssen analytische nominale Konstruktionen gebildet werden. Es sind adjektivische oder partizipiale Präpositionalphrasen. Es war nicht die Absicht mit dem Artikel, alle Wiedergabemöglichkeiten der dänischen Bildungen mit *-venlig* im Polnischen zu zeigen, sondern vielmehr die Grundmuster anzugeben, in der die Bildungen wiedergegeben werden, wie z.B. *przyjazny środowisku*, *sprzyjający środowisku*, *dobry dla środowiska*, *bezpieczny dla środowiska*, *niegroźny dla środowiska*. Dies zeigt, wie schwierig es im Polnischen ist, ein einziges Äquivalent einer bestimmten Bildung mit *-venlig* anzugeben.

Es ist jedoch auch wichtig zu unterstreichen, dass selbst wenn es eine *-venlig*-Konstruktion in einer Sprache wie z.B. Dänisch gibt, bedeutet dies nicht, dass strukturmäßig äquivalente Konstruktionen in anderen, auch sehr verwandten Sprache vorkommen, weil es trotzdem Unterschiede im Gebrauch der Bildungen mit *-venlig* im Dänischen im Vergleich zu anderen germanischen Sprachen gibt.

Literatur

- Ascoop, K. 2005. "Affixoidhungrig? Skitbra! Status und Gebrauch von Affixoiden im Deutschen und Schwedischen". *Germanistische Mitteilungen* 62. 17–28.
- Elsen, H. 2009. "Affixoide: Nur was benannt wird, kann auch verstanden werden". *Deutsche Sprache* 37. 316–333.
- Hansen, Aa. 1967. *Moderne dansk. Bind II*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Grafisk forlag.
- Jarvad, P. 1999. *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal. (verkürzt im Text zu PJ).
- Koniuszaniec, G. 1989. „Beobachtungen zum Kompositionstyp Substantiv + "freundlich" im Vergleich mit dem Polnischen“. *Studia Germanica Posnaniensia* XVI. 163–168.
- Leuschner, T. und E. Wante. 2009. "Personale Suffixoide im Deutschen und Niederländischen". *Germanistische Mitteilungen* 70. 59–73.
- Riber Petersen, P. 1984. *Nye ord i dansk 1955–75. Dansk Sprognævns skrifter 11*. København: Gyldendal. (verkürzt im Text zu PRP).

Internetquellen

- Den Danske Ordbog online <http://ordnet.dk/ddo> (11.07.2016) (hier abgekürzt DDO)
- Ordbog over det danske Sprog online <http://ordnet.dk/ods> (11.07.2016) (hier abgekürzt ODS)
- Retskrivningsordbogen online <http://www.dsn.dk/> (11.07.2016) (hier abgekürzt RO)
- Duden online <http://www.duden.de/woerterbuch> (11.07.2016)

ANTROPOLINGWISTYKA DZISIAJ: WYNIKI I PERSPEKTYWY

JAN ZANIEWSKI,
SERGIUSZ GRINIEV-GRINIEWICZ,
NATALLIA NIZHNEVA

Narodziny antropolingwistyki, jako nauki

Antropolingwistyka (lingwistyka antropologiczna) jest dyscypliną naukową, zajmującą się badaniem ewolucji myślenia, rozwoju ludzkiego rozumowania z punktu widzenia odzwierciedlenia tego procesu w języku, a w szczególności w słownictwie, ponieważ wszystkie historyczne zmiany w świadomości ludzkiej, rozwoju kultury i wzroście wiedzy mają odbicie w systemie leksykalnym języka. W słowie zawarte są najróżniejsze dane lingwistyczne: fonetyczne, morfologiczne, leksykograficzne, syntaktyczne, socjo- i etnograficzne, nie mówiąc już o elementach logiki, psychologii, filozofii¹. Niektórzy językoznawcy wyróżniają w słowie nawet kilkadziesiąt parametrów leksykograficznych, np. Jurij Karałow naliczył ich 68².

Pojawienie się antropolingwistyki było ogłoszone na Międzynarodowej Konferencji „*Język i kultura*”, zorganizowanej przez Wydział Filologii Angielskiej Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku w czerwcu 2004 r. Podczas tej konferencji czołowi uczeni Białorusi, Danii, Niemiec, Polski, Rosji, Ukrainy, Wielkiej Brytanii, pracujący w dziedzinie leksykologii i terminoznawstwa, lingwistyki kognitywnej i językoznawstwa porównawczego podpisali „Manifest Białostocki”³,

¹ Д. Шмелёв. *Проблемы семантического анализа лексики*. Наука, Москва 1973.

² Ю. Караулов. *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*. Наука, Москва 1981, 138 с.

³ S. Griniewicz, J. Zaniewski, T. Skopiuk, E. Sorokina. *Antropolingwistyka (nowa nauka XXI wieku)*. Białystok, WSFiZ, 2009, s.109.

w którym zostały określone przesłanki pojawienia się i podstawowe cechy antropolingwistyki. Specyfiką antropolingwistyki jest koncentracja uwagi na ewolucji myślenia i odbiciu tego procesu w języku, a szczególnie w leksyce (słownictwie), co staje się nadzwyczaj ważnym elementem w związku z niedawnymi odkryciami w antropologii ogólnej i powstającej w wyniku tego konieczności zrewidowania i uściślenia teorii ewolucji.

Twórcami nowej dziedziny lingwistycznej jest międzynarodowy zespół w składzie: prof. Sergiusz Griniew-Griniewicz (UwB), prof. Jan Zaniewski (WSFiZ), prof. Tatiana Skopiuk (Ukraińska Akademia Nauk), prof. Elwira Sorokina (Uniwersytet im. Łomonosowa w Moskwie).

W 2009 roku ukazała pierwsza w Polsce monografia naukowa pt. *ANTROPO-LINGWISTYKA (nowa nauka XXI wieku)* autorstwa twórców tej nauki, a w Rosji istnieje już ponad 10 wydań akademickich tego podręcznika.

Powstanie lingwistyki antropologicznej jako nowej dyscypliny naukowej zostało zarejestrowane w Międzynarodowej Organizacji Ekspertów, znalazło uznanie i jest już ona uprawiana na Zachodzie i Wschodzie Europy jako dyscyplina uniwersytecka (nb. prace magisterskie, rozprawy doktorskie i habilitacyjne)⁴.

Tematyka antropolingwistyki jest ściśle związana z tradycyjnym zakresem lingwistycznym „Język i myślenie”, który jest jednym z najtrudniejszych, chociaż i ogólnych zakresów, nie tylko w językoznawstwie, lecz i w szeregu nauk humanistycznych, w pierwszej kolejności w filozofii. Trudności te są wywołane tym, że, *po pierwsze*, dany temat, chociaż zawsze był jednym z podstawowych w badaniach lingwistycznych, usytuowany jest jakby na granicy dwóch (a w ostatnim czasie – znacznie większej liczby) nauk, co wywołuje konieczność użycia pojęć z pokrewnych dziedzin wiedzy. *Po drugie*, trudności te mogą być wywołane określonym niewyraźnym charakterem pojęć, wyjaśnianych niedostateczną znajomością naszej współczesnej wiedzy o mechanizmie ludzkiego myślenia.

W niniejszej pracy rozwój wiedzy nie jest rozpatrywany na przykładzie takich wymagających specjalistycznego przygotowania nauk jak, na przykład, fizyka czy matematyka, a na bazie rozwoju wyobrażeń, należących do powszechnie przyjętych dziedzin wiedzy, takich jak: *pogoda, emocje, choroba, siedlisko, meble, owoce, warzywa* – istniejących równoległe z człowiekiem z dawien dawna. Problem nie jest analizowany na przykładzie i tle jakiegoś pojedynczego języka, powiedzmy angielskiego, arabskiego, chińskiego, polskiego czy rosyjskiego, a na podstawie wielu języków i wspólnot narodowych. Dlatego w rozwoju może uczestniczyć wiele narodów, zarówno posiadających pismo lub jeszcze go nie posiadających.

W historii językoznawstwa był już wykorzystywany termin ‘antropologia lingwistyczna’ związany z osobą Franza Boasa, Eduarda Sapira i Benjamina Lee

⁴ С. Гринев-Гриневич, В. Гринева, Л. Минкова, Т. Скопюк. *Указатель терминологических диссертаций: Справочное пособие*. РоссТем. Белосток – Москва, 2006.

Whorfa, którzy badali stosunki pomiędzy językami i narodowymi (etnicznymi) stylami myślenia. Jednak przesłanki antropolingwistyki, które spowodowały pojawienie się tej nowej dyscypliny naukowej, powstały w końcu XX stulecia:

Należałoby w tym kontekście wymienić następujące czynniki:

- 1) w tym czasie stworzona była metodologia badania pól semantycznych;
- 2) pojawiło się i rozpowszechniło systemowe podejście w badaniach naukowych;
- 3) nagromadzono dane z zakresu badań etymologicznych i diachronicznych, zarówno pojedynczych słów, jak i grup leksykalnych;
- 4) pojawiło się terminoznawstwo, badające terminologie narodowe, skorelowane z różnymi polami semantycznymi;
- 5) powstała konieczność opracowania środków lingwistycznych dotyczących modelowania ludzkiego myślenia i poznania w systemach sztucznego intelektu;
- 6) ostatnie dane w badaniach nad możliwościami nauczania wyższych naczelnych języka znaków pozwoliły zauważyć u tychże naczelnych zdolności do rozumowania, analogiczne do ludzkich;
- 7) nastąpił znaczny wzrost zainteresowania problemem wykrycia podstawowych zasad myślenia.

Dało to możliwość zauważenia nowych aspektów tego problemu i znalazło odbicie w powiększeniu liczby odpowiednich dyscyplin naukowych – *gnoseologii*, *epistemologii* i *logiki* oraz późniejszym opracowaniu *systemów sztucznego intelektu*, *psychologii rozwojowej*, *psychologii pedagogicznej*, (ponieważ nauczanie jest także procesem poznania), kończąc na takich niedawno powstałych dyscyplinach jak *psychologia kognitywna*, *psychologia narodowa*, *etnolingwistyka*, *lingwistyka kognitywna* i *kulturologia* (choć i ten spis nie jest jeszcze pełny).

Jednocześnie należy podkreślić, że w żadnej z wymienionych dyscyplin naukowych praktycznie nie było prób zbadania *ewolucji myślenia* z punktu widzenia jej odbicia w języku, w szczególności w leksyce. Ten aspekt badań kognitywnych staje się szczególnie ważnym w związku z ostatnimi odkryciami w antropologii ogólnej i pojawiającą się koniecznością uściślenia teorii ewolucji.

W historii kształtowania się jakiegokolwiek dziedziny wiedzy naukowej można wydzielić szereg podstawowych etapów, a przede wszystkim etap przednaukowy i naukowy. Przy badaniu ewolucji najstarszych dziedzin wiedzy wydziela się trzy etapy ich rozwoju – etap przednaukowy, kiedy w myśleniu ludzi korzystano z wyobrażeń i nazw w postaci zwykłych słów, etap protonaukowy (wczesny, prymitywno-naukowy) operujący specjalnymi wyobrażeniami, nazwami, których są proterminami, i szczególnie etap naukowy polegający na operowaniu pojęciami i terminami. Na przykład, badanie historii leksyki ‘meteorologicznej’ języka angielskiego, polskiego i rosyjskiego pokazuje obecność trzech warstw chronologicznych. Warstwa ‘najstarsza’, związana z nazwami opadów, rozwinęła się ze słów powszechnie używanych, potocznych (*deszcz*, *śnieg*, *rosa*, *grad* itd.) i ich angielskich odpowiedni-

ków, istniejących jeszcze w języku ogólnosłowiańskim i ogólnogermańskim. Według chronologii, następna warstwa (datowana na XV–XVIII w.) związana jest z nazwami lokalnymi wiatrów (*tramontana, fen, surazu, wentania*, itd). Słowa te posiadają już określone specjalistyczne cechy; są one zapożyczone z różnych języków i należą do leksyki specjalistycznej. Warstwa trzecia, ukształtowana w XIX–XX wieku, składa się z utworzonych na łacińskiej podstawie terminów – nazw chmur, które od samego początku tworzyły terminy naukowe, oznaczające pojęcia⁵.

Protoludzki okres rozwoju człowieka

Porównując główne etapy ewolucji myślenia człowieka i jego języka łatwo jest zauważyć, że najbardziej zbadanym jest współczesny system leksyki specjalistycznej, wówczas, kiedy właściwości najwcześniejszego języka, okresu ‘protoludzkiego’ mogą być określone jedynie z dużym prawdopodobieństwem, ponieważ brak jest zachowanych do naszych dni źródeł pisemnych tego okresu (o ile one w ogóle istniały). Okres ten, poprzedzający pojawienie się współczesnego człowieka, rozpoczął się z wyodrębnienia człowieka, jako biologicznego gatunku 6–8 milionów lat wstecz (niektóre ostatnie dane wskazują na 14 mln.) i zakończył się pojawieniem współczesnego kromańskiego typu człowieka (*homo sapiens*). Jak się wydaje, okres ten nie był praktycznie dobrze zbadany z lingwistycznego punktu widzenia, a przy braku tekstów dotyczących tego okresu, obecnie możemy tylko próbować z pewnym prawdopodobieństwem określić jego podstawowe cechy. Możemy wydzielić tu trzy zagadnienia: 1) W jaki sposób powstał język? 2) Kiedy to się odbyło? 3) Jakie były jego główne cechy?

Najpełniej w językoznawstwie opracowany jest problem pochodzenia języka. Istnieje kilka grup teorii pojawienia się języka, z których najbardziej udokumentowanym wydaje się być następujący bieg tego procesu. Na początku były mimowolne okrzyki, charakteryzujące się dźwiękowym wyrażeniem uczuć ówczesnej istoty (połowa człowieka – połowa małpy) lub jeszcze wzbogacane pobudzającymi gestami, wykorzystywanymi we wspólnych działaniach. Z czasem konieczność koordynacji działań wzrastała i stosowany pierwotny system dźwięków powiększał się, przechodząc stopniowo od pojedynczych dźwięków do sylab (jako proto-słów).

O czasie pojawienia się języka można powiedzieć, że problem ten znalazł bardziej znaczące odbicie w antropologii, niż w językoznawstwie. W wielu monografiach antropologicznych zawarte są przypuszczenia o przybliżonym okresie powstania języka, w tym czasie, podczas gdy językoznawstwo ogranicza się tylko do referowania istniejących hipotez o możliwych drogach jego pojawienia się. W ostat-

⁵ Лазарева М.А. 1999. *Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков*. Автореферат Дисс. канд. филол. Наук. Москва, 19 с.

nim okresie w publikacjach naukowych obserwuje się duże wahania w określaniu czasu pojawienia się języka: 1–1,5 mln. lat wstecz do 33–35 tysięcy lat. Na podstawie szeregu przesłanek i wskutek doprecyzowania jeszcze w 1994 roku poglądu, wydaje się, że język pojawił się 250–300 tysięcy lat wstecz.

Odnośnie specyfiki języka okresu protoludzkiego, który praktycznie nie był w odpowiedni sposób badany z punktu widzenia lingwistyki, to przy braku tekstów z tego okresu, możemy tylko spróbować z pewną dozą prawdopodobieństwa określić jego podstawowe parametry. W tym celu istnieją dwa sposoby: 1) logiczna rekonstrukcja na podstawie znanych nam faktów biologicznych i 2) porównanie z rozwojem mowy dzieci z wczesnego dzieciństwa. Dla późniejszych etapów wykorzystuje się etnograficzne obserwacje plemion znajdujących się na wczesnych etapach rozwoju.

Protonaukowy (przednaukowy) etap rozwoju człowieka

Następnym, najmniej zbadanym, z tych trzech etapów rozwoju leksyki (już uformowanego człowieka) jest okres ‘przednaukowy’. Możliwe, że początek tego okresu związany z pojawieniem się człowieka kromaniońskiego (*Homo sapiens fossilis*), tj. około 90–100 tysięcy lat wstecz. Jednak tylko z pojawieniem się pisma około 5,5 tysiąca lat temu powstaje bardziej określona informacja o leksyce wczesnego człowieka. W tym czasie, jak się przypuszcza, winny były już istnieć najważniejsze nazwy obiektów i zjawisk otaczających człowieka, a także przedmiotów codziennego użytku. Okres ten trwał do średniowiecza, a leksykon był zależny od otaczających warunków i zmieniał się dość wolno.

Prawdopodobnie, w końcu okresu przedpiśmiennego (5,5 tys. lat wstecz) aktywny słownik ówczesnego człowieka liczył 300–400 słów. Wraz z pojawieniem się pisma winna była pojawić się różnica pomiędzy słownikiem aktywnym i pasywnym, a także różnica między objętością słownika człowieka piśmiennego i niepiśmiennego.

Naturalnie, obraz świata człowieka tego okresu znacznie różnił się od naszego, ponieważ żył on w zupełnie innym świecie. Zwykle w takich przypadkach, kiedy spotykamy w starych tekstach znane słowa, wydaje się nam, że dokładnie rozumiemy ich znaczenie, jednak w rzeczywistości podświadomie przydajemy dawnej świadomości współczesne kategorie myślenia. Pozostaje ustalenie, na ile dawne znaczenia pokrywają się ze znaczeniem mowy dziecka. Przeprowadzone w tym kierunku badania na podstawie porównania istniejących słowników mowy dziecka w różnych krajach i ustalenia wspólnego leksykonu dają, jak nam się wydaje, możliwość lepszego zrozumienia obrazu istniejącego kiedyś świata.

Drugim etapem duchowego rozwoju człowieka jest ‘etap protonaukowy’, będący etapem przejściowym od codziennej wiedzy do etapu kształtowania się nauki i może zatem być uważany jako wstępny lub wczesny etap kształtowania się nauki.

Może on być umiejscowiony w okresie od VI wieku przed naszą erą do V wieku naszej ery – dla cywilizacji antycznej i XIV–XV wieku – dla Europy. Okres ten można nazwać okresem ‘wczesnonaukowym’, ponieważ w tym czasie kształtowały się pierwotne podstawy wielu głównych współczesnych nauk, lub też ‘prymitywnonaukowym’, gdyż wiele ówczesnych wyobrażeń naukowych miało prymitywny (pierwotny) charakter.

Z punktu widzenia badań antropolingwistycznych pozytywnym czynnikiem z tego okresu jest możliwość oparcia się na istniejących danych o historycznych zmianach semantycznych w obrębie słów niektórych języków. Tak więc jednym z kierunków badań winna być analiza istniejących materiałów i wyników obserwacji dotyczących rozwoju historycznego grup leksykalnych i pól semantycznych wielu języków.

Ważną cechą jest ilościowe tempo wzrostu leksyki, ponieważ właśnie w tym okresie ukształtowało się wiele fragmentów współczesnego obrazu świata. Wyniki naszych badań w ciągu ostatnich 15 lat dowodzą, że tempo rozwoju leksyki specjalistycznej w tym okresie jest imponujące. Na przykład, angielskie nazwy schodów i ich elementów w języku staroangielskim liczyły 5 słów, w XIV–XV wieku doszło do nich jeszcze 8, a w XVI–XVIII wieku ich liczba wzrosła ponad czterokrotnie.

W tym okresie stopniowo kształtuje się warstwa leksyki specjalistycznej, która jest przedstawiona za pomocą prototerminów utworzonych na podstawie zewnętrznych, przypadkowych cech obiektów. Podstawą tworzącej się prototerminologii każdej dziedziny wiedzy jest leksyka potoczna. Prototerminy utworzyły się drogą specjalizacji znaczeń potocznych słów, co świadczy o tym, że specjalne wyobrażenia kształtowały się „na glebie” pojęć ogólnych. Znaczenie takich słów jest specjalistyczne i znane tylko osobom reprezentującym określony zawód.

Współczesny (naukowy) okres rozwoju człowieka

Najbardziej znany nam jest współczesny ‘okres naukowy’, dający największe możliwości badań. W tym czasie pojawiają się odpowiednie terminologie, definiują się pojęcia, opracowywane są metody badawcze i stosuje się w badaniach odpowiednią technikę. Tylko na tym etapie mamy do czynienia z terminami, które posiadają określone znaczenie i są świadomie wybierane lub też konstruowane. Tworzą one system: zwykle są umotywowane, ujednolicone, ezoferyczne, pozbawione synonimów i podlegają standaryzacji. Istnieje również tendencja do wydłużania ich formy, co jest odzwierciedleniem ciągłego uściślenia konceptów wyobrażeń i pojęć poprzez dodanie do ich nazw cech, co w rezultacie prowadzi do wzrostu połączeń wyrazowych (w tym ich długości i jakości).

Jednak pod względem struktury i przeznaczenia słownictwo specjalistyczne nie jest jednorodne. Niektóre wyrazy (terminy) są ściśle związane z daną dziedziną

wiedzy i odzwierciedlają etapy poznania przyrody. Przeznaczenie zaś drugich polega na nazywaniu przedmiotów. Są to oznaczenia nomenklaturowe (tzw. nomeny). Nie mają one bezpośredniego stosunku do teorii. Ich funkcja jest znacznie ograniczona, tzn. nazywają konkretne obiekty: marki przyrządów, instrumentów, towarów, firmowe znaki, np. *Validol* (lek), *Mercedes* (samochód), *Nokia* (telefon), *Canon* (kamera), *Siemens* (nazwa firmy).

Natomiast terminy służą ekspresji myślenia teoretycznego i mają charakter teoretyczny. Charakterystyczną cechą terminów jest ich względna jednoznaczność, systemowość, duża dokładność semantyczna, precyzyjność przy oznaczeniu danego obiektu, skłonność do monosemii, neutralność stylistyczna, zunifikowane użycie terminologii w granicach jednego lub kilku języków. Długość życia terminu, szczególnie naukowego, przy wszelkiej możliwej ewolucji i nawet przy radykalnej zmianie jego znaczenia, jest bardziej długotrwała (terminy są z zasady długowieczne) niż oznaczeń nomenklaturowych.

Ogólna tendencja w rozwoju nauki to specjalizacja, występująca razem z pojawieniem się nowych dyscyplin naukowych. Według danych zamieszczonych w *Encyclopedia Britannica*, w XX wieku pojawiło się ponad 2,5 tys. nowych dyscyplin naukowych i ich liczba będzie podwajać się po każdym 25-leciu. Jednocześnie z rozwojem wiedzy, każde pole semantyczne dzieli się na mniejsze części, które z czasem stają się niezależnymi dziedzinami nauki.

W leksyce specjalistycznej doskonale widoczny jest związek między rozwojem języka oraz materialną historią i duchową kulturą narodu. Według wybitnego logika i filozofa Gottloba Fregego (1848–1925) „... *to, co znane jest, jako historia pojęć, w rzeczywistości jest albo historią naszego poznania pojęć, albo historią znaczenia słów*”. Na przykład, nie posiadając innej informacji, na podstawie tylko jednego zbioru słów zawartych w słowniku sumeryjskim, możemy zbudować wyobrażenie o poziomie rozwoju kultury sumeryjskiej (3 tysiące lat przed naszą erą).

Zmiany, które zachodzą w języku, a szczególnie w jego leksyce, stwarzają możliwość prześledzenia nie tylko rozwoju poszczególnych dziedzin wiedzy i kultury, lecz i rozwoju świadomości. Antropogeneza przedstawia sobą stopniowe wznoszenie się na drabinie świadomości. Dlatego wciąż odkrywamy nowe, coraz głębiej położone obszary umysłu. W ewolucji myślenia człowieka możliwe jest prześledzenie poszczególnych etapów, charakteryzujących się objętością i właściwościami słownictwa. Analogiczne zmiany obserwuje się u człowieka w ontogenezie (rozwoju indywidualnym), co nie tylko potwierdza teorię o paralelizmie filogenezy i ontogenezy, sformułowaną w biologii w postaci prawa biogenetycznego, lecz także daje możliwość rekonstrukcji mentalności człowieka na określonych etapach jego ewolucji.

W rozwoju leksyki prześledzić można określone etapy zmian semantycznych i słowotwórczych. Z punktu widzenia słowotwórstwa w większości tematycznych dziedzin leksyki wydzielić można etapy intensywnego wykorzystania różnych środków językowych. We wczesnym okresie podstawową metodą tworzenia leksyki są

zmiany semantyczne. Możemy sobie wyobrazić, jak w słowie posiadającym nie-określone, szerokie (ze współczesnego punktu widzenia) znaczenie, pojedyncze części znaczenia wydzielają się wraz z tworzeniem się samodzielnych słów, np. w oksfordzkim słowniku języka angielskiego (*Oxford English Dictionary*) znajdują się 72 znaczenia słowa *head* (głowa). Nowe znaczenia mogą pojawiać się na skutek przenośni metaforycznych i metonimicznych (tj. według podobieństwa i kojarzenia się obiektów). Później wiodącym sposobem tworzenia nowych słów staje się sposób morfologiczny, dla którego charakterystyczne są wariacje formy słowa wyjściowego (sufiksacje, prefiksacje, skrócenia itd.).

Wraz z pojawieniem się produkcji manufakturowej i maszynowej najłatwiejszym sposobem tworzenia nazw różnych gatunków wyrobów staje się tworzenie zestawień. Syntaktyczny sposób tworzenia nazw specjalnych jest najbardziej produktywnym narzędziem uzupełniania słownictwa specjalistycznego. Sposób ten polega na przekształcaniu zwykłych, wolnych połączeń wyrazowych w trwałe „ekwiwalenty słów”. Skutkiem tego jest przeważająca liczba zestawień w większości współczesnych terminologii. Według Ekateriny Mironowej⁶, w zbiorze angielskiej terminologii związanej z oknami i drzwiami, stosunek ten jest następujący: 69 słów i 381 zestawień (15,3% i 84,6% ogólnej liczby 449 terminów). W języku rosyjskim łącznie w leksykalnej grupie „okna” i „drzwi” znajduje się 21 słów i 324 zestawień, czyli 6,1% i 93,9% ogólnej liczby jednostek.

Podobną sytuację możemy zaobserwować w medycynie (przede wszystkim medycynie klinicznej), gdzie również dominują zestawienia, np.: *atrofia poinfekcyjna w przebiegu kiły, choroba kociego pazura, koślawość śródstopia wrodzona, osobowość ekspansywno-paranoiczna, zespół rozwidlenia tętnicy głównej, żółtek kłapsydrowaty wrodzony, żółtaczkę jąder korowych mózgu itp.*⁷ W ten sposób zbudowane jest 60–95% składu terminologii języków europejskich za pomocą form jednosłownych, co świadczy o zdecydowanej przewadze zestawień terminologicznych nad terminami i jest charakterystyczną cechą współczesnej leksyki terminologicznej.

Część powszechnie używanych zestawień skraca się dla wygody poprzez: złączenie kilku wyrazów w jedno słowo (*stacja sanitarno-epidemiologiczna – sanepid*), utratę jednego słowa (*oddział chirurgiczny – chirurgia*), przekształcenie w złożono-skrócone słowo (*fizyka biologiczna – biofizyka*), lub przekształcenie terminu w akronimy (*acquired immunodeficiency syndrome – zespół nabytego upośledzenia odporności – AIDS, odczyn Bernackiego – OB., tomografia komputerowa – TK, prześwietlenie rentgenowskie – rtg*).

Taka kolejność wykorzystywania środków słowotwórczych (początkowo, przede wszystkim semantycznych, następnie morfologicznych, potem syntaktycznych i na

⁶ Миронова Е. *Проблемы эволюции архитектурной терминологии «Окна и двери»*. МГОУ, Москва 2002.

⁷ *Polsko-łacińsko-angielski leksykon diagnoz medycznych*, red. J.Zaniewski, Poltext, Warszawa 2005.

koniec morfologiczno-syntaktycznych) odnaleźć można w ewolucji terminologii w szeregu języków europejskich.

W aspekcie semantycznym pierwotne, rozmyte znaczenia najwcześniejszych słów, są poddawane stałej korekcie w wyniku pojawiania się nowych słów. Odbywa się wtedy nowy podział znaczeń. Zapożyczeniom słów z języka ogólnego towarzyszy proces specjalizacji, a użycie słów w charakterze terminów powoduje ustalenie dokładnych granic znaczenia. Wraz z rozwojem świadomości człowieka odbywa się stałe uściślanie znaczeń wykorzystywanych słów, tzn. likwidacja ich nieokreśloności i synkretyzmu.

Obok rozwarstwienia leksyki i wydzielenia się terminów, prototerminów i innych specjalistycznych jednostek leksykalnych, niezrozumiałych dla większości ludzi (laików), język powszechnie używany powoli się zmienia. Jednak zachowuje się w nim wiele słów, które funkcjonowały w okresie starożytności i powstaje iluzja utożsamiania, identyfikacji, chociaż znaczenia tych słów różnią się od znaczeń współczesnych. To wskazuje na to, że na niższych poziomach świadomości w wielu kwestiach jesteśmy podobni do ludzi żyjących wiele wieków temu. Różnica zauważalna jest natomiast na wyższych poziomach rozumowania.

Tak jak rozwarstwienie leksyki z pojawieniem słów wykorzystywanych na wyższych poziomach myślenia nie oznacza zniknięcia bardziej wczesnych słów, tak i poprzednie poziomy świadomości nie zniknęły, a istnieją i w naszych czasach. Część naszych działań w życiu codziennym polega na operowaniu ogólnymi wyobrażeniami, część (np. działania techniczne, tj. praca z komputerem, korzystanie z urządzeń gospodarstwa domowego, z samochodu etc.) potrzebuje wykorzystania wyobrażeń specjalistycznych. W przypadku profesjonalnych narzędzi i działalności naukowej stosujemy pojęcia. W ciągu ostatnich 200 lat znacznie wzrosła objętość słownika wykształconego człowieka, jednak u większości ludzi rozwój języka kończy się wraz z zakończeniem nauki w szkole, w takim przypadku zwiększanie zasobu słownictwa odbywa się w sposób nieznaczny (Maklakow, 2005: 353).

W trakcie ewolucji świadomości i postępującego wzrostu poziomu wiedzy, w leksyce języka i świadomości człowieka zaobserwować można dwa zupełnie przeciwstawne procesy. Z jednej strony zachodzi oddzielenie leksykonu specjalistycznego od leksykonu powszechnie używanego, a z drugiej zaś strony ma miejsce przeciwstawny mu proces wnikania specjalistycznej leksyki do słownika ogólnego. Już w okresie antycznym astronomia i geometria były dziedzinami wiedzy niezrozumiałymi dla przeciętnego człowieka (Kun, 1977: 23). Jednocześnie wraz z rozpowszechnieniem piśmiennictwa, stopniowym zwiększeniem poziomu wykształcenia oraz pojawieniem się techniki bytowej, wiele specjalistycznych leksemów wchodzi do języka ogólnego. W chwili obecnej ogólnie znane stały się pojęcia matematyki XV wieku, są one uniwersalnymi pojęciami matematyki. Pojęcia naukowe pochodzące z XVII wieku zaliczamy do pojęć powszechnie znanych (Wartofsky, 1968: 284).

Dzisiaj mamy do czynienia z tendencją do rozwarstwienia poziomu operacyjnego świadomości. Obok krajów europejskich, gdzie coraz więcej ludzi zdobywa stopnie naukowe, gdzie absolwent uczelni z dyplomem magistra w instytucjach badawczych wykonuje prace wymagającą niższych kwalifikacji, istnieją kraje, gdzie znaczna część ludności jest analfabetami. Również w krajach rozwiniętych większość społeczeństwa posiada wykształcenie średnie lub niepełne średnie. Czy ludzie, którzy ograniczają się do wykształcenia podstawowego lub niepełnego średniego, zatrzymują swój rozwój intelektualny? Czy w sposób negatywny działa to na ich samopoczucie? Odpowiedzi na te pytania wymagają czasu.

Prognozy i perspektywy

Nie możemy dać się zwieść temu, że staliśmy się ludźmi dorosłymi. Generalnie, jako typ jeszcze nie dorośliśmy i tylko uznajemy siebie za dorosłych, posiadamy w najlepszym przypadku niepełne średnie wykształcenie i przejawiamy wiele cech nastolatków – nadmierną emocjonalność, niestabilność w swych zainteresowaniach i nastrojach, a także w moralności. Jako biologiczny typ jesteśmy nastolatkami na etapie fizyczno-psychicznego rozwoju⁸. Przeciętny człowiek, nawet Europejczyk, łatwo poddaje się wpływowi środków masowej informacji, zadowala się ‘chlebem i widowiskami’, nieudolnie wybiera sobie przywódców, przejawia w stosunku do uczonych źle skrywaną podejrzliwość i wrogość dzikusa do wychowawcy. Pomimo tego dość wysoko wspięliśmy się po drabinie rozwoju świadomości po to, by spojrzeć w przyszłość i postarać się odgadnąć niektóre jej cechy. Już dziś człowiek może żyć 120 lat, a w końcu XXI wieku może nawet dożyć 140 lat. Nieprzypadkowo Żydzi nigdy nie śpiewali jubilatowi „Sto lat”, tylko zawsze śpiewają „Dwieście lat!”.

Przede wszystkim oszałamiającym jest tempo przyspieszenia rozwoju świadomości człowieka. Jeżeli na przebyciu pierwszego, protoludzkiego etapu potrzebne było 6–8 milionów lat, to na przebyciu drugiego, przednaukowego już 100 tysięcy lat, a na trzecim, protonaukowym (nawet z uwzględnieniem wiedzy antycznej) – niewiele ponad tysiąc lat. Można prognozować, że obecny etap naukowy, trwający już ponad 200 lat, zbliża się ku końcowi, a następny etap będzie miał bardziej gwałtowny charakter i możliwe, że już się rozpoczął.

Niektóre cechy tego postnaukowego etapu ewolucji świadomości już zaczynają się zarysowywać. Najbardziej zauważalny jest wzrost objętości słownictwa, którym musimy się sprawnie posługiwać, a spoglądając na specjalizację zawodów, zauważa się podwyższone wymagania odnośnie pamięci człowieka. Wielki poeta i twórca współczesnego języka rosyjskiego Aleksander Puszkina znał 28 tysięcy słów. Adam

⁸ Кулагина И. *Возвратная психология. Учебное пособие для студентов...*. ТЦ Сфера, Москва 2004.

Mickiewicz, wielki poeta polski i twórca współczesnego języka polskiego, użył we wszystkich swych utworach około 24 tysięcy słów. Objętość słownika maturzysty lat 50-tych XX wieku wynosiła 10–12 tysięcy słów, uśredniony zasób leksykalny współczesnego humanisty stanowi 50–60 tysięcy słów. Prognozuje się, że do końca tego wieku objętość ta stanowić będzie już 100–150 tysięcy jednostek leksykalnych.

Istniejąca dotąd w krajach europejskich tendencja do uzyskiwania powszechnego średniego wykształcenia zaczyna zamieniać się na tendencję do powszechnego, obowiązkowego wyższego wykształcenia i wzrostu liczby stopni naukowych. Można to rozpatrywać jako swoistą dewaluację wyższego wykształcenia, ale porównanie programów uniwersyteckich XIX wieku i początku XXI wieku świadczy o znacznym wzroście poziomu przekazywanej wiedzy.

Także w leksyce języka naturalnego zachodzą poważne zmiany. Liczba nomenklaturowych specjalistycznych jednostek leksykalnych (nomenów) zaczyna znacznie przewyższać liczbę terminów. Jednym z ważniejszych kierunków badań antropolingwistycznych będzie więc ustalenie pełnego spisu charakterystyk podstawowych etapów ewolucji człowieka i zbadanie możliwych kierunków ich przyszłego rozwoju. Największe trudności sprawia okres protoludzki (6–8 mln. – 90–100 tysięcy lat wstecz) rozwoju człowieka, ponieważ dla tego okresu nie ma dokumentów pisanych. Dlatego istnieje tu możliwość zastosowania następującego podejścia: wykorzystanie danych biologicznych, antropologicznych (fizjologicznych), logicznej konstrukcji badań, wykorzystanie metod psychologicznych i istniejących danych, paleoantropologicznych i lingwistycznych metod badawczych.

Dla okresu naukowego charakterystycznym jest gwałtowny liczebny wzrost terminologii specjalistycznej z wydzieleniem jej specyfiki. Na tym etapie pojawia się szereg zagadnień, mających społeczny, psychologiczny, filozoficzny, antropologiczny i historyczny charakter. Wymagają one wykorzystania metodologicznego aparatu tych nauk. Istnieje szereg możliwych uzupełniających rezultatów badań w danej dziedzinie, włączając w to określenie średniego ogólnego wieku rozwoju umysłowego ludzi w różnych epokach historycznych wraz z doprecyzowaniem motywów i przyczyn ich zachowania się; ustalenie prawdziwego znaczenia i celu starych tekstów; wykrycie ogólnych zasad ludzkiego myślenia; prognozowanie dróg i podstawowych cech dalszej ewolucji człowieka jako gatunku. Możemy dziś dokładnie określić średnią wieku rozwoju umysłowego ludzi w różnych epokach historycznych (wraz z doprecyzowaniem motywów i przyczyn ich zachowania się), ustalić ich obraz świata oraz podać prawdziwe cechy starych tekstów, wykryć ogólne zasady myślenia ludzkiego i prognozować dalszą ewolucję człowieka jako gatunku.

W niniejszej pracy autorzy starali się ustalić chociażby przybliżone tendencje w odniesieniu do określonych historycznych stadiów ewolucji świadomości człowieka i tendencje w rozwoju współczesnych ludzi, jednak zaproponowane tutaj uwagi wymagają dalszego sprawdzenia i doprecyzowania.

Jednym z najbardziej ważnych wniosków wypływających z wyników już przeprowadzonych badań jest fakt, iż poziom procesu poznania w istotny sposób zależy od poziomu rozwoju leksyki specjalistycznej. Dlatego społeczeństwa i rządy wszystkich krajów winny jasno zrozumieć, że czyniąc wysiłki w celu przyśpieszenia rozwoju swojej leksyki specjalistycznej, tworzą warunki dla swego naukowego, przemysłowego i kulturalnego postępu. Tym niemniej, oczekiwać tego w najbliższej przyszłości nie należy, ponieważ jako prawdziwi „nastolatki”, nawet w korzystnych uwarunkowaniach ciągle jeszcze żyjemy tylko dniem dzisiejszym i źle wyobrażamy sobie dzień jutrzejszy.

Bibliografia

- Baron, N.S. 1992. *Growing up with language. How children learn to talk*. New York: Addison-Wesley.
- Beaugrande, R. de i W. Dressler. 1981. *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Bloom, L., Lifter, K. i J. Broughton. 1985. "The convergence of early cognition and language in the second year of life: Problems in conceptualization and measurement". W zbiorze: Barrett, M. (red.). *Single-word speech*. New York: John Wiley and Sons. 149–180.
- Braine, M.D.S. 1963. "The ontogeny of English phrase structure: the first phase". *Language* 39. 1–13.
- Brooks, R.L. i J.E. Obrzut. 1981. "Brain lateralization: implications for infant stimulation and development". *Young Children* 36.3. 9–16.
- Dębski, J. 2005. *Podstawy poznania naukowego*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.
- Encyclopedia Britannica. Supplements*. 2004.
- Fisiak, J. 2000. *An outline history of English*. Vol. 1: *External history*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Fromkin, V. i R. Rodman R. 1993. *An introduction to language*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Griniev, S. 1996. "Terminology and nomenclature in Russian". *Terminology Science and Research* 5. 10–14.
- Griniewicz, S. 2004. *O współczesnym podejściu do lingwistyki antropologicznej*. Z cyklu *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*. Część VIII. Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Griniev, S. i S. Raube. 2003. „Lingwistyka antropologiczna a problem poznania”. *Pomosty* 2. 13.
- Griniewicz, S., Zaniewski J., Skopiuk T. i E. Sorokina. 2009. *Antropolingwistyka (nowa nauka XXI wieku)*. Białystok: WSiFiZ.
- Heinz, A. 1978. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: PWN.
- Lavrova, A. 2004. "Special languages (LSP) and anthropological linguistics (AL)". W zbiorze: Raube, S, Thomas, P. i S. Griniev-Griniewicz (red.). *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. 153–160.
- Leitchik, V. 2004. "Les relations entre culture et language: fonctions communes". W zbiorze: Raube, S, Thomas, P. i S. Griniev-Griniewicz (red.). *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. 283–294.
- Nizhneva, N., Zaniewski, J. i N. Nizhneva-Ksenafontava. 2012. *Linguistic gambit: an introduction to the study of language*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.

- Nosowicz, J. 2004. "Terminologizacja a szybkość zmian językowych". W zbiorze: Raube, S., Thomas, P. i S. Griniev-Grinievicz (red.). *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. 97–105.
- Oxford English Dictionary*. 1994. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Parker, F. i K. Riley. 2005. *Linguistics for non-linguists: a primer with exercises*. Boston: Allyn and Bacon.
- Picht, H. 2004. "Object – idea – concept". W zbiorze: Raube, S., Thomas, P. i S. Griniev-Grinievicz (red.). *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. 113–124.
- Polański, K. (red.). 1999. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wyd. II. Wrocław: Ossolineum.
- Sękowska, E. 2000. „Nurt antropologiczno-kulturowy we współczesnym polskim językoznawstwie”. *Poradnik Językowy* 6. 11–20.
- Skopiuk, T. 2004. "Writing and civilization". W zbiorze: Raube, S., Thomas, P. i S. Griniev-Grinievicz (red.). *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. 125–128.
- Slobin, D.I. 1994. "Crosslinguistic aspects of child language acquisition". *Sophia Linguistica Working Papers in Linguistics* 35.
- Sorokina, E. 2004. „Динамика развития взглядов на смысл слова”. W zbiorze: Raube, S., Thomas, P. i S. Griniev-Grinievicz (red.). *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. 129–148.
- Strelau, J. 2000. *Psychologia*. Tom I: *Podstawy psychologii*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wierzbicka, A. 1999. *Język – umysł – kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wilson, E.O. 1991. „Animal communication”. In: Wang, W.S.-Y. (red.). *The emergence of language development and evolution: readings from Scientific American magazine*. New York: Freeman. 3–15.
- Zaniewski, J. 1996. *Język nauki – medycyna*. Białystok: Akademia Medyczna w Białymstoku.
- Zaniewski, J. (red.). 2005. *Leksykon polsko-lacińsko-angielski diagnoz medycznych*. Warszawa: POLTEXT.
- Авербух, Л.Я. 2004. *Общая теория термина*, Иваново, 252 с.
- Гринев, А.С. 2004. *Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии (на материале тематического поля «Теория и история архитектуры»)*; Дис. ...канд. филол.наук. М., 155 с.
- Гринев, С. 2004, *О современном состоянии терминоведения (от комплексной науки – к комплексу научных дисциплин) – On the present state of terminology science (from complex science to the complex of sciences) // Научно-техническая терминология*. Вып. 1, Москва.
- Добреньков, В., Кравченко, Ф. *Социальная антропология*. Учебник. ИНФРА-Ъ, Москва.
- Караулов, Ю. 1981. *Лингвистическое конструирование в тезаурус литературного языка*. Наука, Москва.
- Краиг, Г. 2002. *Психология развития*. Питер, Санкт-Петербург.
- Лазарева, М.А. 1999. *Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков*. Авторреф. Дисс. канд. филол. Наук. М., 19 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь, 1990. Москва, Сов. Энциклопедия, 685 с.
- Лосев, А. 1992. *Философия имени*. Наука, Москва.
- Тер-Минасова, С. 2000. *Язык и международная коммуникация*. Слово, Москва.
- Шелов, С. 2003. *Термин. Терминологичность. Терминологические определения*. СПбГУ, Санкт-Петербург.
- Юрчик, Л. 1989. *Языковое мышление и этапы его развития*. Афтореф. Канд. дис. Канд. философ. Наук. БГУ, Минск.

ON LANGUAGE LEARNER ATTITUDES AND ACHIEVEMENT, AND THEIR RELATION WITH MOTIVATION

JERZY ZYBERT

Attitudes are considered to have a strong impact on foreign language learners' achievement which apparently results from their motivation. The conviction that these factors are interrelated and interdependent is supported by research and observation.

The concept of attitude is commonly referred to as a subjective appraisal of an object¹.

Attitude is symptomatically expressed through people's emotional, cognitive, and behavioural reactions which, nevertheless, do not necessarily need to occur together. The reactions themselves are considered to be actual manifestations of an individual's positive or negative orientation or a subjective inclination to assess an object as worth pursuing. In consequence, attitudes can be described in terms of the features that characterize them, for example, such as the following:

1. Attitudes are cognitive (i.e., are capable of being thought about) and affective (i.e., have feelings and emotions attached to them)
2. Attitudes are dimensional rather than bipolar – they vary in degree of favourability / unfavourability
3. Attitudes predispose a person to act in a certain way, but the relationship between attitudes and actions is not essentially strong
4. Attitudes are learnt, not inherited or generally endowed
5. Attitudes tend to persist but can be modified by experience

¹ In psychology, an object is an entity such as a phenomenon, question, idea, action, value, etc.

With regard to foreign language (FL) learning, the most common attitudes one can distinguish among students are the attitudes toward the target language itself, its native speakers, their position in contemporary world, etc. In that regard attitude can be defined as the learners' general stance concerning whatever is involved in the language learning process. More specifically, it relates to learners' stereotypical opinions, beliefs, convictions, or perceptions adopted before or developed during language learning; it may include views on the foreign language such as, e.g., that it is difficult or easy to learn, is pretty or unattractive (sounds beautiful [pleasing, agreeable] or unpleasant [harsh]), is useful or useless in everyday/professional life, etc. Moreover, various other attitudes can be held by learners toward native speakers (their culture, heritage, etc.), the teacher, peers in the classroom, or even parents (whether they approve FL learning and support it or not). As is seen learners' attitudes can be numerous and multifarious. However, it seems obvious that it is only positive attitudes that determine success since they make the language being learnt attractive to students and worth investing the effort to learn it. Positive attitudes will compensate for unfavourable learning environment including poor teachers or learning/teaching materials, parents' disinterest (no support), and even classmates' ridicule (a good language learner may be treated as a swot). Moreover, it appears that the more instances of positive attitude are involved the higher the learner's achievement. Apparently, this circumstance has an important impact on attitudes; hence, of interest should be the degree to which particular attitudes exert influence and determine students' achievement, which actually results from their being attracted to the language. Additionally, it can safely be assumed that attitude is strongly related to motivation, if not synonymous with it, which is commonly believed to be the strongest factor that determines achievement.

As was mentioned students often hold diverse beliefs about the phenomena and problems pertaining to foreign languages; they also relate their beliefs to language learning. Furthermore, with regard to the variety of attitudes they can also be considered in terms of beliefs. For example, according to Richards and Lockhart (2001: 52–58) students have beliefs about:

- the nature of English
- speakers of English
- the four basic language skills
- teaching
- language learning
- appropriate classroom behaviour
- self
- goals

Researchers are convinced that such beliefs “play a central role in learning experience and achievement” (Cottarral, 1999: 494). Hence, this has aroused interest in finding evidence for this apparent link. For example, an instrument to assess stu-

dents' beliefs concerning language learning was developed for this purpose (*Beliefs about language learning inventory*, Horwitz, 1987).

Beliefs, whether they are emotionally biased or neutral, justified or illusive, underlie students' attitudes and decide their overall involvement in learning; they simultaneously shape their attitudes and determine their intensity. It is also generally considered that attitudes develop on the basis of learners' prior educational experience. For example, apart from Richards and Lockhart's list of beliefs cited above, experience has a strong effect on their approaches to the materials and methods or techniques employed in the classroom, on the relations with the teacher, the perception of him/her and of his/her teaching style and, most of all, toward the native speakers and the culture that they represent, etc. Such aspects of experience can be compared to what Allwright and Bailey (1991) have called receptivity, i.e. learners' openness (or its lack) to the target language and to whatever is related to learning it. It follows that attitude is the learner's cognitive/affective predisposition that entails his evaluation of his own preferences on the one hand, and of his emotional predisposition that exhibits his likes or dislikes on the other. All this will inevitably exert a weighty effect on students' engagement in performing language learning tasks and on the effectiveness of the language instruction that they are exposed to and are expected to learn from. Moreover, according to Benson (2001), beliefs are factors that, among others, describe the conditions that are dependent on context or experience²; it follows that they are amenable to change. For example, Little and Singleton (1990) have found that students' attitudes are affected by their earlier experience in education and, especially, in learning foreign languages. Thus, it can be assumed that attitudes change as a function of experience, whether it is mental or emotional.

It seems appropriate to remark that other views are also held; for example, Baker (1988) claims that the relationship between attitudes and actions is not strong. This disparity may seem rather strange in the light of the apparent ambition and desire of most students, who admit that they do wish to develop foreign language skills – after all, these emotions determine that attitudes are necessarily positive and thus enhance learning. Yet, teaching practice and teachers' observation confirm that such a situation is often the case, particularly among beginners – their attitude that is naturally linked to initial motivation and interest in language which is caused by novelty does not translate directly into students' involvement in performing communicative language tasks. This can be attributed to their personality traits (anxiety, low risk-taking, introversion, etc.) on the one hand, and to their learning inexperience, or rather, to their lack of learning autonomy, on the other. It is worth recalling Oxford's (1999: 111) definition, according to which, autonomy is:

² Experience encompasses knowledge of something or of some past event or skill in something gained/developed through exposure to that thing or event or participation in it.

ability and willingness to perform a language task without assistance with adaptability to the situational demands, with transferability to other relevant contexts, and with reflection, accompanied by relevant action (the use, usually conscious and intentional, of appropriate learning strategies) reflecting both ability and willingness.

In discussing FL language students' beliefs, it is important to observe that they often realize they have strengths and weaknesses. Consequently, a disbelief in one's potential definitely hinders learning, e.g. if your self-esteem or learning autonomy is low, or you believe you are too old to start learning a foreign language, you will not succeed. Serious difficulties in FL learning are caused, among others, by negative attitudes. Beliefs about the nature of language learning refer to its overall complexity and typological distance. They also refer to the perception of the language in aesthetic terms. On the other hand, the so-called good language learners use a substantial number of strategies spontaneously (cf. Zybert, 2010). They perceive the learning value of applying strategies to solving learning and communication problems. It is their prior experience that makes them choose strategies which are most suitable for given tasks. These learners also believe that it is worth investing effort in being trained in strategy use.

Together with the accepted assumption that attitudes have a serious impact on achievement, it is also believed that success is most strongly determined by motivation, which apparently is related to the link between learning experience and achievement. In fact, while discussing the role of motivation (or its lack) in foreign language learning, researchers almost always connect (if not integrate) it concurrently with attitudes. For example, Gardner (1985: 120) claims that "positive attitudes and motivation are related to success in second language learning". This stance is supported, e.g., by Brown (2000: 181) according to whom, "It seems clear that second language learners benefit from positive attitudes and that negative attitudes may lead to decreased motivation and ... unsuccessful attainment of proficiency". Attitudes are therefore customarily considered to be important determinants of ultimate attainment. Moreover, attitudes are frequently linked with motivation to the extent that many researchers claim that they are inseparable and combine (or completely overlap) rather than supplement each other (c.f., Skehan, 1989). There certainly exists feedback on motivation from attitude: generally, positive attitudes strengthen motivation and those who experience learning success have their attitudes reinforced; conversely, motivation deteriorates due to negative attitudes which become reinforced with perceived failure.

The association between motivation and attitude is also recognized by psychologists researching individual learner differences: in fact, the instruments they use to measure the influence of these differences on achievement normally include both.

For example, Gardner (1985) has constructed the Attitude and Motivation Test Battery (AMBT) which manifestly emphasizes the inseparability of the two variables. Since tests of this kind contain questions about the test-takers' attitudes toward the foreign language, its native speakers, family encouragement, etc., attitude can, once again, be regarded as an aspect or a component of motivation.

The close connection between attitudes and motivation has actually been documented empirically. For example, it has been shown that language learning is significantly affected by reciprocal attitudes of various individuals involved in a learning situation; these include the learner, the teacher, peers, parents, native speakers of the target language, etc. (cf. Spolsky, 1969: 237). It should thus be logically assumed that achievement strongly depends on learner-favourable attitudes and that it largely stems from the feedback that learners receive from significant others.

As already mentioned above, motivation to learn a foreign language also depends to a large extent on the students' positive stance or predisposition towards the target language community (i.e., the reference group), their culture, history, attainments, etc., which undoubtedly fosters their motivation. On the other hand, with a negative orientation, e.g., if a learner bears some kind of prejudice or animosity toward the target language native speakers, his bias will influence learning their language negatively and, certainly, will not induce motivation of the integrative kind. A negative attitude may develop from an erroneous conviction that a given foreign language is very difficult to master, that it is of little practical use for the learner or that it is not worth the time and effort that he has to invest in learning it – this will not cause instrumental motivation either.

To state that disapproving attitudes are undesired is an obvious platitude. Thus preventing them is a clear obligation of every teacher:

Negative attitudes usually emerge either from false stereotyping or from undue ethnocentrism. (...) Teachers can aid students in dispelling what are often myths about other cultures, and replace those myths with a realistic understanding of the other culture as one that is different from one's own, yet to be respected and valued. (Brown, 1987: 127)

The claim concerning the dependence of motivation on attitudes has been supported by research. Findings have demonstrated that those language learners who have not developed positive attitudes are little motivated, if at all; they are complete opposites of the students who have overall positive attitudes. Successful learners' motivation results from their affirmative view of the target language, of the teacher, etc., and from their desire to satisfy their own interest in the foreign culture and the target language community. Consequently, the former type of learner actually provides the teacher with splendid opportunity to demonstrate his/her vocational skills in actual teaching practice: a good teacher is able to persuade his/her pupils to adopt his/her own attitudes – instilling constructive viewpoints in reluctant students will, simultaneously, instigate motivation in them. Clearly, a positive attitude towards the

target language will generate an emotional involvement in the mental process of learning it. This gives the student a basis for the rational conviction that his effort is not futile, regardless of the learning situation, the teaching materials and method, the teacher, etc. On the contrary, a negative attitude allows predicting that the learner is going to have a difficult time.

All in all, attitude is in reality a sort of compelling and indispensable ingredient of or, at least, a supplement to motivation; therefore these two constructs should be considered in tandem rather than separately. In consequence, attitudes are fervently recommended to be taken into account in classroom teaching (cf. Bialystok, 1978; Naiman et al., 1978). For example, it is argued that attitudes tie with self-esteem, since positive beliefs about one's own potential with regard to language learning, especially about learning its particular aspects, facilitate language learning processes. It follows that attitudes stimulate the learner to approach learning tasks rationally with no fear or bias when he considers it feasible. This actually raises his self-esteem, which in turn strengthens his motivation and learning autonomy and, overall, fosters a willingness to learn. It also shows that language learning processes are complex indeed as they involve a number of interrelated factors and indicates that they underlie learners' individual contributions to learning requiring his autonomous approach to language learning. Such a picture of a language learner stands in contrast to the traditional image of a learner. According to the latter, he is totally dependent on the teacher, who has full control over his learning processes. Such a picture contradicts actual facts: it often happens that learners are able to perform what they have not been taught in the classroom (a phenomenon that some teachers are not able to conceive of).

There are a number of factors that intrinsically tie with attitudes and have an effect on their modification: the most evident of these are learners' age and experience. For example, it is generally known that children are entirely open to accept cultural differences before the age of ten, whereas on entering their teens they are inclined to reject whatever is different: they consider it then as alien and by and large "bad"³ (Gardner and Lambert, 1972). To a little child it is parents and elder siblings' opinions, convictions, suggestions, and prompting that are regarded by him as ultimate values to be followed. This perspective usually continues through school years. However, the impact of caregivers' influence gradually diminishes as learners get older. In the lower grades it is the teachers who are admired by young learners; it is commonly known that their diligence very often results from their fondness of the teacher – students try to do their best just because they wish to obtain her appreciation and praise; therefore they also devote much attention to the subject taught by their favourite teacher. Conversely, learners dislike the subject taught by the teacher whom they dislike. In this situation one must not undervalue the emotional relations

³ N.B. This argument is used in support of an early start in FL learning.

of students with their teacher. Yet, the teacher becomes definitely less significant to students when they reach adolescence. At this stage of their emotional development they typically rebel against established authorities, tend to become independent of them, and try to be autonomous in their judgement and opinion. This is the time when peers become the most significant partners of one another and, consequently, their attitudes become underlain by emotions then. It is peers that become authorities – their attitudes are especially easily adopted by weaker classmates. This results in a serious qualitative change of their attitudes. Still, it is generally recognized that a teacher's wisdom and tactful dealing with students win him/her students' respect and, in consequence, will incline them to adopt his/her own attitudes.

The considerations and arguments discussed above purport to the assertion that attitudes are learnt – it is obvious that no-one is born with them. Attitudes, similarly to stereotypes, develop in time and are often shaped by and through interpersonal relations. They are most frequently adopted under the influence of others who hold established general views about various phenomena or objects. Undoubtedly, it is the family, peers, friends and also respected teachers who play the most significant part in shaping early attitudes.

Consequently, attitudes are not immune to change – they can be modified even if they do tend to persist. Earlier assumptions that they are stable have been challenged since relevant research provided evidence to the contrary. They change with time, especially when learning contexts vary (cf. Tanaka and Ellis, 2003). Learner belief systems are now perceived to be dynamic in nature (cf. Hosenfeld, 2003), especially that learners become logically more and more knowledgeable in the course of time.

It is worth noting that in the case of young beginners most of them have little understanding (if any) of what they embark on or of what they can expect in the formal learning situation, i.e., in the language classroom. Their initial interest in L2 is apparently driven mainly by curiosity (in accordance with Maslow's postulate that the "need for exploration" is instinctive). However, when they gradually acquire some general knowledge and gain individual experience they develop subjective views, opinions, and develop impressions which sooner or later shape their attitudes. Consequently, if attitudes are positive, they will attract students to the language itself and enhance their willingness to learn it, thus making them participate in classroom activities. Conversely, an indifferent attitude toward the foreign language will not lead to developing communicative skills – the language knowledge that the learner may obtain then will only be of the declarative kind which is comparable to the knowledge of school subjects and, actually, useless for spontaneous language use.

It needs to be added that arousing and sustaining positive attitudes and motivation for language learning is highly possible, if teachers combine it with teaching culture. This claim is based on the conviction that learners' positive attitudes may stem just from their understanding of the differences and peculiarities of the target culture as it naturally fosters their receptivity, makes learning attractive, and incites

curiosity and stimulates overall constructive attitudes. In consequence, familiarity with culture strengthens motivation and arms learners with the belief that the goals they pursue are accessible for them, the more that the results they notice give them the feeling that the pursuit itself is not that effortful at all. This, in turn, promotes the development of learners' intercultural communicative competence which, actually, embraces their attitudes, knowledge, and action-oriented skills. With regard to this, Byram (2003) considers attitudes crucial as they affect intercultural curiosity and make learners more open minded. Greene (2003) adds that of equal importance for successful communication is also the knowledge of the mechanisms of social contact that the native and target cultures enter into. It is worth noting that interaction involves more non-verbal than verbal communication: research findings show that only 7% of messages are conveyed by words, compared to 38% conveyed by the tone of voice, and as much as 55% by non-verbal behaviour (Mehrabian, 2009). With regard to skills, a competent communicator is expected to successfully interpret foreign culture events and relate them to his native ones (cf. Byram, 2003). On top of this it is a motivation that is seen as a key quality of communicative competence – according to Greene (2003) – it is activated when one feels a need for communicating with the aim of achieving established goals.

Attitudes may both be formed and/or undergo modifications on the basis of individual experience. Students' unconstructive attitudes to the target language can develop from their unfavourable perception of its native speakers – such attitudes can stem from students' direct unpleasant encounters or contacts with them and from their critical assessment of them. For example, if a student sees a native TL speaker sitting in a restaurant with a cap on and eating with his fingers instead of using cutlery, then such norms of behaviour may not be acceptable for the student; in consequence, a scornful attitude towards the speaker and, in consequence, to his L1 seems inevitable. Lightbown and Spada's (1993: 40) relevant remark captures the point: "Depending on the learner's attitudes, learning a second language can be a source of enrichment or resentment" (emphasis mine). Also indirect experience can develop negative attitudes; for example, behaviours such as resting one's feet on the desk when sitting at one, speaking to others (especially to ladies or superiors) with hands in one's trouser pockets, or chewing gum at official meetings are absolutely unacceptable in European culture. Generally, such scenes (and many others), as displayed in numerous American films, predispose European learners of English negatively against its native speakers and, in consequence, towards learning their language. However, it must be admitted that similar experience may induce positive attitudes, too. For instance, a young man may be impressed by the rough behaviour of the actor he admires and wish to imitate him (tough guy, macho!), which includes learning his language. Since language is an integral part of culture, the learner's attitude toward the native speakers of that language will necessarily and inevitably affect his emotional involvement in learning it in general and its particular aspects (e.g., pronunciation).

The above considerations allow concluding that attitudes are also driven by emotions. Language teachers can do a lot about modifying students' undesirable and inappropriate attitudes – they are actually expected to influence their students in changing them. It is clear then that teachers must contradict stereotypical perceptions and beliefs held by students; their consistent and systematic struggling against their false views will, hopefully, result in students' abandoning those perceptions and beliefs or at least in lowering their extent or intensity.

From the pedagogical point of view, it is fortunate indeed that attitudes are subject to change – this means that they can be steerable. In consequence, it needs to be emphasized that attitudes should be viewed in dynamic terms. This view suggests that the concept of attitude needs to be treated somewhat differently from that traditionally offered by social psychology, according to which “attitudes refer to general and rather stable orientation towards an object” (Eysenck, 1998: 341; emphasis mine).

As already noted above, teachers can contribute greatly to forming young learners' attitudes when they take into consideration their traits such as, for example, their love for enjoyment and fun. Teachers can easily provide fun, introducing attractive physical activities that are involving and enjoyable for students. The pleasure that young learners derive from such activities undoubtedly creates positive attitudes toward the target language which they will associate with the joy they experience while playing and speaking it; simultaneously, their desire for more tasks of the kind not only triggers more language practice but also provides more exposure to input (cf. Moon, 2000). Moreover, with regard to the flow theory (Csikszentmihalyi, 1990), students' going through this kind of experience should also enhance their motivation for further language learning. All this is extremely important and should definitely be considered by teachers in their relationship with students, particularly in the attempts to motivate them and to form positive attitudes to language learning.

Good teachers will form positive attitudes if their students find them trustworthy and credible. Thus establishing a friendly relationship with students is of paramount importance for the efficacy of the teacher's emotional appeals; these can be regarded as attempts to change negative attitudes or evoke positive ones. Teachers cannot be perceived as censors of students' performance or critics of their achievements; they should rather be perceived as advisors who help them develop feelings of self-efficacy and empower them to challenge various situations (Bandura, 1992).

References

- Allwright, D. and K. Bailey. 1991. *Focus on the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A. 1992. “Self-efficacy mechanism in human agency”. *American Psychologist* 37. 122–147.
- Benson, P. 2001. *Teaching and researching autonomy in language learning*. Harlow: Longman.

- Bialystok, E. 1978. "A theoretical model of second language learning". *Language Learning* 28. 69–83.
- Brown, H.D. 1987. *Principles of language learning and teaching*. 2nd ed. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall Regents.
- Brown, H.D. 2000. *Principles of language learning and teaching*. London: Longman.
- Byram, M. 2003. "Foreign language education in context". In: Bourne, J. and E. Reid (eds). *World yearbook of education: language education*. London: Kogan Page.
- Cottteral, S. 1999. "Key variables in language learning: What do learners believe about them?". *System* 27.4. 213–238.
- Csikszentmihalyi, M. 1990. *Flow – the psychology of optimal experience*. New York: Harper and Row.
- Dörnyei, Z. (ed.). 2003. *Attitudes, orientations, and motivations in language learning*. Malden: Blackwell Publishing.
- Gardner, R.C. 1985. *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, H. and W. Lambert. 1972. *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Greene, J. 2003. "Models of adult communication skills acquisition. Practice and the course of performance improvement". In: Greene, J. and B. Burlison (eds). *Handbook of communication and social interaction skills*. New York: Psychology Press. 51–92.
- Horwitz, E. 1987. "Surveying students' beliefs about language learning". In: Wenden, A. and Rubin, J. (eds.). *Learner strategies in language learning*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall. 119–129.
- Hosenfeld, C. 2003. "Evidence of emergent beliefs of a second language learner: A diary study". In: Kalaja, P. and A. Barcelos (eds.). *Beliefs about SLA: new research approaches*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Larsen-Freeman, D. and J. Long. 1991. *An introduction to second language acquisition research*. London: Longman.
- Lightbown, P. and N. Spada. 1999. *How languages are learnt*. Oxford: Oxford University Press.
- Little, J. and D. Singleton. 1990. "Cognitive style and learning approach". In: Duda, R. and P. Riley (eds). *Learning styles*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 11–19.
- Mehrabian, A. 2009. *Silent messages*. Belmont: Wadsworth.
- Moon, J. 2000. *Children learning English*. Oxford: Macmillan Heinemann.
- Oxford, R.L. 1990. *Language learning strategies: what every teacher should know*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Richards, J. and C. Lockhart. 2001. *Reflective teaching in second language classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skehan, P. 1989. *Individual differences in second-language learning*. London: Edward Arnold.
- Spolsky, B. 1965. "Attitudinal aspects of second language learning". *Language Learning* 19. 271–285.
- Zybert, J. 2010. "Spontaneous use of vocabulary learning strategies". *Studia Anglica Posnaniensia* 46.1. 95–107.

CZEŚĆ II

**LITERATUROZNAWSTWO
I KULTUROZNAWSTWO**

HISTORY AND CULTURE IN LANGUAGE EDUCATION: MONUMENTS AND MEMORIALS AS EXPRESSIONS OF COLLECTIVE MEMORY

HANNA KOMOROWSKA

1. Introduction

Sociocultural aspects, as an integral element of a broader programme aiming at the integration of intercultural and linguistic competences, form an indispensable component of second and foreign language education today (Badstübner-Kizik and Hille, 2015; Byram, 2008; Dervin and Risager, 2015). Thought-provoking topics contribute to the development of the motivational self-system of the learner (Dörnyei, 2009), while the introduction of the cultural content into language curricula correlates with higher educational achievement, a result demonstrated in the research on 50 000 European school learners (European Union, 2012). Valuable information related to history, geography and culture can also play an important role in encouraging critical thinking and nuanced approaches to complex social issues. Monuments, memorials and museums proliferating in the world present a great opportunity here as they combine past, present and future through their natural association with the culture of memory and collective identity.

Today historians and anthropologists warn their readers that as mass culture tempts us to celebrate living in the present, we need to remember how strongly its image depends on the past and how history shapes our identity and memory. Warnings have a useful preventive function, but in this sphere they do not seem to be immediately necessary. Monuments and commemorations are mushrooming literally everywhere. Why? Alvarez offers an answer stating that “this phenomenon, which is

recognizable on a global scale, responds to deeper structural causes than strictly political ones. Between them lies the desire and necessity to protect personal and collective identity against the global transformations taking place at present, which suffocate, transform and destroy some of the traditional bases of that identity” (Alvarez, 2009: 405). That is what anchors memorials and monuments in the past and guarantees their importance for the community. Julian Bonder points out that ‘The construction of memorials and museums and the ever-increasing growth of memorial acts across the globe is significant in their sheer number, as well as the significance they hold for affected communities. Examples include the creation of official and community-based memorials and museums, the emergence of spontaneous memorials in places of recent tragedy, pilgrimages to sites of memory, and other commemorative practices’ (Bonder, 2009: 62). Analyses of this kind often focus on the relation of memorials to the history of the nation, yet monuments are designed and erected not only to commemorate past events, but also to shape attitudes and influence future behaviour.

Although memorials are naturally linked to aspects of the concept of time, personal and collective identity is also shaped by space, which offers room for expression of group values – issues discussed not only by historians, but also by philosophers (Eliade, 1959; Heidegger, 1927/2008; Merleau-Ponty, 1945; Ricoeur, 2006), semiologists (Lotman, 1977) and humanistic geographers (Soja, 1989; Tuan, 1977).

Monuments, memorials and commemorations of various kinds integrate meanings and emotions evoked by both of these factors, which makes them a stimulating topic of class discussion. To plan and conduct the educational activity in this field, a broader understanding of their role and function is needed.

The present text will, therefore, seek to analyse the roles of time and space in shaping collective memory as well as their impact on planning and erecting monuments and memorials in order to identify messages they are meant to communicate, functions ascribed to them, but also forms selected to ensure efficient transmission of intentions and fates they meet when social and political intentions change.

2. What to commemorate? Collective memory, collective identity

History as cultural memory (Kansteiner, 2002) is always emotionally loaded. Positively charged memories produce *restorative nostalgia* which recreates former memories, but also *reflective nostalgia* in which memories, critically analysed, undergo constant valorisation (Boym, 2001; Megill, 1998).

The well-known mediaevalist, Johannes Fried, stresses that cultural memory is shaped, distorted and petrified not only by reminding, but also by forgetting (Fried, 2014). Suppression plays an important role in what a given society considers itself to

be (Leder, 2014; Winter, 1995), but conscious avoidance of certain topics also carries important information (Bateson, 1972; Watzlawick et al., 1967).

Yet, as Christian Meier (2014) points out, forgetting is not necessarily bad. It can also function as a new strategy in the process of dealing with controversy. Historically, *abolition* meant forgetting all aspects of the conflict-generating past to reset the scene. The famous Ciceronian appeal after the assassination of Julius Caesar showed the completeness of abolition as did Charles the Bald's equally powerful "nothing will be kept in our memory" promised at Angers after the battle of Jengland or the *Indemnity and Oblivion Act* of the English Parliament in 1660 (Conner-ton, 2008; Meier, 2014).

What underlies the need for monuments and memorials is the culture of memory, a concept used since the introduction of the notion of layers of collective memory (Halbwachs, 1925/1992). The construct was later used to analyse cultural memory through art as demonstrated in Aby Warburg's (1866–1929) unfinished *Mnemosyne Atlas* and has been employed till today both in research on historical memory (Whitling, 2010) and in designing monuments reflecting it. Their erection and their form depend on the current interpretation of history. Bonder reminds that 'though the culture of memory has spread around the globe and the political uses of memory are varied, at its core the use and abuse of memory remain tied to official histories of specific communities, nations, and states' (Bonder, 2009: 62).

Symbolic interpretations of history differ in and across time. An important role in this valorisation is played by politics. Maurice Halbwachs contends that there are as many memories as there are groups; politics is about which group has a voice in which time and context and uses it in shaping, retaining, but also manipulating history (Halbwachs, 1925/1992). Messages circling in each community are, therefore, by no means uniform or congruent. Different ways of remembering Jeanne d'Arc are a powerful example here: in the leftist memory she was betrayed by the Church and the King, in the rightist opinion she was a God-sent hero (François and Schulze, 2014). Individual memory is thus bombarded by conflicting collective memories; the result is internally negotiated and may in turn cause changes in the collective memory which also undergoes valorisation.

Collective memory is selective as we interpret the past on the basis of our experience within social and cultural frameworks in which we live. It is also prone to manipulation, especially when the past is put at the service of the present to achieve immediate goals, a tendency referred to as *presentism* (Olick and Robbins, 1998). Unfortunately, historical truth is not always the best group-forming strategy; manipulation often proves much more effective. "Getting its history wrong is crucial for the creation of a nation," said Ernest Renan in his 1882 address to French nationalists (quoted after Osborne, 2001: 8). Anyway, history is important in shaping the cultural memory of social groups (Kansteiner, 2002; Megill, 1998; Olick et al., 2011) and thus influences what a given group wants to commemorate in order to

transmit their image of the community to future generations and to populate their public memory (Assmann, 2001).

But how do societies retain memory of the past?

Connerton distinguishes two ways of remembering used in commemoration: remembrance-based inscription and behaviour-based incorporation. Monuments and inscriptions have always been privileged – a phenomenon Connerton called *cognitive imperialism* (Connerton, 1989), their shape and role being determined not only by the type of event they commemorate, but also by the type of space for which they have been designed.

More and more often not only sites of historical events are selected, but also empty spaces: squares in new residential districts, roundabouts, closed-down industrial plants or railway stations, places formerly devoid of meaning are now designated to create new associations while new senses are ascribed to them. The functions of space in general and the duality of commemorative spaces in particular seem worth examining.

3. Where to commemorate?

Space in preserving and reconstructing collective memory

Space, as the main foundation of our psychological integrity, is important for the development of both individual and collective memory (Augé, 1992, 1998; Morley, 2000; Porębski, 2002; Puppel, 2009).

In the space of the home country a significant role is played by places which saw events or people important for a given community. Those places are commemorated in a variety of ways including monuments, plaques, inscriptions or abstract forms of commemoration.

Commemorations occupy three types of public spaces *lieux* – emplacements, *contre-lieux* – counter-emplacements and *non-lieux* – non-places.

In our everyday life our perspective on space narrows down to *lieux* – emplacements. Foucault (1967/2008) saw emplacements as heterotopic spaces viewed in binary oppositions, (e.g. public/private) either horizontally (sacred / profane places) or vertically (this world/the other world). Monuments and commemorations usually occupy spaces considered sacred, public or cultural.

Emplacements can be just *lieux*, but also *lieux de mémoire* – sites of memory. In Pierre Nora's original definition *lieux de mémoire* are not necessarily material and may include more than just places (Nora, 1989). Their physical features are not important; what makes them important is past history and the will to remember (Olsen, 2003). In fact any form of the presence of history in our lives can be included in the long list of *lieux de mémoire*, but especially memorials as they have a symbolic meaning and a memory-oriented dimension.

Places functioning as *lieux de mémoire* are not selected accidentally. Geography of memory ‘locates history and its representations in space and landscape. It answers the question *where is memory* in terms of places and sites that cast a certain vision of history into a mold of commemorative permanence’ (Foote and Azaryahu, 2007: 127). Categories of what tends to be commemorated include battle scenes, war episodes, birthplaces of heroes, saints or historical figures; sanctuaries and religious centers, but also territories that played a key role in the founding of a given state.

Sometimes the main idea is to maintain the sacred nature of a certain *lieu de mémoire*, such as a temple, a cemetery or place of a past graveyard. Sometimes the intention is for the commemoration to serve the sacralisation of a certain space which saw important or tragic events of the past – *lieu* then becomes *lieu de mémoire*. Both enable what Marianne Hirsch calls post-memory, indirect memory or mediated memory, sending messages to those who were not in any direct contact with people or events being commemorated (Hirsch, 2012). Commemoration in this context bridges a so-called *floating gap* (Niethammer, 2014; Vansina, 1985) between the generation who keeps certain facts in their autobiographical memory and the generation who cannot remember them. To use Assmann’s terminology, young generations can no longer rely on *communicative memory* and have to depend on *cultural memory* instead (Assmann, 1995, 2008), which also means that they have to face the situation whereby their politically controversial questions are considered ill-constructed, springing from different assumptions, ideologies or criteria (Hölscher, 2014). This has recently been reflected in a controversy which started in March 2015 over the Cecil Rhodes statue at the Oxford Oriol College. A large group of students wanted the statue to be taken down, citing what they believe is its celebration of the imperialist legacy, while the college stated the statue of the College’s most generous benefactor would not be removed as the context of Rhodes’ activity was different in his times. A financial aspect was also at play as donors started to cancel donations and alumni threatened to rewrite their wills.

Most, though by no means all, of the monuments located at *lieux de mémoire* communicate traditional values, commemorate past events and tend to petrify already formed images of the past.

In external space we also deal with *contre-lieux* – counter-emplacements mentally located half way between real places (*topos*) and imagination oriented places (*ou-topos*), historically used for rites of passage, today functioning as heterotopias, e.g. cinemas and theatres, or as heterochronies including cemeteries, museums and libraries (Foucault, 1967/2008). These might house monuments as elements of their space, e.g. statues to honour religious figures (Puppel, 2014) or sculptures to commemorate individuals whose life and activities had been connected with that particular space, such as Nicolas Stone’s statue of Sir Thomas Bodley in the courtyard of Oxford’s Bodleian Library. This statue has never been contested, thanks to the as yet uncontroversial activity of the Library’s founder.

Now our concept of space has changed under the influence of cultures on the road, pilgrimages, tourism, professional and educational mobility (Clifford, 1997) thus opening new spaces for public communication. Movement and speed accompanied by the search for safety and economic stability produced a new type of emplacement – the so-called *non-lieux* or non-places (Augé, 1992) – transient spaces with no history: motorways, hotel chains, supermarkets, public squares, etc., places which eliminate subjectivity and individuality, designed for temporary stay (Benko, 1997), sometimes perceived as *nowherevilles* / no-where-villes / now-here-villes (Garreau, 1992). People who find themselves there form what Bauman calls *cloak-room communities*, temporary groupings tied by space, such as concert-rooms or events, such as theatrical performances, with no shared group interest (Bauman, 1997).

With the multiplicity of non-places, monuments, memorials and public art obtain a new location and a new channel for message transmission, especially since non-places are general, anonymous, dynamic, ephemeral, anarchic, while places tend to be concrete, named, static, stable and orderly. Paul Celan first noticed the phenomenon of non-places in his poem *Embankments, Waysides, Vacant Lots, Rubble* (Celan, 1959/1973), but it was Augé who introduced the concept to anthropology and sociology (Augé, 1992). Although non-places are often perceived negatively, they can become a useful concept in the debate on museums, art installations and monuments, a category of our special interest here. Non-places, calling to be filled in, are often used nowadays to exhibit new forms of art, often carrying meanings intended to change attitudes and undermine stereotypes.

Discussing sociolinguistic scales Blommaert argues that spaces are meaningful in relation to other spaces, that they are stratified and layered and adds that focusing on space as an agentive force entails issues of scale. Vertical moves between scales open access to particular symbolic resources and involve the interplay of power (Blommaert, 2005, 2007, 2010). This statement can easily be applied to relations between physical spaces and symbolic spaces of commemorations – no wonder Dani Karavan selected a location opposite Berlin's Reichstag for his *Sinti and Roma Memorial* – an impressive black pool, a lake-like commemoration of the Nazis' Romani victims, a work of art we will look at in more detail in the following section.

4. How to commemorate? Monuments and counter-monuments

There are four material media of memory: rites, narratives, representations and objects located in selected places – monuments and other forms of commemoration are a significant subgroup here (Olsen, 2003, 2013).

Traditional monuments and memorials typically appeal to restorative nostalgia and petrify existing perspectives on events, but certain points in time give rise to

a general tendency to change the older generation's attitudes and points of view as well as enable the younger one to distance itself from the deeds of their parents and grandparents. Sometimes this change is accepted, but sometimes attitudes are rigid and minds are not open to change. Monuments are then planned by those who want to face the challenge. New, unexpected forms of commemoration are looked for, forms that aim to introduce an element of surprise, elicit astonishment and combine reflective and didactic functions, possibly operating on the viewer's subconscious. As artists enthusiastically respond to the call, the element of the unexpected becomes a more and more common attention-getter for fear an installation would go unnoticed and fail to fulfil its functions.

This trend is powerfully illustrated by a move, conspicuous in Germany at the turn of the 1980s and the 1990s, to construct what are often called *counter-monuments* (Young, 1992), such as the *Aschrott Brunnen*. The fountain, originally funded by a Jewish citizen in Kassel, was destroyed by the Nazis and replicated in 1985 by Horst Hoheisel in the form of a sunken fountain, turned upside down and dug deep into the earth. The artist himself, quoted in James E. Young's essay, described the concept as follows: 'I have designed the new fountain as a mirror image of the old one, sunk beneath the old place in order to rescue the history of this place as a wound and as an open question, to penetrate the consciousness of the Kassel citizens so that such things never happen again. That's why I rebuilt the fountain sculpture as a hollow concrete form after the old plans and for a few weeks displayed it as a resurrected shape at City Hall Square before sinking it, mirror-like, 12 meters deep into the ground water' (Young, 1992).

Rachel Whiteread's *Holocaust Memorial* in Vienna's Judenplatz is another example of a counter-monument – rows of modules with casts of twenty books each, every volume inaccessible, 'positioned with its spine turned inward, each nearly identical in height and thickness' (Comay, 2002: 252).

An even more impressive counter-monument – Micha Ullman's *Bibliothek* – can be found beneath Berlin's Bebelplatz. A hollow pit sealed with glass with walls covered in empty bookshelves was placed in the middle of the square at the site of Nazi book-burning (Jordan, 2006: 123).

Both counter-monuments, as Huyssen puts it, were erected to counteract what he called 'the cultural amnesia' and were designed in opposition to figurative monuments celebrating and legitimizing nation-states (Bonder, 2009; Huyssen, 1994). Young suggests that postwar Germans in particular shared 'distrust of monumental forms in light of their systematic exploitation by the Nazis' (Young, 1994: 27). A similar attitude might be expected of citizens of the countries exposed to vast numbers of realistic commemorations of people and events they never identified with in the communist era, yet, this does not seem to be the case. Most of the recently erected monuments support the opinions of sociologists who point out that pluralization of history often creates an empty space immediately being filled out by mass

culture (Levy and Sznajder, 2014) or at least by ‘culture for the masses’. This unavoidably brings realistic forms back, though with a different message.

There are, however, other trends, mainly related to the popularity of conceptual and critical art among young artists in Europe. The following examples from Poland and Germany can serve to illustrate this phenomenon.

Joanna Rajkowska’s *Greetings from Jerusalem Avenue*, an art installation in the form of a surreal palm tree mounted in Warsaw Aleje Jerozolimskie in 2002, recalls history and etymology of the street’s name, refers to the Jewish population of pre-war Warsaw and, as the artist herself states, ‘challenges its invisibility’ (www.rajkowska.com). The form of the memorial is in line with Dali’s famous statement “Objects were found to have the magic power of uncovering our subconsciousness, provoking visions and dreams – they gained a symbolic function becoming *objects surrealists*, exotic, disquieting, ready to appeal to the unconscious” (Dali, 1931).

An extraordinary concept with an element of surprise also makes Esther Shalev-Gerz and Jochen Gerz’s *Monument Against Fascism* unforgettable. A 12-metre memorial column with an invitation for passers-by to engrave their names on it was erected in 1986 in Harburg-Hamburg. It was divided into horizontal sections to the lowest of which passers-by added their signatures. When the space was filled, that section of the column was lowered into the earth to offer a clean section to be covered with names. When the whole column was filled with names, it would completely disappear so that, from that moment on, everybody would be responsible for guarding the memory of the victims. Some 70 000 names after its unveiling, the column sank below the surface in 1993. Its authors hope for “a further shift in perspective in terms of how memory can become a mechanism for social change...” (Synenko, 2014).

Minority groups often find ways to gain visibility through art. Alison Landsberg’s statement seems particularly valid here: “Mass culture has had the unexpected effect of making group-specific cultural memories available to a diverse and varied populace. In other words, this new form of memory does not, like many forms of memory that preceded it, simply reinforce a particular group’s identity by sharing memories. Instead, it opens up those memories and identities to persons from radically different backgrounds” (Landsberg, 2004: 10–11).

Unorthodox artistic solutions are usually more effective in attracting passers-by attention in public spaces. Dani Karavan’s *Sinti and Romani Memorial* mentioned in the section above – a stone stele in the shape of a concentration camp triangle, bearing a flower, rises to the surface of the round, black pool, to the sound of a violin tune; when the flower withers, the stele disappears beneath the surface, and the cycle begins again – is a powerful illustration of this tendency.

The power of attention-getters is also exemplified by a multicolour *Rainbow* designed by Julita Wójcik in 2012. A three-year installation made of artificial flowers,

located in Warsaw's Saviour Square, was repeatedly burnt and reinstalled, aggressively attacked by opponents and carefully protected by supporters of the LGBT movement.

Minorities choose modern forms of monuments, memorials and art installations, but at the same time modern forms attract minorities: most of the feminist and leftist parades in Warsaw start from the meeting point under a surreal palm tree from Rajkowska's *Greetings from Jerusalem Avenue*. The influence is, therefore, bidirectional.

Commemoration in conceptual art, even if not explicitly visible, can carry impressive messages. Horst Hoheisel authored one of the projects offered when the competition for the Berlin Jewish memorial was thrown open and suggested exposing important German symbols to similar horrors which happened to the Jews, e.g. he advised to demolish the Brandenburg Gate, grind it and cover its ashes with street tarmac (Young, 2000). The fact that the Federal Government would never agree to having this done, i.e. the obvious official refusal on the part of the establishment, was considered an integral part of the project. Because of its dramatic character, the project – which by definition was doomed to rejection – ensured a much wider promotion of the author's sensitization activity than any realistic plan could ever enjoy.

5. How stable is commemoration?

Dynamism of collective memory and fates of monuments

As Alvarez puts it, “geographers have investigated in the past years the influence of social memory on the transformation of landscape with regard to nationalistic criteria, the erection of emblems, monuments and rituals for nationalistic purpose; the materialization of a nationalistic iconography in the landscape... . The recent geographical studies have shown that both the spatial dimensions of public memory are dynamic and that, over time, some commemorative elements are added while others disappear, at the same time that the same monuments can be reinterpreted and their significance disputed and transformed” (Alvarez, 2009: 408).

Central and Eastern Europe offer many examples of additions, modifications and disappearances, e.g. Hungarian statues of the Habsburgs were removed from the Millennium Memorial in Budapest Heroes' Square (Hősök Tere) after World War II and replaced by statues of freedom fighters approved by the Stalinist government. In the same era the statue of Kossuth commemorating the 1848 uprising was considered too pessimistic for the communist promoters of the then strictly required ‘voluntary enthusiasm’, a typical example of Batesonian *double bind* (Bateson, 1972), and had to be replaced by a new one with Kossuth full of energy in the pose of an orator (Janowski, 2016).

Powerful multiple messages are transmitted when commemorations themselves are being commemorated as exemplified by the history of *The Monument of Grun-*

wald Victory in Cracow. Funded by Ignacy Paderewski, designed and made by Antoni Wiwulski, unveiled on the 500th anniversary of the success in the battle with Teutonic knights, it was torn down by German soldiers in 1939 and later commemorated not only in the form of its copy in Cracow, but also on the Grunwald battlefield to which some stone blocks – residues of the original monument – were transported after the war. The return of the blocks demonstrates the persistence and stubbornness of efforts to commemorate the Polish-Lithuanian victory.

An even more complex situation can be seen when multiple messages in public spaces change their content and direction several times.

Consider, for example, the content changes introduced by the German government to modify meanings ascribed to the *Tannenberg Denkmal*. The memorial was created to commemorate the Prussian victory over the Russian army in 1914, then extended to commemorate Prussian soldiers fallen during the Great War and finally changed into an impressive *Hindenburg Mausoleum*, a place of national pilgrimages, officially opened by Adolf Hitler in 1935. Directions of messages changed when the Mausoleum, partially destroyed at the end of the World War II by the retreating German soldiers and its remnants blown up by the Red Army, for some time remained a ruin confirming the fall of the Third Reich, as skilfully depicted in Dorota Nieznalska's exhibition *The Past that Does not Intend to Pass* (Nieznalska, 2015). In the Stalinist era, the debris became a rich source of building blocks used to construct parts of the Palace of Culture in Warsaw, of the Central Committee of the Communist Party (later turned into the seat of the stock exchange and real estate offices), but also to create a monument to the Red Army in the city of Olsztyn. This monument in the form of an incomplete archway was designed by Xawery Dunikowski, one of the best Polish sculptors, and was then secretly perceived by the population as carrying a veiled double message: commemorating the Russian victory, but – hidden in the incompleteness of the triumphal arch – also predicting the future fall of the communist regime. This hidden message is now being overlooked by Poland's ruling party and the local community; the monument, recently vandalised, is scheduled for destruction as no more than a relic of the communist era.

As the examples above demonstrate, both content and types of messages differ considerably, reflecting the fact that memory is a process of recalling and reconstructing the past to construct contemporary points of view. Spaces and events formerly forgotten or ignored by the government tend to be placed centre-stage as illustrated by the new glory of Polish partisans forming the post-war anti-communist opposition. On the other hand, events, people or denominations that were once officially celebrated, are no longer deemed worthy of such attention. The history of the Alexander Nevski Cathedral in Warsaw serves as one of the many examples here. The Russian Orthodox temple funded by the tsarist administration to become the tallest building in Poland's capital city in 1912 was completely destroyed after Po-

land regained its independence six years later. In 1926 no trace of it could be seen on the main Plac Saski (Saxon Square) where it had been erected.

Many more examples of anger directed at buildings or monuments which were in consequence destroyed can be cited, e.g. the huge Stalin monument erected in 1951 in Budapest met the same fate during the Hungarian uprising of 1956 and so did the Warsaw statue of Feliks Dzierżyński (Dzerzhinsky), chief of the Soviet secret police – the Cheka. The fate of monuments erected on the Polish territory in the communist era is a powerful illustration of tendencies to dispute and transform messages, though not necessarily the realistic forms of monuments, a phenomenon noticed also in other countries of the former Soviet bloc (Pasewalck, 2015).

6. What is the effect on the viewer? Factors underlying the power of memorials and monuments as commemoration messages

There are several reasons for the power of memorials and monuments as commemoration messages in public spaces.

Firstly, they are objects / things, a feature strongly stressed since material culture has regained its status in cultural anthropology. The word “thing” is etymologically based on its cumulative function “to put together” and on its relation to time: “tinku” means extended time, duration (Olsen, 2013), perhaps because as Fried stresses, time changes into places (Fried, 2014).

Secondly, they are “embodied” – social relations are objectified, reified and presented in them and through them. For that reason they become what Walter Benjamin called our embodied traces (Benjamin, 1935/1970).

Thirdly, the group of objects including monuments and commemorations, on the force of the very fact that they make a powerful combination of verbal and spatial-visual information, can produce a sense of shock which as Walter Benjamin believed “like all shocks, should be cushioned by heightened presence of mind” (Benjamin, 1969: 17). The power of vision is especially impressive when time is conflated with space, forming what Bakhtin calls *chronotopes* (Bakhtin, 1981).

And last but not least – as Löfgren points out – we are not IN the world; like flâneurs or tourists we gaze AT the world (Löfgren, 2014), which adds to the force of monuments we encounter on our way.

Especially in the times of media bombarding us with stimuli, monuments and commemorations offer a certain degree of visual and emotional stability, even if this stability is based not on their presence, but on their absence resulting from military action. Emptiness and void speak even more dramatically if the absence is painful, because symbols glorifying the past are torn down and desired commemorations are forbidden. As soon as the political situation permits it, relocated monuments are

restored to their former places and destroyed ones are carefully reproduced, if symbols are still valued.

The examples above raise the question of the emotions elicited by monuments. Out of six basic emotions (Ekman, 1999; Izard, 2007) – i.e. anger, joy, surprise, fear, sadness and disgust – sadness is obviously the emotion most often intended by the artists, given the many tragic events commemorated. Davies contends that unlike real-life situations, where what makes us sad brings about negative consequences, sadness elicited by a work of art is safe (Davies, 2001).

Realistic, figurative monuments achieve an intended emotional effect according to resemblance of the work of art to a given situation as the contour theory proposes (Davies, 2001) or – as Robinson's (2005) expression theory suggests – by presenting an actor who lives through certain emotional processes. These processes are recognized by the viewer through messages transmitted by gestures and body posture (Puppel, 2014). This is possible because the model becomes reified, which enables symbolic reinterpretation; as symbols operate within epistemological schemas, interpretations cannot be easily reduced to subjective impressions (Juszczak, 2010). Abstract art work can also elicit an emotional response in another way, i.e. by producing what Norman calls a visceral effect which might then lead to a cognitive reaction of the recipient (Norman, 2004). Both approaches to design provide sensory stimuli that bring the past back to us or encourage new associations. This explains why memorials, monuments and commemorations can be equally effective taking so varied forms.

A work of art's effect on the viewer is usually assessed according to a theory based on criteria described as goodness, power and activity (Schröder et al., 2011). The three dimensions are presented either as PAD: P – pleasure, A – arousal and D – dominance (Mehrabian, 1996) or as EPA: E – evaluation on the pleasant – unpleasant scale related to approach or avoidance, P – potency evaluated on the strength and weakness scale related to action and refraining from action and A – activity evaluated on a relaxation and tension scale related to physiological, facial and nonverbal components (Fontaine et al., 2007). Realistic memorials tend to build on pleasure, dominance and relaxation, while abstract ones lean towards action and tension extremes of the scale.

The combination of space and emotion strengthens the effect on the viewer, a phenomenon often referred to in ethnographic reflection which, as Yael Navaro-Yashin puts it, merges theories of affect and subjectivity with those of language and materiality (Navaro-Yashin, 2009).

Meanings ascribed to material aspects of spaces, landscapes and emplacements can be intensified, reshaped or imposed in a variety of ways. Erecting monuments and planning commemorations is only one of those ways. The human tendency to take part in rituals, ceremonies and mass processions has long been known. In today's world, increasing sensitivity to spatial / visual aspects inspires artists to come

up with new forms of theatricalization, reconstruction and performance (Szpociński, 2008). Their function, is however, similar. As Osborne puts it, “such commemorative ceremonies constitute a theatre of memory whose performances remind a community of its identity through a master narrative that engenders the sense of a collective autobiography” (Osborne, 2001: 25). These forms of commemoration do not reduce attention given to traditional monuments and memorials; on the contrary, artistic activities often start or end in their locations.

Artistic activity related to monuments can also take the form of a sociopolitical campaign. For example, Ilona Németh and Jonathan Ravasz prepare a record of monuments of Hungarian heroes on the present Slovak territory. They produce picture postcards showing them, exhibit printed postcards in international galleries, give them away for free and encourage the viewers to participate in the consciousness-raising campaign which the artists describe as follows, ‘Over the last twenty years, erecting figures of Hungarian national heroes in the public squares of Slovakian towns that used to be part of Austria-Hungary has become a peculiar form of practicing local historical politics. Please, take one postcard. You can send the memorial back to where it came from – or anywhere else’ (Németh and Ravasz, 2013/2016).

7. Conclusion. Implications for teachers and teaching

Monuments and commemorations have the potential to carry both cognitive and affective messages as well as to play both reflective and didactic functions. That is why the process of commemoration is strongly influenced and often straightforwardly steered by the policy of memory, heavily dependent on current political tendencies. Evaluations are difficult and change with time (Connerton, 2008; Besier, 2014), being always subjective and emotionally loaded. Memorials, therefore, lend themselves to being used as springboards for discussions, debates and role-plays related to history as they often commemorate destruction, but at the same time they elicit hope that it will not be repeated, and that it paves the way to new, more optimistic developments – in line with Walter Benjamin’s idea of Progress rising from a pile of debris as depicted in his allegory of the angel of history inspired by Paul Klee’s ‘Angelus Novus’ (Benjamin, 1970). That is why monuments and memorials ignite discussions focusing on current events, controversial issues and scenarios for future action, which can be incorporated in the educational process across the school curriculum in the teaching of history, geography, civic education, but also languages, especially – though not only – when students come from different cultural backgrounds

It can be argued that discussions of this kind call for at least intermediate language advancement. Obviously, the richer the language, the richer the debate, espe-

cially when discussion partners have strong beliefs, knowledge and arguments. Yet even at lower levels of language proficiency, thanks to the abundance of visual stimuli, uncomplicated descriptions as well as one-word associations elicited by monuments and memorials can be presented and these can be communicated in simple language. The ambiguity of counter-monuments elicits a sufficient variety of perceived images, interpretations and reactions to accommodate linguistic needs and possibilities of mixed ability groups.

Elements of drama can also be employed in school's educational activity considering the role of reconstruction and performance in contemporary societies. Trivial information on typical festivals and celebrations repeatedly presented in foreign language teaching materials can be replaced by less commonly discussed forms of commemorative ceremonies that can give a multisided picture of the target language community and its subgroups with often conflicting beliefs and opinions.

Such a cross-curricular approach contributes to the promotion of content and language integrated learning (CLIL), and encourages divergent and critical thinking as well as problem-solving. It also helps to develop a student's intercultural competence, opening a path for comparisons of one's own culture with that of the target language community. What is more, it invites new technologies through data search and webquests which can be used in the course of in- and out-of-school project work. The resulting collaboration of teachers will certainly add to the quality of whole school education.

Bibliography

- Alvarez, J.G. 2009. "Places, landscapes and policies of memory: a geographic lecture". *Boletín de la A.G.E.* 51. 405–409.
- Assmann, A. 2001. "History and memory". In: Smelser, N.J. and B. Baltes (eds). *International encyclopaedia of the social and behavioural sciences*. Amsterdam: Elsevier. 6822–6823.
- Assmann, J. and J. Czaplicka. 1995. "Collective memory and cultural identity". *New German Critique* 65, Cultural History/Cultural Studies. 125–133.
- Assmann, J. 2008. "Communicative and cultural memory". In: Erll, A. and A. Nünning (eds.). *Cultural memory studies. an international and interdisciplinary handbook*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 109–118.
- Augé, M. 1992. *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil.
- Augé, M. 1998. *The sense of the other*. Stanford: Stanford University Press. 108–109.
- Badstübner-Kizik, C. and A. Hille (eds). 2015. *Kulturelles Gedächtnis und Erinnerungsorte im Hochschuldidaktischen Kontext*. Frankfurt am Mein: Peter Lang.
- Bakhtin, M. 1981. "Four essays by M.M. Bakhtin". In: Holquist, M. (ed.). *The dialogic imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Bateson, G. 1972. *Steps to an ecology of mind*. San Francisco: Chandler.
- Bauman, Z. 2000. *Globalizacja*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 40–42.
- Benjamin, W. 1935/1969. "The work of art in the age of mechanical reproduction". In: Benjamin, W. *Illuminations*. New York: Schocken Books. 217–252.
- Benjamin, W. 1935/1970. "Theses on the philosophy of history". In: Benjamin, W. *Illuminations*. London: Cape. 245–255.

- Benko, G. 1997. "Introduction: modernity, postmodernity and social sciences". In: Benko, G. and U. Strohmayer (eds). *Space and social theory. Interpreting modernity and postmodernity*. Malden/Oxford: Wiley-Blackwell. 1–44.
- Besier, G. 2014. *Neither good nor bad. Why human beings behave how they do*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Blommaert, J. 2005. *Discourse: a critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. 2007. "Sociolinguistic scales". *Intercultural Pragmatics* 4.1. 1–19.
- Blommaert, J. 2010. *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bonder, J. 2009. "On memory, trauma, public space, monuments, and memorials". *Places* 21.1. 62–69. <http://escholarship.org/uc/item/4g8812kv>
- Boym, S. 2001. *The future of nostalgia*. New York: Basic Books.
- Byram, M. 2008. *From foreign language education to education for intercultural citizenship*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Celan, P. 1959/1973. "Embankments, waysides, vacant lots, rubble". In: Cameron, B.A. *Anti-computer: an essay on the work of Paul Celan followed by selected poems in translation*. Berkeley: University of California. PhD Dissertation.
- Clifford, F. 1997. *Routes. Travel and translation in the late twentieth century*. Harvard: Harvard University Press.
- Comay, R. 2002. "Memory block: Rachel Whiteread's Holocaust Memorial in Vienna". In: Hornstein, S. and F. Jacobowitz (eds.). *Image and remembrance: representation and the Holocaust*. Bloomington: Indiana University Press.
- Connerton, P. 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, P. 2008. "Seven types of forgetting". *Memory Studies* 1. 59–71. DOI: 10.1177/1750698007083889
- Dali, S. 1931. *Object surrealiste*. Paris: SADLER.
- Davies, S. 2001. "Philosophical perspectives on music's expressiveness". In: Juslin, P.N. and J.A. Sloboda (eds). *Music and emotion: theory and research*. Oxford: Oxford University Press. 23–44.
- Dervin, F. and K. Risager (eds). 2015. *Researching identity and interculturality*. London: Routledge.
- Dörnyei, Z. 2009. "The L2 motivational self system". In: Dörnyei, Z. and E. Ushioda (eds). *Motivation, language identity and the L2 self*. Clevedon: Multilingual Matters. 1–43.
- Ekman, P. 1999. "Basic emotions". In: Dalgleish, T. and M.J. Power (eds.). *Handbook of cognition and emotion*. New York: John Wiley and Sons. 45–60.
- Eliade, M. 1959. *The sacred and the profane. The nature of religion*. New York: Harcourt, Brace and World.
- European Union. 2012. *Surveylang – First European Survey on Language Competences. Final Report*. Brussels: EU Publishing.
- Foot, K. and M. Azaryahu. 2007. "Toward a geography of memory. Geographical dimensions of public memory and commemoration". *Journal of Political and Military Sociology* 35. 125–144.
- Foucault, M. 1967/2008. "Of other spaces". In: Dehaene, M. and L. De Caeter (eds.). *Heterotopia and the city. Public space in a postcivil society*. London: Routledge. 13–30.
- François, É. and H. Schulze. 2014. "Niemieckie miejsca pamięci – wprowadzenie [2001]". In: Kończal, K. (ed.). *(Kon)teksty pamięci*. Kraków: Narodowe Centrum Kultury. 173–189.
- Fried, J. 2014. „Zasłona pamięci. Ogólny zarys memoryki historycznej – cztery przypadki [2004]”. In: Kończal, K. (ed.). *(Kon)teksty pamięci*. Kraków: Narodowe Centrum Kultury. 279–326.
- Garreau, J. 1992. *Edge city. Life on the new frontier*. New York: Anchor Books.
- Halbwachs, M. 1925/1992. *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hirsch, M. 2012. *The generation of postmemory*. New York: Columbia University Press.
- Huysen, A. 1994. *Twilight memories: marking time in a culture of amnesia*. London: Routledge.

- Hölscher, L. 2014. „Pamiętać czy zapomnieć. O prawidłowym obchodzeniu się z narodowo-socjalistyczną przeszłością. Dziesięć lat później [1999]”. In: Kończal, K. (ed.). *(Kon)teksty pamięci*. Kraków: Narodowe Centrum Kultury. 85–97.
- Izard, C.E. 2007. „Basic emotions, natural kinds, emotional schemas and a new paradigm”. *Perspectives on Psychological Science* 2–3. 260–280.
- Janowski, M. 2016. „Najpiękniejsza stolica prowincjonalna [The most beautiful provincial capital]”. *Ale Historia* 18.07.2016. 3–5.
- Jordan, J. 2006. *Structures of memory: understanding urban change in Berlin and beyond*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Juszczak, W. 2010. *Wędrówka do źródeł* [Going to the sources]. Gdańsk: Słowo/Obraz/Terytoria.
- Kansteiner, W. 2002. „Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies”. *History and Theory* 41. 179–197.
- Landsberg, A. 2004. *Prosthetic memory. The transformation of American remembering in the age of mass culture*. New York/Chichester: Columbia University Press.
- Leder, A. 2014. *Prześlona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej* [Dreamt revolution. Exercises in historical logic]. Warszawa: Wydawnictwo Krytyka Polityczna.
- Levy, D. and N. Sznajder. 2014. „Holokaust jako polityka historyczna [2001]”. In: Kończal, K. (ed.). *(Kon)teksty pamięci*. Kraków: Narodowe Centrum Kultury. 161–171.
- Lotman, J. 1977. In: Janus, E. and M.R. Mayenowa (eds.). *Semiotyka kultury* [Semiotics of culture]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Löfgren, O. 2014. „Urban atmospheres as brandscapes and lived experience”. *Place Branding and Public Diplomacy* 10.4. 255–266.
- Megill, A. 1998. „History, memory, identity”. *History of the Human Sciences* 11.3. 37–62.
- Mehrabian, A. 1996. „Pleasure-arousal-dominance: a general framework for describing and measuring individual differences in temperament”. *Current Psychology* 14.4. 261–292.
- Meier, Ch. 2014. „Pamiętanie – wypieranie – zapominanie [2001]”. In: Kończal, K. (ed.). *(Kon)teksty pamięci*. Kraków: Narodowe Centrum Kultury. 141–158.
- Merleau-Ponty, M. 1945. *La phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
- Morley, D. 2000. *Home territories. Media, mobility, identity*. London: Routledge.
- Navaro-Yashin, N. 2009. „Affective spaces, melancholic objects: ruination and the production of anthropological knowledge”. *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 15. 1–18.
- Németh, I. and J. Ravasz. 2013/2016. *Retour*. Artwork presented at an exhibition entitled “Travelers. Voyage and Migration in New Art from Central and Eastern Europe”. Warsaw: Zachęta National Gallery of Art, 14.05.2016 – 21.08.2016.
- Niethammer, L. 2014. „Po tej stronie *floating gap*. Pamięć zbiorowa i konstrukcja tożsamości w dyskursie naukowym [1995]”. In: Kończal, K. (ed.). *(Kon)teksty pamięci*. Kraków: Narodowe Centrum Kultury. 31–51.
- Nieznalska, D. 2015. *The past that does not intend to pass*. Exhibition in the PGS Gallery in Sopot.
- Nora, P. 1989. „Between memory and history – les lieux de mémoire”. *Representations* 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory). 7–24.
- Olick, J.K. and J. Robbins. 1998. „Social memory studies: from ‘collective memory’ to the historical sociology of mnemonic practices”. *Annual Review of Sociology* 24. 105–140.
- Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V. and D. Levy (eds.). 2011. *The collective memory reader*. Oxford: Oxford University Press. 300–303.
- Olsen, B. 2003. „Material culture after text: re-remembering things”. *Norwegian Archaeological Review* 36.2. 87–104.
- Olsen, B. 2013. *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów* [In Defence of things. Archaeology and ontology of objects]. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Osborne, B.S. 2001. „Landscapes, memory, monuments, and commemoration: putting identity in its place”. Paper Commissioned by the Department of Canadian Heritage for the Ethnocultural, Racial, Religious, and Linguistic Diversity and Identity Seminar. Halifax, Nova Scotia. Available on-line in English and French at www.metropolis.net [accessed 04.05.2016].

- Passewalck, S. 2015. "Erinnerungsorte im Fremdsprachenunterricht als Arena". In: Badstübner-Kizik, C. and A. Hille (eds). *Kulturelles Gedächtnis und Erinnerungsorte im Hochschuldidaktischen Kontext*. Frankfurt am Mein: Peter Lang. 167–183.
- Porebski, M. 2002. *Polskość jako sytuacja*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Rajkowska, J. 2002. *Greetings from Jerusalem Avenue*. An installation in Warsaw. www.rajkowska.com.
- Puppel, S. 2009. „Uwagi w sprawie konieczności ochrony dziedzictwa kulturowo-językowego, czyli od ojcowizny i ojczyzny do wspólnoty światowej”. *Acta Pomerania* 2. 101–108.
- Puppel, J. 2014. *Obecność i rola gestów rytualnych w przestrzeni publicznej. Analiza rzeźb sakralnych w świątyniach katolickich na terenie miasta Poznania i wybranych okolic*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ricoeur, P. 2006. *History, memory, forgetting*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Robinson, J. 2005. *Deeper than reason: emotion and its role in literature, music and art*. Oxford: Oxford University Press.
- Schröder, T., Netzel, J., Schermuly, C.C. and W. Scholl. 2013. "Culture-constrained affective consistency of interpersonal behavior. A test of affect control theory with nonverbal expressions". *Social Psychology* 44.1. 47–58.
- Soja, E.W. 1989. *Postmodern geographies: the reassertion of space in critical social theory*. New York: Verso.
- Syenko, J. 2014. "The remainders of memory: Berlin's postnational aesthetic". *Drain* 11.2. <http://drainmag.com> [accessed 24 July 2016].
- Szpociński, A. 2008. "Miejsca pamięci (*lieux de mémoire*)". *Teksty Drugie* 4. 11–20.
- Tuan, Y.-F. 1977. *Space and place. The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vansina, J. 1985. *Oral tradition as history*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Watzlawick, P., Bavelas, J.B. and D.D. Jackson. 1967. *Pragmatics of human communication*. New York: Norton.
- Whitling, F. 2010. "Damnatio memoriae and the power of remembrance". In: Pakier, M. and Bo Stráth (eds.). *A European memory? Contested histories and politics of remembrance*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Winter, J. 1995. *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European culture and history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, J.E. 1992. "The counter-monument: memory against itself in Germany today". *Critical Inquiry* 18. 267–296.
- Young, J.E. 1994. *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning*. New Haven: Yale University Press. 43.
- Young, J.E. 2000. *At memory's edge: after images of the Holocaust in contemporary art and architecture*. New Haven: Yale University Press. 92–93.

WSKAŹNIKOWOŚĆ TWARZY LUDZKIEJ: KRÓTKI PRZEGLĄD PROBLEMATYKI

JOANNA PUPPEL

1. Wstęp

Esencjonalność człowieka jako gatunku i osoby przejawia się, między innymi, w tym, iż człowiek istnieje w niezwykle istotnym wymiarze ‘kultury wizualnej’, w której twarz ludzka od niepamiętnych czasów służyła jako główny wskaźnik tzw. wyglądu zewnętrznego oraz różnych stanów emocjonalnych (zob. Bal, 2003). Miała więc od zawsze funkcję niezwykle społeczną i (między)kulturową i to zarówno integrującą jak i dezintegrującą. Fakt ten miał również od zawsze związek z otwartością twarzy i jej uniwersalną (tj. poprzez wszystkie kultury lokalne) dostępnością a także jej estetycznością (zob. np. Strzałko et al., 1996; także Mirzoeff, 1998), co miało i ma istotny związek z funkcjonowaniem człowieka jako przedstawiciela naczelnego w tzw. ‘cyklu dziennym’ odpowiednio natlenionym i aktywnym percepcyjnie i motorycznie (ang. *diurnal cycle*, zob. Schmidt i Thews, 1983; także Jurmain et al., 2013). Tak więc człowiek nosił i udostępniał publicznie swoją twarz jako nieodłączny wizerunek w nieustannej ewolucyjnej sukcesji formacji społeczno-kulturowo-ekonomicznych, a więc w kulturach myśliwsko-zbierackich, agrarnych jak i w dzisiejszej kulturze miejskiej i wirtualnej (zob. Redican, 1982). W powyższej ewolucyjnej sukcesji twarzy tej, zwłaszcza różnym stanom jej ekspresyjności, przypisywano i przypisuje się określoną semantyczną wskaźnikowość, także związaną z nią określoną wartość komunikacyjno-mediacyjną. Wskaźnikowość definiuje się tutaj jako bezpośrednią korelację czasowo-przestrzenną (a więc typu ‘tu i teraz’) istniejącą pomiędzy widzialnym określonym układem twarzy a jego znaczeniem.

W niniejszym krótkim opracowaniu omówiona zostanie wskaźnikowość twarzy ludzkiej jako uniwersalnego elementu kultury ludzkiej (zob. np. Brown, 1991) jak

i najważniejszego w kulturze wizualnej elementu ‘komunikacji wskaźnikowej’ (ang. *indexical communication*, zob. np. Sadowski, 2009). Twarz bowiem w kulturze wizualnej pozostaje jednym z najważniejszych wskaźników komunikacyjnej, ale także i estetycznej, obecności człowieka w otwartej przestrzeni publicznej i w tym wymiarze ma wielkie znaczenie nie tylko dla antropologii, czy w nieco węższym zakresie dla ‘antropologii dnia’ związanej z cyklem dziennym życia człowieka, dla badań w zakresie historii sztuki, ale także dla komunikologii skupiającej się na badaniu wszelkich przejawów komunikacji międzyludzkiej, w tym różnych form komunikacji niewerbalnej obejmującej także komunikowanie twarzą (zob. Puppel, 2011).

2. ‘Naga’ twarz i twarz ‘uzbrojona’

W wymienionej powyżej ewolucyjnej sukcesji od kultury myśliwsko-zbierackiej do dzisiejszej kultury miejsko-wirtualnej twarz człowieka zawsze występowała albo jako tzw. ‘naga’ twarz (ang. *naked face*) albo jako twarz na różne sposoby ‘uzbrojona’ w różnego rodzaju ornamenty (ang. *ornamented face*). W zależności od tego właśnie faktu twarz zawsze reprezentowała różne typy i stopnie (tj. różne nasilenia) semantycznej wskaźnikowości i związanej z nimi siły mediacyjnej w obrębie modalności wzrokowo-dotykowej. Zarówno naga twarz jak i twarz uzbrojona w różne kulturowe artefakty mają swoją siłę interakcyjno-ekspresyjno-performatywną, która jest wykorzystywana przez człowieka mniej lub bardziej świadomie w różnych kontekstach komunikacyjnych. Jest ona także centralną częścią tzw. ‘głowy kulturowej’ (zob. Puppel, 2015).

2a. Wskaźnikowość nagiej twarzy

Ten typ wskaźnikowości jest bodaj najlepiej zbadany na gruncie studiów nad komunikacyjnymi zachowaniami człowieka o charakterze niewerbalnym, zwłaszcza w kontekście emocji, które twarze wyrażają. Paul Ekman to badacz szczególnie zasłużony dla komunikologii w badaniach nad twarzą nagą (tj. nieuzbrojoną w zewnętrzne ornamenty). Zarówno indywidualnie jak i we współpracy z wieloma badaczami poświęcił temu zagadnieniu wiele pionierskich badań i publikacji. Wynika z nich niezbicie, że naga twarz ludzka jest niezwykle czułym uniwersalnym ‘urządzeniem’ służącym głównie do wyrażania uniwersalnego zestawu emocji (np. strachu, desperacji, bólu, radości, smutku, gniewu, zdziwienia, etc.) i to w kulturach zarówno piśmiennych jak i niepiśmiennych (zob. np. Ekman, 1968; Ekman, 1977; Ekman i Friesen, 1968; Ekman i Friesen, 1969; Ekman i Friesen, 1971; Ekman et al., 1969; Ekman et al., 1972; Ekman i Friesen, 1986; Izard, 1971; Keltner i Ekman, 2000).

Wskaźnikowość nagiej twarzy ludzkiej związana jest z wszelkimi większymi lub mniejszymi czynnościami motorycznymi wykonywanymi przez daną osobę w obrębie twarzy i na jej powierzchni i jednocześnie łatwo zauważalnymi (tj. ostrzeżanymi) przez inne osoby. Czynności te obejmują takie ruchy jak:

- utrzymywanie twarzy nieruchomej
- dwustronne lub jednostronne podniesienie brwi
- ściągnięcie brwi
- obustronne rozszerzenie ust w uśmiechu
- jednostronne podniesienie kącika ust
- otwarcie ust
- wygięcie ust ku dołowi
- zaokrąglenie warg
- wysunięcie warg do przodu
- przymknięcie oka lub oczu
- mruganie powiekami
- szerokie otwarcie oczu
- wydęcie policzka lub policzków
- wytworzenie zmarszczek poziomych na czole
- wysunięcie szczęki dolnej wraz z dolną wargą
- cofnięcie szczęki dolnej
- przesunięcie szczęki dolnej w lewo lub w prawo
- ruchy nozdrzami.

Każda z tych czynności wymaga z czysto psycho-fizjologicznego punktu widzenia uprzedniego wykształcenia motoryczności (zob. np. Kail, 2015, zwłaszcza Rozdział 5 odnoszący się do rozwoju motorycznego dziecka) a także odpowiedniego ukształtowania świadomości odnośnie ich semantycznej i percepcyjnej oddzielności jak i świadomości związanej z możliwościami ich zastosowania w interakcji międzyosobowej. Jak więc widać zestaw określonych twarzowych czynności motorycznych pozostający do dyspozycji człowieka jest całkiem spory. Ma to oczywiście związek z wybitną rolą motoryczności twarzowej w komunikacji bezpośredniej typu ‘twarzą-w-twarz’ (ang. *face-to-face*), w której komunikowanie wskaźnikowe odgrywa podstawową rolę jako istotnego regulatora dostarczającego odpowiednio skategoryzowanego i wysoce heterogenicznego zestawu bodźców emocjonalnych w przebiegu danego aktu komunikacyjnego (zob. np. Izard, 1993; Brosch et al., 2010). Natomiast zupełnie odrębną kwestią jest ustalenie tzw. ‘siły rażenia’, zarówno w wymiarze motorycznym jak i percepcyjnym, poszczególnych czynności w komunikowaniu bezpośrednim. Potrzebne są tutaj dalsze badania uzupełniające dotychczas uzyskane wyniki.

2b. Wskaźnikowość twarzy uzbrojonej

Z kolei tzw. ‘twarz uzbrojona’, a więc twarz wyposażona w dodatkowe cechy zewnętrzne (wszelaką ornamentację nakładaną na skórę lub zawieszaną na twarzy), takie jak makijaż, tatuaż, kolczyki, pierścienie, ćwieki, paciorki, wisiorki, etc., funkcjonująca jako swoiste i charakterystyczne dla danej kultury lokalnej przedłużenie nagiej twarzy jest odpowiednio mniej przebadana pod kątem przydatności komuni-

kacyjnej tychże elementów jak i ich roli w procesie komunikacji bezpośredniej. Niemniej badania etnograficzno-antropologiczne dotychczas przeprowadzone w odniesieniu do tzw. kultur pierwotnych (zob. np. klasyczne dzieło Tylora, 1871/2016; Gröning, 1998; Blauer, 1999; również Morris, 2004) nie pozostawiają najmniejszych wątpliwości co do wytworzenia przez gatunek ludzki bardzo szerokiego mechanizmu zawierającego bogaty zestaw środków ornamentacyjnych służących różnym celom, zwłaszcza podkreślanii zarówno tożsamości zbiorowej i jednostkowej osób je noszących. Można więc mówić tutaj w szerokim kontekście kultury wizualnej o twarzy uzbrojonej jako wyrażającej 'policentryczność kultury wizualnej' (zob. Shohat i Stam, 1998). W szczególności, tak jak to ma miejsce w przypadku nagiej twarzy, twarz uzbrojona służyła zawsze w perspektywie historycznej podkreślanii takich uniwersalnych stanów jak: agresja, obrona, poświęcenie, żałoba i smutek, melancholia, ekstaza, triumf, bogactwo, potęga i znaczenie, zdrowie, wiek, afiliacja, etc. Szczegółowe omówienie obecności tych cech zewnętrznych twarzy uzbrojonej ma ogromne znaczenie nie tylko dla wizerunkowości poszczególnych kultur lokalnych ale także dla wskazania ich ewentualnego znaczenia dla procesu komunikacji bezpośredniej w kontekście wielokulturowym.

3. Wnioski: postulaty odnośnie badań nad wskaźnikowością twarzy ludzkiej

Powyższy skrótowy przegląd zagadnień związanych z szeroko rozumianą wskaźnikowością twarzy ludzkiej pozwala na wyszczególnienie głównych rejonów badawczych. Są to następujące rejony:

1. Kultura wizualna jako płaszczyzna odniesienia dla badań nad wskaźnikowością twarzy ludzkiej, w tym:
 - policentryczność kultury wizualnej
2. Heterogeniczność bodźców emocjonalnych wyrażanych za pomocą nagiej twarzy, w tym:
 - komunikacja wskaźnikowa
 - polisemiotyczność poszczególnych ekspresji twarzowych.
3. Heterogeniczność bodźców kulturowych wyrażanych za pomocą twarzy uzbrojonej, w tym:
 - społeczny charakter twarzy uzbrojonej
 - (między)kulturowy charakter twarzy uzbrojonej.

Bibliografia

- Bal, M. 2003. "Visual essentialism and the object of visual culture". *Journal of Visual Culture* 2. 5–32.
Blauer, E. 1999. *African elegance*. New York: Rizzoli.

- Brosch, T., Pourtois, G. i D. Sander. 2010. "The perception and categorization of emotional stimuli: a review". *Cognition and Emotion* 24. 377–400.
- Brown, D.E. 1991. *Human universals*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Ekman, P. 1968. "Research findings on recognition and display of facial behavior in literate and nonliterate cultures". *Proceedings of the 76th Annual Convention of the American Psychological Association* 3. 727 (Summary).
- Ekman, P. 1977. "Facial expression". W zbiorze: Siegman, A. i S. Feldstein. (red.). *Nonverbal behavior and communication*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates. 97–116.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. 1968. "Nonverbal behavior in psychotherapy research". W zbiorze: Shlien, J. (red.). *Research in psychotherapy*. Vol. 3. Washington, D.C.: American Psychological Association. 179–216.
- Ekman, P., E.R. Sorenson i W.V. Friesen. 1969. "Pan-cultural elements in facial displays of emotions". *Science* 164. 86–88.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. 1971. "Constants across cultures in the face and emotions". *Journal of Personality and Social Psychology* 17.2. 124–129.
- Ekman, P., W.V. Friesen i P. Ellsworth. 1972. *Emotions in the human face: guidelines for research and integration of findings*. New York: Pergamon Press.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. 1986. "A new pan-cultural facial expression of emotion". *Motivation and emotion* 10.2. 159–168.
- Gröning, K. 1998. *Body decoration: a world survey of body art*. New York: Vendome Press.
- Izard, C.E. 1971. *The face of emotion*. New York: Appleton.
- Izard, C.E. 1993. "Four systems for emotion activation: cognitive and noncognitive processes". *Psychological Review* 100.1. 68–90.
- Jurmain, R., Kilgore, L. i W. Trevathan. 2013. Wyd. 9. *Essentials of physical anthropology*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Kail, R.V. 2015. *Children and their development*. Wyd. 7. Toronto: Pearson.
- Keltner, D. i P. Ekman. 2000. "Facial expression of emotion". W zbiorze: Lewis, M. i J. Haviland. (red.). *Handbook of emotions*. Wyd. 2. New York: Guilford Publications. 236–249.
- Mirzoeff, N. (red.). 1998. *The visual culture reader*. London: Routledge.
- Morris, D. 2004. *The naked woman: a study of the female body*. New York: St. Martin's Press.
- Puppel, J. 2011. "Uwagi w sprawie zarządzania twarzą w przestrzeni publicznej". W zbiorze: Puppel, S. (red.). *Transkomunikacja*. Poznań: Katedra Ekokomunikacji UAM. 81–89.
- Puppel, J. 2015. "Głowa człowieka jako węzeł kulturowo-komunikacyjny: uwagi w sprawie głowy kulturowej". *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XV. 189–206.
- Redican, W.K. 1982. "An evolutionary perspective on human facial displays". W zbiorze: Ekman, P. (red.). *Emotion in the human face*. Wyd. 2. Cambridge: Cambridge University Press. 212–280.
- Rule, N.O., Ambady, N., Adams, R.B., H. Ozono, S. Kakashima, S. Yoshikawa i M. Watabe. 2010. "Polling the face: prediction and consensus across cultures". *Journal of Personality and Social Psychology* 98.1. 1–15.
- Sadowski, P. 2009. *From interaction to symbol: a systems view of the evolution of signs and communication*. Amsterdam: John Benjamins.
- Schmidt, R.F. i G. Thews. (red.). 1983. *Human physiology*. Berlin: Springer-Verlag.
- Shohat, E. i R. Stam. 1998. "Narrativizing visual culture: towards a polycentric aesthetics". W zbiorze: Mirzoeff, N. (red.). 27–49.

Strzałko, J., Kaszycka, K. i B. Kujawa. 1996. "Najpiękniejsza jest przeciętna". *Wiedza i Życie* 5. 20–22.

Tylor, E.B. 1871/2016. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art and custom in two volumes*. New York: Dover Publications.

A FEW ASPECTS OF WELL-KNOWN ATHENIAN ISONOMIA IN ANCIENT GREECE AND ITS OPPOSITION TO THE PROFESSION OF A LOGOGRAPHER

KRYSZYNA TUSZYŃSKA

At the beginning of my article I should explain two terms used in the history of ancient Greek culture, that is *LOGOGRAPHOS* and *ISONOMIA*. Neither of them is definite. The first one, the Greek technical term *LOGOGRAPHOS* (English ‘logographer’), was in the history of literature popularized by German philologist and archaeologist Georg Friedrich (1771–1858) and was considered to have been connected with two kinds of literary men: (1) the Ionian writer telling stories before Herodotus and (2) the paid speech writer in Athens in the fifth and fourth century B.C.

The first meaning is of little interest to us: the authors of the first ethnographical and geographical works did not distinguish facts from fiction; they are, nevertheless, the oldest prose writers in Greek literature. In the opinion of Thucydides, logographers composed their works with a purpose to impress the audience rather than to present the truth (*Peloponnesian War*, book I, 21.1).

The second term is linked with Athenian jurisdiction. The moral value of this term is my main interest in this article. The well-known Greek word *ISONOMIA* popularly meant no more than ‘equality before the law’¹. The term is usually related to Greek democracy, but, interestingly, it was used not only in reference to Athenian democracy and not only by Athenian writers. First I am going to show the use of the two terms *NOMOS* and *ISONOMIA* in Greek culture, then to present a discussion of

¹ See: Gregory Vlastos, *Isonomia politike*, [in:] J. Man, E.G. Schimdt, *ISONOMIA. Studien zur Gleichheitsvorstellung im griechischen Denken*, Berlin 1964, p. 1.

the question of the technical term *NOMOS* in Athenian literature and, finally, to describe the Athenian *ISONOMIA* as functioning through the people's court, the *Heliaia*, and to ask about the role played by the logographer in Athenian democracy.

Let me begin with the two elements which form the word *ISONOMIA*: *isos* and *nomos*. *Isos* in the most common translation means 'equal', but it also has the meaning of 'fair' or 'just'. In its second meaning, the adjective *isos* in *ISONOMIA* was used by Isocrates in his speech *Panathenaicus* (par. 178) in relation to Spartans and their moral norms². We can also observe this kind of meaning of *isos* in the Athenian historian Thucydides; when describing the Theban spokesman, he relates to Thebes' political system as 'a government which is neither *kat' oligarchian isonomon* nor a democracy' (*Peloponnesian War* book III, 62). In this sense the adjective *isonomos* is connected with oligarchy. But, as G. Vlastos wants it, the aim of Thucydides was to put an emphasis on a totally different type of government – 'a *dynasteia* (English 'government') of a few men' which is ruled arbitrarily in the way closest to tyranny, without giving the people any voice in its decisions, which is attributed to the Theban government. However, Thucydides did not mean to distinguish between Athenian democracy and oligarchy³.

We can also find the term *ISONOMIA* in non-Athenian texts. The earliest piece of evidence that has come down to us is the constitutional document from Chios which reveals the existence of a number of democratic institutions on that island as early as about 575–550 BC, for example meetings of a popular assembly in some judicial capacity. Other examples of such texts are those associated with an egalitarian system of government in the island of Samos, after the death of tyrant Polycrates (522 B.C) and the democratic reforms of Demonax of Mantinea enacted at Cyrene about the middle of the sixth century BC.⁴

The survival of substantially more literature and inscriptions from Athens than from any other part of the Greek world often makes us oblivious of our ignorance of the history of the rest of Greece. However, the silence of our sources from other city-states does not seem to be a sufficient argument for the term's origin in Athens⁵. In short, we lack the information which would enable us to affirm or deny with any confidence that the ideas of *ISONOMIA* or *NOMOS* as 'statute' originated in Athens with Cleisthenes' reforms (about 508 BC.), but, of course, in popular thinking *ISONOMIA* and *DEMOKRATIA* are synonymous.

What is also interesting for me is the Greek term *NOMOS*. *NOMOS* is a 'law' or a 'norm' in a descriptive sense, and although the origin of this norm may be on vari-

² This example is extensively discussed (especially regarding its use by the Athenian writer) by G. Vlastos, *op. cit.*, p. 18–21.

³ G. Vlastos, *op. cit.*, p. 13–17.

⁴ See: Martin Ostwald, *Nomos and the Beginnings of Athenian Democracy*, Oxford 1969, p. 96–136 (discussed at length).

⁵ It is an opinion of M. Ostwald, *op. cit.*, p. 97.

ous occasions attributed to the gods, to a lawgiver, or to an enactment by the society as a whole, the main point is that, regardless of its origin, it is recognized and acknowledged as a valid norm within a given milieu⁶.

But as it is worth mentioning at this point, we do not have a precise understanding of the technical term of *NOMOS*. Eric Dodds in his book titled *The Greeks and the irrational*⁷ underlines the fact that *NOMOS* had for the Greeks as many as three distinct meanings: law, custom and social conventions. Of course, to make our considerations more clear we can agree that what is interesting for me now is the first meaning of the term, i.e. law. But in the fifth century BC, thanks to sophists, there arose in Athens a *nomos-physis* antithesis. What is *physis* then? The term is usually translated as 'nature'. It was a term which Ionian 'scientists' came to use for the whole of reality, or for the most abiding material source. But it also came to be used to refer to the constitution or set of characteristics of a particular thing, or class of such things, especially of a living creature or a person⁸.

There are some deep differences in the use of this term by sophists and philosophers: *physis* (English 'nature') can be common unwritten law which is in accordance with nature (in this meaning it is used by Aristotle in his *Rhetoric* 1370 b, and also in Greek drama, in *Antigone* by Sophocles, when Antigone appeals to unwritten, divine *NOMIMA* contrasted with laws determined by men. And also, in another meaning, *physis* is a source of values and its appeal was simply to the nature of things, essentially to the nature of the phenomenal world. That is what can be seen in the words of the sophist Hippias in Plato's dialogue *Protagoras* (337 c–e) when he addresses those (sophists and their pupils, and also Socrates) present in the house of Callias with the words: *I for my part regard you as all kinsmen and belonging together and as fellow-citizens, by nature and not by law; for like is akin to like by nature, whereas law, a tyrant over human beings, in many things constrains us contrary to nature (physis)*. So we are dealing with the *nomos-physis* controversy here.

But in another dialogue by Plato, *Gorgias*, we can find a different meaning of this antithesis. Statesman Callicles proves that for the most part nature and *NOMOS* are opposed to each other. But in another way: conventional laws are made by the majority who are weak. They make them in their own interest, and, being inferior, they are happy to settle for equal shares. Consequently, by virtue of *NOMOS* it is thought unjust and shameful to seek to have more than is possessed by the majority. But by nature, it is right that the better should have more than the worse and the abler more than the less able. The same meaning of the term *NOMOS* we can observe in *The Peloponnesian War* by Thucydides in the famous rhetorical piece known as *The Melian Dialogue* (book V, 84–116). Thucydides himself was a child

⁶ This is a popular definition of *NOMOS*. Cf. M. Ostwald, op. cit., p. 20/21.

⁷ Eric Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley 1951. I have read it in the Polish translation by J. Partyka, Homini, Bydgoszcz 2002 (p. 147).

⁸ G.B. Kerferd, *The Sophistic Movement*, Cambridge 1981, p. 111.

of the sophistic movement in both its philosophical and rhetorical branches and, because of the nearly total lack of extant sophistic works that we could resort to, he has been our representative source of the theories of the sophists⁹. *The Melian Dialogue*, conducted between the Athenians and the Melians, derives its structure from Protagorean treatises *Antilogiai (Contradictory Arguments)*, of which one extant example is the late fifth-century pamphlet titled *Double Arguments (Dissoi logoi)*¹⁰. Protagoras illustrated in this treatise his contention that there are two opposite arguments on every subject. In the Melian debate there is portrayed the extreme imperialism of the Athenians directed against the helpless enemy and the term *NOMOS* means here no more than ‘the law of the stronger’ which can be understood as ‘nature’s law’. Thucydides was very interested in the power of *logos*; he was a representative of a new intellectual school, much influenced by rhetoric and sophistic ideas¹¹. It is now clear that the term *NOMOS* was discussed by Greek philosophers, historians and literary men, especially in Athens, however a conclusive analysis of it is far from obvious for both philologists and historians.

At this point, we have to refer shortly to another term which is important here, namely *THESMOS*, an older term in Athenian tradition than *NOMOS*. The fundamentals of democracy were laid by Solon’s reforms (594 BC). But Solon himself did not use the term *NOMOI* to describe his reforms. Rather, he used an older term, *THESMOI*. I am not going to discuss the definition of *THESMOS* in detail here. Suffice it to say that the word has a few meanings, the most important one for us being ‘specific statutes or regulations of a political or religious character’¹². One observation would be of some importance here: if we apply the significance of *THESMOS* as ‘a thing imposed by a higher power upon those for whom the authority of the imposing agency makes the *THESMOS* an obligation’ to the sense of ‘statute’, we may conclude that *THESMOS* is a law given by a lawgiver who is thought of as standing apart from and above the persons upon whom his law is binding¹³. As I have already stated, Solon himself did not use the term *NOMOS* to describe his legislation, but Aristotle, speaking on his own behalf when discussing Solon’s reforms, uses the very term *NOMOI (Constitution of Athens 7–12)*¹⁴. During the fifth

⁹ W.C.K. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Cambridge 1969, p. 223–224.

¹⁰ Henry Immerwahr in the chapter on Greek historiography (p. 446) in *The Cambridge History of Classical Literature*, Part one: *Greek Literature*, ed. by P. Easterling and B. Knox, Cambridge 1985.

¹¹ Thucydides himself presents his methodology as a historian at the beginning of his *History of the Peloponnesian War*: ‘My habit has been to make the speakers say what was in my opinion demanded of them by various occasions, of course, adhering as closely as possible to the general sense of what they really said’. (book I, 22.1), in translation by Crawley, London 1910.

¹² For a very interesting discussion of the term *THESMOS* see: M. Ostwald, op. cit., p. 1–19.

¹³ See: M. Ostwald, op. cit., p. 19.

¹⁴ Aristotle’s *Constitution of Athens* is the sole surviving example of a massive investigation of Greek city states which Aristotle directed, though he himself could hardly have written more than a fraction of the 158 treatises which were reputedly composed.

century the technical term for ‘statute’ in Athens changed from *THESMOS* to *NOMOS* and since those times the two terms have carried different meanings. Solon’s legislation laid foundations for democracy, but did not enforce a democratic system in Athens. Aristotle described Solon’s reforms as *mese politeia*, the form of government transitional between oligarchy and democracy¹⁵. Solon did for the poor as much as he could in the political and social system of Athens. He did not make the poor and the rich equal but he did make them equal before the law.

The next step in Athenian democracy is due to the reforms of Cleisthenes. It could be said that thanks to them the two terms of *DEMOKRATIA* and *ISONOMIA* are very close to each other. *ISONOMIA* is the principle of political equality. It is not a constitutional form; it ensures, for all citizens, an equal chance to be elected for office, equality in holding magistrates accountable for their official acts, and an equal opportunity to participate in the shaping of policies¹⁶. Aristotle says (*Constitution of Athens* 20, 1) that Cleisthenes opened the political life in the city to the people as a whole. As I said at the beginning of my article, neither of the terms – *NOMOS* or *ISONOMIA* – is, beyond dispute, of Athenian origin. So the question is: can we speak of the source when referring to Cleisthenes? My answer is: yes, because the adoption of *NOMOS* in Athens was the result of a deliberative policy (as I have shown in the discussion about the very different meanings of the term *NOMOS* in Athenian literature) and the implementation of that policy. And even if Cleisthenes did borrow both *NOMOS* and *ISONOMIA* from other parts of the Greek world, he was original in that he was the first to combine them in a way in which no other state is likely to have combined them before. And, what is more, through *ISONOMIA* he expressed the principle and the instrument of Athenian democracy.

After these remarks, we should ask: who did *NOMOS* serve in Athens in the fifth and fourth century BC and how should we understand the term *ISONOMIA* in Greek democracy? When democracy is identified with *ISONOMIA*, we understand ‘democracy’ in the most positive way as something akin to ‘the management of public affairs is made common’ and ‘the power is given to the masses’¹⁷.

The most important institution of the democratization of life in Athens was the *Heliaia*, meaning ‘the people’s court’¹⁸.

¹⁵ See: Stanisław Witkowski, *Państwo greckie*, Warszawa 1938, p. 217.

¹⁶ M. Ostwald says that the Greek *ISONOMIA* comes closer than any other Greek word to expressing the modern notion of ‘rights’ in the sense in which we speak of the ‘rights of man’ or ‘rights of citizen’. Cf. M. Ostwald, *op. cit.*, p. 113.

¹⁷ These are the definitions given by Herodotus in a political debate in his *History* (book 3, 80.2; 81.1).

¹⁸ In the *Heliaia* the 6,000 citizens were drawn from the 10 tribes and they were divided into chambers of 600 jurymen, 500 or 501 of whom were regular members, with the rest constituting alternate jurors. It should be noticed that the *Heliaia*’s jurisdiction also included Athenians and citizens of other cities as a subjects of international law.

Now, we can go further to Pericles' reforms implemented with the aim of full democratization of Athenian life. As has been said before, the *Heliaia*, the people's court, was one of the most important instruments of *ISONOMIA*¹⁹. Initially, the *Heliaia*'s jurisdiction was limited to judging the archons and, probably, dealing with some other similar accusations against public office-holders. It was when Ephialtes and Pericles prompted a binding resolution through the ecclesia, stripping the conservative Areopagus²⁰, of most of the cases it decided, that the *Heliaia* started hearing almost all the civil and penal cases²¹. Taking the jurisdiction over the so called *graphe paranomon*²², the *Heliaia* replaced the Areopagus in the execution of legal control of the decisions of the ecclesia. Of much importance is the fact that there was no appeal to any other tribunal, because the people's court was the highest one in Athenian democracy.

The *Heliaia* was a court the member of which could be every citizen who was over thirty years old, without exception. There was not any so-called *dokimasia*, i.e. examination of candidates chosen to the people's court from the point of view of their morality, abilities, knowledge of the law and other factors of this kind. The public office of the *heliast* was not obligatory, and the citizens who wished to exert these duties had to submit a petition. Pericles' idea was to make it a custom of paying the so-called *misthos*, meaning 'judicial allowance', to every single judge in the people's court, the payment being made per one day spent in the court. According to Aristotle, *Pericles first made in the jury-courts a paid office, as a popular counter-measure against Cimon's wealth*²³. The salary of each day of employment was one *obolus*, and later, three *oboloi*, i.e. half of a drachma, assuming the *heliasts* were ordinary citizens and not legal experts.

This kind of transformations in public life had their reflection in Greek performances in the theatre, particularly in the so-called Old Comedy. We also have to note here that Athenian theatre can be perceived as the world in miniature. The performances presented on the stage at the foot of the Acropolis constituted a part of religious celebrations worshipping Dionysus, and all the citizens were legally

¹⁹ About the *Heliaia* as an instrument of *ISONOMIA* see S. Witkowski, op. cit., p. 213 and the following.

²⁰ The Greek name *Areios Pagos* translated 'Ares' Rock' functioned as a court for trying deliberative homicide. Before Ephialtes' reforms the Areopagus had had the duty of guarding the laws and to keep watch over the greatest and the most important affairs of the state. Source: Aristotle, *Constitution of Athens* 8, 1.

²¹ The Areopagus kept its competence only for the crimes of murder and arson while the archons could impose some minor fines. See: S. Witkowski, op. cit., p. 213.

²² *Graphe paranomon* was a form of legal action believed to have been introduced in Athens under the democracy somewhere around 415 BC. It was a replacement for ostracism which had fallen into disuse around the same time. The term means 'suit against (bills) contrary to the law'. For an explanation of the term see: S. Witkowski, op. cit., p. 229–230.

²³ Aristotle, *Constitution of Athens* 9.

obliged to participate in them²⁴. In this way, as Ewa Skwara²⁵ very rightly underlines, the Athenian performances created an ideal space in which the theatre fully reflected society and could simultaneously mould it. It may now be very difficult to understand the function of the theatre in the Athenian community, because the theatre has lost this ability – to be the world in miniature – as compared to such media as television and the Internet. But in ancient Athens in the fifth century BC, all citizens participated in theatrical festivals, and Aristophanes, the most representative poet of Old Comedy, himself said in the *Frogs* that the theatre had the same importance for adults as school for children: the duty of the theatre is to educate the society of the state²⁶.

What we know about so called Old Comedy still depends, in overwhelmingly large measure, on the selection of eleven plays by Aristophanes which have survived in medieval copies. For all their variety of theme and incident, Aristophanes' plays have a common basic pattern: a revolutionary idea, a way to change a situation which hero will not tolerate, is carried against opposition and pursued through some of its consequences which are good for some and bad for others. Aristophanes' heroes represent real people of present or, sometimes, past (except two familiar figures from myth, Heracles and Dionysus). And it is a good question how true to life the 'real people' are or were ever supposed to be.

The art of Aristophanic portraiture is well compared to that of modern newspaper cartoonists, it exploits, and indeed helps to create, the popular image of public figures, and it will sometimes present a satirical hybrid between the real person and a second imaginary identity. And the most important thing, Aristophanes' characteristic feature is the decline in political, social and personal satire which he has given in his plays.

Incidentally, one of the late comedies of Aristophanes, the *Wasps*, shows the poet's interest in the judicial system in Athens. The *Wasps* was staged at the Lenaia festival in 422 BC. There are presented two main heroes in it, Philocleon whose name can be translated into English as 'lover of Cleon'²⁷ and Bdelycleon, whose name should be understood as 'hater of Cleon'. Philocleon is portrayed as a wild and cantankerous old man, addicted to litigation and the excessive use of the people's

²⁴ Equal access to the theatre for all citizens, both rich and poor, was guaranteed by so the called *theorikon* – a theatrical fund whose character remains partly unknown. It amounted to two *oboloi*, which equaled one day's pay of an unqualified worker. It is assumed that one *obolus* comprised the price of the ticket and the other costs were connected with the participation in the festivals. See: R. Chodkowski, *Teatr grecki*, Lublin 2003, p. 237.

²⁵ Ewa Skwara *Laughter at Seriousness – Authority in Comedy*, [in:] *Authority in the Past and Present*, ed. by Kazimierz Iłski and Krzysztof Marchlewicz, Poznań 2013, p. 122.

²⁶ This kind of teaching on the part of that dramatist is clearly presented in the 'Stasimon' of the *Frogs* (1105–1118).

²⁷ Cleon was a public speaker and demagogue, hated by Aristophanes.

court system. Bdelykleon, on the contrary, is portrayed as a reasonable, law-abiding and civilized young man. Old Philocleon, has at last been turned, by a trick, away from his passion for jury-service which has obsessed him so far: on a typical day he would wake up at day-break, go quickly to the people's court (only the first citizens to show up, and whose number was limited, were paid the *misthos*), and spend in the court all day. All this gave him the satisfaction of being a man useful to the city and interested in its public life. There is clearly an overt political suggestion in the play that Athens needed to sweep away the old corrupt regime, and replace it with a new young order of defence and honesty.

In fact, a great number of Athenian citizens were like Philocleon: old men, without education needed for jury-service, hungry for judicial allowance which could provide money needed to support the family (*misthos* was a day's pay of an unqualified worker²⁸). For this reason, participation in the people's court was not what the rich citizens were interested in. That is why, according to Aristophanes, the members of the *Heliia* were almost exclusively old, uneducated, poor people. Interestingly, in a short time the people's court had become the strongest judicial, lawgiving and administrative power.

Aristophanes' another comedy, performed in 414 BC at the City Dionysia festival, the *Birds*, shows his interest in the Athenian system of jurisdiction: the *Birds* begins with an entry of two men who are on a journey to the world above the earth, a world free from trials in the people's court which plagued Athens. The dramatist presents an escape from our world physical transposition of the action into another one²⁹. The idea of this comedy is that two people leave Athens in search of peace and quiet and end up founding a new city in the sky, *Nephelokokkygia* – the 'Cloud Cuckoo Land' whose name has entered the English language as that of a kind of Utopia. Gilbert Murray³⁰, for whom the *Birds* is a type-example of a 'play of escape', gives a good sketch of the trials and tensions of Athenian home and foreign affairs at the time of the play, from which an escape would no doubt have been welcome. Aristophanes in this comedy compares the *heliasts* who always run in a hurry to the people's court to clouds of birds which are looking for prey. We have no doubts that, compared with hungry birds, the *heliasts* stand for poor citizens. For them, as in the previously-mentioned comedy by Aristophanes, *misthos* (here presented as 'prey') is the only opportunity to support the family with. In the *Birds*

²⁸ See: S. Witkowski, op. cit., p. 231.

²⁹ Popular fiction is used by writers in general and the fifth century Greek comedy is no exception in this respect. The very idea that people are travelling, be it far or near, is one that can be relied upon to make the reader or the audience take notice. Three other plays out of the eleven surviving by Aristophanes begin with two people going somewhere. For more information see: the chapter: *Adventure and Fantasy*, [in:] *The Cambridge History of Classical Literature, I, Greek Literature*, ed. by P. Easterling and B. Knox, Cambridge 1985, the chapter *Comedy* by E.W. Handley, p. 355–425.

³⁰ Gilbert Murray, *Aristophanes: a study*, Oxford 1933.

there is underlined another feature of the Athenian jurisdiction system, i.e. the profession of a sycophant³¹. I will treat this profession at large in the next paragraph, but I am going to observe at this moment that Aristophanes presents this profession as a very dangerous feature of the whole Athenian jurisdiction. Because of the profession of a sycophant, as says Aristophanes, no one can be safe, even children in the bosom of their mothers. Also in this comedy, the main heroes bear significant names, i.e. the first one, Peisthetareus, means 'trustworthy friend', the other one, Euelpides, means 'good hope'.

Both comedies, the *Wasps* and the *Birds*, are evidence of Aristophanes' deep interest in the shortcomings of the Athenian institution of the *Heliia* and the whole system of Athenian jurisdiction.

One fact should be noticed here: the profession of a lawyer is not known in Athenian jurisdiction³². Every litigant had to defend himself or accuse another citizen on his own. All arguments in the trial were presented by the litigants themselves, without legal support of a lawyer, in the form of an exchange of single speeches timed by a water clock. In a public suit each litigant had three hours to speak, whereas they had much less time at their command in citizen suits. In this way the judicial cases became a vehement fight to make an impression upon jurors, since they did not constitute a relatively small group of mature citizens, such as the Court of Areopagus which was interested only in the correct application of the law. Additionally, each citizen had to become an effective orator before the chambers of the *Heliia* and to act in his capacity as a citizen in order to protect his interests and enforce his views³³. Decisions were made by voting without any time set aside for deliberation. The voting procedure was public and transparent. Each *heliast* had received two votes, one 'guilty', and one 'not guilty'. The herald would first ask the *heliasts* if they wanted to submit any objections against the witness and, then, he would call on them to cast their votes in two different amphora. On the other hand the voting was secret, since each juror would cover the vote with the fingers, so that nobody could see in which amphora he threw a particular vote³⁴. To be most persuasive before the people's court was the only hope of each litigant.

In this situation, the profession of a logographer, or a speech writer, known as a consultant, became a very important one. And it is the litigant who had to pay for the consultant's services. A logographer, a kind of a consultant, depending on his client's wish, could compose a complete forensic speech for the litigant or could compose only its introduction and the argumentative section, or, alternatively, he

³¹ The *Birds* 1415 and following.

³² First 'lawyers' were the Romans.

³³ See; Stephen Usher, *The orators in Ancient Attica in the Modern Educational System*, Editions Grigoris 1984, p. 184.

³⁴ See: R.K. Sinclair, *Democracy and Participation in Athens*, Cambridge University Press 1991, p. 20.

could instruct the litigant on the presentation of the case. He could give him advice on the sequence of arguments and on the emphasis of individual points of the rhetorical composition. Rich litigants could spend more money on the services of a logographer who was held in high repute and had experience in court cases.

One of the famous logographers, well known in the field of forensic oratory, was Lysias, portrayed by Plato in his dialogue *Fedrus*. But the profession of a logographer was linked in popular mentality with another profession, a *synegoros*, so-called 'co-speaker', an advocate, who helped the litigant, sometimes as a friend, but sometimes expecting some kind of gratification, for example, giving him a push in political life.

The profession of a logographer, in the long course of Athenian democracy, became more and more dishonourable³⁵. The famous orators, like Isocrates, often denied that in their youth they had entered the profession of a logographer, or – like Demosthenes³⁶ and Aeschines accused one another of acts of dishonesty committed when they had been logographers. The most popular objection against dishonest consultants was their venality: there were not infrequent cases of consultants who, for better payment offered by the other side of the lawsuit, sold their well-prepared speeches to their original client's opponent³⁷. Of course, the result was the former client's defeat in the trial. Another famous Athenian orator, Antiphon, gave advice on the composition of the forensic speech to Athenian citizens not for payment, but for personal political advantage³⁸.

There is also a third kind of profession linked with the two mentioned above, i.e. the logographer and the *synegoros*, which in fact was held in utmost contempt by most of Athenian citizens. It should be observed that verdicts given by the *Heliaia* were often prejudiced against the accused and the prejudice was infrequently based on 'reports' made by 'an army' of people who were ready to witness against other citizens in the people's court. Those infamous people were called sycophants³⁹.

The traditional view is that the opprobrium directed against sycophants was attached to their bringing up an unjustified complaint, hopping either to obtain the payment for a successful case or to blackmail the defendant into paying a bribe to

³⁵ See: R. Turasiewicz, *Życie i twórczość Lizjasza. Początki praktyki retorycznej*, Kraków 1999, p. 38–41.

³⁶ Demosthenes earned a lot of money by preparing speeches for Phormion, Cthesiphon and his other clients and in a short time he became one of the richest men in Athens. Yet we tend to remember him only as the best of the Ancient orators. Confer: R. Turasiewicz, op. cit., p. 37.

³⁷ See: R. Turasiewicz, op. cit., p. 37.

³⁸ See: G. Kennedy in the chapter *Oratory* [in: *The Cambridge History of Classical Literature*, op. cit.], p. 501.

³⁹ A short definition of a sycophant is as follows: the sycophant disparaged the unjustified accuser and who had in some way perverted the legal system. But the term which was in use in classical Athens was 'a servile self-seeking flatterer'.

drop the case⁴⁰. The famous Athenian writers such as Xenophon, Plato, or Aristophanes pronounced against this shameful profession⁴¹. Sycophants included those who profited from using their social/political position. For instance, one could hire a sycophant to bring a charge against his enemies or to take a wide variety of actions of an official nature with authorities, including introducing decrees, acting as an advocate or a witness, bribing ecclesiastical or civil authorities and juries, or dealing with some other questionable matter with which one did not want to be personally associated. Thus, sycophants were viewed as uncontrollable and parasitic, lacking proper regard for the truth or justice in any given matter, using their skill and education to destroy their opponents, for profit matters where they had no stake in the trial, and having no sense of serving the public good⁴².

I can also add to in my considerations the fact that the two well-known logographers, Lysias and Lycurgos, had to defend themselves against charges that they were sycophants because they had prosecuted cases as private citizens in circumstances where they had no personal stake in the underlying dispute. Lysias defended himself in the forensic speech *Against the grain dealers* (or. XXII, par. 3, in *Corpus Lysiacum*), and Lycurgos in his only surviving forensic speech *Against Leocrates*. The charge of sycophancy against a litigant was a serious matter. But in each instance, the lack of personal involvement appears to have been the crux of the sycophancy accusation against them, the merits of the cases being a separate matter from whether they had the right to bring them or not⁴³.

A meaningful insight into the nature of the profession of a sycophant could be gained by a careful analysis of the following three comedies by Aristophanes: *The Acharnians*, *the Birds* and *Wealth*. The three plays have numerous references to various sycophants and, predictably, portray them in a very unfavourable light.

The aim of my article has been to draw our attention to the fact that we should be conscious of the very ambivalent meaning of such ancient Athenian terms as *NOMOS*, *ISONOMIA* and logographer. We are not sure of the provenience of the terms *NOMOS* and *ISONOMIA* as used in Athenian social and political life. We should, therefore, revise our judgment in the matter of so fundamental an instrument of democracy as *ISONOMIA*, and we should be more careful in our opinions about the profession of a logographer.

⁴⁰ M. Mac Dowell, *Law in Classical Athens*, Ithaca NY Cornell University Press, 1986, p. 62–66.

⁴¹ See: R. Turasiewicz, *Życie polityczne w Atenach V i IV w. przed n.e. w ocenie krytycznej współczesnych autorów ateńskich*, Ossolineum Wrocław 1968, p. 144–160. It should be noted however that other scholars have suggested that the sycophant, rather than being generally disparaged for being motivated by profit, was instead viewed as a vexatious litigant who was over-eager to prosecute, and who had no personal stake in the underlying dispute, but often brought up old charges unrelated to himself long after the event. For this point of view see: S. Allen Danielle, *The World of Prometheus. The Politics of Punishing in Democratic Athens*, Princeton University Press 2003, p. 156–164.

⁴² Josiah Ober, *Mass and Elite in Democratic Athens*, Princeton University Press 2009, p. 173–174.

⁴³ See: S. Allen Danielle, op. cit.

Our admiration for the great achievements of Greek oratory does not always go hand in hand with our appreciation of the morality of single orators. Of course, if we ask about the morality of the people's court we can also ask about the morality of logographers. In this way, we can come to a conclusion that any satisfactory answer does not exist. In the light of the ancient sources, we can say that we possess more evidence of honest verdicts in the people's court and of valuable speeches given there than of acts of dishonesty. And the Attic comedy was always a little distorted mirror of reality, particularly through the person of Aristophanes.

I should like to present my last remark at this point: Athenian philosophers such as Plato and Aristotle had their own vision of a political system, and each of them a different one. For Aristotle, the best political system was *politeia*, meaning a middle system between democracy and oligarchy, in which magistrates would belong to the best of citizens, the most qualified in their natural abilities. Plato, on the other hand, disappointed with Athenian democracy for a few reasons (one of them was the death of his lovely master and teacher Socrates in 399 BC as a consequence of a verdict of the democratic *Heliaia*), wrote *The Republic*, the first Utopia in European literature and philosophy. The question of the best instrument of political life in the state is, in my opinion, still open at present.

WIELOKULTUROWE INFLANTY POLSKIE. CZEŚĆ II: LITERATURA POLSKO-INFLANCKA

KRZYSZTOF ZAJAS

Poprzednie rozważania o historii dawnych Inflant Polskich były zaledwie, może nieco przydługim, wprowadzeniem do próby opisanego kilku autorów, dzieł, zjawisk literackich, które pozwałam sobie objąć wspólnym mianem – literatura polsko-inflancka. Próby te skupiają się wokół rozumienia literatury – pewnych jej form i przejawów – nie jako środka do tworzenia lokalnie czy centralnie pojętej kultury, ale jako jej pochodnej, wywiedzionej z doświadczenia pewnej przestrzeni i zapisu tego doświadczenia w tekstach. Mamy tu do czynienia z literaturą zlokalizowaną peryferyjnie, pograniczną, podlegającą naciskom i determinantom wyróżnionym przeze mnie gdzie indziej jako cyrkulacja dyskursów¹. W przypadku literatury polsko-inflanckiej dodatkowym czynnikiem jest fakt, że nie istnieje ona w historii piśmiennictwa polskiego – podobnie jak w historiografii jako osobny rozdział nie zaistniały Inflanty Polskie. Mamy więc do czynienia z odpadami, tekstami wyrzucanymi poza ramy dyskursu historycznoliterackiego, z błędami, albo raczej *monstrami*, jak Foucault nazywa twory krążące poza obrzeżami dyscypliny². To właśnie te odpady pozwalają dostrzec system wykluczeń i zakazów, rządzący dyskursem historycznoliterackim; definicja błędu jest definicją prawdy.

¹ Zob. K. Zajas, *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant Polskich*, rozdz. IV pt. „Dygresja druga. Pogranicze. Cykulacja dyskursów”, Kraków 2008, s. 243–279. Niniejszy tekst jest rozwinięciem tego oraz następnego rozdziału pt. „Literatura polsko-inflancka”.

² M. Foucault, *Porządek dyskursu*, przeł. M. Kozłowski, Gdańsk 2002, s. 24–25. A zatem nasze badania inflanckie są rodzajem teratologii.

Kiedyś na dalekich kresach inflanckich usłyszałem od człowieka pogranicza znamienne frazę: „Nieważne, jakim językiem człowiek mówi; ważne, kim się czuje”. Odpowiadał w ten sposób na mój zarzut, iż uważa się za Polaka, miał babcię Polkę, a rozmawia ze mną po rosyjsku. Przyznawanie się do polskości należało tam do rytuału konwersacji z przybyszem z naszego kraju, stanowiło gest solidarności, sympatii i empatii, ale także jakiś rodzaj samookreślenia, deklarację wspólnotowej identyfikacji, która w sytuacji niedookreślonej „tutejszości” przynosi chwilową ulgę. Bycie Polakiem na wielokulturowych terenach peryferyjnych daje poczucie przynależności do dalekiego, ale jednak swojskiego centrum. To pomaga psychicznie i konstytuuje wspólnotowo, nawet jeśli ma charakter tymczasowy i uwarunkowany czynnikami zewnętrznymi. Doświadczenie rozszczepienia na język i identyfikację narodową potwierdzało się tam na każdym kroku: słuchałem polskich pieśni, polskiej poezji i rozbrzmiewających wkoło polskich nazwisk, ale w prywatnych rozmowach uczestników dominowały dwa inne języki. Polskość nie wiązała się z używaniem języka polskiego jako własnego, domowego; była skutkiem wyboru narodowości, efektem poczynionej raz na zawsze bądź tylko chwilowo deklaracji przynależności, ale lokowała się poza mowę. W popularnym wierszyku Władysława Bełzy „Kto ty jesteś? Polak mały”, tym katechizmie prawdziwego Polaka język jako warunek NIE WYSTĘPUJE, a polskość jest kwestią wiary („A w co wierzysz? W Polskę wierzę”). Jakby nadal na kresach nadal trwały rozbiory...

Powyższy inflancki przypadek stanowi modelową „sytuację pograniczną”, z innym językiem używanym w domu, innym językiem urzędowym, a jeszcze innym językiem czytanej literatury. Tak zwana rozchwiana tożsamość na pograniczu nie daje się całkowicie zepchnąć na margines i mamy powody przypuszczać, że stoi ona w samym centrum kultury i literatury polskiej. Dość powiedzieć, że w takiej „sytuacji pograniczności” wychowywali się Mickiewicz, Słowacki, Miłosz...³

Polsko-inflancka, czyli jaka?

W zbitce „inflancko-polska” nie chodzi o język, lecz o mentalność ludzi pogranicza kresowego, cały ten konstrukt ideowy składający się na stereotyp polskiego patrioty. Polskość oznaczała wybór przynależności narodowej, wyznaniowej, językowej, często także klasowej i politycznej (urzędy szlacheckie). Ujawnia się w niej także pewne zorientowanie przestrzenne – w kierunku zachodnim. Być Polakiem na kresach wschodnich oznaczało: czuć się człowiekiem Zachodu, zachodniochrześcijańskiej kultury, cywilizowanej Europy. W tle stały również roszczenia historyczne, polityczne, prawne czy obyczajowe. Sam fakt deklarowania przynależności do

³ Szerzej mówię o tym gdzie indziej, zob.: K. Zajas, *Uchwycić nieuchwytnie. Pożytki z badań pogranicznych*, „Wielogłos” 2014 nr 2(20), s. 91–101.

wspólnoty narodowej jest już charakterystyczny – w „centrum” takie deklaracje są po prostu zbędne.

Kulturowo rozumiane jest tu również pojęcie „literatury”, poszerzonej o teksty historyczne, folklorystyczne, eseje wspomnieniowe, a nawet teksty przyrodoznawcze. W ich doborze kierowałem się zasadą dominacji nie tyle funkcji estetycznej, ile uruchamiających je dyskursów, tak więc bliżej stąd do pojęcia piśmiennictwa, niż literatury. Za motto owego poszerzenia niech posłuży uwaga Stephena Greenblatta o tym, że obecna humanistyka „oddziela nauczanie historii od nauczania literatury, tak jakby to były dwie odrębne dziedziny”⁴.

Konstancja Benisławska

Stolnikowa inflancka Konstancja z Ryków Benisławska (1747–1806) wywodziła się ze starej niemiecko-bałtyckiej rodziny, zdomowionej w Inflantach od początku kolonizacji (rycerze de Recke od 1209 r. współtworzyli Zakon Kawalerów Mieczowych), a w województwie inflanckim od początku jego istnienia, jako że w 1568 r. miało miejsce pierwsze nadanie lennych dóbr Drycany, Pilcyny i Struzany dla Ernesta de Ryk od króla Zygmunta Augusta⁵. Historycy literatury i biografści do dzisiaj powtarzają legendę o wykształceniu i niezwyklej urodzie stolnikowej, którą podziwiać można na zachowanym do dzisiaj portrecie poetki⁶. Poza tym niewiele o niej wiemy; bratem męża był lichy wierszokleta Konstanty Benisławski, autor kompromitującego dziełka na cześć Katarzyny II, a ich kuzynem – jezuita Jan Benisławski, biskup mohylewski⁷. W roku 1776 w Wilnie wydała zbiorek poetycki pt. *Pieśni sobie śpiewane od Konstancji z Ryków Benisławskiej, stolnikowej Księżstwa Inflanckiego, za naleganiem przyjaciół z cienia wiejskiego na jaśnią wydane* i wpiisywał się w poetykę oraz tematykę saskiego baroku, choć był to już czas stanisławowskiego oświecenia. *Pieśni* mają przemyślany układ: podziałowi tematycznemu na trzy części odpowiada zróżnicowanie metryczne: księga pierwsza (*Ojczyzna*)

⁴ S. Greenblatt, *Poetyka kulturowa*, red. K. Kujawińska-Courtney, Kraków 2006, s. 154.

⁵ Gustaw Manteuffel w *Inflantach Polskich* utożsamia tę rodzinę z niemiecką von der Recke, by następnie zaprzeczyć temu w *O starodawnej szlachcie krzyżacko-rycerskiej...* i przypisywać jej odrębne, polskie korzenie.

⁶ Portret ten miałem okazję obejrzeć dzięki uprzejmości państwa Anny Manteuffel-Szarotowej i Tomasza Szarotów, w których posiadaniu się znajduje.

⁷ Tytuł poematu K. Benisławskiego: *Pienia całodzienne i całonocne na przybycie do krajów swych białorusyjskich najjaśniejszej Imperatorowej Katarzyny II, cesarzowej, stworzycielki, prawodawczyni i matki całej Rosji, od poddaństwa prowincji dźwińskiej wierszem królewskim złożone*, Wilno 1780; Jan Benisławski także miał się pióra, wydał m.in. *Rozmyślenia dla księży świeckich o powinnościach chrześcijańskich z listów i Ewangelii wzięte*, Połock 1799–1802 (2 tomy), które są właściwie tłumaczeniem z j. francuskiego.

pisana jest trzynastozgłoskowcem (7+6), księga druga (*Zdrowaś Mario*) jedenastozgłoskowcem (5+6), natomiast w księdze trzeciej odnajdziemy metrum swobodniejsze, niczym wprawki poetyckie na bazie pieśni Jana Kochanowskiego. Rygory porządku tematycznego i metrycznego nadają całości formę harmonijną, przemyślaną, niemal poematową.

Obfitość i ładunek emocjonalny potężnego wyznania wiary, wyrażonego w kaskadach natchnionych strof, powodują, że zbiorek Benisławskiej mógłby posłużyć za modelowy przykład zarówno najczystszej mistyki chrześcijańskiej, jak i religianckiej bigoterii czy dewocji. Uniesienia religijne nadają tym wierszom silnie osobisty i intymny charakter, i stanowią rodzaj ucieczki od świata, przejścia poprzez mistyczny wzlot w inną rzeczywistość, odcięcia od doczesności. Trudno było zgodzić się krytykom i historykom literatury co do wartości tego zbioru. Nazwano *Pieśni* „najdziwniejszą może książką w literaturze polskiej XVIII wieku”⁸, dostrzegano w niej anachronizm i irracjonalność, znak ubóstwa warsztatowego, a nawet wręcz ograniczenia intelektualnego autorki. Dawniej największą wartość widziano w księdze pierwszej, współcześni doceniają raczej część ostatnią – najswobodniejszą i najbardziej intymną⁹. Wskazywano na związki tej poezji z barokową mistyką naśladowców św. Teresy z Avila i św. Jana od Krzyża, przyznawano Benisławskiej palmę pierwszeństwa w przedromantycznej poezji religijnej¹⁰. Spychana w zapomnienie i zawieruszona – Konstancja Benisławska znowu dzisiaj zdumiewa jako zjawisko duchowe, i jako jedna z pierwszych kobiet-literatek.

Poezja ta daje się czytać na dwóch poziomach. Pierwszy z nich – indywidualny, osobisty, intymny – pozwala wejść w głębokie pokłady przeżyć religijnych osoby żarliwie wierzącej, niemal odurzonej wiarą¹¹. Zapis doznań przypomina nieopanowany słowotok, erupcję słów obsesyjnie krążących wokół jednego tematu, a nawet wokół jednej formułki. Każda linijka codziennej, powszechnej i wydawałoby się, mechanicznie odmawianej modlitwy, wyzwała niezwykłą energię wierszotwórczą:

Ojczy nasz! Bo azaliż Ty nie Ojcem moim,
Któryś mię posiadał, stworzył dziwnym dziełem Twoim,
Którego Syn rodzony równy Ci od wieka
Stał się mym bratem, bratem grzesznego człowieka?

⁸ Zob. W. Borowy, *O poezji polskiej w wieku XVIII*, Kraków 1978, s. 189.

⁹ Zob.: Grażyna Borkowska, Małgorzata Czermińska, Ursula Phillips, *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności. Przewodnik*, Gdańsk 2000, s. 32–34, K. Benisławska, *Pieśni sobie śpiewane*, wstęp: T. Chachulski, Warszawa 2000, s. 18.

¹⁰ Pełny wykaz aluzji, zapożyczeń i naśladowań zastosowanych przez Benisławską podaje T. Chachulski, op. cit., s. 13–18.

¹¹ Zygmunta Freud uważał tego typu stany religijne za odmianę hysterii. Zob. Z. Freud, *Histeria i lęk*, przeł. Robert Reszke, KR, Warszawa 2001, zwłaszcza w posłowie do *Fragmentu analizy pewnej hysterii*, s. 155–163.

Ojczy nasz! Ach, jak wielką córką mię zdziałałaś,
Gdy tak wielkiego Syna za brata mi dałaś!
Prawdziwie śmiało rzekę: tym człeka do góry
Wzniosłaś, Boże, nad wszystkie Serafinów chóry¹².

Tytuł *Pieśni sobie śpiewane* wskazuje na prywatny, konfesyjny charakter tych wierszy, które podobno pierwotnie nie były wcale przeznaczone do upublicznienia. Są one niezwykle rozbudowaną inwokacją, miejscami przechodzącą w solilokwia, często opartą na pytaniach retorycznych, patetycznych wykrzyknikach i niezliczonych powtórzeniach, wyraźnie jednak nie liczącą się także z psychologią odbioru¹³. Można powiedzieć, że *Pieśni* stanowią swobodny, nieskrępowany wyraz żarliwych uczuć religijnych, ujętych w regularne wiersze sylabiczne. Cały zbiorek przybiera kształt trzyczęściowego modlitewnika, z wierszami poświęconymi Bogu Ojcu, Matce Boskiej oraz wierszami-modlitwami okolicznościowymi. Nie ma mowy o żadnej liryce maski czy dystansie, tożsamość podmiotu lirycznego i autorki wydaje się niewątpliwa.

W części trzeciej najwyraźniej do głosu dochodzą stany uniesienia mistycznego graniczące z ekstazą, tęskniące do oderwania od ziemi, na wzór mistyków hiszpańskich XVII w., jak to słychać w *Pieśni 8*, w której *Wyraża się potęga miłości ku Chrystusowi*:

Spraw, bym miłością Twą, jakoś jest godzien,
Barziej a barziej ja gorzała codzien,
Iżby się dusza po rozłącze ciała
Godniejszą świętych Twych obłąpów stała.
(...)
O dobry Jezu, spraw, abym dla Ciebie
I świat wzgardzała, i wzgardzała siebie.
Spraw, aby wszystko prócz Ciebie trąciło,
Co jest na ziemi, zgnilizną przegniła.

Lub złote słońce dzień sieje po świecie,
Lubo noc czarna sen do oczu gniecie,
Niech dusza moja doma i w gościnie
Cię szuka, wzywa, opiewa jedynie!¹⁴

Autorka nie obawia się ani ryzykownych zestawień („zgnilizna przegniła”), ani ekscentrycznych dwuznaczności, korzystających z bogatej sfery erotyki („święte

¹² K. Benisławska, *Pieśni sobie śpiewane*, Universitas, Kraków 2003, s. 19–20.

¹³ Każdemu z wersów obu modlitw, *Ojczy nasz* i *Zdrowaś Mario*, poświęca autorka od 30 do 70 zwrotek. Rekordzista, wers *Przyjdź Królestwo Twoje!* w pieśni IV księgi pierwszej, zainspirował aż 74 strofy!

¹⁴ K. Benisławska, op. cit., s. 130.

Twe obłapy”), co dość często przydarza się literaturze mistycznej. Niemniej ryzykowne wydają się prośby poetki o to, by „i świat wzdardała, i wzdardała siebie”, wychodzące spod ręki znakomitej ponoć zarządczyni i matki całej gromadki dzieci. Świat jako „zgnilizna przegniła” jest tu raczej typową figurą chrześcijańskiej *vanitas*, niż wyrazem niechęci do codziennych obowiązków stolnikowej inflanckiej.

Dostrzec się daje radykalna nieprzystawalność pomiędzy społeczną i rodzinną sytuacją Benisławskiej, a kondycją duchową bohaterki *Pieśni sobie śpiewanych*. W innym wymiarze sytuuje się religijne uniesienie św. Teresy od Jezusa – natchnionej zakonnicy, reformatorki i założycielki klasztorów – a w innym nieopanowane, ekstatyczne wybuchy religijności u statecznej matrony, która w ciągu dnia dogląda doczesności, by w wieczornych modlitwach ją przeklinać jako „światową próżność”.

A oto drugi poziom odczytania Benisławskiej. Stare rody rycerskie Inflant Polskich w większości przechodziły na katolicyzm dopiero w 2 połowie XVIII w., praktycznie po odpadnięciu tego terytorium od Polski, czyli wraz z narastającą groźbą rusyfikacji. Według Gustawa Manteuffla rodzina Ryków drykańskich spolonizowała się dosyć późno¹⁵, z czego możemy wnosić, że Konstancja – podobnie jak św. Teresa z Avila, która pochodziła z hiszpańskich Żydów – była neofitką. Z kolei polonizacja Bałto-Niemców najczęściej odbywała się drogą małżeństw z szlachtą pochodzenia polsko-litewskiego, co pociągało za sobą z reguły zmianę wyznania. Sporą część życia spędziła Konstancja Benisławska w Posiniu (łot. Pasiene), majątku rodowym Benisławskich, niegdysiejszej własności polsko-inflanckich Borchów. Tutaj stolnikowa została pochowana, w podziemiach kościoła posińskiego, gdzie można oglądać jej grobowiec¹⁶. Posiń leży na najdalej na wschód wysuniętych rubieżach Inflant Polskich, tuż przy granicy z Rosją; z okien okazałego dworu, ponad drzewami parku, widać zarośla wzdłuż rzeki Siny (łot. Sienāja, ros. Sinjaja, od niej Posiń wziął nazwę), za którą od wieków rozpościerały się dla tutejszych gospodarzy ziemie wschodnich barbarzyńców najeżdżających inflancką kolonię zachodniego chrześcijaństwa. Jeżeli sytuację kościoła katolickiego na kresach wschodnich zwykło się określać jako trudną i złożoną, to w domowych stronach pani stolnikowej napięcia te sięgały zenitu. Po roku 1772 katolicy inflanccy faktycznie znaleźli się w sytuacji oblężonej twierdzy, a ich najpowszechniejszą reakcją na ten stan rzeczy było fundowanie kościołów, które w XVIII i XIX w. przybrało doprawdy imponujące rozmiary.

Lektura wierszy Benisławskiej nie jest łatwa. Wymaga od czytelnika albo złączenia z autorką we wspólnej modlitwie, albo maksymalnego dystansu, wyjścia poza narzucony przez nią dyskurs w stronę analizy kulturowej. *Pieśni sobie śpiewane*

¹⁵ G. Manteuffel, *Pisma wybrane*, t. I, *Inflanty Polskie. Listy z nad Bałtyku*, red. K. Zajas, Kraków 2009, s. 90.

¹⁶ W 2011 roku w posińskim kościele parafialnym odsłonięto tablicę pamiątkową poświęconą Konstancji z Ryków Benisławskiej.

mają swój wymiar religijny – hermetyczny, mistyczny, metafizyczny – oraz wymiar wyznaniowy – społeczny, historyczny, peryferyjny, antropologiczny. Indywidualne, niepowtarzalne przeżycie religijne nałożone jest na zapis polsko-inflanckiego doświadczenia zbiorowego, ulokowanego w konkretnym miejscu i czasie, którego ramy wyznacza wyznaniowo rozproszone pogranicze.

Rubon

Do ciekawych fenomenów kultury polsko-inflanckiej należy również siedmioletnie funkcjonowanie pisma „Rubon” pod redakcją Kazimierza Bujnickiego. Ukazywało się nieregularnie w latach 1842–1849 i obejmuje 10 grubych numerów, podzielonych na trzy nierówne działy: „Rzeczy poważne”, „Literatura” oraz „Rzeczy użyteczne”. Jednym z najważniejszych kontekstów ideowych dla redakcji, kierowanej przez Kazimierza Bujnickiego, był regionalizm. W pierwszych słowach *Od Wydawcy* region ten został zarysowany bardzo konkretnie, zarówno w odniesieniu do autorów:

...pismo niniejsze w swym zawiązku zbiorem jest pracy małej liczby osób jednej prawie tylko prowincji; jest to, jakby powiedzieć, wiązka samorodnych kwiatów na brzegach Dźwiny uszczknionych...¹⁷

Prawdziwy cel nie mógł zostać sformułowany wprost z powodów cenzuralnych¹⁸. Z deklaracji redaktorów wynikało, że program edukacyjny dotyczył generalnie dwóch spraw, zbieżnych i przeciwstawnych zarazem: ochrony inflanckiej polskości i zachowania odrębności Inflant Polskich. Z jednej strony mamy tu bowiem odwołanie do wspólnoty narodowej w duchu Mickiewiczowskim, z drugiej natomiast – różnicę i inność, podkreślającą specyfikę, w czym łatwo odczytać tendencję do uruchamiania wartości peryferyjnej Inflant Polskich.

Punktem wyjścia dla autorów pisma – co w przypadku Inflant Polskich jest już regułą – było ustalenie granic i historii przedmiotu badań. Nazwa czasopisma pochodziła od starożytnej nazwy Rubo, pojawiającej się u Ptolemeusza i mającej oznaczać Dźwinę, a zatem rzeka stanowiła główny punkt odniesienia, oś peryferii, co potwierdza umieszczony na wstępie wiersz Ignacego Chrapowickiego:

Na brzegach Niemna, Wili, słyhać bardów pienie,
Ponad Wisłą kwitnące wznoszą się osady,
A tu, pusto w około – i głuche milczenie,
Jak gdyby mię odbiegły mych synów gromady.

¹⁷ „Rubon. Pismo poświęcone pożytecznej rozrywce”, wyd. K. Bujnicki, Wilno 1842, t. 1, s. VI.

¹⁸ Obawy przed cenzurą widać w ostatnim zdaniu przedmowy, gdzie Bujnicki zapewnia, że „Rubon” nie jest „pismem periodycznym”. Przepisy zezwalały na ukazywanie się na terenach zaboru czasopism wyłącznie nieregularnych.

Przed laty krwawe łuny barwiły me tonie,
Pożar zamków inflanckich i siól ruskich dzieci,
A teraz cichy księżyc spokojnie w nich świeci,
I zadumane gwiazdy kąpią się w mym łonie. [R I, 1–2]

Wiersz stanowi liryczną deklarację programową pisma, z historyczną identyfikacją (zamki inflanckie), troską o rozwój regionu (żegluga), i arkadyjskim mitem rzeki domowej, która troszczy się o swych podopiecznych (synów gromady).

Oprócz poetyckiego wyznaczenia osi centralnej, *axis mundi*, autorzy definiowali także swój region jako specyficzne pole badań naukowych. Dział „Rzeczy poważne” wypełniają przyrodnicze opisy inflanckich fenomenów, więc znajdujemy tutaj szkice historyczne, analizy znalezisk archeologicznych, charakterystyki mieszkańców itp. Identyfikacja z krzyżacko-inflancką przeszłością krainy najwyraźniej autorom nie przeszkadzała, wręcz przeciwnie, pozwalała budować swoistą ciągłość historyczną. Tak wygląda np. szkic hrabiego Adama Platera poświęcony historii warowni dyneburskiej, który w centrum uwagi stawia zamek jako ośrodek lokalnej administracji, miejsce organizujące publiczną działalność. Historyczna identyfikacja inflancka nie mogła się obejść bez pracy, nazwanej tutaj „ustanawianiem Inflant”, co sformułował Józef Plater:

Kiedy ta mała prowincja, co ją polskimi Inflantami nazywają, w połączeniu z Białorusią ruszać się zaczyna życiem literackim, kiedy nie tylko, że książki wydaje, ale nadto, zdobyła się na ów pszczelnik, w którym składając miodek prac swoich zbierany po krajowym kwieciu, może go innych ziomków swoich gustowi przedstawić; nie od rzeczy będzie wskazać, czym jest ta mała kraina, nie znana od wielu, od wielu też za jedno co ryskie Inflanty miana [R II, 49].

Słychać tu potwierdzenie tezy powtarzanej później przez Gustawa Manteuffla, że Inflanty i Inflanty Polskie to dwie różne krainy. Józef Plater rozpoczyna swój tekst w dyskursie regionalizmu (krajowe kwiecie), w części merytorycznej przechodzi jednak do porządku wyznaniowego, przekształcając zapowiadany zarys w przegląd kościołów i fundujących je rodów. Zdradza tym samym przynależność klasową i konfesyjną. Natomiast z całą powagą należy potraktować radosne powitanie przez niego lokalnej inicjatywy literackiej; sam fakt pisania i publikowania po polsku tekstów w Inflantach i o Inflantach był dla autorów nowym i ważnym wydarzeniem. Polskojęzyczne czasopismo kulturalne otwierało nieoczekiwane możliwości dla realizacji starej potrzeby – ontologicznego wzmocnienia krainy. Miejsce nieopisane nie istnieje, a „Rubon” oferował swoje łamy wszystkim tym, którzy chcieli opisywać Inflanty Polskie.

Plody literackie zamieszczane w „Rubonie” także doskonale mieściły się w ramach dyskursu regionalizmu, ciekawe ą natomiast przekreślenia i wątpliwości co do historii i kultury rodzimej ziemi autorów „Rubonu”, składającej się z wielu nieprzystających

do siebie wątków. Poemat Michała Borcha (1806–1881) pt. *Gercike* sięga do źródeł inflanckiej kolonizacji i ostatnich chwil pogańskiej stolicy Letgalów, tytułowego Gercike, zburzonego podczas najazdu rycerzy Zakonu. W na poły mitycznej opowieści autor skupia się na nostalgicznej historii o pierwotnych mieszkańcach regionu, przodkach autochtonów, z którymi najwyraźniej sam się utożsamia:

Jam to doznał niedawno. – Księżyc lśnił bladawy;
Z tej strony gercikowe srebrzyły się wzgórza;
Tam, Dżwina biegła szemrząc imię Gorysławy.
Cisza była na niebie, – w duszy tylko burza!
Wtem, wierna towarzysza, spadek po dudarzu,
Stara gęśla, leżąca przy mnie na murawie
Jękla smutnie – wiatr pobiegł po jodłach, cmentarzu,
Rzeka chyżej pomknęła, – dziergacz uciał w trawie; [R I, 62]

Punkt wyjścia wydaje się Mickiewiczowski, a narrator poematu stylizowany jest na Wajdelotę. Jednakowoż opowieść nie przybiera konkretnego kształtu, na poziomie wydarzeń nie dzieje się prawie nic. Gdy kraj zostaje spustoszony, a żona z dzieckiem uprowadzona przez rycerzy „w białych płaszczach, z krzyżem na ramieniu” – główny bohater, łatgalski wódz Wissewald, śni o wielkich czynach, zemście i odbudowaniu potęgi swego ludu. Ze snu budzi się jednak tylko po to, by... zapłakać. Jego wielki sen nie zmierza do niczego, nie ma przełożenia emocji na działanie, w końcu Wissewald odchodzi w niebyt i niejasną legendę:

„O Gercike! – o grodzie niegdyś okazały;
Ojczyzno przodków moich, kraju dziś jałowy!
(...)
I tułam się, gdy wszystkie twoje legły syny,
I sam jeden, dziś płaczę, na twoim pogrzebie!”
Rzekł – umilkł – otarł oko i poszedł przez pola. [R I, 68]

Historia nie ma wyrazistej formy, przedstawia mgliście jakieś odległe wydarzenia, a właściwie zaledwie zarysy wydarzeń, których cel i sens pozostał nierozpoznany. Nieznane są nawet dalsze podstawowe rozstrzygnięcia ideowe głównego bohatera, istnieje on w poemacie Michała Borcha jako niewyraźny, rozmyty znak:

O losach jego dalszych nie pytajcie u mnie.
Jedni mówią, że wkrótce zmogła go niedola,
Że skonał, wrogom swoim zawsze grożąc dumnie.
Inni znów, są tacy jeszcze, co głoszą przeciwnie:
Że przejednał Biskupa, – Niemcom był życzliwy,
Z żoną wrócił na Gercik, – chrzczył się; a co dziwniej,
Braci Pogan wojował, i umarł – szczęśliwy! – [R I, 68]

Trudno tu mówić o przesłaniu ideowym, poemat pozostaje pusty. Brak konkre-
tów pozbawia historię sensu, opowieść zmienia się w opowiastkę, w dodatku bez
morału i wniosków praktycznych. Coś kiedyś się tu, w Inflantach, działo, pozostały
jakieś ślady w wykopaliskach i pieśni gminnej, próżno jednak opierać na nich histo-
riograficzną czy mitologiczną konstrukcję. Ułomność inflanckiej reprezentacji prze-
jawia się w braku jednorodnych faktów, którymi przemawiałaby historia. Jedynym
uchwytnym odniesieniem staje się sfera emotywna narratora, jego pragnienie, by coś
z tej mglistej przeszłości pozostawić. Imperatyw zastępuje fakt:

Ach, pójdźmy, gęśli moja! pójdźmy spajać wątki
Znikłego nam obrazu; – i siły obiema
raz jeszcze go zwołujemy, ty – nutą pamiętki;
Ja, – głosem Wajdeloty, co ołtarzów nie ma! [R I, 69]

Narrator nie rozumie historycznych zdarzeń, próbuje wzbudzić przeszłość
w jakiejś mglistej formie i zarazem zdaje sobie sprawę ze swej niewiedzy i bez-
radności. Tajemnica przeszłych wydarzeń odsłoni się „gdy Bóg zechce”, co można
odczytać jako: w zupełnie zmienionych okolicznościach, w innej rzeczywistości.
Terażniejszość uniemożliwia odczytanie znaków, jakie przeszłość pozostawiła na
inflanckiej ziemi.

Sens poematu Michała Borchy możemy też odczytać w innym, bardziej wielo-
kulturowym kontekście. Niepewność co do znaczenia przeszłości dyktuje lęk przed
brakiem lokalnej legitymizacji. W rzeczy samej, narrator wyraźnie sympatyzuje
z pogańskim bohaterem, próbuje wczuć się w jego dramatyczne położenie, jego
dziedzictwa szuka w niejasno przemawiającej historii. Ale jednocześnie zdradza się
z przecuciem, że to nie jego historia, że dotyka dziejów obcych. Na początku poe-
matu *Gercike* w wyobraźni narratora przesuwają się obrazy historyczne po-
chodzące z cudzej sfery kulturowej, nieznannej, wymagającej dopowiedzenia. Do
wersu „Jakież to mury z trzaskiem wałą się do Dźwiny?” Borch dołącza przypisy,
by wyjaśnić historyczne źródła fabuły, pozostaje ona jednak nieodgadniona, nieczy-
telna, przemawia znakami nieprzekładalnymi na doświadczenie kulturowe podmiotu.
Jej przeczytanie wymaga zmiany perspektywy, wykroczenia poza własny, polsko-
inflancki horyzont egzystencji.

Znamiona podobnej nieczytelności nosi cała dawna kultura. Autor umieścił
w przypisach na końcu listę bóstw, postaci i faktów historycznych, nazw geogra-
ficznych i mitologicznych, które mają wyjaśnić kontekst kulturowy dzieła, a właści-
wie go ustalić. Borch powtarza tu gest projektowania tła kulturowego, jest w tym
jednak więcej twórczości poetyckiej, ustanawiania przez intencję, niż umocowania
historii w faktach.

W podobne konteksty wpisuje się mini-poemat *Na dąb w Inflantach* z drugiego
tomu „Rubonu”, podpisany inicjałami P.A. i również w pierwszym odczytaniu od-
wołujący się do regionalizmu Mickiewiczowskiego. Zgodnie z sugestią zawartą

w tytule, za przedmiot poematu autor obrał sobie dąb Baublis, dodając w przypisie – zapewne w obronie przed posądzeniem o plagiat – że tak zwali swe święte dęby dawni Łotysze [R II, 81]. Inflancki Baublis stoi w „dawnym Łotyszów kraju” i nosi w sobie zapisaną historię wielu narodów:

Powiedz mi (...) dębie ubóstwiany,
Coś przez niemało wieków patrzył na narody,
Na przemienne ich losy, ich zbrodnie i cnoty,
Jaka była ich chwała, jakie ich przygody,
Gdzie walczyły, gdzie legły mordercze ich roty? [R II, 77]

Podobnie jak u Borchy, narrator jest przybyszem, wędrowcem, który próbuje dotrzeć do źródeł tutejszej kultury, odcyfrować znaczenia wpisane w miejsce. Jego inność kulturowa przejawia się w niewiedzy i dezorientacji, jakby znalazł się przypadkowo w obcym miejscu:

Ach, opowiedz mi dzieje ludów tej krainy,
Czyich strzeżesz tu prochów, czyje te mogiły?
Jakichże tam Zamczysków sterczą rozwaliny?
Gdzie są te straszne działa, co w te mury biły? [R II, 78]

Moda na regionalizm miała na wschodzie swoje silne reperkusje, natomiast w Inflantach objawiała ten dodatkowy walor, że za jej pomocą można było postawić kilka zasadniczych pytań o charakterze tożsamościowym. Autorami piszącymi w „Rubonie” byli niemal bez wyjątku ludzie tutejsi, urodzeni i zdomowieni w Inflantach Polskich, a zatem będący u siebie. Powyższy zestaw pytań demaskuje tę niepewną „swojskość”, wystawia ją na próbę w obliczu złożonej i wielokulturowej przeszłości.

Faktograficznych odpowiedzi na pytania narratora łatwo udzielić na podstawie tekstów historycznych, których lektura nieobca jest autorowi, jak wynika z przypisów. Kurhany zawierają prochy Liwów i Łatgalów, zamki należały do Zakonu Krzyżacko-Inflanckiego, a w ich mury biły działa polskie, rosyjskie i szwedzkie. Narratorowi jednak nie o takie odpowiedzi chodzi. On pyta o więzi pomiędzy indywidualnym doświadczeniem miejsca urodzenia, a zbiorowym doświadczeniem specyfiki regionu. Pyta o ciągłość, o to, co go łączy z rodzinnymi Inflantami. Pytanie o tożsamość jest zarazem jej zakwestionowaniem, zgłoszeniem problemu i potrzeby identyfikacji, o czym świadczą poszukiwania mitologiczne:

Jaką ci cześć, mój dębie, dawały narody,
I bóstwom, których strzegłeś? Gdzie jest Perkun groźny,
Nieubłagany Poklus i bóg Atrymp młody?
Sprawca zaburzeń morskich, Gardoajtis mroźny? –

i następujące tuż za nimi poszukiwania historyczne:

Znałeś szanowny Baubli, znałeś ty Mejnharda,
Co twych bogów zwyciężył? Bertolda śmiałego,
Któremu śmierć zadała Liwów włócznia twarda? –
Widziałeś wodza Kobbe w bitwie poległego,
I łuna gorejących ruskich Książąt grodów,
Zbrojnego Kokenois i Gercike gmachów,
Zburzonych przez rycerzy germańskich narodów? [R II, 78]

Żądana odpowiedź nie może paść. Do konstytutywnych cech „swojskości” danego terytorium należy jej nieprzekazywalność. Kultura lokalna jest hermetyczna i nie otwiera się przy użyciu naukowych – mitologicznych i historiograficznych – kluczy. Gdy dąb próbuje odpowiadać, zostaje powalony piorunem przez Perkuna. Starodawna Łatgalia zazdrośnie strzeże swojej tajemnicy miejsca. Przybysz pozostaje sam ze swoją wątpliwością, najpierw zignorowany, później przestraszony i przepędzony. Ziemia inflancka nie tylko ukrywa przed wędrowcem swe sekrety; budzi strach i odrazę, zniechęca go i grozi. Nawet jeśli przeszłość coś znaczy i z mowy dębu mogłaby wynikać jakaś jednoznaczna prawda, najpotężniejsze bóstwa nie pozwalają tych znaczeń zdradzić. Kultura nie ma swej reprezentacji, nie jest wymienialna na żadne dyskursywne pojęcia. Zamyka się w milczeniu, którego nie wolno naruszyć.

Pierwotna tożsamość Inflant została zdemolowana przez wieki kolonizacji, w świadomości przybyszów dokonała się jednak istotna przemiana. Autor wiersza wycofuje się ze swoich roszczeń wobec lokalnej kultury, oddaje terytorium w poczuciu, że jego odrębność pozostała obca, i to w dwojakim sensie: jako niepoznana inność i jako własne niezakorzenie. Mini-poemat *Na dąb w Inflantach* z perspektywy dyskursu regionalizmu przedstawia dylematy tożsamościowe mieszkańców miejsca, w którym działały się historie różnych narodów i kształtowało się obok siebie kilka kultur. Z kolei z punktu widzenia dyskursu kolonialnego i postkolonialnego wiersz prezentuje dylematy autoidentyfikacyjne potomków kolonizatorów, łącznie z ich próbami przełamania kompleksu konkwistadora w stronę uznania inności i pozytywnej dyseminacji kulturowej. Zamiast odpowiedzi na pytanie o tożsamość, pojawia się akceptacja inności, sensu w przekreśleniu, uznanie braku odpowiedzi za odpowiedź. Przybysz odchodzi zapewne ze świadomością, że należało postawić zupełnie inne pytania.

Kazimierz Bujnicki

Dyskursy inflanckiego pogranicza znalazły swoją poważną reprezentację w powieściach Kazimierza Bujnickiego (1788–1878). Ten zdeklarowany regionalista, gdy zaczął redagować „Rubon”, był już autorem wydanej w Wilnie w 1841 r. *Wędrowki po małych drogach*. Ta dwutomowa powieść z podtytułem *Szkice obyczajowe na pro-*

wincji pokazuje prowincjonalne życie ziemian inflanckich w formie popularnych wówczas obrazków obyczajowych. Towarzysząca im ostra satyra i przejrzyste klucze personalne spowodowały dość duży, przeważnie negatywny, odbiór powieści w rodzimych Inflantach i przydały pisarzowi opinię złośliwego satyryka¹⁹. Osnowa fabularna *Wędrówki* nie wychodzi poza popularne wówczas kanony powieści obyczajowej: narrator i jego przyjaciel Adolf udają się w podróż po okolicy inflanckiej w celach rozpoznawczo-matrymonialnych, związanych z panną swataną temu drugiemu. Już w pierwszym dniu wędrówki spotykają tajemniczą piękność, za którą niezwłocznie się udają, jednak szereg nieprzychylnych okoliczności myli ich drogę, więc niechętnie wracają do pierwotnego celu i odwiedzają ciotkę Adolfa, która chce go wyswatać – jak się później okazuje – właśnie z ową piękną nieznaną. Pierwszy tom powieści spajają zatem dwa główne wątki: podróżny i miłosny. Podróż jest pretekstem do rozbudowanych opisów życia ziemiańskiego, a także wątpliwej urody prowincjonalnych miasteczek inflanckich, z brudnymi niemieckimi karczmami i wszędobylskimi, nachalnymi Żydami. W drugim tomie Bujnicki więcej miejsca poświęcił krytyce obyczajowości ziemianstwa (snobizm, nadętość obywateli na urzędach, korupcja, hazard, pieniactwo prawników, miałość ideowa itp.), rezygnując z atrakcyjności fabuły na rzecz „obrazków z życia”, przeważnie krytycznych, choć pojawiają się także wśród nich przykłady budujące.

Dyskurs regionalizmu realizuje się w tej powieści w bardzo prostej, oświeceniowej niemal formie. Autor – niewątpliwie utożsamiający się z narratorem, co potwierdzają odpowiednie partie *Pamiętników*²⁰ – wątkiem podróżniczym zakreśla terytorium regionu (bohaterowie podróżują „po obu brzegach Dźwiny”), a drobiazgowość i przenikliwość w portretowaniu licznych przedstawicieli lokalnej społeczności zaludnia region odrębną wspólnotą. Dochodzi tu do głosu dochodzi intencja ujęcia w ramy sentymentalnej prozy obyczajowej czegoś, co nie ma gotowego kształtu, co jest wciąż szkicem, zbiorem ułamek literackich składających się na *Wędrówkę*. Widać tu także chęć odróżnienia, społecznego i narodowościowego, polsko-inflanckiej szlachty i nadania jej odrębnego statusu w ramach zróżnicowanej struktury ludnościowej bałtyckich krain. Tendencja ta, według badaczy pogranicza, dotyczy w szerszym pojęciu prozy kresowej, która

określała (...) charakter zachowań jednostek i zbiorowości wobec siebie i wobec obcych. Co istotne, stanowiła zarazem czynnik identyfikacji wewnątrzgrupowej, jak i element odróżniający od innych. Społeczna i ideologiczna rola powieści historycznej wiązała się ściśle z jej zadaniami obronnymi i kompensującymi. Stąd istotnym składnikiem jej fabuł stawały się pola zagrożenia i konfliktu²¹.

¹⁹ Tak o Bujnickim napisał w recenzji z *Wędrówki* Edward Dembowski w „Przeglądzie Naukowym” 1842, nr 7.

²⁰ K. Bujnicki, *Pamiętniki (1795–1875)*, oprac. Paweł Bukowiec, Kraków 2001.

²¹ Tadeusz Bujnicki, *Litwa między Wielkim Księstwem a kresami. Powieści historyczne Kraszewskiego na tle dziewiętnastowiecznych wyobrażeń o litewskiej przeszłości* [w:] *Kultura polityczna w Polsce*,

Zjawisko separowania się zbiorowości kresowych dotyka problemu mentalności pogranicznej. Szlachta polsko-inflancka ma swoje obyczaje, przekonania ideowe, religijne i społeczne, nie pozwala sobie łatwo narzucić cudzoziemszczyzny (ten argument, powtarzający dydaktykę oświeceniową, w przypadkach inflanckich wyraźnie był skierowany także przeciwko kulturze niemiecko-bałtyckiej i protestanckiej). Dyskurs regionalizmu w ziemiańskim wydaniu Bujnickiego wsparty był dyskursami: nacjonalistycznym i wyznaniowym.

Kazimierz Bujnicki należał do reformatorskiego skrzydła szlachty polsko-inflanckiej, czego potwierdzeniem są dysputy światopoglądowe w *Nowej wędrówce po małych drogach*, dwutomowej kontynuacji *Wędrówki*, opublikowanej w jedenaście lat później w Wilnie. Osnowa fabularna podobnie spoczywa na wątku miłosnym i podróżnym, przy czym ten drugi w jeszcze większym stopniu stanowi jedynie pretekst do opisów obyczajowych. Za całe uzasadnienie kompozycji uchodzi szlachecki obyczaj częstego i spontanicznego odwiedzania krewnych i sąsiadów, obudowany niekiedy lakonicznie sformułowaną „sprawą”. Narrator-autor jest „wędrowcem periodycznym”, który lubi po latach odwiedzać te same, bliskie mu miejsca, gdzie „zostawił coś ze swoich myśli”²². Podczas jednej z takich wędrówek gości w domu Rotmistrza, który podczas wieczoru towarzyskiego wygłasza wobec demokratycznie nastawionej młodzieży filipikę w obronie arystokracji. Argumenty Rotmistrza nie wykraczają poza standardowy arsenał średnio przygotowanego konserwatysty: że arystokracja od wieków kształtuje tradycję, że daje wzór etyczny i praktyczny, jest stymulatorem cywilizacji i postępu, a przypisywane jej winy są nieuprawnionym uogólnieniem. Krytykowany przez demokratów przepych pozwala wypracować kult piękna, wzniosłości i szlachetnego działania, które to zalety siłą rzeczy promieniają także na klasy niższe:

Formy przyzwoitości urzeczywistniają ideę dobra i piękna, bo co jest rzeczywiście piękne, jest zarazem dobre. Wprowadź w obyczaje przyzwoitość, a staną się dobre, wypędź ją z nich a zdziczeją całkiem. Wyżeń z kraju wszelki przepych, blask, okazałość, a mieszkańcy jego zgnuśnieją, zubożeją, przemysł upadnie, rolnictwo się nie podniesie, a piękne sztuki wnet się zeń wyniosą²³.

Można tę argumentację odrzucać na różne sposoby i podważać jej punkty wyjścia, nie można jednak odmówić jej proroczej przenikliwości w obliczu sytuacji w Inflantach Polskich przez następne półtora wieku. Lokalni czytelnicy powieści już kilkanaście lat później byli uczestnikami i świadkami wydarzeń potwierdzających tezę o upadku gospodarki w kraju, skąd „wypędzono okazałość”. Ich skutki, w połączeniu z efektami rewolucji z początku XX wieku widoczne są w Inflantach Polskich do dziś.

t. VI, cz. I pt. *Litwa w Polskiej tradycji i kulturze politycznej*, red. Marceli Kosman, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2006, s. 86.

²² K. Bujnicki, *Nowa wędrówka po małych drogach. Szkice obyczajowe*, J. Zawadzki, Wilno 1852, t. I, s. 31.

²³ Tamże, s. 100.

W tej samej dyskusji Rotmistrz jednak broni również równouprawnienia i krytykuje demokrację amerykańską za niewolnictwo, wykazując przy tym, że jest ona skażona tymi samymi wadami, które demokraci przypisują arystokracji. Równość w polityce amerykańskiej uważa za „czcze hasło” i podaje przykłady amerykańskiego przepychu na dowód, że „żywiol arystokratyczny jest nieśmiertelny i wyobraża toż samo co żywiol cywilizacyjny” (s. 102). W tej apologii nierówności i hierarchii nie jest jednak konsekwentny, skoro w następnych zdaniach ujmuje się za czarnymi niewolnikami Ameryki:

...zdaje mi się, Murzyn jest równym nam człowiekiem, a stąd nie pojmuję, jak można ten kraj zwać ziemią wolności, w którym jeden człowiek ma prawo kłaść na drugiego pęta niewoli, kupować go i sprzedawać jak bydło, przeto iż tamten ma białą, a ten czarną skórę? (...) Porównaj średniowieczne przywileje seniorów względem swoich wasalów, z przywilejami dzisiejszego amerykańskiego demokrata-filantropa względem swoich niewolników, a ujrzysz różnicę tak wielką, że będziesz musiał *volens nolens* ująć coś ze swej admiracji dla tego ideału liberalnych instytucji²⁴.

Równość dla Bujnickiego dotyczy rasy, ale nie praw obywatelskich. Słowa te zostały napisane dziesięć lat przed wybuchem wojny secesyjnej i trudno odmówić ich autorowi myślenia na owe czasy postępowego. By należycie odczytać intencje autora, trzeba uświadomić sobie presję sytuacji w tamtym miejscu i czasie. Obrona warstw uprzywilejowanych w wydaniu polskiego Inflantczyka połowy XIX w. oznaczała nie tyle wsteczność ideową, co walkę o przetrwanie na terenach traconych politycznie i ekonomicznie. Sprzeczność w postawie Rotmistrza jest tylko pozorna – dla polsko-inflanckich reformatorów konieczne było wówczas i przeprowadzenie gruntownych reform społeczno-gospodarczych, i zachowanie wpływów na tamtych terenach. W ramach horyzontu myślowego pisarza alternatywą dla ziem inflanckich nie była powszechna demokratyczna rewolucja, ale rozprężenie i rusyfikacja. A zatem jeżeli myśleniem tym kierował interes, to nie tylko grupowy, ale i narodowy. Sprężeniu uległy tu dyskursy: regionalizmu, kolonializmu i nacjonalizmu.

Jeden z zarzutów wobec pisarstwa Bujnickiego wyprowadzany był z jego jezuickiego wykształcenia i mentalności, czego dowody znajdowano w kreacji bohaterów, Polaków-katolików. Rzeczywiście, spośród licznych portretów polsko-inflanckich typów charakterologicznych szczególnie miejsce zajmują księża. W *Wędrówce po małych drogach* jest nim ksiądz August, „pasterz otoczony tysiącem prostaczków”, dla którego prototypem z historii Inflant Polskich była zasłużona osoba Michała Rotha²⁵. Został on przez pisarza potraktowany bardzo poważnie: do niego należy

²⁴ Tamże, s. 103.

²⁵ K. Bujnicki, *Wędrówka...*, t. II, s. 6. Michał Roth (1721–1785), jezuita inflancki; nauczył się dialektu łągalskiego, by móc lepiej rozumieć się z okolicznymi chłopami, którym poświęcił swoją kapłańską działalność. Manteuffel powiada o nim w *Zarysach*: „Ożywiony duchem Bożym pierwszego apostoła Inflant, błogosławionego Mejnarda, osiadł on na wsi pomiędzy Łotwą, zbliżył się do niej

moralna ocena faktów, on wypowiada najważniejsze sentencje, on też ma do wykonania poważną misję w Inflantach. W przeciwieństwie do swego pierwowzoru, posiada ksiądz August spory majątek, który w dużej części przeznaczają na potrzeby swych wiernych. Jak wyjaśniał Bujnicki w liście do Michała Grabowskiego, plebanowi potrzebne są pieniądze, by mógł skuteczniej wypełniać swe posłannictwo i nie musiał poświęcać tyle czasu na zdobywanie środków do życia. Cały wywód kończy westchnieniem: „Co by to więc było za szczęście, gdyby się dał tu [do Inflant Polskich – K.Z.] namówić jaki ksiądz światły, żarliwy i nie ubogi. Wróciłyby nam jezuickie czasy”²⁶. Dlaczego rozwiązani 20 lat wcześniej jezuita byli dla Bujnickiego tak ważni? Czy tę tęsknotę uzasadniało jedynie wsteczne religianctwo?

Podobnie jak w przypadku Konstancji Benisławskiej, przemawia przez Bujnickiego obawa kresowego katolika przed utratą tożsamości, religijnej i narodowej. Przemawia także lęk przed barbarzyńskim wschodem, niszczącym wraz z rzymską wiarą zachodnioeuropejski porządek. Jezuita nie byli narzędziem kontroli w rękach arystokracji, jak to zwykle miało miejsce w sytuacjach kolonialnych. O takim wykorzystaniu jezuityzmu można mówić w przypadku Rygi, ale nie Inflant Polskich. Tutaj w dużo większym stopniu chodziło o narzucenie katolickiej świadomości chłopskim poddanym, w obawie przed ich rusyfikacją. Te dwa czynniki – religijny i narodowy – nie dają się w inflanckiej odmianie dyskursu wyznaniowego oddzielić. Można z powodzeniem założyć szczerą intencję Bujnickiego, który tworząc postać księdza Augusta nakazał mu być zamożnym szlachcicem, by mógł sam finansować kościelne przedsięwzięcia. Chodziło o względną niezależność instytucji kościelnych od szlachty, ale też o oszczędzenie chłopom zbędnych wydatków. Rozwiązanie takie pozwoliłoby utrzymać łotewską społeczność nie tylko przy Kościele katolickim, ale także przy polskiej świadomości narodowej. Pomysł jest jednak ryzykownie utopijny, biorąc pod uwagę znikomą atrakcyjność Inflant Polskich, skąd wszyscy uciekali na posady bliżej „centrum”. „Obyczajność i pobożność” miały być tarczą przeciwko zdżiczeniu obyczajów i przeciwko rusyfikacji. Jak się w następnych dekadach okazało – tarczą w obu przypadkach niewystarczającą.

Problem nieokreślonego religijnie chłopstwa musiał być dla Bujnickiego istotny, skoro w *Pamiętnikach księdza Jordana* stworzył również bardzo poważną i doniosłą postać jezuita, księdza Anzelma, poświęcającego się przede wszystkim pracy misjonarskiej, dla którego najwyższy cel kapłańskich usług stanowiła „męczeńska palma”. Przedmiot jego chrystianizacyjnych zabiegów – łatgalski włościanin – został przez narratorkę scharakteryzowany następująco:

pojęciami i duszą. Słodki i łagodny odwiedzał chałupy, pocieszał chorych i leczył; grzesznikom przynosił słowo zbawienia, pamiętał o potrzebach doczesnych ludu, który raz na zawsze pozyskał dla Kościoła. (...) Ksiądz Michała Rotha zwano powszechnie apostołem łotewskim” [Z, 188–189]. Porównując Rotha do Meinharda Manteuffel potwierdza wielokrotnie powtarzaną przez siebie tezę, że w XVIII, a nawet jeszcze XIX wieku chrystianizacja nie była procesem zakończonym.

²⁶ M. Grabowski, *Korespondencja literacka*, T. Glücksberg, Wilno 1842, cz. I, s. 52.

Łagodnego z natury charakteru a tępego rozumu, dziwnie jest łatwowiernym; pobożność tedy jego połączona jest z zabobonnością. Nawrócony do wiary chrześcijańskiej nie mógł się w ciągu wieków pozbyć zabytków dawnego pogaństwa. Wierzy ślepo w to wszystko, co Kościół podaje do wierzenia, ale też równie ślepo wierzy w gusła i wilkołaki. [R I, 149]

Pogańskie skłonności poddanych, ich łatwowierność i chwiejność przekonań wciąż budziły niepokój głównego bohatera. Problem dotyczył nie katolickiego wyznania czy polskiego patriotyzmu – wiązał się z poczuciem obcości i niepewności na własnej ziemi. Łatgalski poddany był dla polskiego pana nieprzewidywalny i dlatego budził lęk. To z jego powodu ziemia inflancka kryła nierozpoznaną zagadkę, której należało się obawiać. Podobnie jak podmiot poematu Michała Borchy, narrator Bujnickiego odczuwa ziemię rodzinną zarazem jako swoją i obcą zarazem, dlatego kurczowe trzymanie się jezuickiego misjonarstwa jako moralnego i społecznego panaceum było próbą ratowania własnej zagrożonej tutejszości, szukaniem lokalnej identyfikacji. Dyskurs wyznaniowy, podobnie jak kolonialny i regionalny, służył konstytuowaniu polsko-inflanckiej tożsamości, który to proces nie mógł zakończyć się sukcesem właśnie dlatego, że błędził w cyrkulacji dyskursów.

Proza Kazimierza Bujnickiego nie przetrwała próby czasu i została odłożona do lamusa z etykietką „konserwatyzm ziemiański”, przypiętą jej przez pozytywistycznych krytyków. Jej dyskursywna zawartość nie mieściła się w ideowym programie epoki i przegrała z myśleniem „centralnym”. To, co ją kształtowało, czyli specyfika lokalna oraz presje mentalnościowe polsko-bałtyckiego pogranicza, nie zostało odczytane, lub też zostało zdyskredytowane przez wymogi nowoczesnych dyskursów ideowych. Ideologia Polaków inflanckich nie miała swej wyrazistej wspólnoty, mogącej zaakceptować i tym samym uwiarygodnić wbudowane w nią perspektywy. Mówiąc inaczej, proza Bujnickiego nie miała dostatecznej mocy sprawczej, by uruchomić odpowiedni krąg odbiorców. Broniąc zarazem arystokracji i reform, jezuityzmu i postępu technicznego, zdradzając przywiązanie do rodzimoci i równocześnie lęk przed nią – Bujnicki nie mógł liczyć na zrozumienie w Warszawie czy Krakowie. Większym pojęciem o kulturowym zapleczu pisarza wykazało się Wilno, gdzie znalazł on wydawców i życzliwych recenzentów. Środowiska kresowe generalnie znacznie wnikliwiej odczytywały dzieło dagdzieńskiego literata, dużo lepiej orientując się w ciężarze lokalnych okoliczności i znaczeniu tego, co stanowi o odrębności regionu. Tam też dokładniej orientowano się w zagrożeniach, jakie płyną dla miejscowych społeczności ze strony nieznanego, nieoswojonego, nieobliczalnego otoczenia.

Uroki Dźwiny

Wspomniano już przy okazji poematów *Gercike* i *Na dąb w Inflantach*, że w poezji polsko-inflanckiej silnie do głosu dochodzi niepokój związany z obcością miejsca – własnego, rodzimego miejsca, które wymyka się oswajaniu i pozostaje niepo-

jęte. Inflancki dyskurs sentymentalizmu składa się z rzeki i lasów – dwóch znaków nieprzystępności i dzikości, organizujących poetyckie pejzaże. Zwróciła na to uwagę Agnieszka Durejko, układając antologię poezji polsko-inflanckiej pod znamionym tytułem *Polskie wiersze nad Dźwiny*, która właściwie stanowi wybór wierszy o Dźwinie. Sporo tam nawiązań do Mickiewicza i jego romantyzmu litewskiego, a konkretnie do jednego wiersza, jak wyraźnie sugeruje **Tadeusz Łada Zabłocki** w *Do Dźwiny*:

Rodzina rzeko! ileż lat ubiegło,
Gdym nad twym brzegiem dumał raz ostatni;
I złożył jadąc w krainę odległą
Na twojej fali pocałunek bratni.
(...)
Wszystko to przeszło!... łzy me tylko płyną,
Czemuż, o serce, nie stwardziałoś moje?
Czemuż pełnego nadziei, o Dźwino!
Mnie nie połknęły bystre nurty twoje?²⁷

Jak wiele innych ze zbioru, wiersz czytelnie nawiązuje do Mickiewiczowskiego sonetu *Do Niemna* („Niemnie, domowa rzeko moja...”), godny odnotowania jest natomiast fakt, że pożegnanie z miejscem urodzenia, symbolizowanym przez rodzinną rzekę, pojawia się niemal w każdym wierszu antologii. Rzeka jest świadkiem odejścia, utraty, przepadku życia, przemijania, niespełnienia, krótko mówiąc – egzystencjalnych lęków. **Antoni Kruman** w swojej próbie „rzecznej elegii” wprost adresuje do Dźwiny prośbę o pamięć:

Jeszcze może upłynąć lat i miliony,
Jeszcze niejeden widok przed tobą zabłyśnie;
Ty jesteś nieśmiertelną, a mnie śmierć uściśnie:
Pomnijże, jakem w brzegu twym siedział zdumiony. [PWD, 29]

Odejście jest i dosłowne, i symboliczne. Poeta porzuca krainę dzieciństwa, miejsce własne, mityczne odniesienie – ale także konkretne terytorium, podpisane imieniem rzeki. Przez Mickiewiczowską kliszę przebija indywidualne doświadczenie miejsca (w tym akurat przypadku białoruskiego Połocka), słabo zarysowane, wtopione w wiele podobnych prób, skazane niejako z góry, przez wybór formy poetyckiej, na przegraną. Ciekawsze są przypadki, gdy poeci – świadomi nieuchwytności tego doświadczenia:

Zwodnico!... dla każdego chłodnie przymilona,
A przecież zawsze tęskna! powiedz, ulubiona,
Jaka myśl tak potężnie pierś twą okowała,

²⁷ A. Durejko, *Polskie wiersze nad Dźwiny*..., s. 25–26. Dalej jako PWD, z podaniem strony.

Że ty głosów nie baczysz, ni lutni zabiegu,
Choć te nieraz cię chciały ukołysać w biegu? [PWD, 21]

– próbują dociekać oporu materii i natrafiają na obcość, za którą skrywa się nie-szczerość, by nie powiedzieć, zdrada:

Myśl wszakże, pomna głosek, owego imienia,
Co kochanek, lud znikły, twemu nadał stoku,
Myśl odtąd drugich imion już nie chce uroku:
Brzegom tylko powierza starej nazwy brzmienia! –
A brzegi, co nawykły żalom wtórzyć skrycie,
(...)
Wciąż wołają za tobą: Daugava! Daugava!... [PWD, 22]

Autorem wiersza, zamieszczonego w trzecim tomie „Rubonu”, jest znany nam już z poematu *Gercike* **Michał Borch**, i odnajdziemy tu znane nam lęki przed nie-odgadnionym. Jest w uporczywym stawianiu Dźwiny w centrum poetyckich zainteresowań coś z pogańskiego kultu dla lokalnego bóstwa, co można odczytywać jako etnologiczną fascynację, ale także solidarność z pierwotnymi mieszkańcami (to oni wołają na rzekę jej lotewskim imieniem). A zatem znów powraca problem tożsamości. Odwołując się do obcej nazwy bóstwa poeta wskazuje na granice języka, nie-przekraczalne, i zgłasza niewyraźność tego, co w doświadczeniu z rzeką wydaje mu się najistotniejsze. Naddźwińskie motywy – własne i cudze zarazem – nie układają się w sensowny, czyli przyjazny pejzaż; miejsce nie podlega oswojeniu, intymność została wystawiona na działanie „niesamowitego”.

Olga Daukszta

„Niesamowite” wpisane w sentymentalny krajobraz stało się jednym z dominujących motywów poezji Olgi Daukszty (1893–1956), chyba najbardziej inflanckiej z polskich poetek, czego najwybitniejszym dowodem jest tomik *Dźwina o zmierzchu* z roku 1930. Jej inflanckość zaczyna się już w deklaracji narodowościowej, skomplikowanej jak sama kraina:

Nie jestem Rosjanką, ani prawosławną, jak niektórzy myślą. Jestem katoliczką ochrzczo-
ną w Ryskim kościele (...). Nazwisko moje jest żmudzkie, a może tatarskie (...), myślę,
że jestem w zgodzie ze swym imieniem i nazwiskiem, tylko mniej tu wikingów i prusów,
ale przeważają Żmujdzini, Jadźwingowie, Tatarzy... Wszak i ja mam kose oczy, szerokie
plecy, nieduży wzrost (...). W rodzinie mojej nie brak przyzwoitych nazwisk polskich
i niemieckich (...). Piszę po polsku i lubię Polaków, bo byli zawsze dla mnie dobrzy,
czego nie mogę powiedzieć o innych narodach, z którymi mnie życie zetknęło²⁸.

²⁸ Kazimierz Andrzej Jaworski, *W kręgu Kamieny*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1965, s. 131–132.

Pisanie po polsku i polska tożsamość były wyborem Daukszty, co w przypadkach pogranicznych należy do reguły. Urodziła się w Rydze i tam uczęszczała do polskich szkół, w tym do słynnej pensji Emilii Lichtarowicz, gdzie nabyła sprawności językowej i ogłady literackiej. Wypieranie się rosyjskości ma ciekawy kontekst: pod koniec życia poetka, mieszkając w Dyneburgu, pisała po rosyjsku prośby o pracę, której zresztą jej odmawiano i umierała w 1956 r. właściwie w nędzy. Jej twórczość przepadła w kulturze polskiej, podobnie jak całe Inflanty, a tym bardziej nie było dla niej miejsca w sowieckiej republice łotewskiej.

Wydaje się, że dzięki wewnętrznej niezależności i mocnego osadzenia w odrębności inflanckiej, Daukszta uniknęła powszechnego w przypadkach kresowych ciągłego potwierdzania wspólnotowej identyfikacji, co odnajdujemy u większości pisarzy kresowych. Powyższa deklaracja przynależności do kultury polskiej stanowi zarazem własne zaprzeczenie, skoro o Polakach powiada „oni”, jak o życzliwych panach kolonizatorach. Jej świadomość wydaje się wyrastać ściśle z wielowiekowego doświadczenia bałtyckiego, w którym nie było miejsca na jednoznaczne przyporządkowania etniczne, a znacznie silniej działała mentalność „tutejsza”. Jej poezja nosi dokładnie takie właśnie znamiona tutejszości i ściśle wpisuje się w inflancki pejzaż. Jest surowa jak sama kraina: szara, nieprzyjazna, z groźną rzeką pośrodku:

Inflanty – kraj sosen spalonych wśród piasków,
 ład ptaków przelotnych, wrzosowisk i lasków.
 Szum lodów wiosennych z Wałdajskiej wyżyny
 i pomruk przekorny burzliwej w dzień Dźwiny.

Kraj szary, siermiężny, ciąg wichrów z wybrzeża
 morskiego i tęsknot za dalą, ostrożność rubieża,
 przewrotna pokora i piaskiem zawiana
 głąb ziemi gorącej, jak serce wulkana, [*Inflanty*]

Sentymentalizm to surowy, w jakimś sensie wrogi (spalone sosny, burzliwa Dźwina), daleki od przywołania łatwego kiczu. Związek z otoczeniem przebiega głęboko, w tych warstwach emocjonalności, gdzie wzruszenie zastąpione zostaje przez szorstkie, odpychające zgrubienie. Dopiero w tak zindywidualizowanym otoczeniu podmiot ustanawia swoją identyfikację, jakby w przekorze czy zniechęcaniu innych poetka chciała zawłaszczyć całość dla siebie: „I nigdzie piękniejszym się niebo nie zdaje/ wśród deszczów gwiaździstych, jak w szarym tym kraju”.

Potwierdzeniem tej strategii „oszpekania” własnego pejzażu jest wiersz *Dźwina*, zaczynający się od słów: „Nie jest rzeką wierną, lecz zmienną, zazdrosną,/ Piękno swe ukrywa pod świtką z samodziału”. Odzywa się tu topos wtajemniczenia: piękno rzeki rozpoznają tylko ci, którzy mogą dostrzec je pod mylącymi przesłonami, czyli tutejsi, obcujący z nią i doświadczający jej zdradliwych kaprysów. Wciągająca jest jej uroda, niebanalna i niebezpieczna, jak urok przebiegłej więdźmy z bajki. Rzeka – wyobrazająca krainę – zagraża najbardziej swoim wielbicielom:

Otworzy szkarłatne zamki na dnie. Uderzy w dzwony.
I zbrzydnie ci wszystko oprócz niej na ziemi,
jak kamień na jej brzegu staniesz w nią wpatrzony,
niepotrzebny nikomu na świecie i na zawsze niemy. [*Dźwina*]

Dauksza w projekcie sentymentalizmu obrała drogę dosyć przewrotną. Kultura jest siecią transakcji, ale same uczucia, stojące u źródeł poezji, są nietransakcyjne. Miłości do dzikiego i nikomu nieznanego, prowincjonalnego pejzażu nie da się przełożyć na nic innego; *Dźwina* wciąga i gubi, a poezja nie oferuje żadnych modeli do przekazania tak intymnego doświadczenia. Pozostaje jedynie zgłaszanie dziwności, bezskutecznie szukanie dróg ucieczki. Język wierszy jest polski, ale na tym się ich polskość kończy, gdyż samego doświadczenia na style tego języka przełożyć nie można. I Dauksza pisze po polsku niepolską, oryginalnie inflancką poezję.

Jednym z najdziwniejszych wierszy Daukszy jest *Il dźwiński*, zaczynający się od słów „Najgorsze są takie oczy jak dno naszej Dźwiny”, gdzie wzajemne przenikanie się pejzażu, emocji i myśli osiąga jakiegoś psychodelicznego niemal pomieszanie:

Strzeż się tych oczu zielono-złoto-szaro-piwnych:
w nich szał dźwińskiej wody, gdy się kruszą lody
wezbrane, gwałtowne; stopione w nich rozbójnicze grzywny,

za które przepite – młodość, miłość, talent i dola.
Dlatego ta woda tak pali; zmartwychwstają żale.
Uciekaj od tych oczu w szerokie, wielkie pola!

Fragment ten jak w soczewce skupia fundamentalne składniki inflanckiej mentalności; nie polsko-, łotewsko-, czy niemiecko-inflanckiej, ale właśnie inflanckiej – niedookreślonej, zbudowanej na żalu, oszustwie, obłędzie, przegranej, ucieczce. Może najtrafniej to lokalne, egzystencjalne doświadczenie da się ująć słowem „przekleństwo”, zawierającym cały fatalizm niechcianej, a prawdziwej miłości:

Inaczej... – zamiast wina, miłości... Jeśli świat ci miły,
nie trzeba marzyć, bo może się zdarzyć:
z oczu tych, jak z dna dźwińskiego, tykniesz tylko łu.

Tak wygląda w Inflantach *das Unheimliche*, niesamowitość nieprzekładalnego losu, przygnębiający, egzystencjalny pitoresk. Dauksza nie próbuje dostosować się do wymogów „literackości”, zachowuje krytyczny dystans i świadomie pisze wiersze zamknięte w hermetycznej, lokalnej przestrzeni. Miłość i sens losu znajdują rozwiązanie na dnie rzeki, od jednego i drugiego nie ma ucieczki, tak jak nie można porzucić miejsca, nawet jeśli jest ono zarazem własne i obce. Dyskurs sentymentalny zostaje zakłócony nierozwiązalną łamigłówką egzystencji, splecionej z sytuacją pograniczną.

W poezji Olgi Daukszy regionalizm Inflant Polskich znalazł swój najbardziej oryginalny wyraz i jej przepadek w kulturze polskiej jest co najmniej symptoma-

tyczny. Wydane później *Błękitne inicjały* (Dyneburg 1933) oraz *Walec kierowy* (Lublin 1937) nie dorównują siłą poetyckiego obrazowania *Dźwinie o zmierzchu*, jakby zabrakło im tego istotnego związku z miejscem, organizującego debiutancki tom. Złożony przekaz wierszy o krainie naddźwińskiej staje się czytelny wyłącznie w kontekście tamtejszej, lokalnej kultury, determinującej perspektywę podmiotu. Nieobecność wierszy Daukszty w dzisiejszej literaturze polskiej, w czasach, gdy zanikło podłoże kulturowe ich lokalizacji, dowodzi nie tylko tego, że trudno czytać literaturę pogranicza bez jej miejscowych kontekstów. Ważniejsza wydaje się nieczytelność pewnych projektów egzystencjalnych w nią wpisanych, prób samookreślenia poprzez umiejscowienie – nazywania losu przez pejzaż. Daukszta wyobraźnią lokowała się na brzegu Dźwiny, o zmierzchu, gdy oszałamiające kolory gasnącego nieba zapowiadały to, co zapowiadają wszędzie i zawsze, a jednak coś bardzo własnego: rychły mrok. Jak w wierszu *Refleksy zmierzchu*, gdzie „ja” i „obcy” to jedno:

Przed chwilą zmierzchu – na niebie purpurowe miasta,
na wodach Dźwiny – granatowe, czerwone łabędzie,
a przed progiem mego domu – z latarką niewiasta
o twarzy zakrytej wśród milczącej, ponurej gawiedzi.
(...)

Podchodzę do okna... Kobieta z dala potrząsa latarką,
w szklach jej – łabędzie Dźwiny, czerwien semaforu...
Spoglądam w twarz niewieście... ta cofa się szpako...
W płachcie jej – próżnia grobów i głębia wieczoru...

Kazimiera Hłakowiczówna

Literatura polsko-inflancka miała swoją uznaną poetkę klasy ogólnopolskiej, a była nią Kazimiera Hłakowiczówna (1889?–1983). Urodziła się w Wilnie, ale wychowywała u Zyberk-Platerów w majątku Bałtyń, niedaleko Krasławia, dokąd zabrała ją przybrana matka, Zofia Zyberk-Plater Buynowa. Inflanckość znalazła swój wyraz głównie w tomiku *Popiół i perły* z 1930 r., ale jej zrozumiałą obecność odnajdziemy również we wspomnieniach zawartych w *Niewczesnych wynurzeniach* (Warszawa 1958). Inflanckość jej wyobraźni jest nie tylko domniemana – w wielu wierszach pojawiają się konkretne nazwy geograficzne, Inflanty Polskie mają tam swoją wyraźną sygnaturę. A mimo to biografowie Hłakowiczówny zwykli tę część jej lokalnego doświadczenia kwitować mianem: północna Litwa.

Inflanckie wiersze Hłakowiczówny układają się w cykl rodzajowych obrazków z miejscowymi rzekami, lasami, miasteczkami, wsiami, cmentarzami itd. Można by z nich skomponować grottgerowską serię o surowych, najdalszych, niemal skandy-nawskich kresach. Regionalizm wprowadzają nazwy, nic niemówiące, brzmiące jakby nie po polsku:

Indra – wartka śród spadzistych brzegów.
Raudawizka – w łąkach ścieg przy ściegu,

i odnoszące się do egzotycznych rzek, które zbiegają się ku Dźwinie:

I pamiętam rozlew nad rozlewy,
zatonione brzegi, łąki, krzewy
i czajki wiosenne i kry, które płyną
wszystkie do Dźwiny. [*Moje rzeki*]

Wiersz jednoznacznie wprowadza indywidualne doświadczenie pejzażu przez użycie niepowtarzalnych i niezrozumiałych nazw. Podobnie pozbawione desygnatu dla niewtajemniczonego czytelnika są nazwy własne w wierszach *Dwa kościoły* (Indryca i Warnowicze), *Inwokacja* (Dźwińsk, Mołodeczno), *Cmentarz w Jurahowie* (Jurahów, Baltyn), a także Sztarnberg, Liksna, Murowanka, Przydrujsk, Ruchmany, Dorotpol itp. Hłakowiczówna buduje swój poetycki mit miejsca świadomie jako teren zakryty, niedostępny, leżący gdzieś „poza”. Mieszkańcy tego regionu także zostali sportretowani w miniaturowych obrazkach, w których poetka stara się uchwycić specyfikę: „Starowier Wasyl z synami ośmioma/ skrzypiące antonówki zsypywał na słomę” (*Starowier*); „wychodzili na wierzch kupcy z głębokich kramów,/ chwiali się na nogach cienkich” (*Kupcy w Krasławiu*); „Kacapi jedzą powoli pod jabłonią/ barszcz okazały, kapustę pełną woni” (*Kacapi*); „Nie uwierzycie, choć wam opowiem:/ żył Waclaw w całym lesie, leśny człowiek” (*Waclaw*). Nie dba ona o zrozumiałość i transparentność tekstu, skupia się na rodzajowości miejsc i ludzi jako wartości autonomicznej, niepodlegającej przeniesieniu w szerszy, bardziej zrozumiały dyskurs. Przeciwnie: częściowa nieodecyfrowalność desygnatów jest świadomym wyborem artystycznym. Hłakowiczówna nie podejmuje żadnych prób przekładu tych lokalnych sensów na bardziej ogólne pojęcia kulturowe, odmawia kulturowej translacji z braku i możliwości, i potrzeby. Więcej nawet: zakreśla wyraźne granice wspólnoty, dla której pisze, jak w znacząco zatytułowanym wierszu *Nie dla obcych*:

Ten las, ten ogród, ten dom,
te porosłe cząbrem manowce
– to nie są wiersze dla was,
to nie są wiersze dla obcych!

Stoją tu czcionki zakłete,
grządkami na stronicach,
ale ten, kto to żywcem spamiętał,
tylko ten się może zachwycać.

To wyodrębnienie wspólnoty odbywa się w kilku wymiarach, bądź też – mówiąc naszym językiem – w kilku rozmaitych dyskursach. Szczególnie uderzającą

kombinację dyskursów patriotycznego, etnicznego, wyznaniowego, społecznego i postkolonialnego stanowi wierszyk *Tamtejsi*:

Jacyż to nasi tamtejsi?
 Bledsi, chudsi, lżejsi, mniejsi.
 Piechotą na jarmark idą,
 by ich podwiózł – proszą Żyda;
 służą starowierom jak parobcy,
 nie strzyżeni, niepiśmienni... Ciche owce!
 (...)
 Hostia nad nim wzniesiona jaśniej nie zwykle...
 O święci, nieznani święci Łotwy i Litwy!

Pewne frazy w tym wierszu pozostaną niezrozumiałe, jeśli nie uwzględnimy w odczytaniu całej złożonej i trudnej sytuacji polskiej mniejszości w międzywojennej Łotwie. „Nasi tamtejsi” oznaczają polsko-katolicką mniejszość Łatgalii, która zepchnięta została do roli słabo tolerowanego etniczno-wyznaniowego marginesu. Bieda i niska ranga społeczna spotęgowane zostały napięciem religijnym („proszą Żyda”, „służą starowierom”) i marginalizacją kulturową („nie strzyżeni, niepiśmienni”). Przez „gorszość” Polaków łatgalskich przebija w słowach Iłakowiczówny perspektywa postkolonialna: tutejsi służą przybyszom, co stoi – delikatnie mówiąc – w pewnej niezgodności z faktami. Co ciekawe, bardzo podobnie przedstawiani byli – także jako tutejsi i krzywdzeni przez innych – chłopci łotewscy w literaturze XIX w. Ten sam dyskurs postkolonialny służył do formułowania skargi na obcych przez różne, zantagonizowane grupy etniczne.

Martyrologia Polaków w dawnych Inflantach Polskich wyrażona została w dwóch porządkach: patriotycznym i religijnym. Godny odnotowania jest także fakt, że Iłakowiczówna wraca do swego dzieciństwa, czyli czasów przedrewolucyjnych, nie wiadomo zatem, czy w kryterium „tutejszych” przeważają względy religijne, czy narodowościowe. Odpowiedź na tę kwestię zresztą niewiele wniesie – „tutejsi” są odniesieniem wspólnotowym dla podmiotu, wariantem wybranej identyfikacji etnicznej.

Niedookreśloność inflanckiej tożsamości, rozproszona i niemożliwa do uchwycenia, znalazła swoje apogeum w niepozornym wierszyku pt. *O byt*, zbudowanym jak średniowieczny spór o uniwersalia:

„Chcę być koniecznie nazwany!” –
 „Jesteś nieznany” –
 „Tak, lecz me miano, skoro je wymówisz,
 podobne będzie jasnemu błyskowi,
 wywiedzie mnie z niebytu, w którym mnie zostawia
 nawet i własna pamięć”. – „Jesteś spod Krasławia.
 Nic więcej nie powiem. Będziesz w cieniu stał,
 nikomu niewiadomy, nieznajomy kształt”.

Trafnie wiersz ten podsumowuje rozważania o odrębności i słabej reprezentacji Inflant Polskich w naszej kulturze. Kto pochodzi spod Krasławia – niegdyś uroczego miasteczka na zakolami środkowej Dźwiny, majątku inflanckich Platerów – nie zdoła nigdy sformułować sensownie swojej konstytucji podmiotowej. Pozostanie „w cieniu”, poza definicjami wyrażalnymi w dyskursywnym języku. Indywidualne doświadczenie miejsca, rodzimości jest nieprzekazywalne, a co za tym idzie – podmiot tego doświadczenia nie istnieje. „Błysk”, który wywiedzie z niebytu, podobny epifanii, utrwała to, co poszczególne i niedostępne w jakiegokolwiek formie językowej. Wymówienie zaklęcia, które miało powołać do istnienia („skoro je wymówisz”) obraca się przeciwko, przekreśla oczekiwanie i odbiera nadzieję. Fraza „Jesteś spod Krasławia” wywołuje efekt odwrotny do zamierzonego: dezintegruje podmiot, pogrąża w niebycie. Obrysowanie konturów własnej egzystencji poprzez identyfikację z miejscem jest niemożliwe, a zwłaszcza w tym konkretnym przypadku, przypadku inflanckim, sygnowanym nazwą małego prowincjonalnego miasteczka na końcu świata. Kto wypowiada zaklęcie? Bóg? Los? Sama poetka? Nie ma to większego znaczenia. Każda z perspektyw przynosi tę samą prawdę, zaprzeczoną, przekreśloną w „niewiadomym” i „nieznajomym”.

W studiach kulturowych i geopoetycznych lubimy twierdzić, że nazwanie swego miejsca na ziemi dookreśla tożsamość, ale przypadek inflancki jest inny, by nie powiedzieć – odwrotny. Kiedy polski Inflantczyk/polska Inflantka wypowiada swoje miejsce, pozostaje w cieniu. Więcej nawet – pogrąża się w nim jeszcze bardziej. Odniesienie przestrzenne nie wnosi sensu, lecz go znosi, eliminuje. Cała literatura polsko-inflancka jest opowieścią o niemożliwym zaistnieniu, tam, na kresach kresów, na pograniczu wielu kultur, gdzie każdą tożsamość demontuje od wewnątrz zwątpienie, a od zewnątrz – niesamowitość. Jest też opowieścią o poszczególnym wariacie ogólnego wzoru egzystencjalnego – zagubienia człowieka w świecie; świecie oswojonym i ciągle groźnym, bliskim i nierozpoznanym, na przemian zawłaszczanym i traconym na rzecz Innego. Inflanty Polskie dają nam przykład lokalności, której specyfika może przekładać się na uniwersalną prawdę, ale nie musi. Po drugiej stronie doświadczenia kulturowego polskiej inflanckości leży jednostkowa, niepowtarzalna opowieść o dziwnym i przepadłym już środowisku kulturowym na dalekich, północno-wschodnich kresach dawnej Rzeczypospolitej, gdzie to, co lokalne w fascynujący i niemożliwy do rozwikłania sposób splotło się z tym, co ogólne.

NOTY O AUTORACH

- Alexander Bogomolov** profesor, arabista, językoznawca, dyrektor Instytutu Studiów Wschodnich A. Krymsky'ego, kierownik Katedry Współczesnego Wschodu w tymże Instytucie, Ukraińska Akademia Nauk, Kijów
- Sergiusz Griniev-Griniewicz** profesor, anglista, językoznawca, pracownik Zakładu Języka Angielskiego, Instytut Neofilologii, Wydział Filologiczny, Uniwersytet w Białymstoku
- Camiel Hamans** profesor, językoznawca ogólny, literaturoznawca holenderski, członek The General Assembly of the *Comité International Permanent des Linguistes* (CIPL), profesor wizytujący językoznawstwa holenderskiego na Wydziale Anglistyki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Ernst Håkon Jahr** profesor, anglista, skandynawista, językoznawca, Uniwersytet w Agder, Kristiansand, Norwegia, przewodniczący Agder Academy of Sciences and Letters, doktor honorowy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Hanna Komorowska** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, anglistka, językoznawca, kierownik Zakładu Językoznawstwa Stosowanego, Instytut Anglistyki, Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych, SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie
- Andrzej Narloch** profesor nadzwyczajny UAM, doktor habilitowany, rusycysta, językoznawca, pracownik Zakładu Języka Rosyjskiego, Instytut Filologii Rosyjskiej i Ukraińskiej, Wydział Neofilologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Natallia Nizhneva** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, anglistka, językoznawca, kierownik Katedry Filologii Angielskiej, Białoruski Państwowy Uniwersytet w Mińsku, Białoruś
- Danuta Ochotna** doktor nauk humanistycznych, anglistka, językoznawca, nauczyciel języka angielskiego

- Joanna Puppel** profesor nadzwyczajny UAM, doktor habilitowany, anglistka, językoznawca, pracownik Katedry Skandynawistyki, Wydział Neofilologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Stanisław Puppel** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, anglista, językoznawca, kierownik Katedry Ekokomunikacji, Wydział Neofilologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Kinga Rudnicka-Szozda** doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Anglistyki, Społeczna Akademia Nauk w Warszawie
- Martin Skjekkeland** profesor, skandynawista, językoznawca, Uniwersytet w Agder, Kristiansand, Norwegia
- Andrzej Szubert** profesor nadzwyczajny UAM, doktor habilitowany, skandynawista, językoznawca, pracownik Zakładu Języków Skandynawskich, Katedra Skandynawistyki, Wydział Neofilologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Krystyna Tuszyńska** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, neohellenistka, literaturoznawca, kierownik Zakładu Filologii Nowogreckiej, Instytut Językoznawstwa, Wydział Neofilologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Krzysztof Zajas** profesor UJ, doktor habilitowany, polonista, literaturoznawca, kulturoznawca, tłumacz, pisarz, p.o. Kierownika Katedry Międzynarodowych Studiów Polonistycznych, Centrum Studiów Humanistycznych, Wydział Polonistyki, Uniwersytet Jagielloński
- Jan Zaniewski** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, rusycysta, językoznawca, kierownik Katedry Glottodydaktyki, Wydział Humanistyczny, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku
- Jerzy Zybert** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, anglista, językoznawca, dyrektor Instytutu Anglistyki i kierownik Katedry Dydaktyki i Akwizycji Języka Angielskiego, Społeczna Akademia Nauk w Warszawie